

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Π. Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1968

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΔΩΡΕΑ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

1798

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΡΓΑΣΙΩΝ

ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΡΓΑΣΙΑ

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ — Π. Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ
Γενικού 'Επιθεωρητοῦ Μ. 'Εκπ/σεως Τῆς Βαρβακείου Προτύπου Σχολῆς

Γιώργος Κωνσταντῆρος
1968-69

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1968

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Έννοια τῆς Ἠθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς.

Ἄν ὁ κόσμος ποῦ μᾶς περιβάλλει εἶναι μέγα μυστήριον, ὁ ἔσω-
τερικός μας κόσμος εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερον. Καὶ ὁ ἔξω κόσμος καὶ
ὁ ἐντὸς ἡμῶν ὑφαίνουν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Δημιουργοῦ.
Πλάσμα τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ
τὴν κορωνίδα τῆς Δημιουργίας. Εἶναι τὸ μοναδικὸν ἐπὶ τῆς γῆς ὄν
τὸ διαθέτον συνείδησιν καὶ λογικόν. Ὅ,τι περιστοιχίζει αὐτὸν τὸν
ἐκπλήττει, ὅ,τι κλείει ἐντὸς αὐτοῦ τὸν συγκινεῖ. Ἀντιλαμβάνεται
ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰ ἔγκατα αὐτοῦ ὁ θεῖος σπινθὴρ. Αὐτὸ τὸν ἐνδυνα-
μώνει εἰς τὸν δύσκολον ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἐμπρὸς του ἡ εὐρεῖα ὁδὸς
τῆς ἀμαρτίας, ἡ πρὸς τὰ κάτω ἄγουσα, ὁ κατάντης δρόμος. Ὑπεράνω
αὐτοῦ ὁ ἀνάτης δρόμος τῆς ἀρετῆς, ἡ στενὴ ὁδὸς ἡ ἄγουσα πρὸς
τὴν σωτηρίαν. Ἐν πελώριον ἐρωτηματικὸν διαμορφώνεται ἐνώπιον
αὐτοῦ, διασχιζόμενον εἰς πλήθος ἄλλων μερικωτέρων. Τί νὰ κάμω ;
Πῶς πρέπει νὰ ζῶ ; Ποία ἡ ὀρθότερα διαγωγή μου ; Τί εἶναι ἡ
εὐτυχία ; Καὶ πῶς θὰ τὴν ἀποκτήσω ; Ὑπάρχουν πράγματα ποῦ
εὐχαριστοῦν, ἀλλ' ἴσως βλάπτουν, ἄλλα ποῦ ἀπαιτοῦν σκληρὰν
προσπάθειαν, ἀλλ' ἴσως ὠφελοῦν. Πρέπει νὰ κάμω ὅ,τι μὲ τέρπει
ἢ ὅ,τι μὲ ὠφελεῖ ; Ἡ ὅ,τι ὠφελεῖ τοὺς ἄλλους καὶ προάγει τὴν κοι-
νωνικὴν ζωὴν ; Ποῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ μέτρον ἐκτιμῆσεως τῶν
πράξεών μου καὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων ; Εἰς τί πρέπει νὰ ἀπο-
βλέπω ὡς ἐσχάτην ἐπιδίωξιν, ὡς ὑψιστον ἀγαθόν ; Ποῖος ὁ σκοπὸς
τῆς ζωῆς μου ; Εἰς τί συνίσταται αὐτὴ ἡ τόσον πολυύμητος ἐξις
ἡ διαγωγή, τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν ἀρετὴν ;

Ἡ πρᾶξις περιμένει νὰ τὴν φωτίσῃ ὁ νοῦς καὶ νὰ τὴν κατευθύνῃ
ἡ συνείδησις. Ἡ γνῶσις καὶ ἡ πρᾶξις εἶναι αἱ διπλαῖ πτέρυγες, μὲ

τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος θὰ δυνηθῆ νὰ ἀπαγκιστρωθῆ ἀπὸ τὰ γήινα καὶ νὰ πετάξῃ ὑψηλότερον, εἶναι τὰ ὄπλα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ὑψηλὸν προορισμὸν του. Ὅλα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πρᾶξιν, ἤτοι τὴν ὀρθὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, θέματα καὶ προβλήματα ἐξετάζει ἡ Ἠθικὴ, εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους κλάδους τῆς ὅλης Φιλοσοφίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι βεβαίως πᾶσα πρᾶξις ἡμῶν ἀντικείμενον ἐξετάσεως ἐκ μέρους τῆς Ἠθικῆς. Ἡ Ἠθικὴ ἐνδιαφέρεται δι' ἐκείνας μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι τελοῦνται τρόπον τινὰ καθ' ἑξῆς, ἤτοι κατὰ μόνιμον τρόπον, ἀφ' ἑτέρου δὲ χωρὶς οἰονδήποτε καταναγκασμὸν, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βούλησιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μόνιμος τρόπος τοῦ πράττειν ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως εἶναι τὸ ἦθος, Ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ ἐξετάζουσα τὰ ἦθη. Καὶ ἐπειδὴ πρᾶξις γινομένη ὑπὸ καταναγκασμὸν ἢ χάριν συμφέροντος ἢ ἔνεκα ἄλλης ὠφελείας ἢ σκοπιμότητος δὲν εἶναι ἠθικὴ, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν Ἠθικὴν ὡς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἐξετάζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας των καὶ διατυπώνει κανόνας καὶ ἀρχάς, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωὴν του.

Διότι τρεῖς εἶναι, ὡς γνωστόν, αἱ μεγάλαί περιοχαὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης, τρία τὰ μέρη τῆς Φιλοσοφίας. Τὸ πρῶτον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν Θεωρίαν τῆς Γνώσεως καὶ ἐξετάζει ἂν εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις ἢ γνώσεις μας εἶναι ὀρθή. Τὸ δεύτερον ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὄντα ἐν τῷ συνόλω των καὶ ἀναζητεῖ τὸ βαθύτερον, τὸ ἀληθὲς νόημα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς· ὀνομάζεται Ὀντολογία ἢ Μεταφυσικὴ ἢ Πρῶτη Φιλοσοφία. Τὸ τρίτον εἶναι ἡ λεγομένη Πρακτικὴ Φιλοσοφία. Εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα ἐπιστημῶν κατατάσσεται, ὡς ἡ σπουδαιότατη μεταξὺ ὄλων, ἡ Ἠθικὴ, διότι ἔχει θέμα τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν, τὴν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν.

Ἡ συμπεριφορὰ αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἐπίδωξιν ἀξιών.

Ἐνεργοῦμεν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν κάτι, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἔχον δι' ἡμᾶς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος, ἡ ἀρετὴ, ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώρισις, ἡ πολιτικὴ ἐπικράτησις εἶναι διὰ τὸν ἕνα ἢ διὰ τὸν ἄλλον ἄνθρωπον

σκοποὶ πλήρεις ἀξίας. Καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν μᾶς θέλομεν νὰ εἴμεθα φορεῖς ἀξιών, νὰ γίνωμεν ἠθικαὶ προσωπικότητες. Ἐξ ἄλλου πολλὰ πράγματα ἀποφεύγομεν καὶ ἀποστρεφόμεθα, διότι δὲν ἔχουν δι' ἡμᾶς ἀξίαν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ θέματα τῶν ἀξιών μελετᾷ ἡ νεαρὰ ἐπιστήμη τῆς Ἀξιολογίας, λέγομεν ὅτι ἡ Ἠθικὴ συνδέεται στενῶς μετὴν Ἀξιολογίας.

Δὲν ταυτίζεται ὅμως μετ' αὐτὴν ἡ Ἠθικὴ. Διότι ἡ Ἀξιολογία ἐξετάζει καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς ἀξίας (τὸ ὠραῖον, τὸ ἄσχημον) καὶ τὰς θεωρητικὰς ἢ ἐπιστημονικὰς (ἡ ἀλήθεια, τὸ ψεῦδος) καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπίσης καὶ ὑποτεταγμένη εἰς αὐτὴν ὡς τμῆμα ἢ κλάδος αὐτῆς. Διότι ἡ Ἠθικὴ δὲν σταματᾷ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀξιών. Ἐξετάζει τὸν τρόπον, μετὰ τὸν ὅποιον ὁ ἄνθρωπος πραγματοποιεῖ τὰς ἀξίας, καθὼς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἠθικῆς του συμπεριφορᾶς. Τοιαῦτα πράγματα δὲν ἐξετάζει ἡ Ἀξιολογία. Εἶναι λοιπὸν ἡ Ἠθικὴ ἰδιαιτέρα, αὐτόνομος φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, συγγενὴς πρὸς τὴν Ἀξιολογίαν. Πόθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ;

2. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ.

Ἀφορμὴν λαμβάνων ἀπὸ τὰς σφαλερὰς δοξασίας τῶν Σοφιστῶν, τὰς ὁποίας μίαν πρὸς μίαν ἀναιρεῖ ὁ μέγας φιλόσοφος τῆς προχριστιανικῆς περιόδου, ὁ Σωκράτης, οἰκοδομεῖ τὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἐπάνω εἰς ἓν στερεὸν θεμέλιον, τὸ θεμέλιον τῆς γνώσεως. Οἱ Σοφισταὶ δηλαδὴ εἶχον διδάξει ὅτι τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι τρόποι συμπεριφορᾶς χωρὶς καθωρισμένον καὶ ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτὸν περιεχόμενον. Εἶναι ἔννοιαί, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται παραλλαγὰς κατὰ τόπους καὶ κατὰ καιροὺς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εἴτε ὀλίγων ἰσχυρῶν εἴτε τῆς ἀνθρωπίνης μάζης. Μία τοιαύτη θεωρία καὶ διδασκαλία ἦτο ἱκανὴ νὰ φέρῃ πλήρη ἐξάρθρωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἀντιμέτωπος αὐτῆς τῆς βιοθεωρίας ὄρθουται ὁ Σωκράτης. Εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἐξήτασε μετ' ἐπιστήμης τὰ ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἐστήριξεν εἰς ἀσφαλεῖς βάσεις τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Σωκράτης θεωρῶν ὡς θεμέλιον πάσης ἀληθοῦς σοφίας τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ παράγγελμα « γνῶθι σαυτὸν », εἰδίδαξεν ὅτι ἀγαθὴ εἶναι πᾶσα συνετὴ πράξις, κακὴ δὲ ἡ ἀπερίσκεπτος καὶ ἄφρων. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νὰ πράξῃ τὸ κακόν, ἐν γνώσει του ὅτι εἶναι κακόν (« οὐδεὶς ἐκὼν κακός »), δὲν μένει παρὰ νὰ διδαχθῇ καὶ φωτισθῇ καταλλήλως περὶ αὐτοῦ. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι κατὰ τὸν Σωκράτη γνώσις. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα (Ἄπομν. Στ' 9, 4) ὁ Σωκράτης « σοφίαν καὶ σωφροσύνην οὐ διώριζεν » « ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι ». Ὅτι δὲ περὶ πλεῖστα θέματα τῆς Ἠθικῆς διέτρι-

φεν ὁ Σωκράτης φαίνεται ἐξ ἄλλου χωρίου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως: «περὶ τῶν ἀνθρωπίνων αἰεὶ διελέγεται σκοπῶν τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἀδίκον, τί σωφροσύνη, τί μανία τί ἀνδρεία, τί δειλία» (Ξεν. Ἄπομν. Α', 1, 16).

Ἐπισημασθέντες ὅτι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἠθικῆς ἐπροχώρησε περαιτέρω μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (τοῦ δευτέρου ἔχομεν πλέον καθαρῶς ἠθικά συγγράμματα), ὡς καὶ μὲ τούτους ἔπειτα φιλοσοφοῦντας.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα αἰσθήσεις μᾶς γνωρίζουν ἀντικείμενα παροδικὰ καὶ ἐφήμερα, φευγαλέας ἀπομιμήσεις τῶν πραγματικῶν καὶ ἀληθινῶν. Πέραν ὅμως ἀπὸ τὸν μεταβαλλόμενον καὶ ρέοντα αὐτὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι τὰ ἀγέννητα καὶ ἀνώλεθρα, τὰ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα ἀρχέτυπα τῶν φυσικῶν ὄντων. Ὑψίστη μεταξὺ τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Εὐδαίμων εἶναι μόνον ὁ ἀποβλέπων πρὸς αὐτὴν καὶ πρὸς τὸν ὅλον κόσμον τῶν ἰδεῶν. Εἶναι δὲ εὐδαίμων ὁ ζῶν κατ' ἀρετὴν, καὶ προϋπόθεσις τοῦ κατ' ἀρετὴν ζῆν εἶναι τὸ κατὰ λόγον ζῆν.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐνδιέτριψεν εἰς πλεῖστα ἠθικὰ προβλήματα. Καὶ δι' αὐτὸν ἡ κατὰ λόγον ἐνέργεια εἶναι ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν καὶ ταύτης ἐπακόλουθμα εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Τὰς ἀντιλήψεις ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων φιλοσόφων θὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὸ περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ κεφάλαιον.

Ἀργότερον ἡ ἠθικὴ ἐδέχθη τὴν γόνιμον ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἔπειτα παρουσίασε νέαν ἀνθησιν ὡς ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων.

3. Ἡ ἐννοια τῆς ἠθικότητος.

Ὡς λέξις ἡ ἠθικὴ παράγεται βεβαίως ἀπὸ τὸ ἦθος, ὅπερ ὑποδηλοῖ ἐν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν περιεχόμενον. ἠθος εἶναι ἡ βαθύτερα οὐσία τῆς προσωπικότητός μας. Εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις ἀποτελεῖ ὑπέρτατον ρυθμιστὴν τῶν πράξεων του καὶ δημιουργεῖ τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν του.

Συνήθως μὲ τὴν λέξιν αὐτὴν δηλώνομεν τὴν σταθερὰν διάθεσιν ἢ ἔξιν ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ μιᾶς κοινωνίας νὰ συμπεριφέρεται κατὰ ὀρισμένον τρόπον καὶ νὰ συμμορφοῦται πρὸς ὀρισμένας ἀρχάς. Ἄλλ' ἐνῶ τὰ πάθη θεωροῦνται ὡς βιαία καὶ ἀνελευθέρως ἐκδήλωσις τοῦ θυμικοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, τὰ ἦθη θεωροῦνται συνέπεια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς λογικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Δι' αὐτὸ καὶ κρίνεται καὶ βαθμολογεῖται ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ τὸ ἦθος αὐτοῦ. Τὰ ἦθη, εἴτε ὡς διαθέσεις εἴτε ὡς ἐκδηλώσεις, ἐπιδοκιμάζονται ἢ ἀποδοκιμάζονται καὶ γίνονται λόγος διὰ καλὰ ἢ ἀγαθὰ ἢ χρηστὰ, διὰ κακὰ ἢ

πονηρά ἢ φαῦλα ἦθη. Οἱ Λατῖνοι διὰ τὰ ἦθη εἶχον τὴν λέξιν *mos, mores*. Ἐντεῦθεν ὁ ὅρος *Philosophia moralis* (Ἠθικὴ φιλοσοφία), ὁ ὁποῖος ἐπέρασεν εἰς τὰς περισσοτέρας ξένας γλώσσας μὲ τὸν ἀνάλογον εἰς ἐκάστην τύπον. Ἄλλὰ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν οἱ ξένοι χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ὄρον Ἠθικὴ, μεταγραμματιζόμενον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης των.

Τὸ ἦθος ὁμως διαφέρει ἀπὸ τὸ ἔθος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φανερώνει μίαν κανονικὴν, ὁμοιόμορφον συμπεριφορὰν πού ἡμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀποτέλεσμα μηχανικῆς ἐπαναλήψεως ἢ ἐπιβολῆς. Ὅπου ὁμως ὑπάρχει μηχανικὴ ἐπανάληψις ἢ καταναγκασμός, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἦθους καὶ ἠθικῆς. Τότε δίδομεν ἠθικὴν ἀξίαν εἰς μίαν πράξιν, ὅταν ἀκριβῶς γίνεται χωρὶς ἐπιβολὴν καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ πράττοντος. Τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἠθ. Νικ. Β', 1), « *ἢ γὰρ ἠθικὴ ἐξ ἔθους παραγίγνεται, ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε, μικρὸν παρεκκλίνον ἀπὸ τοῦ ἔθους* » δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζῃ, διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὁ ὅρος ἠθικὴ λαμβάνεται μὲ τὸ πρακτικόν του περιεχόμενον, ὡς ἠθικὴ διαγωγή, ὄχι ὡς ἐπιστήμη.

Σαφῆς εἶναι κατόπιον τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος, τῆς ὁποίας συχνὴ γίνεται χρῆσις εἰς τὰ ἐπόμενα.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἀπλῶς φυσικόν, ὑλικόν σῶμα, ὅπως τὰ ἄψυχα, ἢ ἔστω μόνον ὀργανισμός, ὅπως τὰ φυτὰ ἢ τὰ ζῶα, δὲν θὰ προέκυπτε δι' αὐτὸν ζήτημα ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πράξεων καὶ ἠθικῆς διαγωγῆς. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ὄν πνευματικόν, διακρινόμενον σαφῶς ἀπὸ κάθε γήινον ὄν, αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ ὑπόκεινται εἰς ἠθικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἡ διαγωγή αὐτοῦ εἶναι ἀντικείμενον κριτικῆς. Διότι αἱ πράξεις του δὲν εἶναι μόνον φυσικαὶ πράξεις, ἐπακόλουθα φυσικῆς ἀνάγκης καὶ ὁρμῆς, ἀλλὰ καὶ προϊόντα ἐλευθέρως σκέψεως καὶ ἐκλογῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ καθ' ἕξιν μὲν, ἀλλὰ χωρὶς καταναγκασμὸν ἐνεργεῖν ὠνομάσαμεν ἦθος, ἢ ἕξις τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τοῦ ἐλευθέρως ἐνεργοῦντος καὶ ὑπὲρ τὰ ὑλικά καὶ ζωῶδη τείνοντος ἀνθρώπου ὠνομάσθη ἠθικότης αὐτοῦ. Ἡ ἠθικότης εἶναι γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνου.

Καὶ ἀπὸ τὸ ἔθιμον διαφέρει πάρα πολὺ τὸ ἦθος. Εἰς τὴν συνήθη φράσιν « τὰ ἦθη καὶ τὰ ἔθιμα » ἐνὸς λαοῦ τὰ μὲν ἦθη φανερώνουν τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν ψυχικὴν ιδιοσυστασίαν τοῦ λαοῦ

τούτου, π.χ. μεγαλοπράγμων, φιλελεύθερος, φιλόξενος· ἐνώ τὰ ἔθιμα περιλαμβάνουν τὰς σταθερὰς συνηθείας τῶν κατοίκων εἰς περιστάσεις τῆς δημοσίας ἢ ιδιωτικῆς ζωῆς, ἑορτάς, πανηγύρεις καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν. Τὰ ἔθιμα ἐξετάζει ἡ Λαογραφία, μὲ τὰ ἦθη ἀσχολεῖται ἡ Ἠθικὴ. Ἄλλὰ δὲν ἐξετάζει ἡ Ἠθικὴ ποῖα εἶναι, ἀλλ' ὁ ποῖα πρέπει νὰ εἶναι τὰ ἦθη τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Ἠθικὴ λοιπὸν μελετᾷ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀξιολογεῖ αὐτάς. Διότι ἀπὸ αὐτὰς ἐξαρτᾶται τόσον ἡ ἀτομικὴ μας εὐτυχία, ὅσον καὶ ἡ εὐτυχία τοῦ συνόλου. Ἀκόμη περισσότερον, μὲ τὴν ἐξέτασιν καὶ ἀξιολόγησιν αὐτῶν ζητοῦμεν νὰ συλλάβωμεν τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς μας, νὰ εὐρωμεν ποῖον σκοπὸν καὶ ποῖαν ἀξίαν ἔχει τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωὴ.

4. Ἐννοια τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς. Πηγαι καὶ βοηθήματα.

Εἶδομεν (εἰς τὸ πρῶτον μάθημα) ὅτι ἡ Ἠθικὴ ὀρίζει τὰς ἀρχάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ρυθμιζόμεν τὴν ζωὴν μας. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅσα ἀσχολοῦνται μὲ ἠθικὰ προβλήματα, μᾶς παρέχουν κανόνας διαβιώσεως καὶ συμπεριφορᾶς. Ἄλλ' εἶναι συστήματα ἀνθρώπινα καί, ὅπως κάθε τι ἀνθρώπινον, ὑπόκεινται εἰς πλάνους. Ἐχομεν ὅμως καὶ κανόνας, ποὺ ρυθμίζουν τὰς πράξεις μας, προερχομένους ἀπὸ πηγὴν θεόπνευστον, δηλαδὴ τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ Ἠθικὴ, ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν θεῖαν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, καλεῖται Χριστιανικὴ Ἠθικὴ.

Ἡ Φιλοσοφικὴ, ἥτοι ἡ κατὰ κόσμον Ἠθικὴ, ἔχει πηγὰς τὴν πείραν τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ τὴν λογικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν δέχεται τὴν αὐθεντίαν τοῦ Θεοῦ. Δέχεται πολλάκις θεὸν δημιουργὸν τοῦ κόσμου. Ἄλλὰ δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ἐπεμβαίνοντα εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ὁδηγὸν καὶ σκεπαστὴν τοῦ ἀνθρώπου, ρυθμιστὴν τῆς ζωῆς μας. Ἐγκάταλείπει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ἰδίας του δυνάμεις.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν παραβλέπει τὰ διδάγματα τῆς πείρας, δὲν περιφρονεῖ τὴν δύναμιν τῆς λογικῆς, δὲν παραγνωρίζει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον μάλιστα θεωρεῖ ὡς τὸ ἐξοχώτατον ἔργον τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐν τούτοις δὲν ἀρκεῖται εἰς αὐτὰ καὶ δὲν δέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀβόηθητος καὶ μόνος δύναται νὰ σωθῆ. Καταφεύγει

λοιπόν εις τὸν Θεόν, ἀναζητεῖ τὸ Ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα καὶ τὸ προβάλλει ὡς σταθερὸν καὶ ἀπόλυτον κριτήριον, ὡς τὸν πέρα τῆς προσωρινότητος τοῦ κόσμου τούτου ἰδίον καὶ ἀκατάλυτον νόμον· συμφώνως πρὸς αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζεται τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωὴ. Κάθε ἄλλος τοῦ βίου σκοπὸς πρέπει νὰ ἀπορριφθῆ. «Πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἢ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἢ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἢ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστὶ. Καὶ ὁ κόσμος παράγεται (ἦτοι παρέρχεται περνεῖ) καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα», λέγει ἡ Ἅγία Γραφή (Α' Ἰω. β', 16). Καὶ ὅ,τι μὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ θεῖον θέλημα εἶναι ὀρθὸν καὶ δίκαιον καὶ ἠθικόν, ὅ,τι δὲ διαφωνεῖ καὶ ἀντιφάσκει κακόν. **Χριστιανικὴ Ἠθικὴ** λοιπόν εἶναι ἡ **Ἠθικὴ ἐκείνη, ἢ ὁποία διατυπώνει ὑποδείξεις καὶ κανόνες, καθ' οὓς ὀφείλει νὰ ζῆ ὁ ἀληθὴς χριστιανός, διὰ τὴν δώση εἰς τὴν ζωὴν του νόημα σύμφωνον μὲ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ.**

Ποῦ ὁμως στηρίζεται, διὰ τὴν συγκροτηθῆ εἰς πλήρες σύστημα, ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ;

Διὰ τὴν συγκροτηθῆ π.χ. ὡς ἐπιστήμη ἢ Ἱστορία, βασίζεται εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ἱστορικῶν ἔργων, εἰς τὰς ἐπιγραφάς, εἰς τὰ μνημεῖα· αὐτὰ εἶναι αἱ πηγαὶ τῆς Ἱστορίας. Ποῖαι αἱ πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς;

Πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἶναι ἐκεῖνα τὰ βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχει ἀποτυπωθῆ τὸ θεῖον θέλημα. Εἶναι λοιπόν ἡ Ἅγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις. Διότι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀποτελεῖ ἀκράδαντον πίστιν ὅτι ὄχι μόνον ἡ ἀποκάλυψις τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ τελειοτάτου ἠθικοῦ κώδικος πάσης ἐποχῆς ἀνευρίσκεται εἰς τὴν διπλῆν αὐτὴν πηγήν.

Εἰς τὴν ἔννοιαν Ἅγία Γραφή συναντήκουν ἡ Καινὴ Διαθήκη μὲ τὰ Ἱερὰ Εὐαγγέλια, τὰ ἐκθέτουσα τὴν ζωὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὰς Ἐπιστολάς καὶ τὰ λοιπὰ ἱερὰ βιβλία καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἢ ὁποία περιέχει τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἐφανερῶθη εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας. Διὰ τοῦ λαοῦ τούτου, ὡς γνωστόν, ὁ Θεὸς ἠτοίμασε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Λυτρωτοῦ.

Ἡ δὲ Ἱερὰ Παράδοσις συμπληρῶνει καὶ ἐρμηνεύει τὴν Ἅγιαν Γραφήν. Ὑπὸ τὸν ὄρον αὐτὸν νοοῦνται τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως,

αί αποφάσεις τῶν τοπικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις μεγίστης ἀξίας πηγὴ διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν.

Ἐπὶ τῶν πηγῶν στηρίζονται τὰ βοηθήματα. Βοηθήματα διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν εἶναι ἄφ' ἐνὸς μὲν ἔργα κατάλληλα νὰ διευκολύνουν τὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν ἢ θίγοντα ἐμμέσως ἠθικὰ ζητήματα. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὰ βιβλία Δογματικῆς καὶ ἡ Ἱερὰ Κατήχησις. Ἀμεσώτατα δὲ βοηθήματα εἶναι τὰ μέχρι σήμερον ἐκδοθέντα βιβλία καὶ ἐγχειρίδια Χριστιανικῆς Ἠθικῆς. Τὸ παλαιότερον ἐγράφη κατὰ τὸ ἔτος 1849.

Ἐσημειώθη ἤδη ὅτι ἡ Ἱερὰ Κατήχησις ἀποτελεῖ ἀναγκαϊότατον βοήθημα διὰ τὴν Ἠθικὴν. Πράγματι Κατήχησις καὶ Ἠθικὴ περιστρέφονται εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἀντικείμενον, τὴν ἀληθῆ θρησκείαν καὶ τὴν θεῖαν βούλησιν. Ἄλλ' ἐκείνη μὲν διατρίβουσα περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὰς βουλάς Αὐτοῦ ἔχει τὸ θέμα τοῦτο ὡς σκοπὸν, ἡ δὲ Ἠθικὴ ἔχει αὐτὸ ὡς ἀφετηρίαν ἀσχολουμένη κυρίως μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα.

Ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ κόσμον Ἠθικῆς καὶ τῆς ἐν γένει Φιλοσοφίας τὰ πορίσματα δὲν ἀρνεῖται νὰ συζητήσῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ. Ἐπιφυλάσσει μόνον τὸ δικαίωμα νὰ θέτῃ ταῦτα ὑπὸ ἔλεγχον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ εὐαγγελικοῦ φωτὸς καὶ νὰ κρατῇ ὅσα φαίνονται ὀρθά, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν « πάντα δὲ δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε ». (Α' Θεσ. ε', 21).

5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν. Διαίρεσις τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς.

Περισσότερον προσεκτικὴ σύγκρισις τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν δίδει τὰ ἀκόλουθα πορίσματα.

Τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν πείραν τῆς ζωῆς ἀποδέχονται ἀμφοτέραι. Ἀλλὰ διὰ μὲν τὴν Φιλοσοφικὴν Ἠθικὴν ταῦτα ἀποτελοῦν πηγάς, τὰς μόνας πηγάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας αὐτὴ ἀντλεῖ τὸ κύριον τῶν διδασμάτων της, διὰ δὲ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ἀπλᾶ δεδομένα, ἀνεπαρκῆ πάντως διὰ νὰ στηρίζωμεν ἐπ' αὐτῶν σαφὲς πρόγραμμα ζωῆς. Πηγὴ δὲ δι' αὐτὴν εἶναι ἡ θεία ἀποκάλυψις, εἶναι ὁ γραπτὸς καὶ παραδεδομένος Νόμος τοῦ Θεοῦ, ὁ περιεχόμενος εἰς τὰ Ἱερὰ βί-

βλία. Ἡ συμβολή τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί τῆς πείρας ἀναγνωρίζεται, ἀλλά μόνον ὡς συμβουλευτική.

Ἡ Φιλοσοφική Ἠθική εἶναι διαπεποτισμένη ἀπό τὸ πνεῦμα τῆς ἑρᾶς λογικῆς, παραγνωρίζουσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον διάνοησις, ἀλλὰ καὶ αἴσθημα, ψυχὴ, καρδιά. Ἀντιθέτως ἡ Χριστιανική Ἠθική, ὀρθῶς κατανοοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δὲν διδάσκει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύει αὐτὸν εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς καὶ παρηγορεῖ καὶ πληροῖ αὐτὸν ἐλπίδος διὰ μίαν ἐπέκεινα τοῦ τάφου ζωὴν.

Τέλος, ἐνῶ ἡ Φιλοσοφική Ἠθική εἶναι μία ἀφ' ὑψηλοῦ διδασκαλία ἠθικῶν κανόνων, ἡ Χριστιανική Ἠθική ἔρχεται κοντὰ εἰς τὸν συγκεκριμένον ἄνθρωπον, συμπαρίσταται εἰς τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας καὶ τὸν χειραγωγεῖ εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, διατυπώνουσα ὑποδείξεις αἰωνίου κύρους καὶ προβάλλουσα πρὸς καθοδήγησιν καὶ ἐνισχυσιν αὐτοῦ ἐν ὑπέροχον πρότυπον· αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστόν, ἐνανθρωπίσαντα καὶ σταυρωθέντα χάριν τῶν ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ δὲν πρέπει ἐκ τῶν ἀνωτέρω νὰ συμπεράσωμεν ὅτι τὸ μεταξὺ Χριστιανικῆς καὶ Φιλοσοσοφικῆς Ἠθικῆς χάσμα εἶναι ἀγεφύρωτον.

Ἡ Χριστιανικὴ συνείδησις ἀναγνωρίζει καὶ προϋποθέτει τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Νόμος τοῦ Εὐαγγελίου δὲν δίσταται πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν φύσει ἐνυπάρχοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Διάφορος εἶναι κυρίως ἡ δύναμις τὴν ὁποίαν χορηγεῖ εἰς τὸν χριστιανὸν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ἠθικῶν παραγγελμάτων ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, τὴν ὁποίαν δύναμιν οὐδεμία φιλοσοφικὴ διδασκαλία δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ. Ὁ Χριστιανισμὸς δέχεται (Ρωμ. β', 14-15) ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἔννοιαι εἶναι προσιταὶ εἰς πάντα ἄνθρωπον πάσης ἐποχῆς, πρᾶγμα φυσικόν, ἀφοῦ καὶ ὁ γραπτὸς νόμος τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ὁ ἄγραφος ἠθικὸς νόμος κοινὴν ἔχουν πηγὴν, τὸν Θεόν. Δι' αὐτὸ τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν κατ' ἀρχὴν νὰ ἀντιφάσκουν. Ἄν ὑπάρχουν φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα πρὸς τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν, εἶναι μόνον ὅσα ἀρνοῦνται τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μία ὁμως τοιαύτη ἐκδοχὴ, καταβιβάζουσα τόσον χαμηλὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀποστεροῦσα αὐτὸν πάσης ἐλπίδος, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν κοινὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων καὶ

ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Οὐδὲ δικαιούται νὰ ὀνομασθῆ
Φιλοσοφία.

Οὕτω ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ, συμπληροῦσα τὴν Φιλοσοφικὴν
Ἠθικὴν καὶ ἀναιροῦσα τὰς πλάνας αὐτῆς, δίδει ἱκανοποιητικὴν
ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ
φωτίζει τὸν δρόμον τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν πρὸς τὴν σωτηρίαν
καὶ τὴν λύτρωσιν. Εἶναι λοιπὸν ὑπερέτερα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς
κατὰ τὴν ἀξίαν.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον,
τὸ Γενικὸν ἢ Θεωρητικόν, ἐξετάζονται αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, συμφώ-
νως πρὸς τὰς ὁποίας ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωὴν του,
τὰ κριτήρια τῆς ἠθικότητος, αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὀνο-
μάζεται ἄλλως Ἀρχολογία.

Εἰς τὸ δεῦτερον, τὸ Εἰδικὸν ἢ Πρακτικόν, ἐπὶ τῇ βάσει
τῶν εἰς τὸ πρῶτον μέρος εὑρεθεισῶν ἀρχῶν, ἐξετάζονται τὰ εἰδικὰ
καὶ συγκεκριμένα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργὸν
τοῦ παντός καὶ τὰ δημιουργήματα αὐτοῦ. Ἐξετάζεται δηλαδὴ ὅποια
ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ κατὰ Χριστὸν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ, ἡ ζωὴ
μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν
Χριστιανικὴν κοινότητα. Καλεῖται ἐπίσης καὶ Καθηκοντολογία.

6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς.

Ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ μαθήματος τῆς Χριστια-
νικῆς Ἠθικῆς εἶναι φανερὰ ἐξ ὧσων μέχρι τοῦδε ἐσημειώσαμεν.
Ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τοῦ πράγματος μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὰ ἀκόλουθα
συμπεράσματα :

1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς μιᾶς ἢ
τῆς ἄλλης λύσεως τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος, δὲν βασανίζεται ἀπὸ
ἀμφιβολίαν, δὲν ἀγωνιᾷ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον Ἠθικῆς καὶ
τῆς Φιλοσοφίας ἄλλοτε ἄλλην δίδουν λύσιν εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖος
ὁ ἄριστος τρόπος ζωῆς. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἐκθειάζουν τὰς ἡδονὰς τοῦ
βίου καὶ τὸς τέρψεις, ἄλλοτε ἀποβλέπουν πρὸς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν,
κάποτε στρέφονται πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀρετὴν. Ἄλλοι,

περισσότερον καινοτόμοι, δὲν δέχονται καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν κανένα εἰδικὸν σκοπὸν, ἀφήνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον μόνος του, ἐλπίζουν ἀκόμη—μετὰ τόσας ἀπογοητεύσεις καὶ διαφεύσεις—ὅτι ἡ πείρα τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι ἱκανὸς διδάσκαλος. Ἐναντι τῆς ἀστασίας αὐτῆς καὶ ἀβεβαιότητος ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ στηρίζει ἐπάνω εἰς τὴν θεῖαν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀρραγὲς οἰκοδόμημα τῆς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνακαινίσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας : « Ἐγὼ εἶμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἐξεῖ τὸ φῶς τῆς ζωῆς » (Ἰω. η', 12). Αἱ ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως πηγάζουσαι δογματικαὶ ἀλήθειαι ἀποτελοῦν, κατὰ ταῦτα, τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους ἠθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις αὐτῆς.

2. Ἡ σαφήνεια τῶν διδαγμάτων τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς δὲν εἶναι μικρότερον προσόν. Δὲν περιορίζεται δηλαδὴ εἰς ἀσαφεῖς καὶ ἀορίστους ὑποδείξεις περὶ τοῦ πρακτέου. Δὲν ἐπαφίεται ἄλλοτε εἰς τὸ ἐν ἐλαττήριον ἠθικῆς διαγωγῆς καὶ ἄλλοτε εἰς τὸ ἄλλο, τῶρα εὐρίσκουσα τὸ συναίσθημα ἀρκετὸν, ὕστερον ἐμπιστευομένη εἰς τὸ ἐνστικτον, ἄλλοτε νομίζουσα ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος θὰ διδάξῃ αὐτὸν πὺ εἶναι ἐκάστοτε ὀρθὸν νὰ πράξωμεν. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ διδάσκει σαφῶς καὶ συγκεκριμένως τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ποιητὴν τοῦ παντός καὶ νομοθέτην, καὶ πρὸς τὰ δημιουργήματα Αὐτοῦ. Ἡ σαφήνεια αὕτη ἀποκλείει κάθε πλάνην καὶ κάθε ἔνοχον δικαιολογίαν.

3. Ἀπαντᾷ μὲ θετικότητα εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἀποβλέπει εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀφθαστον δύναμιν Του καὶ τὴν ἀπέραντον σοφίαν Του καὶ τὴν πανάγαθον βούλησίν Του. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ἂν ζῆ χριστιανικῶς, ἂν τιμᾷ καὶ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἂν τηρῇ τὰς ἐντολάς καὶ συμμορφώνεται πρὸς τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης : « Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκωμεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολάς αὐτοῦ τηρῶμεν » (Α' Ἰω. β', 3). Ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὸ θεῖον θέλημα καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἐξομοίωσιν μὲ τὸν Θεὸν παρηγγέθη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου (Γεν. α', 26).

Κατὰ τὴν προσπάθειαν αὐτὴν καὶ χάρις εἰς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος γίνεται καλύτερος, συντελεῖ εἰς τὴν ἐξύψωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ προσεγγίζει κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸν τὴν θείαν τελειότητα. Καὶ ἐνῶ ἡ ἄψυχος φύσις διὰ μόνης τῆς συγκροτήσεώς της ἀποδεικνύει καὶ διακηρύσσει τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας— « οἱ οὐρανοὶ δημιουργοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποιήσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα » κατὰ τὸν ψαλμῶδον (Ψ. 18, 1)—, ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ τῆς διαπλάσεώς του καὶ διὰ τῆς σκοπίμου καὶ ἠθικῶς ρυθμισμένης ζωῆς του ἀποδεικνύει τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ κατατείνει πρὸς Αὐτόν.

4. Ἡ κατὰ κόσμον Ἠθικὴ οὐδὲν παρουσιάζει πρότυπον, κατὰ τὸ ὅποιον ἤθελε ρυθμισθῆ τοῦ ἀνθρώπου ἢ διαγωγῆ, πᾶσα δὲ ἄλλη, θρησκευτικὴ Ἠθικὴ παρέχει τὰ ἰδικὰ της ἀτελῆ πρότυπα, ἀνάλογα μὲ τὸ ποῖον τῶν περὶ Θεοῦ ἀτελεστέρων ἀντιλήψεων της. Ἡ Χριστιανικὴ ὅμως Ἠθικὴ δίδει ὡς ἐν ἀναγλύφῳ τὸ πρότυπον τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ ἀγνός, ὁ ἄμωμος, ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι τὸ ἰδανικὸν ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον ἠθικοῦ βίου, καὶ ὅστις θέλει νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θείας μακαριότητος δὲν ἔχε. νὰ πράξῃ ἄλλο παρὰ νὰ μιμηθῆ τὸ ὑπέροχον παράδειγμά Του. Οἱ λόγοι Του, αἱ πράξεις Του, ἡ ὅλη Του ζωὴ, μελετώμενα καὶ κατανοούμενα ὀρθῶς, ἀποτελοῦν τὸ ἄριστον ἐφόδιον διὰ τὰς παντοειδεῖς περιστάσεις τοῦ βίου, δίδουν τὴν ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν διὰ τὸν δύσκολον δρόμον πρὸς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν. Ὅταν αὐτὸ τὸ θεῖον πρότυπον ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ἢ πρόσκαιρος ζωὴ μας καταξιώνεται, ὁ βίος ἀποκτᾷ νόημα καὶ σημασίαν.

Ἡ ὠφέλεια ποῦ προκύπτει δι' ἡμᾶς ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν διδαγμάτων της εἶναι, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὀφθαλμοφανῆς.

Εἰς τὴν Κατήχησιν ἐδιδάχθημεν τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τὰ ἀληθῆ δόγματα τῆς Πίστεως. Ἐδιδάχθημεν τί πρέπει νὰ πιστεύωμεν. Ἐπειδὴ εἶναι φανερὸν ὅτι « ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστίν » (Ἰακ. β', 26), πρέπει νὰ διδασκῶμεν καὶ τὴν Ἠθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δηλαδὴ τί πρέπει νὰ πράττωμεν, ἂν θέλωμεν νὰ πλησιάσωμεν εἰς τὸν Θεόν, ἂν θέλωμεν νὰ βαδίσωμεν τὸν δρόμον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς σωτηρίας. Χωρὶς τὴν Κατήχησιν ἡ Ἠθικὴ θὰ ἦτο βεβαίως ἀκέφαλος, ἀλλὰ καὶ ἡ Κατήχησις χωρὶς τὴν Ἠθικὴν ἐλλιπής. Ἡ Ἱερά

Κατήχησις μᾶς ἠρμήνευσε τὸ μυστήριον τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐν τῇ ἀπειρῷ Αὐτοῦ ἀγαθότητι «ἐξαπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν νόθεσίαν ἀπολάβωμεν» (Γαλ. δ', 4). Ἄλλὰ ποία ἢ πρὸς τὴν θείαν δωρεάν ἀρμόζουσα πολιτεία τοῦ χριστιανοῦ, θάδιδάξῃ ἢ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ. Αὐτὴ θὰ δειξῇ εἰς ἡμᾶς τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας, θὰ μᾶς καταστήσῃ ἀνταξίους τῆς κλήσεώς μας. Δι' αὐτῆς θὰ γίνωμεν ἀξία μέλη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ μέτοχοι τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Οἱ δὲ μαθηταὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν θὰ ἀναγνωρίσουν τὸ μάθημα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συσθετικὸν κρίκον ὅλων τῶν ἄλλων μαθημάτων. Δι' αὐτοῦ θὰ ἐννοήσουν ὅτι ἡ σοφία, ἂν δὲν ὀδηγῇ εἰς τὴν ἀρετὴν, εἶναι φορτίον περιττὸν καὶ ἐπιβλαβές, πανουργία μᾶλλον ἢ σοφία, κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ ὅτι ἰσχύουν διὰ κάθε ἀνθρώπου, πάσης ἐποχῆς, τὰ ρήματα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνων « καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γῶσιν..., ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι » (Α' Κορ. ιγ', 2).

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ ἡ ἐκ τοῦ μαθήματος ὠφέλεια.

7. Τὰ μεγάλα ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποῖον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν.

Ἡ Ἠθικὴ, πᾶσα Ἠθικὴ, παραγγέλλει νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν.

Ὅτι ὁ ἀνθρώπος πρέπει νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποστρέφεται καὶ νὰ φεύγῃ τὸ κακόν, εἶναι κοινὸν δίδαγμα ὅλων σχεδὸν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ θεωριῶν. Ποῖον ὅμως εἶναι καὶ εἰς τί συνίσταται τὸ ἀγαθόν τοῦτο ; Καὶ ἐπειδὴ τὰ θεωρούμενα ὡς ἀγαθὰ εἶναι πολλὰ, ὕλικά καὶ πνευματικά καὶ ἄλλα, ποῖον μεταξὺ αὐτῶν τὸ μέγιστον ; Ποῖον τὸ ὕψιστον, τὸ ἄκρον ἀγαθόν ; Καὶ ἄλλως : Ποῖος ὁ ὕψιστος τῆς ἠθικῆς ζωῆς σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει ὁ καθεὶς νὰ ρυθμίξῃ τὰς πράξεις του ;

Εἰς τὸ θέμα τοῦτο οἱ σοφοὶ διαφωνοῦν. Οἱ δρόμοι τοὺς ὁποῖους μᾶς ὑποδεικνύουν, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς αὐτό, ἀκολουθοῦν ἐντελῶς διαφόρους κατευθύνεις. Αἱ ἀπόψεις των ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἀντιφατικαὶ καὶ ἀσυμβίβαστοι. Αἱ λύσεις, τὰς ὁποίας προτείνουν, συγκρούονται μεταξύ των, ἢ μία ἀναιρεῖ τὴν ἄλλην. Ἀντιθέτως, ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δεικνύει εἶναι ἀσφαλὴς καὶ μία, ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα σαφῆς, ἡ λύσις θετικὴ καὶ βεβαία.

Αἱ κυριώτεραι θεωρίαι ἐξ ἐκείνων ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὸ σοβαρὸν τοῦτο πρόβλημα εἶναι αἱ ἀκόλουθοι.

1. Παλαιότητα είναι η ήδονική θεωρία. 'Επιδίωκε ὅ,τι παρέχει ἡδονήν, ἰδοῦ τὸ μοναδικὸν παράγγελμά της. 'Η ἡδονὴ θὰ ἐξασφαλίση τὴν ἀτομικὴν μας εὐδαιμονίαν, αὐτὴ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς. 'Ο μοναδικὸς δρόμος πρὸς τὴν εὐτυχίαν εἶναι ἡ ἡδονή, τὸ μοναδικὸν ἐμπόδιον ἡ λύπη. 'Επομένως ἀγαθὸν εἶναι τὸ παρέχον ἡδονήν, κακὸν δὲ τὸ δυσάρεστον. 'Ο νοῦς, ἡ φρόνησις, θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ νὰ ἐκλέγωμεν ἀπὸ τὰς ἡδονὰς τὰς περισσότερον καταλλήλους καὶ μονιμωτέρας. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἡ φρόνησις ἀγαθὴ, διότι εὐρίσκει τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζεται ἡ ἡδονή. 'Αλλην ἀξίαν δὲν ἔχει. Κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς ἡδονικῆς θεωρίας εἶναι ὁ Κυρηναῖος φιλόσοφος 'Αρίστιππος, μαθητῆς τοῦ Σωκράτους. « 'Αγαθὸν ἢ ἡδονή », διεκήρυττε, κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (2,88 Β'), ὁ 'Αρίστιππος, καὶ « δι' αὐτὴν αἰρετὴ », ἥτοι πρέπει νὰ ἐπιζητῆται ἡ ἡδονὴ χάριν τῆς ἡδονῆς καὶ ὄχι δι' ἄλλον, ἀπώτερον σκοπὸν. Αὐτὴν τὴν μονομερῆ ἐρμηνείαν ἔδωκεν ὁ 'Αρίστιππος εἰς τὴν Σωκρατικὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἀνώτατον τέλος τῆς ζωῆς εἶναι ἡ εὐδαιμονία καὶ ἀγαθὸν ὅ,τι ὀδηγεῖ εἰς αὐτήν.

Μετριώτερα εἶναι ἡ ἡδονοθηρία τῶν 'Επικουρείων.

Διακηρύσσει μὲν ὁ 'Επίκουρος: « τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν τοῦ μακαριῶς ζῆν· ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν » (Διογ. Λαερ. Ι', 128). 'Ονομάζει δηλαδὴ τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ εὐδαίμονος βίου, διότι αὐτὴν γνωρίζει ὡς πρωταρχικὸν καὶ ἀχώριστον ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀγαθόν. 'Αλλὰ δὲν νομίζει ὁ 'Επίκουρος ὅτι κάθε ἡδονὴ εἶναι ἀγαθόν. Πρὶν ἀπὸ κάθε πρᾶξιν πρέπει νὰ ὑπολογίζωνται τὰ ὠφέλιμα ἢ ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα τῆς καὶ νὰ προτιμῶνται ἀπὸ τὰς ἡδονὰς ὅσα ὀδηγοῦν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Αἱ ψυχικαὶ ἡδοναὶ ἔχουν προτεραιότητα ἔναντι τῶν σωματικῶν, τὰς ὁποίας ἐπρωτίμα ὁ 'Αρίστιππος. Καὶ ἡ ἀταραξία δὲ τῆς ψυχῆς καὶ ἡ « ἀπονία », ἥτοι ἡ ἀπουσία πόνου, εἶναι καὶ αὐτὴ πολλακίς ἀξία λόγου. Διότι καὶ αὐτὴ εἶναι μία ἡδονὴ ἡρεμος, « καταστηματικὴ », καὶ πρέπει νὰ ἐπιζητῆται.

Αἱ ἀνωτέρω ἀντιλήψεις δὲν εἶναι ὀρθαί.

'Η ἡδονὴ μὲ κανένα τρόπον δὲν ἀρμόζει νὰ θεωρηθῇ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ὁ ἀνθρώπος δὲν εἶναι μόνον ὕλη, διὰ νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν κορεσμὸν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ

σώματος. Είναι ὄν μὲ ἀνάγκας πνευματικὰς καὶ ὡς τοιοῦτος εἶναι εἰς θέσιν νὰ χαίρεται μίαν ἀνωτέρας ποιότητος χαρὰν καὶ νὰ ζῆ ὑψηλοτέρας ἀξίας. Αἱ ἀπολαύσεις ἐξ ἄλλου δὲν φέρουν εἰμὴ πρόσκαιρον μόνον ἴκανοποίησιν. Συνήθως τὴν ἡδονὴν διαδέχεται λύπη. Ἄλλοτε πάλιν εἰς τὴν θέσιν μιᾶς ἐπιθυμίας ποῦ ἐκορέσθη γεννᾶται ἄλλη ἢ ἄλλαι, ὅπως εἰς τὴν θέσιν ἐκάστης ἀποκοπείσης κεφαλῆς τῆς λερναίας ὕδρας. Ὁρθῶς παρωμοιάσθη ἡ ἐκζητήσις τῆς ἡδονῆς μὲ τὴν ματαίαν προσπάθειαν τῶν θυγατέρων τοῦ Δαναοῦ νὰ γεμίσουν τὸν διάτρητον ἐκεῖνον πίθον. Ἐὰν αἱ ἡδοναί, καὶ μάλιστα αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθησεων, ἦσαν ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ζωὴ του δὲν θὰ διάφε- ρεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν βοσκημάτων.

Ὅ,τι ἐλέχθη διὰ τὴν ἡδονοθηρίαν τοῦ Ἀριστίππου ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἡδονισμόν τῶν Ἐπικουρείων. Βεβαίως ἡ ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἡδονὴ ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ὀλιγώτερον ἀποκρουστικὴ παρὰ ἡ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν ἴκανοποίησιν τῶν ὁρμῶν τοῦ σώματος καὶ μεγαλυτέρας διαρκείας καὶ πληρεστέρα. Ἄλλ' οὔτε πάντοτε εἶναι εὐκόλος ἡ διάκρισις μεταξὺ σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἡδονῆς οὔτε κατ' ἀρχὴν ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν τὴν ἡδονὴν ὡς κάτι πρωταρχικόν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἄν αὕτη εἶναι ἐπακολούθημα τοῦ ἐναρέτου βίου, δὲν τὴν ἀποκρούομεν. Ἀλλὰ νὰ τεθῆ ὡς βᾶσις τῆς ζωῆς μας, ἀσχέτως μὲ τὸ ποῦ δύναται νὰ ὀδηγήσῃ τοῦτο οὔτε ὀρθὸν εἶναι οὔτε πρέπον.

2. Ἐπὶ ἄλλης βάσεως τοποθετεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ χρησιμοθηρικὴ σχολή. Σκοπὸς τῶν πράξεών μας ἡ ἐπιδίωξις τοῦ χρησίμου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ θεωρία αὕτη διασχί- ζεται εἰς δύο. Ἄν ἡ ὠφέλεια ἀποβλέπη εἰς τὸ ἄτομόν μας, ἂν προάγῃ τὴν ἀτομικὴν μας εὐτυχίαν, τότε χαρακτηρίζεται ὡς ἀ τ ο μ ι κ ὸ ς ε ὑ δ α ι μ ο ν ι σ μ ὸ ς ἢ ὠ φ ε λ ι μ ο κ ρ α τ ί α . Ἄν ἀποβλέπη εἰς τὸ συμφέρον τῆς ὁλότητος, εἰς τὸ κοινωνικόν συμφέρον καὶ τὴν εὐτυ- χίαν τοῦ συνόλου, καλεῖται κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ ς - ε ὑ δ α ι μ ο ν ι σ μ ὸ ς . Ἄν παρατρέξωμεν τοὺς Ἑλληνας προδρόμους τῆς θεωρίας, θὰ φθά- σωμεν εἰς μίαν σειράν Ἀγγλων ἠθικολόγων καὶ οἰκονομολόγων, ποῦ εἶναι οἱ κήρυκες τοῦ ὠφελιμισμού. Οὔτοι κυρίως ἀποβλέπουν εἰς τὴν κοινωνικὴν ὠφέλειαν καὶ διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία των φέρεται καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κοινωνικοῦ εὐδαιμονισμού. Δύο εἶναι τὰ ἀντιπροσω- πευτικώτερα ὀνόματα εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν, ὁ Μ π ἔ ν θ α μ

(J. Bentham) και ὁ Μίλλ (J. St. Mill). Ἀγαθὸν εἶναι, λέγουν, ὅ,τι προξενεῖ χαρὰν καὶ μεγαλῶνει τὴν εὐτυχίαν μας, κακὸν ὅ,τι τὴν ἐλαττώνει. Εἶναι ἀνωφελὲς νὰ ὀμιλῶμεν διὰ καθήκοντα. Ὅπισω ἀπὸ τὸ καθήκον κρύπτεται τὸ συμφέρον. Ἡ ἠθικὴ ἀξία μιᾶς πράξεως ἐξαρτᾶται ὄχι ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα. Ἀγαθαὶ λοιπὸν εἶναι αἱ ὠφέλιμοι, κακαὶ δὲ αἱ ἐπιζήμιοι πράξεις. Ὁ φωτισμένος νομοθέτης πρέπει νὰ συνυφαίνει τὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν εὐτυχίαν κάθε πολίτου μὲ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὑψίστη ἐπιδίωξις ἄς εἶναι ἡ μεγίστη εὐδαιμονία τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ ἀτόμων.

Ἡ ἀκριβὴς ὁμῶς ἐξέτασις τῶν πραγμάτων καταδεικνύει ὅτι οὔτε τὸ χρήσιμον ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὸν ὡς ὑπέρτατος σκοπός. Πρῶτον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ μὲ ἀκρίβειαν τοῦτο. Εἶναι τὸ οικονομικῶς, τὸ βιολογικῶς, τὸ κοινωνικῶς χρήσιμον ; ἢ τί ἄλλο ; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ συμφωνία μεταξύ τῶν διαφόρων ἀτόμων, τῶν διαφόρων τάξεων, τῶν διαφόρων λαῶν ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ ὠφελίμου ; Ἄν πάλιν καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκδέχεται τὸ ὠφέλιμον κατὰ τὸ δοκοῦν, τί σημασίαν θὰ εἶχεν ὡς ἀρχὴ καθοδηγοῦσα τὰς πράξεις μας ; Ἡ παρὰ τῶν ἀτόμων ἢ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐπιδίωξις τοῦ δι' ἑαυτὰς καὶ δι' ἑαυτὰ ὠφελίμου θὰ ὠδήγει — ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἡδονῆς — εἰς καταστροφὴν καὶ εἰς πόλεμον πάντων πρὸς πάντας, εἰς bellum commune omnium contra omnes. Ἰδίως εἶναι δύσκολος ὁ συμβιβασμὸς τοῦ ἀτομικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον. Ἐν συμπεράσματι λέγομεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία τὴν ὁποίαν ὡς ὑπέρτατον σκοπὸν προβάλλει ὁ εὐδαιμονισμὸς, ἀτομικὸς ἢ κοινωνικὸς, δύναται μὲν νὰ εἶναι — καὶ συνήθως εἶναι — τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἠθικότητος, οὐδέποτε ὁμῶς ὑπέρτατος τοῦ βίου σκοπός.

Ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὠφέλεια, εἴτε πηγάζει ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ καὶ τυχαῖα ἀγαθὰ, ὑγείαν, πλοῦτον, κάλλος, εὐγενῆ καταγωγὴν· εἴτε ἀπορρέει ἀπὸ τὴν δόξαν καὶ τὰ κοινωνικὰ ἀγαθὰ· εἴτε τέλος προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πνεύματος καὶ τὴν παιδείαν, ἡ ὁποία εὐλόγως τάσσεται εἰς ἀνωτέραν μοῖραν, δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ — ἢ ἀπ' αὐτῶν ἡδονὴ καὶ ὠφέλεια — τὴν οὐσίαν τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παλαιόθεν ἐχαρακτηρίσθησαν τὰ ἐγκόσμια ταῦτα ἀγαθὰ ὡς λόγου ἀξια. Ἀλλ' ἡ ἀξία λ.χ. τῆς ὑγείας εἶναι μεγάλη,

μόνον ἂν θεωρηθῆ ὡς βᾶσις τῆς εὐζωίας καὶ τῆς εὐποιίας καὶ ὡς συντελεστής ἠθικοῦ βίου. Ἀπόδειξις ὅτι καὶ αὐτὴ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ θυσιάζεται πολλάκις χάριν ἄλλων σκοπῶν. Καθ' ἑαυτὴν ἡ σιδηρᾶ ὑγεία π.χ. τοῦ ἐγκληματίου ἢ ἡ ὑψηλὴ σοφία τοῦ κακοῦ ἐπιστήμονος δὲν ἀξίζει τίποτε. Καὶ τὸ κυριώτερον, τὰ ἀγαθὰ ταῦτα δὲν ἐξαρτῶνται τόσον ἀπὸ ἡμᾶς αὐτοῦς, ὅσον ἀπὸ τὴν τύχην καὶ τὰς περιστάσεις ἢ — προκειμένου περὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης — ἀπὸ τὴν γνώμην τοῦ ἀσταθοῦς πλήθους, ἢ ὁποῖα μεταβάλλεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν. Ἐν τούτοις δὲν στεροῦνται πάσης ἀξίας. Αὐτὸς ὁ Ἐκκλησιαστής δὲν συμβουλεύει τὴν τελείαν περιφρόνησίν των, ἀλλὰ συνιστᾷ ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπολαύῃ τούτων μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως εἰς τὸν προσήκοντα τόπον καὶ καιρὸν, ἐνθυμούμενος πάντοτε τὴν θνητὴν του φύσιν. Αἰώνιον δὲ ἀξίαν καὶ ὑπόστασιν δίδει εἰς ἓν καὶ μόνον ἀγαθόν, τὸν Θεὸν καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ.

3. Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Νίτσε (Fr. Nietzsche) οἰκοδομεῖται ἐπάνω εἰς μίαν τάσιν, ποῦ ὁ ἴδιος ὀνομάζει δίψαν δυνάμεως.

Εἶσαι, λέγει, μία νέα δύναμις, ἐν νέον δίκαιον, εἰς τροχὸς ποῦ κυλᾷ μόνος του ; Ἡμπορεῖς νὰ ἀναγκάσῃς τὰ ἄστρα νὰ στρέφωνται γύρω σου ; Ἡμπορεῖς νὰ εἶσαι κριτὴς τοῦ ἑαυτοῦ σου καὶ ἐδδικητῆς τοῦ νόμου σου ; Ἄν ὄχι, παραμέρισε ἢ σκύψε νὰ περάσουν ἀπὸ ἐπάνω σου οἱ Ἐκλεκτοί, ποῦ ἠξεύρουν ὡς ἰδικόν σου καλὸν τὸ καλὸν τὸ ἰδικόν των.

Ὁ Νίτσε διὰ τοῦ « Ζαρατούστρα » ἐπαγγέλλεται μίαν νέαν ζωὴν. Εἰς αὐτὴν, τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ καταλάβῃ ὁ « ὑπεράνθρωπος ». Αὐτὸς εἶναι ἡ ὑψίστη ἀνθρωπίνη ἀξία.

Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ του διδασκαλία. Ὁ Νίτσε διακρίνει σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων ἠθικὴν τῶν κυρίων καὶ ἠθικὴν τῶν δούλων, τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν πασχόντων, ὡς χαρακτηρίζει οὗτος τὴν ἠθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διατυπώνων περαιτέρω τὴν θεωρίαν του ὑποστηρίζει ὅτι πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς ἀπόκτησιν δυνάμεως εἶναι ἀγαθόν, ὅ,τι προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν κακόν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ εἶναι δυνατοί, δημιουργικοί, σκληροί, πρὸ πάντων σκληροί. Οἱ ἀδύνατοι καὶ οἱ δειλοὶ δὲν ἔχουν θέσιν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ πρέπει κατ' αὐτὸν νὰ ἐξαφανισθοῦν.

Ἡ Ἠθικὴ τῆς δυνάμεως εἶναι μία Ἠθικὴ τῶν ὀλίγων καὶ ὡς τοιαύτη εὐρίσκει τὴν πλήρη ἀποδοκιμασίαν μας. Διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνον δὲν μεριμνᾷ, ἀλλὰ καὶ ρητῶς ἐκφράζει τὴν περιφρόνησίν της. Ὡς θρησκεία τῆς σκληρότητος εἶναι ξένη πρὸς τὴν ψυχὴν μας καὶ πρὸς κάθε ιδέαν ἀνθρωπισμοῦ. Θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ εἶχεν ἔλθει ποτὲ εἰς τὸν κόσμον ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς μετὰ τὸ παρήγορον κήρυγμα «*μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται*» (Ματθ. ε', 4), διὰ νὰ ἔχουν ἀκόμη ἀπήχησιν εἰς τὴν καρδίαν μας ἀνάλογοι διδασκαλαί. Σήμερον ἰδιαίτερος ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὰν πείραν τῶν τελευταίων ἐτῶν νὰ εἴμεθα πολὺ δύσπιστοι εἰς τὸ κήρυγμα τοῦτο τῆς Δυνάμεως.

8. Ἄλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἠθικοῦ ιδεώδους.

4. Ὑψηλότερον προορισμὸν δίδει εἰς τὸν ἀνθρώπον ἡ θεωρία τῆς *τελειώσεως*. Συμβουλεύει νὰ ἐπιδιώκωμεν διαρκῶς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν μας προαγωγὴν. Πολλοὺς δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὀπαδοὺς τῆς θεωρίας. Ὁ Σωκράτης εὕρισκεν ὅτι τίποτε δὲν παρέχει τόσην ἡδονήν, ὅσον τὸ «*ἑαυτοῦ ἠγεῖσθαι βελτίω γίνεσθαι*» (Ξ. Ἀπομ. Α', 6, 9). Ἡ σοφία καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ θὰ μᾶς δείξουν τὸν δρόμον πρὸς τὴν τελείωσιν ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνος εὐδαίμων εἶναι ὁ σοφός, διότι μόνος αὐτὸς ἀποβλέπει πρὸς τὸν τέλειον κόσμον τῶν ιδεῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπερτάτη εἶναι ἡ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἀνθρώπος ποὺ θεᾶται τὸ ὕψιστον τοῦτο ἀγαθὸν καὶ συμμετέχει αὐτοῦ εἶναι ὡς νὰ γίνεται ἀθάνατος. Ἀρκοῦμεθα εἰς τὴν μνείαν ἑνὸς μόνου χωρίου : «*Ἐνταῦθα τοῦ βίου γενήσεται αὐτῷ, ὁρῶντι τὸ καλὸν τίκτειν....., τεκόντι δὲ ἀρετὴν ὑπάρχει θεοφιλεῖ γενέσθαι καί, εἴπερ τῷ ἄλλῳ ἀνθρώπῳ, ἀθανάτω*» (Συμπόσ. 211 δ).

Εἰς τὸ ἠθικὸν ιδεῶδες τῆς τελειώσεως καὶ εἰς τὴν ἔνωσιν μετὰ τὸν Θεὸν πιστεύει καὶ ὁ Ὁλλανδὸς φιλόσοφος τοῦ 19ου αἰῶνος Σπινόζα (B. Spinoza). Ἡ ὑπερτάτη εὐδαιμονία καὶ μακαριότης διὰ τὸν Σπινόζα δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε παρὰ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν γνωριμίαν μετὰ τὸν Θεόν. Ὅσον ἡ γνώσις τελειοποιεῖται, τόσον ὁ ἀνθρώπος ἐννοεῖ τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα καὶ τὴν

σχέσιν των πρὸς τὴν θεϊαν φύσιν, μαντεύει τὸν ἔσωτερικὸν ρυθμὸν τοῦ κόσμου.

Συμφωνοτέρα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὸν ἀνώτερον προορισμὸν του φαίνεται ἡ θεωρία τῆς τελειώσεως. Διότι δίδει σκοπὸν εἰς τὴν ζωὴν καὶ βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον, συμφώνως καὶ μὲ τὴν εὐχὴν τοῦ Γκαίτε, « πάντα ὑψηλότερα ν' ἀνεβαίνη, πάντα μακρύτερα νὰ πηγαίνη ». Ἄλλ' ἔχει τὸ μειονέκτημα τῆς ἀβεβαιότητος. Ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν θὰ ἐκληφθῆ ἡ τελείωσις ; καὶ πρὸς ποῖον πρότυπον θὰ ἀποβλέπη ; Ἴδου τί δὲν καθορίζει σαφῶς ἡ θεωρία αὕτη. Δι' αὐτὸ καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους ἐκλαμβάνουν τὴν τελείωσιν οἱ ὁπαδοὶ τῆς θεωρίας. Οἱ μὲν ἀποβλέπουν εἰς τὸ τέλειον σῶμα, οἱ δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσιν, ἄλλοι εἰς τὴν ἁρμονίαν σώματος καὶ ψυχῆς. Οὗτοι εἰς τὴν ἀνόπτυσιν τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκείνοι εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἐξημέρωσιν.

5. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπίσης ἠσχολήθη μὲ τὸ θέμα ποῖος ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῆς ζωῆς. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὴν τελείαν ἀπραξίαν οὔτε εἰς τὴν ἔντονον ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ εἰς τὴν σύμφωνον μὲ τὴν ἀρετὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὑψίστη ἐνεργητικότητα εἶναι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ νοῦ. Δι' αὐτῆς λοιπὸν πραγματοποιεῖται ἡ εὐδαιμονία. Εἰς τὸν νοῦν, ὡς γνωστὸν, ἔδιδε τὴν πρώτην θέσιν καὶ ὁ Πλάτων. Μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ ἐναρμονίζεται ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἡδονή. Ἡ φρόνησις μόνη ἢ μόνη ἡ ἡδονή δὲν ἐξασφαλίζουν εὐδαίμονα βίον. Τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εὕρισκομεν εἰς τὰ « Ἠθικὰ Νικομάχεια » αὐτοῦ (Βιβλίον Α', 1 κ. ἐξῆς).

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Πάουλσεν (F. Paulsen), ἀκολουθῶν τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐδίδαξεν ὅτι σκοπὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελειώσις τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωῆς, ἰδίως τῶν ἀνωτέρων. Ὅσαι πράξεις μας προάγουν τὴν ζωὴν εἶναι ἀγαθαί, ὅσαι τὴν βλάπτουν κακαί. Μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν ὑπάρχουν μερικαὶ ἀνώτεροι, ὅπως τὸ λογικόν, καὶ αὐτὰς πρέπει κυρίως νὰ καλλιερῶμεν. Τὸ σύστημα τοῦτο ὠνομάσθη ἐνεργειοκρατία ἢ ἐνεργισμός.

Ούτε ή ένεργειοκρατία όμως είναι πειστική ως θεωρία περί του υπερτάτου αγαθοῦ. Δέν είναι όρθόν νά άποχωρίζωμεν άπό τό σύνολον του ψυχικοῦ βίου ώρισμένες λειτουργίας και νά θεωρώμεν αύτάς ως άξίας όλως ιδιαιτέρων τιμών. Βεβαίως ή λογική δύναμις του άνθρώπου είναι τι σημαντικό, άλλ' εις τόν άνθρωπον συναντώμεν επίσης και συναίσθημα και βούλησιν και χαρακτήρα, και είναι περισσότεροι εκείνοι οί όποιοι εϋηργέτησαν τήν ανθρωπότητα με τήν άρετήν των παρά με τήν σοφίαν των.

Έκάστη λοιπόν τών άπόψεων τούτων είναι μονομερής και άσταθής. Έναντι τής τοσαύτης άβεβαιότητος ή Χριστιανική Έθική προσφέρει έν άδιάσειστον κριτήριον πρός έκτίμησιν του υπερτάτου σκοποῦ. Είπεν ο Σωτήρ : « Έγώ ειμι ή όδός και ή αλήθεια και ή ζωή· οὔδεις έρχεται πρός τόν πατέρα ειμή δι' έμοῦ » ('Ιω. ιδ', 6). Και πάλιν : « Έσεσθε οὔν ύμεϊς τέλειοι, ώσπερ ο πατήρ ήμῶν ο έν τοις οὔρανοις τέλειός έστι » (Ματθ. ε' . 48). Έπέρτατος λοιπόν σκοπός τής ανθρωπίνης ζωής δέν είναι άλλος παρά ή όμοίωσις με τόν μόνον αληθινόν Θεόν, τόν Θεόν τής αγάπης. Έν τή προσπαθεία του αύτῆ ο άνθρωπος οὔτε τό σῶμα θά παραμελήσῃ, διότι είναι κατοικητήριον τής ψυχῆς, οὔτε τό πνεῦμα θά καταφρονήσῃ οὔτε άλλην έκδήλωσιν τής προσωπικότητός του θά άγνοήσῃ. Δέν θά είναι έχθρός τής επιστήμης και τής τεχνικῆς προόδου οὔτε κατ' άπόγραμμά έχθρός τών έγκοσμίων αγαθών. Οὔτε ξένος πρός τήν κοινωνικήν ζωήν οὔτε περιφρονητής τών προβλημάτων της και σαρκαστής τών άξιῶν της. Άπεναντίας ή συνείδησις ότι είναι συνεργός Θεοῦ εις πᾶν έργον αγαθόν θά του δίδῃ πτερά και θά τόν ένδυναμώνῃ εις τήν προσπάθειαν πρός ήθικήν έξύψωσιν τής ζωῆς.

9. Αυτόνομα και έτερόνομα φιλοσοφικά συστήματα. Καντιανή Έθική.

Έν άλλο πολύ σημαντικό ήθικόν πρόβλημα είναι αυτό που όνομάζομεν γένεσις τής ήθικῆς συνειδήσεως. Πώς έσχηματίσθη μέσα εις τήν ψυχήν μας ή Έρχή αύτή, ή όποία προστάζει με τόσον αύστηρόν και άμείλικτον τρόπον : « Πρέπει ! » — « Δέν πρέπει ! » και έλέγχει τήν έκτέλεσιν τών έντολών της με τήν τύψιν

καὶ τὴν μεταμέλειαν ; Ἐτέθη ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους ; Ἐτέθη ὑπὸ ἄλλου ; Εἶναι αὐτοδημιούργητος ; Δύο κυρίως θεωρίαὶ προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς αὐτὴν τὴν ἀπορίαν, ἡ τῆς ἑτερονόμου ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ ἡ τῆς αὐτονομίας.

Κατὰ τὰ ἔτερονομα φιλοσοφικὰ συστήματα ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἢ κρίνει ἐπὶ τῇ βάσει ἐντολῶν, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ παράγοντας ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένους. Κυρίως ἡ ἑτερόνομος ἠθικὴ φιλοσοφία εἶναι θεονομικὴ. Ἀποδίδει τὸν ἠθικὸν νόμον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποῦ ρυθμίζομεν τὰς ἐνεργείας μας καὶ κρίνομεν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, εἰς μίαν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἣτις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἐνδιαφέρεται δι' αὐτὸν καὶ κατευθύνει τὰ διαβήματα αὐτοῦ. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένος μὲ τὸν Θεόν, ἠθικὴ ἄνευ Θεοῦ εἶναι τι ἀκατανόητον.

Μία ἄλλη ἄποψις, συγγενὴς πρὸς αὐτήν, δέχεται ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι εἶναι ἔμφυτοι εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ συνειδήσις εἶναι ἐν ἀρχέγονον μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν στριχέιον.

Πολλοὶ μεταξὺ τῶν μεγίστων παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων εἶναι ὀπαδοὶ τῆς ἑτερονομίας ἢ ἀποκλίνουν πρὸς αὐτήν. Ἐμφύτους τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ δῶρημα τοῦ θεοῦ θεώρει ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Ὁ Σπινόζα λέγει ὅτι τὰ πάντα πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀπειρον σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ Ἐγγελοσ θεωρεῖ τὸν ἠθικὸν νόμον ἀποκάλυψιν τοῦ θεοῦ θελήματος.

Κατὰ δὲ τὴν αὐτονομίαν τὸ ὄργανον τῶν ἠθικῶν πράξεων δὲν ἐτέθη ἐντὸς ἡμῶν ἀπὸ κανένα, ἀλλ' ἐδημιουργήθη μικρὸν κατὰ μικρὸν. Οἱ ἄνθρωποι ἔφθασαν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν βοηθούμενοι ἀπὸ τὴν πείραν των. Ὁ ἠθικὸς κῶδιξ εἶναι ἀνθρώπινον δημιούργημα, ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον.

Τῆς αὐτονομίας ὀπαδοὶ εἶναι ὅλοι ὅσοι τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν ἐμπειρίαν τοποθετοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν νόησιν, οἱ θιασῶται τῆς ὠφελιμοκρατίας καὶ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ ὀλόκληρος ἡ χορεία τῶν ὑλιστῶν φιλοσόφων. Τέλος πρέπει νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτὴν αἵρεσιν τὸν Γάλλον φιλόσοφον Κόντ (Aug. Comte), τὸν ἰδρυτὴν τῆς Θετικῆς Φιλοσοφίας, καὶ τὸν μνημονευθέντα ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα Φρ. Νίτσε.

Ἄλλ' ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς αὐτονόμου ἠθικῆς εἶναι

ὁ μέγας φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων Κάντιος (Im. Kant). Μὲ τὸ ἔργον του «Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ λόγου» (1781) ἠνοιξε νέους ὀρίζοντες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν, εἰς τρόπον ὥστε καμμία μεταγενεστέρα φιλοσοφία νὰ μὴ ἤμπορῃ νὰ ἀγνοήσῃ τί ἐδίδαξεν ὁ μέγας ἐκεῖνος σοφός. Ὁ Κάντιος ἠσυχολήθη μὲ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαίτέρως μὲ τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ σπουδαιότερον εἰς τὴν Ἠθικὴν ἀναφερόμενον ἔργον του εἶναι ἡ «Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ λόγου» (1788).

Δέχεται ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀξία ἢ ἀπαξία τῶν πράξεων μας δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν θεῖαν βούλησιν ἢ ἀπὸ ἄλλην θέλησιν ἔξω ἡμῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους καὶ ἀπὸ νόμους ποὺ ὑπάρχουν ἐντὸς ἡμῶν. Ἡ Ἠθικὴ του λοιπὸν εἶναι αὐτόνομος, δὲν ζητεῖ νὰ στηριχθῇ εἰς κάποιαν αὐθεντίαν. Ἡ ἀρετὴ δι' αὐτὸν εἶναι αὐθυπόστατος καὶ αὐτάρκης.

Ἄλλὰ τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸν Κάντιον κριτήριον διὰ τὴν ἠθικότητα τῶν πράξεων μας; Πότε μία πράξις μας ἠμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ἠθικὴ;

Ὑπάρχουν, λέγει ὁ Κάντιος, πράξεις ὠφέλιμοι ἴσως, ποὺ ἔχουν ὅμως ὡς ἐλατήριον τὴν φιλαυτίαν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν. Αὐταὶ δὲν ἠμποροῦν ποτὲ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἠθικαὶ πράξεις. Ἄλλαι γίνονται ἀπὸ κάποιαν κλίσιν ἢ ὀρμὴν ἢ ἐπιθυμίαν – οὔτε αὐταὶ εἶναι γνησίως ἠθικαὶ. Καὶ αὐταὶ ἀκόμη ποὺ γίνονται ἀπὸ οἶκτον ἢ συμπόνιαν δὲν ἠμποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν ἠθικαὶ. Οὔτε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα κρίνονται αἱ πράξεις, διότι αὐτὰ δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ ἡμᾶς. Οὔτε ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, διότι εἶναι ἀγνωστον ποῖα κλίσις ἢ συμφέρον μᾶς ὠθεῖ πρὸς αὐτάς. Ἠθικαὶ πράξεις εἶναι μόνον ἐκεῖναι ποὺ γίνονται ἀπὸ τὴν καθαρὰν συναίσθησιν τοῦ χρέους, ἀπὸ καθαρὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ Καθῆκον. Ἀγαθὴ πράξις εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ ἀγαθὴν Βούλησιν, ἀλλ' ἀγαθὴ Βούλησις εἶναι ἐκεῖνη ποὺ λειτουργεῖ μὲ τὸ πρόσταγμα ἐνὸς ἀδυσωπήτου Νόμου. Ἡ προσταγὴ αὐτὴ τοῦ νόμου εἶναι κατηγορικὴ. Ἡ πράξις δηλαδὴ ποὺ παραγγέλλει νὰ ἐκτελεσθῇ δὲν εἶναι μέσον δι' ἕνα ἄλλον σκοπὸν, ἀλλὰ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ σκοπὸν. Ἔτσι ὁ Κάντιος ἔφθασεν εἰς τὴν περίφημον κατηγορικὴν προσταγὴν του, ποὺ εἶναι ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Διατυπώνεται ὡς ἀκολούθως: «*Practte συμφώνως πρὸς ἕνα τοιοῦτον κανόνα, ὥστε ὁ*

κανών αὐτὸς νὰ ἠμπορῇ ταυτοχρόνως νὰ χρησιμεύσῃ — καὶ σὺ ὁ ἴδιος νὰ τὸ θέλῃς νὰ χρησιμεύσῃ — ὡς κανὼν μιᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας ».

Αἱ πράξεις μας λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς ἓνα κανόνα, τοῦ ὁποίου τὸ κῦρος νὰ εἶναι ἀπόλυτον καὶ ὁ ὁποῖος νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Νόμου δὲν περιορίζει, λέγει ὁ Κάντιος, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπεναντίας μάλιστα τὴν προϋποθέτει. Διότι ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρώπος, ὡς λογικὸν ὄν, αὐτόνομον καὶ ἐλεύθερον, εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔθεσε τὸν νόμον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπαιτεῖ νὰ πειθαρχῶμεν. Ὅταν ἡ ἠθικὴ κρίνεται κατὰ νόμους ἄλλους, ποὺ δὲν ἔθεσεν ἡ ἠθικὴ Βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἡ Βούλησις καὶ ἡ ἠθικὴ εἶναι πλέον ἑτερόνομος καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἀντιφάσκει μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Διότι ἐλευθερία, λέγει, δὲν εἶναι ἡ ἀναρχία καὶ ἀσυδοσία εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρακτέου, ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς νὰ λυτρώνεται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ νὰ στρέφεται πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἔτσι ὁ ἀνθρώπος ἀποβαίνει συγχρόνως νομοθέτης καὶ ἐκτελεστὴς τοῦ νόμου του.

10. Κριτικὴ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Καντίου.

Μολονότι ἡ ἐξοικείωσις πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσόφου δὲν εἶναι τόσο εὐκόλος, θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τῆς ἠθικῆς του διδασκαλίας.

1. Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Καντίου παραγγέλλει νὰ πράττωμεν συμφώνως μὲ τοὺς κανόνας, τῶν ὁποίων δὲν μᾶς δίδει τὸ περιεχόμενον. Μᾶς λέγει ὅτι οἱ κανόνες τῆς διαγωγῆς μας πρέπει νὰ ἔχουν γενικὸν κῦρος καὶ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ κανόνες δὲν τὸ μανθάνομεν. Μᾶς λέγει πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῶμεν γενικῶς, ἀλλὰ δὲν μᾶς λέγει τί πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις. Σχεδὸν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ μᾶς ὑποδηλώσῃ τί δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν. Ποῖος ἄρα γε θὰ μᾶς δείξῃ τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι πρέπον ;

2. Ἡ κατηγορικὴ του προσταγὴ μᾶς βοηθεῖ ἴσως νὰ ἀξιολογήσωμεν ἠθικῶς τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐξυπηρετεῖ εἰς τὴν κρίσιμον στιγμὴν, ποὺ πρέπει ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ λάβωμεν ἀπο-

φάσεις. Ὁ ἐγωιστής π.χ. δὲν αἰσθάνεται ὡς καθολικὸν νόμον τὴν ἀλληλοβοήθειαν, ἀλλὰ τὴν αὐτοβοήθειαν. Οὐτε θέλει νὰ ἰσχύσῃ ὁ νόμος τῆς ἀλληλοβοηθείας, διότι εὐτυχῶν τώρα, δὲν δύναται νὰ ὑπείσέλθῃ εἰς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἐνδεοῦς. Κάποιο λοιπὸν ἄλλο στήριγμα ἰσχύει νὰ εὐρωμεν διὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Ποῖον εἶναι ἄρα γε αὐτό ;

3. Πιθανὸν μερικὰ προνοιοῦχα πνεύματα, μερικὰ ὅλως ἐκλεκτὰ καὶ ἐλεύθερα ἄτομα, νὸ ἔχουν σαφῆ συνείδησιν αὐτοῦ τοῦ καθολικοῦ κανόνος μιᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας. Πιθανὸν νὰ ἔχουν τὴν δύναμιν κάθε φοράν νὰ ἀνάγωνται μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς Ἀρχῆς καὶ νὰ συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς. Ποῖος ὅμως θὰ ἐγγυηθῆ ὅτι αὐτὴν τὴν ἰκανότητα θὰ ἔχωμεν ὅλοι, ὅλον τὸ πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων ; Πρόκειται νὰ συγκροτήσωμεν καμμίαν ἀριστοκρατικὴν Ἠθικὴν, προοριζομένην δι' ὀλίγους ; ἢ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ἄνθρωπος γενικῶς ; Διὰ ποίους ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς ; Μήπως διὰ τοὺς ὀλίγους ;

4. Ὁ Κάντιος δὲν εἶναι εἰς τυχαῖος ἠθικολόγος . Προσέφερε τὴν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅτι ἐλύτρωσε τὴν Ἠθικὴν ἀπὸ κάθε εἶδους εὐδαιμονισμὸν καὶ ἡδονοθηρίαν καὶ καθιέρωσεν ἕνα ἠθικὸν κώδικα, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει διαρκῆ ἀγῶνα κατὰ τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν κατωτέρων ἐπιθυμιῶν μας καὶ ἀπαιτεῖ ἀπεριόριστον ὑποταγὴν εἰς τὸ Καθῆκον. Ἔστησεν ὁ Κάντιος τὴν ἀρετὴν εἰς ὑψηλότατον βᾶθρον, εἶδεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ χρέους τὸν βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὸν Νόμον, πού ἐπιτάσσει μὲ ἀδυσώπητον αὐστηρότητα. Ἄλλ' ἄφησε τὸν ἄνθρωπον ἀβοήθητον εἰς αὐτὸν τὸν δύσκολον δρόμον, πού ἠρκέσθη νὰ τοῦ δεῖξῃ ἀπὸ μακρὰν. Δὲν ἠμπόρεσε νὰ τοῦ δώσῃ τὸ σωτήριον ὀδηγητικὸν φῶς. Πῶς εἶναι, ἀλήθεια, δυνατόν νὰ ἐκτελῆ τὸ χρέος τοῦ ὁ ἄνθρωπος ὑπακούων εἰς αὐτὴν τὴν ἀσύλληπτον σκιάν τοῦ Καντιανοῦ Νόμου ; Πῶς χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ὀπισθὲν τοῦ μίαν Δύναμιν πού νὰ δίδῃ τὴν ἐντολήν, πῶς χωρὶς τίποτε νὰ ἐλπίζῃ διὰ τὴν ζωὴν αὐτὴν ἢ νὰ προσδοκᾷ διὰ τὴν ἄλλην, θὰ εὕρῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν ; Ἴδου τί δὲν ἐξήγησεν ὁ Κάντιος.

5. Ὁ Κάντιος ἀνεβίβασε τὸν ἄνθρωπον εἰς πολὺ ὑψηλὸν ἐπίπεδον

έν σχέσει πρὸς ἄλλους σοφούς. Ὁ ἄνθρωπος, εἶπεν, εἶναι ὄν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, δὲν ἠμπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι μέσον, τὸ ὁποῖον νὰ μεταχειρίζεται κατ' ἀρέσκειαν ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος, διὰ νὰ ἐπιτύχη διαφόρους σκοπούς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκοπὸς ὁ ἴδιος, εἶναι αὐτοσκοπός. Ἀπὸ ὅλα τὰ φυσικὰ πράγματα εἶναι ὁ μόνος πού δικαιούται νὰ ὀνομασθῆ πρόσωπον. Τὸν ἄνθρωπον λοιπὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, παραγγέλλει ὁ Κάντιος, νὰ τὸν μεταχειρίζεσαι πάντοτε ὡς σκοπὸν, ποτὲ ὡς μέσον, καὶ ἀναλόγως νὰ ρυθμίζης τὰς πράξεις σου. Ποίαν ἀξίαν ἔχει ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς ἐννοοῦμεν πολὺ καλῶς, ὅταν βλέπωμεν ὀλόκληρα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα καὶ ἰδεολογίας νὰ μεταχειρίζονται τὸν ἄνθρωπον ὡς μέσον διὰ τοὺς φανεροὺς ἢ ἀνομολογητοὺς σκοπούς των, ὅταν βλέπωμεν ὅτι εἰς κοινωνίας ἀνθρώπων καλλιεργεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἀγέλης, ὅταν βλέπωμεν νὰ τὸν ὑποβιβάζουν εἰς τὴν στάθμην ἐκείνην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει ἀπὸ αἰῶνων ἀπομακρυνθῆ. Ὁ Κάντιος λοιπὸν εἶναι ἀξίος τῆς εὐγνωμοσύνης μας διὰ τὴν ὑπηρεσίαν του αὐτῆν. Ἄλλ' ἐστάθη ἕως ἐκεῖ. Δὲν κατῆλθε μέχρι τοῦ ἐνός, συγκεκριμένου, ζωντανοῦ ἀθρώπου, δὲν ἠσθάνθη τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνίαν του. Τὸν ἀφῆκε μόνον εἰς τὴν τραγικὴν του προσπάθειαν νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Τὸν εἶδε μὲ ἐκτίμησιν, ἀλλ' ὄχι μὲ συμπόνιαν, μὲ διαφέρον, ἀλλ' ὄχι μὲ ἐπιείκειαν. Ἄλλο ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀναμείνῃ ἀπὸ μίαν Ἠθικὴν ἄνευ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἔγινεν ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη διὰ μίαν ἀνασύνδεσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἀθρώπου μὲ τὴν πηγὴν τῆς ἠθικότητος. Ἐπρεπε νὰ στηθῆ ἐκ νέου ἡ γέφυρα πού συνδέει τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν Θεὸν καὶ μὲ τὸ Ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα. Εἰς ἐπόμενα μαθήματα θὰ ἐξηγησωμεν πῶς μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πίστεως ἐπιτυγχάνεται ἡ σύνδεσις αὕτη καὶ θὰ καταδείξωμεν ὅτι ἡ ἐννοια τῆς ἠθικότητος εἶναι ἀρρηκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἐννοιαν τῆς θρησκευτικότητος.

11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἠθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς.

Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἠθικῆς εἶναι μία νέα κατεύθυνσις εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, ἡ ὁποία ἀντιτίθεται εἰς τὴν κατ' εἶδος ἐκδοχὴν, ὅπως τὴν ὑπεστήριζεν ὁ Κάντ καὶ οἱ ὀπαδοί του. Δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν

μίαν ἠθικὴν τῆς μορφῆς, τὴν δὲ ἄλλην ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου.

Τὴν ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου ἀντιπροσωπεύει ἡ φαινομενολογικὴ σχολὴ ἢ φιλοσοφία, τὴν ὁποίαν ἴδρυσεν ὁ Χοϋσερλ (Ed. Husserl), ἀνέπτυξαν δὲ εἰς τὰ συγγράμματά των οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι Σέλερ (Max Scheler) καὶ Χάρτμαν (Nic. Hartmann).

Κατὰ τὴν ἠθικὴν τοῦ Καντίου, τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον μᾶς πράξεως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ὁ τρόπος τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἡ μορφή ὑπὸ τὴν ὁποίαν συνδέω τὴν πράξιν μὲ τὴν βούλησιν. Ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ Κάντ (Πράττε συμφῶνως κ.λ.π.) μᾶς φέρει ἔξω ἀπὸ τὴν δεδομένην ἐμπειρίαν, ἔξω ἀπὸ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα. Δὲν πράττω τὴν πράξιν Α, διότι εἶναι εὐάρεστος ἢ ὠφέλιμος ἢ ὠραία ἢ ἄλλο τι, ἀλλὰ διότι τὸ ἐπιβάλλει μία ὠρισμένη λογικὴ, ὁ «πρακτικὸς λόγος». Ἡ βούλησίς μου δὲν πρέπει διόλου νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς πράξεως, πρέπει νὰ εἶναι ἐλευθέρη καὶ αὐτόνομος, ἤτοι αὐτὴ ἡ ἰδίᾳ νὰ θέτῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς νόμους.

Κατὰ τὴν νέαν ὁμως ἐκδοχὴν, ὁ κόσμος τῶν «ἀξιῶν», ἄρα καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸν, προϋπάρχει τῆς πράξεως καὶ δὲν τὸν γεννᾷ ἡ βούλησίς μου, ἡ ἀγαθὴ βούλησις τοῦ Κάντ. Αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν ἀσχέτως πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἀνεξαρτήτως δηλαδὴ πρὸς τὸν αἰσθανόμενον καὶ ἐνεργοῦντα ἄνθρωπον. Ὑπάρχουν καὶ εἶναι προϋπόθεσις τῶν πάσης φύσεως ἐπιθυμιῶν μας. Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι ζήτημα μορφῆς, δὲν εἶναι τι τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ κάτι ποῦ ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὸ βᾶθος τῆς ὑποστάσεώς μας, τοῦ εἶναί μας.

Ἄλλ' εἶναι καιρὸς νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα. Τί εἶναι αἱ ἀξίαι ;

Ἀξία εἶναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἐν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἢ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ.

Ἀπὸ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας ἐπέρασε βαθμηδὸν εἰς τὰς ψυχικὰς ιδιότητες καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος γενικώτερον. Οὕτω ὁμιλοῦμεν διὰ ἐπιστημονικὰς, ἠθικὰς, θρησκευτικὰς ἀξίας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀξία εἶναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἐν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ

ὁποίου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἢ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Οὕτω ἡ ἀξία ἔχει ἀποβῆ περίπου ταυτόσημος πρὸς ἓν ἰδανικὸν ἢ ἰδεῶδες, ἦτοι πρὸς κάτι ὑψηλὸν καὶ ὑπέροχον, τὸ ὅποιον ὁ ἄνθρωπος ὀνειρεύεται νὰ φθάσῃ.

Αἱ ἀξίαι διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ. Τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι ἀξίαι, ἐνέχουν ὅμως ἀξίαν, εἶναι φορεῖς ἀξιῶν. Ἐνίστε ἓν ἀγαθὸν ἔχει πολλαπλὴν ἀξίαν. Εἰς ζωγραφικὸς πίναξ π.χ. εἶναι κυρίως μὲν αἰσθητικῆς ἀξίας φορεὺς· ἐνδεχομένως ὅμως ἔχει καὶ ἱστορικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀξίαν, ἂν δὲ συντελῇ εἰς φρονηματισμὸν τῆς νεότητος, καὶ παιδαγωγικὴν ἢ ἠθικὴν.

Τὰς ἀξίας δὲν ἀντιλαμβάνομεθα μὲ τὸ λογικόν. Δὲν «γνωρίζομεν» κυρίως εἰπεῖν τὰς ἀξίας, ἀλλὰ «ζῶμεν» αὐτάς, ἦτοι τὰς αἰσθανόμεθα μὲ ὄλην μας τὴν ψυχὴν καὶ τὰς προσοικειούμεθα μὲ ὄλην μας τὴν ὑπαρξιν. Κατὰ τὴν «βίωσιν» αὐτὴν τῶν ἀξιῶν μετέχει καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις καὶ τὸ συναίσθημα, ἰδίως τοῦτο. Ὁρθὴ ἐπίσθις εἶναι ἡ ἔκφρασις «πραγματοποιοῦμεν ἢ ἐμπραγματοῦμεν τὰς ἀξίας».

Πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν μίαν ταξινομήσιν καὶ διαβάθμισιν τῶν ἀξιῶν.

Εἰς μίαν κατωτάτην βαθμίδα τοποθετοῦνται αἱ ἀξίαι τῶν αἰσθητηρίων (κυμαινόμεναι μεταξὺ τῶν ὀρίων εὐάρεστον - δυσάρεστον) καὶ αἱ βιολογικαὶ (ὑγεία - ἀσθένεια). Μετὰ ἀπὸ αὐτάς τάσσονται αἱ θεωρητικαὶ καὶ *καλλιτεχνικαὶ ἀξίαι, ἦτοι ὅσαι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν γνῶσιν (ἀληθὲς - ψευδὲς) ἀφ' ἑνός, μὲ τὴν τέχνην ἀφ' ἑτέρου (καλὸν - αἰσχρόν). Ὑπεράνω αὐτῶν τάσσονται αἱ ἠθικαὶ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι. Θεμελιώδεις ἠθικαὶ ἀξίαι εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, θρησκευτικαὶ δὲ τὸ ἅγιον καὶ τὸ βέβηλον.

Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι διακρίνονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας διὰ τῶν ἐξῆς γνωρισμάτων :

1. Ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς πρόσωπα καὶ πράξεις προσώπων, οὐδέποτε εἰς ἄψυχα.

2. Ἐχουν χαρακτῆρα κοινωνικόν. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι αἱ πράξεις μας πρέπει νὰ τυγχάνουν ἀπαραιτήτως τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς κοινωνίας· διότι ἕκαστος ἄνθρωπος, κεχωρισμένος τοῦ

συνόλου, δύναται νὰ βεβαιωθῆ ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του ἂν εἶναι ἠθικός ἢ ὄχι.

3. Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι δὲν νοοῦνται χωρὶς ἐλευθερίαν. Ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκλογῆς, δὲν ὑπάρχει καταλογισμὸς οὔτε ἐπομένως θέμα ἠθικῆς ἐκτιμήσεως μιᾶς πράξεως. Μόνον ὁ ἐλεύθερος δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ἠθικός ἢ μὴ ἠθικός. Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν ὅτι μερικοὶ δὲν δέχονται τὰς ἠθικὰς ἀξίας ὡς ἰδίαν κατηγορίαν ἀξιῶν. Ὑποστηρίζουν ὅτι αὗται παρακολουθοῦν ὅλας τὰς ἄλλας καὶ ὑπείσέρχονται εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐκδήλωσιν.

Αἱ θρησκευτικὰ ἔσονται τέλος ἀξία θεωροῦνται σπουδαιότηται. Εἶναι τὸ βᾶθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομοῦνται αἱ λοιπαί. Διότι, ἂν δὲν ἀποδίδωμεν ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον ἐν τῷ συνόλῳ ὡς τέλειον καὶ θεῖον δημιούργημα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δίδωμεν ἀξίαν εἰς ὅτιδήποτε ἀπὸ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Καθὼς ὑπεστήριξεν ὁ ἐπιφανὴς σύγχρονος φιλόσοφος Σπράγκερ (Ed. Spranger), τὸν ὑπέρτατον σκοπὸν τῆς ζωῆς μόνον ἡ θρησκευτικὴ ἀνάτασις ἤμπορεῖ νὰ δώσῃ, μόνον μία κοσμοθεωρία, ἣτις δονεῖται ἀπὸ θρησκευτικὸν παλμόν. Αἱ κατώτεραι ἀξίαι, λέγουσιν οἱ φαινομενολόγοι φιλόσοφοι, ἀποκτοῦν περιεχόμενον μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς ἀνωτέρας, καὶ μάλιστα τὰς θρησκευτικὰς. Εἰς τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις ὁ ἄνθρωπος δὲν εὕρισκε ὀριστικὴν ἱκανοποίησιν. Δι' αὐτὸ τείνει νὰ ὑπερβῆ τὸ ζωικὸν στοιχεῖον καὶ νὰ «ἐξακοντισθῆ εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ θείου». Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία κίνησις πρὸς τὸ θεῖον.

Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ ἀξίαι, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου προϋπάρχουν τῆς πράξεως καὶ τῆς βουλήσεώς μας.

Ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Καντιανῆς ἠθικῆς στηρίζεται, κατὰ τὴν νέαν θεωρίαν, εἰς προϋποθέσεις ἀπαραδέκτους. Ὁ Κάντ ἐπίστευσεν ὅτι ἡ εἰδολογικὴ, ἡ μορφολογικὴ ἠθικὴ του μᾶς ἀπαλλάσσει ἅπαξ διὰ παντὸς ἀπὸ τὸν ἡδονισμόν, ποῦ εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ἀναγκαία κατάληξις κάθε ἠθικῆς στρεφομένης πρὸς τὸ ἀντικείμενον, πρὸς ἐν ὑπέρτατον ἀγαθόν. Κατ' αὐτὸν ὅμως τὸν τρόπον ἡ Καντιανὴ ἠθικὴ διακόπτει κάθε δεσμόν μὲ τὴν ζωντανὴν ἠθικὴν πραγματικότητα καὶ κατανατᾷ καθαρὸς τύπος. Ἡ νέα ἠθικὴ, τοῦ περιεχομένου, πιστεύει ὅτι οὔτε τὴν τυποποίησιν τῆς Καντιανῆς ἠθικῆς ἐμφανίζει οὔτε εἰς ἡδονισμόν καταλήγει, τὸν ὁποῖον ἀντιθέτως ἀποκρούει καὶ στηλιτεύει. Καὶ ἐνῶ δὲν εἶναι ἑτερόνομος,

δηλαδή δὲν καταφεύγει εἰς δυνάμεις ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένas, ἔξ ἄλλου δὲν παρουσιάζει τὰς ἀτελείas τῆς αὐτονόμου Ἠθικῆς. Ἡ βούλησίς μας στρέφεται πρὸς τὰς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν, προϋπάρχουν ἡμῶν. Ἐν τῇ προσπάθειά μας νὰ πραγματοποιήσωμεν τὰς ἀξίας, πραγματοποιοῦμεν τὸν ἠθικὸν μας προορισμόν. Ἡ προσωπικότης ἐπανακτᾷ οὕτω τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματά της, καταξιώνεται.

Παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν της ἡ Ἠθικὴ τοῦ περιεχομένου ἀφήνει εἰς ἡμᾶς ἀρκετὰς ἀμφιβολίας. Ἐφοῦ αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν καθ' ἑαυτὰς καὶ δὲν τὰς θέτει ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ ποῖον ἐτέθησαν ; Καὶ ἀφοῦ πᾶσα ἑτερονομικὴ καὶ θεονομικὴ λύσις ἀποκλείεται διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν, πῶς ἐτέθησαν καὶ πῶς ὑφίστανται ὡς ἀπόλυτοι ἐκτιμητικαὶ ἀρχαὶ τῶν πράξεών μας ; Εἰς τοῦτο δὲν δίδει πειστικὴν ἀπάντησιν ἡ Ἠθικὴ τοῦ περιεχομένου.

Ἐπειτα πῶς αἱ ἀξίαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀπόλυτοι καὶ αὐτῦπαρκοι ; Αἱ ἀξίαι προβάλλουν μόνον ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ συσχετίζομεν ἐν ὑποκείμενον πρὸς κάποιον πρᾶγμα, πρὸς ἐν ἀντικείμενον. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν οἱ δύο αὐτοὶ ὄροι, τὰ δύο ἀπαραίτητα δεδομένα, δὲν δύναμαι νὰ ὀμιλῶ περὶ ἀξιών. Ὑπάρχει ὠφέλιμον, ὠραῖον, ἀγαθόν, ἂν δὲν ἀναφέρεται εἰς κάτι καὶ ἂν δὲν ὑπάρχη ὁ κρίνων, ὁ ἀποφαινόμενος περὶ αὐτοῦ ;

Καὶ ἐν κατακλείδι, πῶς αἱ φευγαλέαι αὐταὶ καὶ ἀσύλληπτοι διὰ τὸν κοινὸν ἀνθρωπὸν ἐκτιμητικαὶ ἀρχαί, περὶ τῶν ὁποίων τόση γεννᾶται ἀμφισβήτησις, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν σημεῖα ἔλξεως διὰ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ ; Πῶς ὁ ἀνθρωπὸς ἀβόηητος, ἀκαθοδήγητος, « αὐτόνομος », θὰ ὀδηγηθῆ πρὸς αὐτάς ;

12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἠθικότητος.

Ἐξητάσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μὲ κάθε συντομίαν τὰς ἀπώσεις τῶν κυριωτέρων φιλοσοφικῶν συστημάτων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ὕψιστον σκοπὸν καὶ τὰ ἄλλα προβλήματα τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ἀπὸ τὴν μεγίστην μεταξὺ αὐτῶν ἀσυμφωνίαν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτῶν συνάγεται τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκροτηθῆ ἠθικὸν σύστημα καὶ κῶδιξ ἠθικῆς διαγωγῆς ἄνευ

Θεοῦ. Ἡ ἠθικότης λοιπὸν μόνον ἐπὶ τῆς θρησκείας ἠμπορεῖ νὰ στηριχθῆ. Διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος εἶναι ἀδιασπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκευτικότητος.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς πίστεως ἐπὶ τὸν ἠθικὸν βίον εἶναι μεγάλη καὶ ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν ζωὴν ἀτόμων καὶ λαῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Ἱστορίας. Ὅτι γενναῖον καὶ μέγα κατωρθώθη, συνετελέσθη εἰς στιγμὰς ἐντόνου θρησκευτικῆς ζωῆς. Οἱ θαυμάσιοι πίνακες τοῦ Κρητὸς Θεοδοκοπούλου καὶ τῶν μεγάλων δημιουργῶν τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι κυρίως εἰκόνες ἀγίων μορφῶν. Ἡ χιλιετὴς ἀντίστασις τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν βαρβάρων ἐχαλυβδώθη εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Ἀπεναντίας, ὅσον ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς πίστεως εἶναι μεγαλυτέρα, ὅσον ἡ περὶ Θεοῦ ιδέα εἶναι περισσότερον ἐσκοτισμένη, ὅσον τὸ θρησκευτικὸν βίωμα ἀσθενέστερον, τόσον ἡ κατάστασις ἐνὸς λαοῦ ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν εἶναι χειροτέρα, ὁ ἠθικὸς βίος ἀτονώτερος, ἡ ἀρετὴ σπανιωτέρα.

Ὅπου ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἔλαβε χαρακτῆρα ὁμαδικὸν καὶ προγραμματικόν, ἡ καταστροφὴ ἐπηκολούθησε φοβερὰ. Τὸ ἐν Γερμανίᾳ καθεστῶς ἠθελήσε νὰ κόψῃ κατὰ τὸν μεσοπόλεμον κάθε δεσμὸν μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. « Ἀπορρίψατε μακρὰν τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς χριστιανικῆς σας ἀνατροφῆς », ἔγραφεν ὁ διευθυντὴς Τύπου πρὸς τὴν Χιτλερικὴν νεολαίαν, « ρίψατε μακρὰν τὰς ἰουδαιοχριστιανικὰς ιδέας περὶ ἀμαρτωλῆς ζωῆς, ἐλέους καὶ ἀγάπης διὰ τοὺς ἐχθροὺς σας. Πρέπει νὰ εἴμεθα σκληροί, ἂν θέλωμεν νὰ νικήσωμεν. Κατάρτα εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν συμπάθειαν ». Πῶς ἐπληρώθησαν πειραματισμοὶ καὶ κοσμοθεωρίαι αὐτοῦ τοῦ εἴδους, εἶναι εἰς ὅλους γνωστόν.

Ἡ πίστις λοιπὸν δίδει περιεχόμενον εἰς τὴν ἠθικότητα, ἡ ἀπιστία ἀποτελεῖ ἄρνησιν αὐτῆς. Τοῦτο διακηρύττει ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν τονίζων ὅτι « ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται » (Γαλ. γ', 11).

Δύο ἀντιρρήσεις ἠμποροῦν νὰ προβληθοῦν κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας,

1. Ὑπάρχουν ἄτομα, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ θρησκευόνται, δὲν ζοῦν βίον ἠθικόν.
2. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἵτινες δὲν δεικνύουν κανὲν διαφέρον

διὰ τὴν θρησκείαν καὶ ἐν τούτοις ζοῦν μακρὰν πάσης ἠθικῆς παρεκτροπῆς.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα ὑπάρχει ἐπίφασις μόνον ἀληθείας. Οἱ χριστιανοὶ τῆς πρώτης κατηγορίας κατ' ὄνομα μόνον εἶναι χριστιανοί. Ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν παρέλαβον μόνον τὸν τύπον τὸν ἐξωτερικόν, ἔμειναν ὅμως ξένοι πρὸς τὴν οὐσίαν του. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι ὁ χριστιανὸς τῶν ἔργων, ἀφοῦ « *ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστὶ* » (Ἰακ. β', 26). Ἥμποροῦν βεβαίως νὰ καυχῶνται μαζί με τὸν Φαρισαῖον τῆς παραβολῆς λέγοντες « *νηστεύω δις τοῦ Σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι* » (Λουκ. ιη', 12), ἀλλ' εἶναι ὀλιγώτερον ἠθικοὶ καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Τελώνην, ποῦ ἔχει τουλάχιστον συναίσθησιν τῆς θέσεώς του. Τὰ πάντα κάμνουν « *πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις* » (Ματθ. κγ', 5). Οὗτοι δὲν ἤμποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόδειξις περὶ δῆθεν ὑφισταμένου χάσματος μεταξὺ θρησκευτικότητος καὶ ἠθικῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ποῖος μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι τὰ ἄτομα αὐτοῦ τοῦ εἶδους δὲν συντηροῦν εἰς τὰ βάθη τῆς ὑποστάσεώς των ἐν εἶδος θρησκευτικότητος, ποῦ δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ φανερωθῇ ὡς θρησκευτικὴ πράξις; Ἴσως πιστεύουν μετὰ τὸν ἰδικόν των σιωπηλόν, ἀνεπίδεικτον τρόπον. Ἴσως πάλιν ἀπὸ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φαρισαϊκὴν θρησκευτικότητα κατήντησαν ἀδιάφοροι πρὸς τοὺς τύπους τῆς λατρείας. Ζοῦν πιθανῶς κατὰ τρόπον ἔντονον τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας μετὰ τὸ βαθύτερον στρώμα τῆς ψυχῆς των, παρ' ὅλον ὅτι τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν οὔτε ἡ φαρισαϊκὴ θρησκευτικότης τῶν ἄλλων οὔτε οἰαδῆποτε ἄλλη πρόφασις ἢ πρόσχημα καθιστᾷ διστακτικόν ὡς πρὸς τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεώς του διὰ τῆς ἐπιπελέσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. « *Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅστις δ' ἂν ἀρνήσῃται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν καὶ ἐγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς* » (Ματθ. ι', 32 - 33), εἶπεν ὁ Κύριος.

Ἡ θρησκεία λοιπὸν καὶ ἡ πίστις ὄχι μόνον ἐξηγεῖ καὶ στηρίζει τὴν ἠθικότητα, ἀλλὰ καὶ δίδει εἰς αὐτὴν καθωρισμένον καὶ σαφῆς περιεχόμενον. Ἐπιτυχῶς ἐλέχθη ὅτι, ὅπως θρησκεία ἄνευ ἠθικῆς

Είναι φάσμα θρησκείας, ούτω καὶ ἠθικὴ ἄνευ θρησκείας εἶναι χόρτος
κακῶς φυτευθεὶς καὶ ἔτοιμος νὰ ξηρανθῆ προτοῦ φυτρώσῃ, οἰκοδό-
μημα θεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἔτοιμον νὰ καταρρεύσῃ εἰς τὴν
πρώτην ὀρμὴν τῶν χειμάρρων. Ἡ ἠθικότης εἶναι ὄντως ὁ εὐγενὴς
καρπὸς τῆς πίστεως.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(ΑΡΧΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος.

Αἱ πράξεις μας εἶναι ἠθικαί, ὡσάκις εἶναι σύμφωνα με κάποιαν γενικωτέραν ἠθικὴν ἐπιταγὴν ἢ ἠθικὸν κανόνα. Ἐάν καθεὶς πράττῃ κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του εἴτε κατὰ τὰς ἐπιθυμίας του καὶ τώρα μὲν οὕτως, ὕστερον δὲ ἄλλως, ἂν τὰ ἐνεργήματά του ἔχουν κάτι τὸ ἀκανόνιστον καὶ ἄτακτον καὶ δὲν πειθαρχοῦν εἰς κάποιαν διέπουσαν ἀρχὴν ἢ νόμον, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι ἠθικός.

Τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐνεργῇ πάντοτε καθ' ὠρισμένον τρόπον, συμφώνως πρὸς κάποιαν ἀσάλευτον ἐπιταγὴν, φύσει αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀναγνωρίζει, ἐξ ὀρμεμφύτου φέρεται πρὸς τὴν τήρησιν ὠρισμένων ἐντολῶν. Τὸ σύνολον τῶν ἐντολῶν ἢ ὀρθότερον τὴν γενικὴν συμπερίληψιν αὐτῶν, τὸν ὕψιστον καὶ τρόπον τινὰ συνταγματικῆς φύσεως νόμον, πρὸς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ συμφωνοῦν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ συμμορφώνωνται αἱ προθέσεις αὐτοῦ καὶ αἱ ἐνέργειαι, ὀνομάζομεν ἠθικὸν νόμον.

Νόμος εἶναι γενικῶς διάταξις κανονιστικῆ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἄλλ' ὁ ἠθικὸς νόμος, μολοντί ἔχει τὸ γενικὸν τοῦτο γνώρισμα, εἶναι διάφορος καὶ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον καὶ ἀπὸ τοὺς λεγομένους φυσικοὺς νόμους. Διότι οὔτε πιεστικός εἶναι, ὅπως οἱ ἀνθρώπινοι, οὔτε ἔχει τὴν τυφλὴν ἀναγκαιότητα τοῦ φυσικοῦ νόμου. Εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους ἢ κανονικότης τῶν φαινομένων εἶναι ἀποτέλεσμα

ἑξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ δυνάμεων, οὐδεμίαν δὲ ἔχει θέσιν ἢ ἰδική μας θέλησις. Ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας τὰ αὐτὰ αἷτια ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Προκειμένου ὁμως περὶ τῶν πράξεων, εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας νὰ ἔχωμεν ἄλλην ἔκβασιν, διότι ὑπείσέρχεται ὁ παράγων ἄνθρωπος καὶ ἡ ἐλευθέρᾳ θέλεισίς του. Δι' αὐτὸ ὡς πρὸς μὲν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα ἐξετάζομεν ποῖα εἶναι καὶ πῶς τελοῦνται, ἐνῶ διὰ τὰς προθέσεις καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζομεν ὁποῖα ὀφείλουν νὰ εἶναι. **Εἶναι λοιπὸν ὁ ἠθικὸς νόμος ὕψιστος κανὼν ἐπιτάσσεων τὸ πρακτέον καὶ φευκτέον.** Ὡς ἐκ τούτου εἶναι, καθὼς τὸν ὠνόμασαν, ἡγεμῶν τοῦ βίου καὶ διδάσκαλος τῶν καθηκόντων.

Πόθεν ὁμως ἀποδεικνύεται ἡ ὕπαρξις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ;

Εἶναι πρῶτον προσωπικὴ πίστις καὶ συνειδήσις ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ καθεὶς ἤμπορεῖ νὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του περιπτώσεις πού ἐνεργεῖ συμφῶνως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ πού παρέβη αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν αἰσθάνεται βαθεῖαν ψυχικὴν ἱκανοποίησιν, εἰς τὴν δευτέραν λυπεῖται καὶ ἀνησυχεῖ. Κάποτε πειθαρχεῖ εἰς τὰς ἐπιταγὰς του παρὰ τὸ ἴδιον συμφέρον, παρὰ τὴν ἀτομικὴν του εὐχαρίστησιν. Ἐνίστε τοῦ γίνεται καταθλιπτικός, ἀλλ' ἐνῶ δύναται, δὲν θέλει ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν τυραννίαν του. Ὁ Σωκράτης ἀποκρούων τὰς προτάσεις τοῦ Κρίτωνος θὰ ἔχανε τὴν ζωὴν του — ὅπως καὶ ἔγινε. Ἀλλὰ δὲν ἐδίστασε νὰ μείνη πιστὸς εἰς τὸν νόμον τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὸν ὕψιστον ἠθικὸν νόμον. Ἡ Ἰωάννα ντ' Ἀρκ τοῦ Σίλλερ τὴν στιγμὴν τοῦ μεγαλυτέρου θριάμβου της εἶναι δυστυχῆς. Διότι ἐνῶ ἔσωσε τὴν πατρίδα της ἀπὸ τὸν ὄλεθρον, ἐφείσθη ὁμως τῆς ζωῆς Ἀγγλοῦ στρατιώτου ὑποκύψασα εἰς μίαν ἀδυναμίαν της. Κανεὶς δὲν γνωρίζει τὸ μυστικόν της. Μόνον πού ἡ πράξις της δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον. Γενικῶς, ἂν αἱ στιγμαὶ πού ὑποκύπτομεν εἰς τὰ πάθη μας εἶναι ἀναρίθμητοι, ὁμως δὲν εἶναι ὀλίγα αἱ περιστάσεις πού ἀψηφούντες τὴν πρόχειρον ἡδονὴν συμμορφούμεθα πρὸς μίαν ἀνωτέραν καὶ ἀπωτέραν ἐπιταγὴν. Αἱ ὀλίγα αὐτὰ περιστάσεις τιμοῦν τὴν προσωπικότητα καὶ καταξιώνουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύει τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλαχοῦ ἐλάβομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ καθορίσωμεν τὴν

ουσίαν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς προσωπικότητος. Δὲν εἶναι μόνον φυσικὸν ὄν ἢ μηχανὴ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν διέπεται ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπὸ φυσικοὺς νόμους. Οὔτε ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐνόργανα ὄντα καὶ τὰ ζῷα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ ὑποκύπτῃ μόνον εἰς τυφλὰς ὁρμὰς καὶ ἔνστικτα. Εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ φυσικὸν ἀντικείμενον, κάτι σημαντικώτερον ἀπὸ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα. Τὸ ἄτομον θέτει σκοποὺς καὶ οἱ σκοποὶ αὐτοὶ εἶναι πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τοὺς ἀμέσους, τοὺς ζωώδεις σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἄμυναν καὶ τὴν αὐτοσυντήρησιν καὶ τὴν ἀναπαραγωγὴν. Ἄλλὰ θὰ ἦτο τοῦτο ἀκατανόητον, ἂν δὲν εἶχεν ἔμφυτον τὴν δύναμιν νὰ ἐννοῆ ποῖαι πράξεις του ὑπηρετοῦν ἀνώτερον σκοπὸν καὶ ποῖαι εἶναι εὐτελεῖς καὶ χαμαιζηλοὶ. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ποὺ ἀκούγονται τόσον συχνά, παρὰ τὰς θρηνωφείας διὰ τὴν ἀνθρωπίνην μοχθηρίαν καὶ κατωτέριαν, ὁ ἄνθρωπος ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα μὲ τὸ ἠθικὸν του μεγαλεῖον.

Τέλος ἡ παγκόσμιος φιλολογία, ἢ θύραθεν καὶ ἡ χριστιανικὴ, παρέχουν ἀψευδεῖς μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Περίφημοι κατέστησαν οἱ λόγοι τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα τῆς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους. Παρήκουσα, λέγει πρὸς τὸν Κρέοντα, τὸν νόμον σου, διότι ἐπειθάρχησα εἰς τὴν προσταγὴν ἐνὸς ἄλλου, ἀγράφου, ἀλλὰ πανισχύρου νόμου. Εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπήκουσεν ἡ ἡρώϊς ἐκείνη, ἂν καὶ ἐγνώριζε ποῖα τύχη τὴν ἀνέμενε.

Καὶ ὁ Κικέρων, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἐπικαλεῖται τὸν ἄγραφον ἠθικὸν νόμον κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν μιᾶς σπουδαιότητας ὑποθέσεως φόνου.

Ἄκόμη σαφέστεραι εἶναι αἱ μαρτυρίαι ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Μολονότι οἱ χριστιανοὶ ὀφείλου νὰ συμμορφῶνται πρὸς τὸν θεῖον νόμον, τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως, ἐν τούτοις δὲν παραγνωρίζεται ἡ σημασία τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Εἰς τὸ περίφημον χωρίον (β', 14 - 15) τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του ὁ Παῦλος δέχεται ὅτι καὶ οἱ ἔθνικοι εἶναι δυνατὸν νὰ πράττουν τὸ ἀγαθόν, διότι ἐπικουρούμενοι ἀπὸ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμφύτου νόμου. «*ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῆ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, οὔτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου ἡρατῶν*

ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως ». Ὁ αὐτὸς δὲ πάλιν θεῖος Ἀπόστολος ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ διὰ τὸν νόμον τοῦ νοῦ ὡς διὰ μίαν ἐσωτερικὴν, ἔμφυτον δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας γνωρίζομεν τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ ἀρεσκομέθα εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ γραπτοῦ νόμου τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Τοῦ νόμου τούτου ἀναγνωρίζομεν τὸ κύρος, ἂν καὶ ἀντιστρατεύεται μὲ τὸ ζωῶδες ὑπόστρωμα τῆς ὑπάρξεώς μας· « *συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατενόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου* » (ζ', 22 - 23).

Εἰς αὐτὰς τὰς ὀλίγας ἐκ πολλῶν μαρτυρίας ἀρκομέθα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἔμφυτου ἠθικοῦ νόμου.

« *Ὁδὸ γὰρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' αἰεὶ ποτε ζῆ ταῦτα* (ἐνν. τὰ ἀγραπτα καὶ ἀμετακίνητα προστάγματα τῶν θεῶν), *κοῦδεις οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη* » (Σσφ. Ἀντιγ. 456-7· πρβ. καὶ Οἶδ. Τ. 865-70). « *Ἐγὼ μὲν οἶμαι θεοὺς τοὺς νόμους τούτους* (τοὺς ἀγράφους καὶ ἐν πάσῃ χώρᾳ νομιζομένους) *τοῖς ἀνθρώποις θεῖναι* » (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 4, 19). « *Ἐπιτάχει, κ.κ. δικασταί, οὗτος ὁ οὐχὶ γραπτὸς ἀλλ' ἐγγενὴς νόμος, τὸν ὅποιον δὲ ἐσπονδάσαμεν οὔτε παρελάβομεν οὔτε ἀνεγνώσαμεν, ἀλλ' ὑπὸ αὐτῆν τὴν φύσιν ἠρπάσαμεν, ἠντλήσαμεν, ἐξεθλίψαμεν· δὲν ἐξεπαιδεύθημεν ἀλλ' ἐγεννήθημεν δι' αὐτὸν, δὲν εἴμεθα δευδαγμένοι, ἀλλὰ πεποτισμένοι μὲ αὐτὸν* » (Cicer. pro Mil. 4, 10).

2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἔλεγχος αὐτῶν.

Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος εἶναι λοιπὸν γεγὸνος μεμαρτυμένον καὶ γενικῶς παραδεκτόν.

Ἐπάρχουν ὅμως καὶ οἱ ἀρνηταὶ του, οἱ ὅποιοι δύνανται νὰ ὑπαχθῶν εἰς ὠρισμένας κατηγορίας.

Ἄν κανεὶς δὲν παραδέχεται Θεὸν δημιουργὸν τοῦ παντός καὶ νομοθέτην, εἶναι φανερόν ὅτι οὔτε ἔμφυτον νόμον παραδέχεται. Οἱ φιλοσοφούντες ἐκπρόσωποι τῆς ἀθεΐας καὶ οἱ ὀπαδοὶ των εἶναι οἱ κυριώτεροι τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀρνηταί. Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ ὑλισταὶ ὄλων τῶν ἀποχρώσεων, οἱ ἐμπειρικοὶ καὶ αἰσθησιοκρατικοὶ φιλόσοφοι καὶ οἱ ὀπαδοὶ των καὶ οἱ ἐκπρόσωποι καὶ θιασῶται τῆς λεγομένης « θετικῆς » καὶ τῆς « ἐπιστημονικῆς » Ἠθικῆς. Τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου θεωροῦν οὗτοι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς

μακρᾶς πείρας καὶ τῆς πολυχρονίου κοινωνικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι αὕτη παραλλάσσει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν καὶ ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος καὶ ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον. Αὐτό, λέγουν, πού ὀνομάζομεν ἠθικὸν νόμον εἶναι μία ὁμοίομορφος διαγωγή, ἐπιβαλλομένη ἀπὸ ὠρισμένους ἐξωτερικούς ὅρους, καὶ τὴν ἀκολουθοῦμεν, ἐπειδὴ ἀπεδείχθη ὠφέλιμος εἰς ἓν σύνολον ἀνθρώπων. Ἄλλὰ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ τὴν μεταβάλωμεν αὐριον ἢ νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμεν μὲ ἄλλην.

Ἄλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἔχουν οὕτω. Δὲν εἶναι ἀληθές ὅτι τὸ πᾶν μεταβάλλεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ἴσως μάλιστα ἡ περιοχὴ αὕτη εἶναι ἐκείνη, ἢ ὁποῖα ὀλιγώτερον πάσης ἄλλης ὑπόκειται εἰς μεταβολήν, ἢ ὁποῖα ὀλιγώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φοβεῖται τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ὑπάρχουν μερικαὶ ἀμετακίνητοι ἠθικαὶ ἀρχαί, ἓν ἀπαρασάλευτον ὑπόβαθρον ἠθικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ διασείσουν οὔτε αἱ μᾶλλον κοσμογονικαὶ μεταβολαί. Ἡ πίστις π.χ. εἰς θεῖαν δύναμιν καὶ ἡ λατρεία ἐνὸς ἐξουσίαν ἔχοντος θεοῦ εἶναι τόσον εὐρεῖα, ὥστε εὐκόλως ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς καθολικὴ. Ἐθνικὸς συγγραφεὺς, ὁ Πλούταρχος, ἀπευθυνόμενος πρὸς κάποιον Ἐπικούρειον, διαπιστώνει τὴν καθολικότητα τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος.

Ἄλλη γενικῶς ἰσχύουσα ἠθικὴ ἐπιταγὴ εἶναι ὁ λεγόμενος *χρυσὸς κανὼν*. Τὸν συναντῶμεν εἰς πολλοὺς λαοὺς διατυπούμενον κατὰ διαφόρους τρόπους. Εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν εὐρίσκει τὴν ὀριστικὴν μορφήν του. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην εὐρίσκομεν τὴν ἀρνητικὴν του διατύπωσιν : « *ὁ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσης* » (Τωβ. δ', 15) εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην (Ματθ. ζ', 12) τὴν θετικὴν : « *πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὕτως γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται* ».

Ἡ στοργὴ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἐπίσης ἐκ τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, πού ἡμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καθολικοῦ κύρους. Αἱ περιπτώσεις ἐγκαταλείψεως ἢ θυσίας τῶν γονέων, αἱ παρατηρηθεῖσαι εἰς μερικὰς καθυστερημένας φυλάς, δὲν ἀναιροῦν τὸν κανόνα. Διότι δὲν τιμᾶται αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἢ πρᾶξις τῆς ἀναιρέσεως τῶν γονέων, ἀλλὰ πιστεύεται, κακῶς, ὅτι ἐξυπηρετεῖται εἰς ἀνώτερός σκοπός, χάριν τοῦ ὁποίου καὶ αὐτὸ τὸ φυσικὸν φίλτρον πρέπει νὰ κἀταπνιγῆ.

Και ἡ ἀνθρωποκτονία ἀναγνωρίζεται γενικῶς ὡς κακὸν καὶ ἀποτρόπαιον. Ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς μερικὰς περιόδους ἢ περιστάσεις ξενοκτονία, καθὼς καὶ ἡ πρὸς ἀόπλους κατοίκους ἢ ἡττηθέντας καὶ παραδοθέντας πολεμίους σκληρότης καὶ ἀπανθρωπία, μολονότι δικαιολογούμενα ἀπὸ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς ἀμύνης ἢ ἐξηγούμενα ἀπὸ κατάστασιν ψυχικοῦ βρασμοῦ, ὥστόσο οὐδέποτε εὐρίσκουν τελικῶς ἐπιδοκιμασίαν καὶ συγγνώμην. Ἀπεναντίας ἡ πρὸς τοὺς ἀδυνάτους φιλόανθρωπος συμπεριφορὰ ἐπαινεῖται πάντοτε ὡς εὐγενεστέρα καὶ θεοφιλής. Εἰς τὸν Ξενοφῶντα (Ἑλλ. Β', 1, 32) ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ ἐφαρμόσας κατὰ Ἑλλήνων αἰχμαλώτων ἀπάνθρωπα μέτρα στρατηγὸς Φιλοκλῆς ἐτιμωρήθη σκληρῶς κατόπιν γενικῆς κατακραυγῆς ἐναντίον του, ὅταν μετὰ τὴν πανωλεθρίαν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς συνελήφθη. Κατὰ δὲ τὸν Ἡρόδοτον (Α', 167) ἀγρία συμφορὰ ἐξ οὐρανοῦ ἐπληξε τὴν περιοχὴν ὅπου οἱ Καρχηδόνιοι ἐφόρευσαν ἀπανθρώπως τοὺς συλληφθέντας Φωκαεῖς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθές ὅτι παγία ἠθικὴ εἶναι ἀνύπαρκτος.

Ἄρνηται τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους κάθε ἔννοια ἠθικοῦ χρέους καὶ ἠθικῆς εὐθύνης εἶναι ξένη, οἱ εὐρίσκόμενοι εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἠθικῆς ἀνάληψης. Ὁ ἀνήθικος, ἦτοι ὁ μὴ ἔχων ὑγιεῖς ἠθικὰς ἀρχάς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ κάποτε εἰς θεογνωσίαν, νὰ μεταμεληθῇ καὶ ν' ἀλλάξῃ τρόπον ζωῆς. Ὁμοῦς ὁ ἀμορᾶλ, ἦτοι ὁ ἠθικῶς ἀνάληγτος, ὁ ἐντελῶς στερούμενος ἠθικοῦ διαφέροντος ἔχει τελειῶς ἀποξενωθῆ ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ μεταμέλεια, πού ἡμπορεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀνήθικον, εἶναι δι' αὐτὸν ἀγνωστος, ἡ ἠθικὴ συνειδησις ἔχει ἀπονεκρωθῆ, δὲν ἔχει τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Εἶναι κυνικὸς σαρκαστὴς κάθε ἠθικοῦ κριτηρίου καὶ κάθε εἴδους ἀρετῆς. Ἡ πίστις εἰς τὴν κάποιαν ἀξίαν τῆς ζωῆς ἔχει δι' αὐτὸν χαθῆ καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς κατέχει εἰς στυγνὸς καὶ στεγνὸς ὀρθολογισμὸς, ἀνικανὸς νὰ γεμίσῃ τὴν ψυχὴν του. Δι' αὐτὸ ὁ τύπος τοῦ ἀμορᾶλ αἰσθάνεται ἀντιπάθειαν ἢ κόρον ἀκόμη καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν του.

Ἡ κατάστασις τῆς ἠθικῆς ἀναισθησίας εἶναι βαρυτάτη ἠθικὴ νόσος. Ὁ ἁμαρτωλὸς τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἀδιάφορος πρὸς πᾶσαν νουθεσίαν, ἀνάληγτος πρὸς κάθε ἔλεγχον, ἀνεπίδεκτος διορθώσεως ἢ μετανοίας. Εἶναι εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, διὰ τοὺς

οποίους εἶπεν ὁ προφήτης Ἡσαΐας (ΣΤ', 9.-10) « ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε καὶ βλέποντες βλέπετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου (τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ) καὶ τοῖς ὠσίν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὠσίν ἀκούσωσι καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ ἰάσονται αὐτούς ».

Ἐπιστροφή λοιπόν, ἤτοι μετάνοια, καὶ ἴασις, τουτέστιν ἀπαλλαγὴ τῆς νόσου, δὲν εἶναι δυνατὴ. Μόνον προληπτικὰ μέτρα ὠφελοῦν.

Ἡ ἠθικὴ ἀναισθησία δὲν εἶναι σύστημα, τοῦ ὁποίου πρέπει ν' ἀντικρούσωμεν τὰς ἀρχάς. Εἶναι ἀπλοῦστατα μία κατάρρα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προφυλαχθῶμεν δι' ἐγκαίρου καὶ συνεχοῦς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θεῶν ἐντολῶν.

« Ἐθροῖς δ' ἂν ἐπιὼν πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀρημάτους, νομίματος μὴ δεομένας, ἀτείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαῖς μηδ' ὄρκους μηδὲ μαντείαις μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς μηδ' ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδὲ εἰς ἐστὶν οὐδ' ἔσται γεγωνῶς θεατῆς » (Πλουτ. πρὸς Κολ. 31).

3. Ὁ ἐξ ἀποκαλύψεως ἠθικὸς νόμος.

Πλὴν τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου ὑπάρχει καὶ ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος, θεοὶς, ἤτοι θεοπισθεῖς διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὠνομάσθη θετικὸς ἠθικὸς νόμος ἢ νόμος ἐξ ἀποκαλύψεως. Τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως νόμον ἐφανέρωσεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν, πληρέστερον δὲ καὶ ἐντελέστερον διὰ τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ ἀπέριφῳ Αὐτοῦ ἀγαθότητι ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν Αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ὅστις, γενόμενος ἄνθρωπος χάριν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, ἔδωρήσατο εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ Αὐτοῦ θανάτου τὴν σωτηρίαν. Οὕτω δὲν ἀφῆκε τὸν ἄνθρωπον ἀβοήθητον, ἀλλὰ ὑπέδειξε εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, ἣτις ἄγει εἰς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ προορισμόν.

Διὰ πολλοὺς λόγους ἢ παραχάρησις τοῦ ἐξ ἀποκαλύψεως νόμου ἦτο ἀναγκαία.

1. Δι' αὐτοῦ ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος προσέλαβε μέγα κύρος.

Και ακριβῶς μὲ τὸ κῦρος ποῦ διαθέτει ὡς σύμφωνος μὲ τὸ θεῖον θέλημα ἰσχυρτοποιεῖ καὶ κρατύνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν βοηθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἐμφανιζόμενα ἐμπόδια, ἐνδυναμώνει αὐτὸν εἰς τὰς στιγμὰς τῆς ψυχικῆς κοπώσεως ἢ τῆς ἀμβολίας. Πράγματι χωρὶς αὐτὸν δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ ἀπόλυτος ἢ ἀναντίρρητος βεβαιότης περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἠθικότητος. Ἀπόδειξις ὅτι ἄλλοι ἄλλως ἀντελήφθησαν τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία ἔδωκε πολλὰς ἀσυμβιβάστους ἀπαντήσεις εἰς τὸ αὐτὸ ἐρώτημα. Ἀντιθέτως ὁ ἠθικὸς νόμος, καθὼς ἀπεκαλύφθη ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ ἐνάργειαν καὶ κατηγορηματικότητα, καθορίζει ἐπακριβῶς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

2. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖται ὁ θετικὸς ἠθικὸς νόμος μόνον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὑψίστου σκοποῦ· δίδει καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ φθάσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησίν του. Ὑποδεικνύει τὴν ὀρθὴν γραμμὴν ποῦ πρέπει ν' ἀκολουθήσωμεν, διὰ νὰ μὴ παραπλανηθῶμεν εἰς σκολιάς ὁδούς, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς εὐτυχῆς τέρμα. Χωρὶς τὴν ὑπόδειξιν τῶν μέσων τούτων ἡ γνώσις τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ θὰ ἦτο ἐλλιπής. Ποῖος ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸς ὁ δρόμος θὰ ἐξετάσωμεν ἄλλοτε, ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἡμπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν δύναται νὰ φωτίζῃ αὐτὸν ἄλλο φῶς ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

3. Τέλος ὁ θετικὸς νόμος θὰ μᾶς διδάξῃ πῶς αἱ γενικαὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ θὰ ἐφαρμόζωνται εἰς τὰς διαφόρους ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πράξεις του. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζωμεν σαφῶς. Διότι ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ἤρκειτο μόνον εἰς γενικὰς ἀπαντήσεις. Δὲν ἔφθανεν εἰς τὰς λεπτομερείας. Εἶχομεν τὸ καθόλου, δὲν εἶχομεν ἀκόμη τὸ ἐπὶ μέρους.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς θείας θελήσεως ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εὐρίσκεται εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, ἔχει τὸ ὄνομα Μωσαϊκὸς Νόμος.

Ὁ ἠθικὸς οὗτος νόμος συνοψίζεται εἰς τὸν Δεκάλογον, ποῦ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ εἰς τὸν Μωυσῆν. Καθὼς εἶναι γνωστόν, ἀρχίζει μὲ τὴν διακήρυξιν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ « ἐγὼ εἰμι κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ », προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἀκαίρου χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ὀρίζει τὴν ἀργίαν τῆς ἐβδόμης ἡμέρας, νομοθετεῖ τὰ

πρὸς τοὺς γονεῖς καθήκοντα διὰ τῆς πέμπτης ἐντολῆς « *Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς* »· διὰ τῶν τριῶν ἐπομένων ἐντολῶν ἀπαγορεύει τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, τέλος καταδικάζει τὴν ψευδομαρτυρίαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἄλλοτριῶν ἀγαθῶν.

Ὁ Μωσαϊκὸς νόμος εἶναι ἀνεκτιμήτου ἀξίας ἠθικὸς κώδιξ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῆ ἄλλως, προκειμένου περὶ νόμου ἐξ ἀποκαλύψεως. Ἄλλ' ἐδόθη δι' ὠρισμένον λαόν, τὸν Ἰσραηλιτικόν, καὶ εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν καὶ ἔχει προσαρμοσθῆ πρὸς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν αὐτοῦ καὶ τὴν « *σκληροκαρδίαν* » του. Ἐν τούτοις τοῦ Μωυσέως ἡ νομοθεσία, ὡς καὶ αἱ θεόπνευστοὶ διδασκαλαὶ τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ συνεκράτησαν τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὴν πίστιν πρὸς τὸν ἕνα Θεὸν καὶ παρεσκεύασαν αὐτοὺς καὶ τὸν κόσμον διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Μωσαϊκὴ νομοθεσία ἀποκαλυφθεῖσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐχρησίμευσεν ὡς ποιὰ τις ὑποτύπωσις τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Δι' αὐτῆς ἐννοοῦνται πληρέστερον αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι, αὐτῆς εἶναι συμπλήρωσις ὁ ὑπέροχος εὐαγγελικὸς νόμος. Δι' αὐτὸ ρητῶς χαρακτηρίζεται ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ὡς μέσον διὰ παιδαγωγίσεως εἰς τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν πίστιν· « *πρὸ τοῦ δὲ ἔλθεῖν τὴν πίστιν ὑπὸ νόμον ἐφρορούμεθα... ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν* » (Γαλ. γ', 23 - 24).

Ἄλλ' ὁ Μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι οὔτε ὁ μοναδικὸς οὔτε ὁ σφύρατος τοῦ θεοῦ θελήματος ἐρμηνευτῆς.

4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης.

Παρὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον καὶ ὑπὲρ αὐτὸν ἴσταται ὁ εὐαγγελικὸς νόμος τῆς ἀγάπης. Τὸ ἔργον δηλαδὴ τῆς σωτηρίας προπαρασκευασθὲν μὲ τὴν Παλαιὰν συνετελέσθη διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὁ ὑψιστος νόμος ἐτέθη διὰ στόματος τοῦ Σωτῆρος, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀνευρίσκειται εἰς πᾶσαν φράσιν καὶ λέξιν τοῦ εὐαγγελίου του, ἀλλ' ἐν ὅλῃ του τῇ καθαρότητι ἔχει ἀποτυπωθῆ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὀμιλίαν (Ματθ. ε' - ζ'). Ἐπιγραμματικῶς ἐπίσης ἔχει ὁ νόμος οὗτος διατυπωθῆ εἰς τὴν πρὸς τὸν νομικὸν ἀπάντησιν τοῦ

Ἰησοῦ (Ματθ. κβ', 37 - 40). Ἐκεῖ ὁ Σωτὴρ, παραγγέλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον ν' ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἀπεριορίστως, μὲ ὄλην τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν, τὸν δὲ πλησίον ὅσον καὶ τὸν ἑαυτὸν του. Καὶ ἐπιφέρει : « ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὄλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται ».

Κάθε πράξεώς μας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς ζωῆς μοναδικὸν ἐλατήριο ἔχει νὰ εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἐνίστε ὁ ἄνθρωπος ἢ μπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καλῶς διὰ τὸν φόβον τοῦ νόμου ἢ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἢ ἀπὸ ἀνάγκην. Ἡ τοιαύτη πράξις, μολονότι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον, δὲν ἢ μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἠθικῆ, ἀφοῦ τὸ ἐλατήριόν της δὲν ἦτο ἡ ἀγάπη. Χωρὶς αὐτὴν καμμία ἀσφάλεια δὲν ὑπάρχει ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ πράττῃ πάντοτε τὸ ἀγαθόν. Μόλις ὁ ἀναγκασμὸς τοῦ νόμου ἀτονήσῃ ἢ ἐκλείψῃ, τὸ ἄτομον θὰ ἐκδηλώσῃ ὄλην αὐτοῦ τὴν ἀγριότητα, τὴν ὁποῖαν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν μέσων συνεκράτει. Ἄγάπη καὶ φόβος εἶναι ἀσυμβίβαστα « φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κώλυσις ἔχει » (Α' Ἰω. δ', 18). Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι ἐλαχίστη ἀνταπόδοσις τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀπείρου ἀγάπης Αὐτοῦ, συνεπάγεται δὲ ἀναγκαιῶς καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας ἀγάπης. Ἐὰν εἴπῃ κανεὶς ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐνῶ μισεῖ τὸν ἀδελφόν του, εἶναι ψεύστης. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον δὲν δύναται νὰ νοηθοῦν κεχωρισμένως.

Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρου ὁμιλίαν γίνεται μία θαυμασία ὑποτύπωσις τῆς ὄλης χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἠθικῆς καὶ μία ὡς ἐν ἀναγλύφῳ ἀντιπαράθεσις καὶ συσχέτισις τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου πρὸς τὸν Μωσαϊκὸν καὶ πᾶσαν ἄλλην προγενεστέραν ἠθικὴν διδασκαλίαν. Εἰς τὴν σύγκρισιν αὐτὴν φαίνεται καθαρὰ ὀλόκληρος ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία καὶ ὑπεροχὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας :

« Ἠκούσατε, λέγει ὁ Σωτὴρ, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκὴ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. »

Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιιορήσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὄλωσ. »

Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν... ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην. »

Ἡκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπαῖτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε ; (Ματθ. ε', 21 - 46).

Εἰς τὸ σωτήριον αὐτὸ κήρυγμα συγκλείεται ὅλον τὸ ὑπέροχον νόημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Οὐδέποτε προηγουμένως εἶχεν ἀκουσθῆ ἓν τόσον μεστὸν ἀληθείας προσκλητήριο. Οὐδέποτε ἕως τότε ἠθικὴ διδασχὴ εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτο ἀσύλληπτον ὕψος καὶ τοιοῦτο ἠθικὸν μεγαλεῖον. Ὁ « σοφώτατος πάντων τῶν ἀνδρῶν » Σωκράτης εἶχε κάμει τέσσαρας αἰῶνας πρὶν ἓν γενναῖον βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ εἶχε παραδεχθῆ ὅτι ἀδικοῦμενος δὲν πρέπει κανεὶς ν' ἀντιδικῆ. Ἀλλὰ μίαν τοιαύτην συμβουλήν, ὅτι πρέπει κανεὶς ν' ἀγαπᾷ νὰ εὐλογῆ καὶ νὰ εὐεργετῆ τοὺς ἐχθροὺς του, συμβουλήν, ἣ ὁποία ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς μίαν νέαν ζωὴν καὶ μίαν « καινὴν κτίσιν », δὲν ἦτο δυνατόν νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον ἄλλος παρὰ αὐτὸς οὗτος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἀγαπητός.

Καὶ δὲν ἐδίδαξεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔπραξε καὶ ἔζησε τὴν ἀγάπην ὁ Σωτήρ. Ἔγινε τὸ ἕξοχον πρότυπον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα καὶ τὰ ἐπὶ γῆς πλάσματά του, τῆς ἀγάπης ποὺ φθάνει μέχρι τῆς αὐτοθυσίας. Διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ὁ Ἰησοῦς ἔζησεν ὡς ἄνθρωπος, ἐπόνεσεν ὡς ἄνθρωπος, ὑπέμεινε ἀγογγύστως ὕβρεις καὶ κολαφισμοὺς καὶ ἀνήλθε τὸν Γολγοθᾶν σηκῶνων τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου Του. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι θρησκεία λόγων, ἀλλὰ πράξεων.

Καὶ ἡ ἀληθὴς ἀγάπη δὲν ταυτίζεται πρὸς ἓν ὀσονδῆποτε ἰσχυρὸν συναίσθημα. Ἡ ἀγάπη εἶναι σύνολον εὐγενῶν πράξεων ποὺ ἀπορρέουσι ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν προαίρεσίν μας. Ἀγάπη ἐκδηλουμένη διὰ λόγων καὶ μόνον ἢ παραμένουσα ἀνενέργητος μέσα εἰς τὴν ψυχὴν, χωρὶς νὰ ἐκδηλώνεται εἰς πράξεις δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας, δὲν ἀξίζει τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς ἀγάπης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. Ἐννοια τῆς συνειδήσεως.

Ἐπάρχει ἐντὸς ἡμῶν μία ἰκανότης, ἐν ἐσωτερικόν, ψυχικόν κριτήριον, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐλέγχεται τὸ ποιὸν τῶν πράξεων μας. Τὸ ἐσωτερικόν τοῦτο κριτήριον, ἡ ἰκανότης τοῦ ἐκτιμᾶν ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν τὰς πράξεις ἡμῶν αὐτῶν καὶ τὴν ὅλην ἠθικὴν μας συμπεριφορὰν εἶναι ἡ σ υ ν ε ἰ δ η σ ι ς .

Τὴν συνείδησιν ἐγνωρίσαμεν ὡς ὄρον ψυχολογικόν. Εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν καὶ ἡ ἄμεσος ἐσωτερικὴ γνῶσις αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων ἢ γεγονότων. Ἐπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἡ συνείδησις εἶναι κάτι διάφορον. Ἡ ἠθικὴ συνείδησις εἶναι πάλιν μία ἄμεσος ἐσωτερικὴ ἐπίγνωσις. Ἄλλ' ἀφορᾷ εἰς ὠρισμένην μόνον ποιότητα γεγονότων. Κρίνει τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν μιᾶς πράξεως, διαπιστώνει τὴν ἠθικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τὴν ἀπουσίαν ἠθικότητος. **Συνείδησις λοιπὸν εἶναι ἡ ἰκανότης πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν πράξεων μας.** Ἐννοεῖται ὅτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ συμβαινόντα ἐντὸς ἡμῶν, ἡ συνείδησις δύναται μὲ ἀμεροληψίαν νὰ κρίνη καὶ περὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων.

Ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ψυχικὰς λειτουργίας, διότι συνυφαίνεται πρὸς ὅλας. Εἶναι ἰκανότης γνωστικὴ, διότι μανθάνομεν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας τελεῖται μὴ πρᾶξις, ἐνθυμούμεθα ἀναλόγους περιστάσεις ἢ φανταζόμεθα τὴν πιθανὴν ἔκβασιν μιᾶς ἐνεργείας. Εἶναι ἰκανότης συναισθηματικὴ, διότι τὴν πρᾶξιν συνοδεύει κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν χαρὰ ἢ λύπη, προηγεῖται αὐτῆς προσδοκία ἢ φόβος, ἔπεται ἰκανοποίησις ἢ συντριβή. Εἶναι τέλος ἐνεργεῖα βουλευτικὴ, διότι τὸ ἄτομον θέλει τοῦτο ἢ ἀποστρέφεται ἐκεῖνο καὶ τὸ μὲν πράττει, τὸ δὲ ἀποφεύγει. Προεξάρχων χαρακτήρ φαίνεται νὰ εἶναι ὁ συναισθηματικός. Μοῦ φέρει χαρὰν ἢ σκέψις ὅτι θὰ ἐνεργήσω οὕτως — θὰ εἶναι ἐντροπὴ νὰ πράξω ἄλλως. Καλὰ ἔκαμες, εὐγε — δὲν ἔκαμες καλά, ἐντροπή σου !

Πράγματι ἡ συνείδησις εἰς δύο περιστάσεις σημειώνει τὴν παρουσίαν τῆς πρὸ τῆς πράξεως καὶ μετ' αὐτήν. Ὡς ἡγουμένη τῆς πράξεως, ἦτοι ὡς π ρ ο λ α μ β ἄ ν ο υ σ α, ἡ συνείδησις προτρέπει νὰ πράξωμεν κάτι ἢ ἀποτρέπει ἀπὸ αὐτό, εἶναι συνεπῶς π ρ ο τ ρ ε π τ ι κ ῆ ἢ ἀ π ο τ ρ ε π τ ι κ ῆ. Ἡ δὲ ἐπομένη ἡ ἐ π α κ ο λ ο υ θ ο ὕ σ α συνείδησις, ἐμφανιζομένη μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐπαινεῖ ἡμᾶς, ὅταν ἡ πρᾶξις κρίνεται σύμφωνος μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, ἦτοι ἀγαθῆ, ἐλέγχει δὲ καὶ κατακρίνει, ὡσάκις αὕτη εἶναι ἠθικῶς κακῆ. Ὑπὸ τὴν ἐποψιν αὐτὴν εἶναι ἐ π ι δ ο κ ι μ α σ τ ι κ ῆ ἢ ἀ π ο δ ο κ ι μ α σ τ ι κ ῆ. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσηιν κατακλυζόμεθα ἀπὸ μίαν ψυχικὴν εὐεξίαν καὶ γαλήνην. Δοκιμάζομεν μίαν ἱκανοποίησιν ὅτι ἐνηργήσαμεν κατὰ τρόπον ἠθικὸν καὶ θεάρεστον. Εἰς τὴν δευτέραν ἐπακολουθεῖ τὸ δυσάρεστον ἐκεῖνο συναίσθημα, ποῦ ἀποκαλοῦμεν τύψιν τῆς συνειδήσεως, ἦτοι « κτύπημα » καὶ ἔλεγχον τῆς ἠθικῶς ἀτόπου ἐνεργείας ἢ παραλείψεώς μας ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως. Εἶναι δὲ ἡ τύψις ἰσχυρότατον καὶ ὀδυνηρότατον συναίσθημα ὅπως ἐν γένει ἡ ἐπομένη συνείδησις εἶναι ἐντονωτέρα τῆς ἡγουμένης.

Κατὰ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχικῆς γαλήνης μέσα μας βασιλεύει ἀδιατάρακτος ἡρεμία καὶ ἀταραξία, ποῦ ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἄνθρωπον μίαν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν. Τῆς τύχης δυσμένειαι καὶ συμφοραί, φθόνος καὶ ἐπιβουλή τῶν ἀνθρώπων, ταλαιπωρία καὶ ἀπογοητεύσεις, ὅλα τὰ πάσης φύσεως δεινὰ εἶναι ἀνίσχυρα νὰ ἐπισκιάσουν αὐτὴν τὴν εὐτυχίαν. Ἔχομεν τὴν ἡρεμον συναίσθησιν ὅτι ἐπράξαμεν τὸ καθῆκον, ὅτι ἠθικῶς ἰστάμεθα εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον δὲν ἤμποροῦν νὰ φθάσουν οἱ ἐξωτερικοὶ καὶ ἐφήμεροὶ περισπασμοί. Καὶ ἀντιπετωπίζομεν μὲ θάρρος τὰς μεγίστας τῶν συμφορῶν καὶ αἰσθανόμεθα τὴν δύναμιν νὰ ἀναμετρηθῶμεν μὲ αὐτάς. Διότι, παρὰ τὸ ὄνομά της, τὸ ταῦτόσημον πρὸς τὴν ἀκίνησίαν, ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς εἶναι δυνατὸν νὰ καταστή κίνητρον πρὸς νέας ἠθικὰς πράξεις καὶ εὐποιίαν, νὰ παρακινήσῃ πρὸς ὅλον ἐν ἄνωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἠθικὴν δραστηριότητα. Ἀντιθέτως ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμαυρώσῃ καὶ κατακαλύψῃ μὲ τὴν σκιάν της καὶ τὴν μεγίστην ἀκόμη εὐτυχίαν, νὰ ἀφανίσῃ κάθε ἀφορμὴν χαρᾶς, ν' ἀποτελέσῃ τροχοπέδην εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου. Διότι μᾶς παρακολουθεῖ πάντοτε ἡ συναίσθησις ὅτι ἐπεριφρονήσαμεν τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅτι γενόμενοι αἵτιοι θλίψεως καὶ συμφορᾶς ἄλλων ἀνθρώπων

ἐξεπέσαμεν ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμόν, ὅτι ἐδείχθημεν ἠθικῶς ὑποδεέστεροι. Τῆς συνειδήσεως ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ τύψις εἶναι διαρκές μαρτύριον.

Ἐν γένει ἡ συνείδησις εἶναι κάτι τὸ κυριαρχικὸν εἰς τὴν ψυχὴν μας. Ὅταν ὀμιλῶμεν διὰ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως εἶναι ὡς νὰ ὀμιλῶμεν διὰ μίαν ἐξουσιαστικὴν καὶ μὴ δεχομένην ἀντιρρήσεις ἐπιταγὴν. Αὐτὴ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος καὶ μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ ἠθικὸν χρέος, τὸ ὅποιον ἔχομεν κάθε φορὰν νὰ ἐξοφλήσωμεν. Τὰ παραγγέλματα αὐτῆς εἶναι ὡς αἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐντὸς ἡμῶν θείας φωνῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ, τοῦ κυβερνῶντος τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον.

Ποῖα ὅμως πρέπει νὰ εἶναι αἱ ιδιότητες τῆς συνειδήσεως ;

«Βροτοῖς ἅπασιν ἡ συνείδησις θεός» (Μενάνδρου Ἀποσπ.). «Ὅτε χροσίου πλῆθος οὔτε ἀξίωμα γένους οὔτε μέγεθος ἀρχῆς... εὐδία παρέχει βίω καὶ γαλήνην τσαύτην, ὅσην ψυχὴ καθαρεύουσα βουλευμάτων πονηρῶν» (Πλουτ. π. Εὐθυμ. 477 α).

2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις, διὰ νὰ εἶναι ὑγιής· καὶ νὰ ἀποτελῇ ὀδηγητικὸν φάρον τοῦ ἀνθρώπινου βίου, πρέπει νὰ ἔχη τὰς ἀκολουθούσας ιδιότητες.

Πρέπει πρῶτον νὰ εἶναι β ε β α ί α , ἥτοι νὰ κρίνη μὲ ἀσφάλειαν τὴν συμφωνίαν τῶν πράξεών μας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται συνεχῆς ἠθικὴ ἀγωγή καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία. Ἡ μακροχρόνιος ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν θεῖον νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ἡ μονομερὴς καὶ λογοκοπικὴ ἠθικοθρησκευτικὴ διδασκαλία ἢ μὴ συνοδευομένη μὲ ἔμπρακτον ἀσκησιν ἠθικοῦ βίου, εἶναι μαζί μὲ πολλὰ ἄλλα, τὰ αἴτια, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ κρίσις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν εἶναι πάντοτε ὀρθή, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ συνείδησις μας εἶναι πεπλανημένη.

Πρέπει ἐπίσης ἡ συνείδησις νὰ εἶναι ν η φ α λ ί α καὶ ἄ γ ρ υ π ν ο ς . Ἡ ἀντίφασις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὄρων, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐκφράζει στάσιν καὶ ὁ ἄλλος κίνησιν, εἶναι φαινομενικὴ. Ἡ συνείδησις πράγματι πρέπει νὰ εἶναι ἤρεμος, διατηροῦσα ὅλην αὐτῆς τῆς διαύγειαν, συγχρόνως ὅμως καὶ ἐν ἐργηγόρσει διαρκεῖ, ἵνα ἀσκῇ συνεχῆ καὶ ἀμείλικτον ἔλεγχον τῶν πράξεών μας, ἀξιολογοῦσα αὐτὰς πρὶν τελεσθῶν καὶ παρακολουθοῦσα κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἀποτιμῶσα

μετ' αὐτήν. Ἀποκτᾶται δὲ ἡ τοιαύτη ἱκανότης μὲ τὴν ἐπανάληψιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν τακτικὴν διερεύνησιν τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς μας ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους.

Τέλος ἡ συνειδησις διαρκῶς τελειοποιουμένη πρέπει ν' ἀποβῆ ἄ γ α θ ῆ, καθὼς λέγει ὁ θεῖος Παῦλος « ἐγὼ πάση συνειδήσει ἀγαθῆ πεπολλίτευμαι » (Πράξ. κγ', 1), καὶ κ α θ α ρ ᾶ (Α' Τιμ. γ', 9). Συνωνύμως πρὸς τὴν καθαρὰν συνειδησιν λέγομεν καὶ καθαρὰ καρδία.

Αἱ ἰδιότητες τῆς ὑγιοῦς συνειδήσεως θὰ φανοῦν καθαρώτερον, ὅταν ἐξετασθῆ ἡ νοσοῦσα ἠθικὴ συνειδησις. Εἶδη αὐτῆς εἶναι :

1. Ἡ εὐ ρ εῖ α συνειδησις ἐλέγχουσα τὰ κτυπητὰ καὶ τὰ μεγάλα ἀδικήματα, παραβλέπουσα δὲ πλῆθος ἄλλων, τὰ ὅποια κρίνει ὑποδεέστερα. Καὶ ὅμως ἄλλοι ἄνθρωποι θὰ ἐταλαντεύοντο ἐπὶ πολὺ ἐνώπιον τῶν μικροτέρων τούτων καθηκόντων. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἰσότιμα πρὸς πᾶν ἄλλο καθῆκον καὶ κάποτε κρίνουν κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν τὴν ἠθικότητά μας.

2. Ἡ σ τ ε ν ῆ συνειδησις. Βλέπουσα αὕτη παραβάσεις καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχουν χάνεται εἰς ἀσημάντους λεπτομερείας καὶ χάνει ἀπὸ τὸ ὀπτικόν της πεδίου τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ τὰς ὑψίστας τῶν ὑποχρεώσεων. Αἱ μεγάλα ἐντολαὶ ἔχουν δι' αὐτὴν ἀποσυντεθῆ εἰς ἀπειρίαν μερικωτέρων παραγγελμάτων, καὶ εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς στρέφει τὴν προσοχήν του ὁ ἔχων στενὴν συνειδησιν. Ἡ πρόθεσις του δὲν εἶναι φαρισαϊκὴ, εἶναι ἀπλῶς λαυθασμένη, λόγω ἐλαττωματικῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς καὶ προσηλώσεως εἰς τὴν τυπολατρείαν.

Τῆς στενῆς μορφή εἶναι ἡ π ε ρ ι δ ε ῆ ς συνειδησις. Ὁ ἔχων τοιαύτην συνειδησιν βασανίζεται ἀπὸ διαρκῆ ἀμφιβολίαν, ἂν καὶ πρόκειται διὰ ζητήματα μικρά. Καθὼς ὁ δειλὸς φοβεῖται τὴν σκιάν του, ὁ περιδεᾶ ἔχων συνειδησιν θορυβεῖται καὶ ἀγωνιᾷ ἐνώπιον καὶ τῆς πλέον ἀσημάντου ἐνεργείας.

3. Ἡ ἐ λ α σ τ ι κ ῆ συνειδησις κρίνουσα ἄλλοτε ἄλλως. Ἀκολουθεῖ ἄλλα ἄλλοτε κριτήρια καὶ τώρα μὲν κρίνει αὐστηρῶς, ὕστερον δὲ ἐπιεικῶς, σήμερον ἐγκωμιάζει μίαν νόμιμον, ἀλλὰ τυπικὴν ἐνέργειαν καὶ αὔριον καυτηριάζει μίαν ἀσήμαντον ἠθικὴν παρεκτροπήν. Τοῦτο γίνεται πολλακίς ἀλογίστως. Ἐνίοτε ὅμως ὁ κρίνων ἀποβλέπει εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ δὲν βαθμολογεῖ τὴν πρόθεσιν, ἀλλὰ τὸ ἀναμενόμενον ὠφέλιμον ἢ ἐπιβλαβὲς ἀποτέλεσμα. Ψεῦδος λεχθὲν ἀπὸ ἄλλον

τὸ ὀνειδίζει μὲ τὰς βαρυτέρας ἐκφράσεις. Ἀπὸ τὸν ἴδιον λεγόμενον τὸ δικαιολογεῖ ὡς πρᾶξιν ἐπιβαλλομένην καὶ ἐπαινετήν.

Τῆς ἐλαστικῆς συνειδήσεως εἶδος εἶναι ἡ φαρισαϊκή. Ὁ ἔχων αὐτὴν φέρεται καθὼς οἱ Φαρισαῖοι τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν ὁποίων τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὴν οἴησιν ἔμαστίγωσεν, ὅπως ἤξιζεν, ὁ Ἰησοῦς καὶ κατὰ τῶν ὁποίων ἀπήγγειλε τὸ ἀμείλικτον ἐκεῖνο κατηγορητήριον (Ματθ. κγ'). Εἶναι αὐστηροὶ κριταὶ τῶν ἀλλοτρίων πράξεων, ἀκόμη καὶ ὅταν αὐταὶ δὲν συνιστοῦν σοβαρὸν ἀδίκημα. Εἶναι κήρυκες τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀρετῆς, ἂν καὶ οὐδὲν ἔπραξαν ἄξιον ἐπαίνου, καί, ὡς ἀκριβὲς τὸ πράττουσιν, τοῦτο γίνεται « *πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις* ». Εἶναι οἱ πολυπραγμονοῦντες περὶ τὰ μικρὰ καὶ ἀδιαφοροῦντες διὰ τὰ μεγάλα, « *οἱ ὀνυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες* ! ». Εἶναι οἱ ὑποκριταί, οἱ ὁμοιάζοντες « *τάφοις κεκοιναμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμονσιν ὡς τέφρα νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας* ». Ἡ φαρισαϊκὴ συνείδησις ἀδιαφορεῖ δι' ὅλα; ἐλαύνεται μόνον ἀπὸ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον καὶ τὴν ἄκρατον ἐπιθυμίαν τῆς ἐπιβολῆς ἔναντι τῶν ἀσθενεστέρων καὶ ἀφελεστέρων.

Ὅταν ἡ διαστροφή τῆς συνειδήσεως συντελεσθῇ εἰς μέγιστον βαθμὸν, φθάνομεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνειδήσιας. Ὁ ἀσυνειδήτος ἄνθρωπος εἶναι στοιχεῖον ἐπικίνδυνον διὰ τὴν κοινωνίαν, διότι οὐδένα φραγμὸν θέτει εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις του, οὐδένα νόμον ἀναγνωρίζει, οὐδεμίαν ἄλλην βούλησιν σέβεται. Τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνειδήσιας διακρίνουσιν συνήθως εἰς δύο μερικωτέρας, πού εἶναι καὶ αἱ δύο βαρύτερα ἠθικὰ νοσήματα. Ἡ μία εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀναληθία, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν, καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἠθικὴ σκληρότης ἢ πῶ ρ ω σ ι ς. Ὁ ἠθικῶς πεπρωμένος δὲν εἶναι μόνον ἀναίσθητος καὶ ἀνάληγτος πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν, εἴτε πρόκειται νὰ τὸ πράξῃ αὐτὸς εἴτε ἄλλους βλέπει νὰ τὸ πράττουσιν, δὲν εἶναι μόνον ἠθικῶς ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ καὶ χαίρει, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν. Κακὴ ἀνατροφή, ἀπουσία κάθε ἠθικῆς ἢ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ διδασκαλία διεστραμμένη καὶ σοφιστικὴ, περιβάλλον μίσους καὶ κακότητος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πιθανῶς τὸ ἄτομον ἔπεσεν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων, ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα τινὰ εἶναι ἴσως τὰ αἷτια τῆς τοιαύτης διαθέσεως, ἢ ὁποία εὐτυχῶς συναντᾶται εἰς σπανίας περιπτώσεις. Ἡ διόρθωσις τῆς πεπρωμένης συνειδήσεως εἶναι τὸσον

δύσκολος, ὅσον καὶ ἡ διόρθωσις ἐκείνων, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Παῦλος εἶπεν : « *αἰρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοθεσίαν παρω-
τοῦ* » (Τίτ. γ', 10). Ἄλλοι ὅμως νομίζουν ὅτι ἡ νόσος αὕτη τῆς
ψυχῆς δὲν εἶναι βαρύτερα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἠθικῆς ἀναλ-
γησίας.

3. Μαρτυρία περὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ ὕπαρξις συνειδήσεως εἶναι γεγονός αὐτοπόδεικτον καὶ ἡμπο-
ρεῖ νὰ βεβαιώσῃ περὶ αὐτῆς κάθε ἄνθρωπος. Ἄλλ' ὑπάρχουν μερικαὶ
χαρακτηριστικαὶ μαρτυρία ἀναφερόμενα εἰς πρόσωπα ἐπιφανῆ ἢ
δεδόμενα ἀπὸ μεγάλους συγγραφεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἢ τῆς-θύρα-
θεν φιλολογίας. Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ θὰ δειχθῆ ὄχι μόνον ἡ
παρουσία, ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις τῆς συνειδήσεως.

1. Οἱ ἀρχαῖοι τὰς ταραχὰς καὶ ἀγωνίας τῆς ψυχῆς διὰ τὰς
ἐγκληματικὰς πράξεις ἀπέδιδον εἰς τὴν ἐπήρειαν φοβερῶν δαιμόνων,
ποὺ εἶναι γνωστὰ ὡς Ἑρι νύ ες. Τὸ ὄνομά των ἐπροκάλει τόσῃν
φρίκην, ὥστε ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἀντικατασταθῆ κατ' εὐφημισμὸν
μὲ τὸ ὄνομα Εὐμενίδες. Εἶναι ἀπαίσια γυναικεῖα μορφαί, ὄφιπλόκα-
μοι κατὰ τὴν κεφαλὴν, αἱματώδεις κατὰ τὰ ὄμματα, μελανεῖμονες καὶ
πτερωταί, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν στυγεραὶ καὶ ἀποτρόπαιοι. Εἶναι
ὄραταί μόνον ἀπὸ τὸν ἔνοχον, τὸν ὁποῖον καὶ διώκουν κατὰ πόδας,
ἡμέραν καὶ νύκτα, εἰς τὴν ζωὴν καὶ μετὰ θάνατον. Τιμωροῦν τὴν ἀπι-
στίαν καὶ τὴν ἐπιορκίαν, τὴν μαιφονίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, καὶ ἰδαι-
τέρως κατατρέχουν τοὺς ἐγκληματοῦντας κατὰ γονέων ἢ συγγενῶν
ἢ καὶ κατὰ προσώπων, τὰ ὁποῖα εἶχον τὴν κακὴν τύχην νὰ κατα-
φύγουν εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν των καὶ νὰ προδοθοῦν.

2. Εἰς τὸν Σωκράτη ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως φέρει τὸ ὄνομα
δαίμονιον. Ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ συγγρα-
φεῖς κάμνουν λόγον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην φωνήν, ἡ ὁποία εἰς
τὰς σπουδαίας περιστάσεις ἐχρησίμευεν ὡς ὁδηγὸς τῶν πράξεων τοῦ
σοφοῦ ἐκείνου ἀνδρός. Εἶναι, λέγει ὁ ἴδιος, ἕν εἶδος φωνῆς, ποὺ ἀπὸ
τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἤρχισε νὰ γεννᾶται μέσα μου, ἡ ὁποία, ὅταν
ἐμφανισθῆ, πάντοτε μὲ ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ σκοπεύω νὰ
κάμω οὐδέποτε ὅμως προτρέπει νὰ κάμω κάτι. Κατὰ τὸν Ξενο-
φῶντα, τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο καὶ προτρεπτικόν.

Οί Στωϊκοί ὄχι μόνον ἐδέχοντο τὴν συνείδησιν, ἀλλ' αὐτοὶ εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι ποὺ ἐχρησιμοποίησαν τὴν λέξιν, ὃ δὲ Κικέρων λέγει τὴν συνείδησιν δῶρον τῶν ἀθανάτων θεῶν, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ.

Διὰ τὸν Ἑλληνα φιλόσοφον Ἐπίκτητον (Ἄπ. 97), ὁ θεὸς μᾶς παραδίδει εἰς τὴν ἔμφυτον συνείδησιν, διὰ νὰ μᾶς φυλάττῃ, ὅπως μᾶς φυλάττει κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὁ παιδαγωγός. Ὅστις καταφρονεῖ αὐτὸν τὸν φύλακα, γίνεται δυσάρεστος εἰς τὸν θεόν.

Καὶ διὰ νὰ μὴ σταθῶμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἔξοχος ἱστορικός Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης (Ἰστ. ιη', 26, 13) λέγει ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι τόσον ἐπιφοβὸς μάρτυς καὶ τόσον δεινὸς κατήγορος, ὅσον ἡ συνείδησις, ποὺ κατοικεῖ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ἐκάστου.

3. Καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων δέχονται τὴν ἔμφυτον ἠθικὴν συνείδησιν. Τὸν λαμπρότερον ὕμνον εἰς τὴν συνείδησιν συνέθεσεν ὁ Ρουσσώ. Εἶναι δι' αὐτὸν ἡ συνείδησις ἀσφαλὴς ὁδηγὸς ἐνὸς ὄντος εὐφυοῦς μὲν καὶ ἐλευθέρου — οὕτως ἀποκαλεῖ τὸν ἄνθρωπον — ἀλλὰ γεμάτου ἄγνοιαν. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸ φοβερὸν προνόμιον ἐναντι τῶν λοιπῶν ζώων νὰ πίπτῃ ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην μὲ τὴν βοήθειαν « μιᾶς διανοήσεως χωρὶς κανόνα ».

Ἡ παγκόσμιος λογοτεχνία ἔχει πολλὰ ν' ἀφηγηθῆ διὰ τὴν δύναμιν τῆς συνειδήσεως. Τὸν Ὁρέστην καταδιώκουν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν, αἱ Ἐρινύες, ἃν καὶ διέπραξε τὸν φόνον τῆς μητρὸς οὐχὶ ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Μάκβεθ εἰς τὸ ὁμώνυμον δράμα τοῦ Σαίξπηρ δολοφονήσας τὸν φιλοξενούμενον του βασιλέα ἔχει χάσει τὸν ὕπνον του. Εἰς τοὺς « Ἀδελφοὺς Καραμάζωφ » τοῦ Ντοστογιέφσκι ἐν ἄτομον ὑψηλῆς κοινωνικῆς περιωπῆς, τοῦ ὁποῖου τὸ ἔγκλημα ἔχει ἀπὸ ἐτῶν παραγραφῆ καὶ λησμονηθῆ — ἔχει πρὸ 14 ἐτῶν δολοφονήσει μίαν νεαρὰν γυναῖκα — παρουσιάζεται εἰς κάποιον καὶ αὐτοκαταγγέλλεται. Δὲν τὸν πιστεῖται κανεὶς, οὔτε αὐτὸς ὁ ἀνακριτὴς, εἰς τὸν ὁποῖον προσῆλθεν, οὔτε αὐτὴ ἡ σύζυγός του. Τὸν νομίζουν παράφρονα, ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπιμένει. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡσυχάσῃ, εὐρίσκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ « ζωντανοῦ Θεοῦ », καί, καθὼς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, « φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζωντος » (Ἐβρ. ι', 31). Ὅντως ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐν ἀτελείωτον βασανιστήριον.

‘Αλλ’ ἄς ἀντλήσωμεν τώρα ἀπὸ τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Ὁ Κάιν, ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ του, οὐδαμοῦ εὕρισκει ἡσυχίαν, τὸ χυθὲν ἀδελφικὸν αἷμα βοᾷ καὶ τὸν καταδιώκει, ἀναγκάζεται νὰ φύγη εἰς ξένην χώραν. Ὁ Οὐγκὼ περιγράφει τὸ μαρτύριόν του εἰς ἓν ποίημά του, ποῦ ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον « Συνειδήσις ».

Ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ μετὰ τὴν ἀχαρκτηρίστον πρὸς τὸν Οὐρίαν διαγωγὴν του ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἠσθάνθη ἀπέραντον συντριβὴν, ἣ ὁποία καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ γνωστοῦ ὑπερόχου Ν’ ψαλμοῦ του : « Ἐλεῆμον, ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου... ».

Αὐτὸς ὁ Ἰούδας, ὁ ὁποῖος εὔρε τὴν δύναμιν νὰ προδώσῃ τὸν Διδάσκαλον, ἐδοκίμασε τὸν φρικτὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως : « Ἰδὼν ὅτι κατεκρίθη, ἀφηγεῖται ὁ Εὐαγγελιστής, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια λέγων ἡμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῶον, καὶ οἴφας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ ἀνεχώρησε καὶ ἀπελθὼν ἀπήγγελετο » (Ματθ. κζ’, 3 - 5). Τόση εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐπακολουθοῦσης συνειδήσεως, καὶ ἀλοίμονον εἰς ἐκείνους ποῦ δὲν τηροῦν ἐν ἐγρηγόρσει τὴν προλαμβάνουσαν !

Ἀναφέραμεν ἀλλαχοῦ τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, ὅπου ὁ θεῖος Ἀπόστολος κάμνει λόγον διὰ τὸν ἔμφυτον νόμον, τὸν γραπτὸν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ περὶ τοῦ ὁποίου συμμαρτυρεῖ ἡ συνειδήσις. Εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν (θ’, 1) ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρα τοῦ ὅτι λέγει τὴν ἀλήθειαν τὴν συνειδήσιν, φωτιζομένην ἀπὸ τὴν χάριν τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Ἀλλαχοῦ κάμνει λόγον περὶ τῶν ἀπίστων, τῶν ὁποίων τόσον πολὺ « μεμίανται ὁ νοῦς καὶ ἡ συνειδήσις », ὥστε, ἐνῶ ὁμολογοῦν τάχα τὸν Θεόν, πράττουν πᾶσαν βδελυρὰν πράξιν (Τίτ. α’, 15). Ἡ ὑπαρξις τῆς συνειδήσεως δὲν ἀπαλλάσσει τοὺς ἀνθρώπους πάσης φροντίδος. Ἡ συνειδήσις δὲν εἶναι τι τὸ ἀποτετελεσμένον καὶ ὀριστικόν, ὑπόκειται εἰς συνεχῆ βελτίωσιν καὶ καθαρισμόν. Τὸ αἷμα, λέγει ὁ Παῦλος (Ἐβρ. θ’, 14), τοῦ Χριστοῦ, ὅστις διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἔχει τὴν σωτήριον δύναμιν νὰ καθαρῶσιν τὴν συνειδήσιν καὶ νὰ τὴν στρέψῃ πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαί.

Ὁ ἠθικός νόμος εἶναι ἡ ὑπερτάτη, θεία ἀρχὴ τοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συμμορφώνωνται αἱ πράξεις μας, διὰ νὰ εἶναι ἠθικαί. Ἡ συνείδησις εἶναι ἐν ἐσωτερικὸν κριτήριον τῆς ἠθικότητος, πού ἐπικυρώνει τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ παραγγέλλει τὴν πρὸς αὐτὸν συμμόρφωσιν τῶν ἐνεργειῶν μας. Ἡ ἀναγκαία ὁμως προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐλευθέρα βούλησις μας.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος συνεμορφοῦτο πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον κατὰ κάποιον τρόπον μηχανικὸν καὶ ὁμοιόμορφον, ἔαν τυφλῶς ὑπήκουεν εἰς τὰς ἐπιταγὰς του, ἔαν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐκλέξη μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τότε δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἠθικότητος αὐτοῦ καὶ περὶ καταλογοῦ τῶν πράξεων του. Ἡθικότης ἐμφανίζεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει δυνατότης ἐκλογῆς, ἐκεῖ ὅπου ἡ πρᾶξις εἶναι προσωπικὸς ἄθλος, ἐκεῖ ὅπου τὸ ἄτομον ἀποδεικνύει τὴν ἀτομικότητά του. Ἡθικότης ὑπάρχει ὅπου ὑπάρχει ἐλευθέρα βούλησις. Ἄλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, μολοντί τόσον ὀφθαλμοναγές, δὲν ὑπῆρξεν ὁμοφωνία.

Ἐτέθη πράγματι τὸ ἐξῆς ἐρώτημα:

Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος νὰ πράττῃ οὕτως ἢ ἄλλως ἢ μήπως ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ καλύματα τὸν ἀναγκάζουν νὰ ἐνεργῇ καθ' ὠρισμένον τρόπον; Ὑπάρχει λοιπὸν ἐλευθερία ἐκλογῆς ἢ ὑπάρχει καταναγκασμὸς καὶ δέσμευσις; Ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν ἐξαρτῶνται πολλὰ. Διότι, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅπωςδὴποτε ἐλεύθερος, θὰ εἶναι καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του καὶ τιμωρητέος διὰ τὰς παραβάσεις τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. Ἄν ὁμως δὲν εἶναι ἐλεύθερος περὶ τὴν ἐκλογὴν, ὄχι μόνον εὐθύνῃ δὲν ἔχει ὁ ἐγκληματῶν, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ τύχῃ ἀμέσου περιθάλψεως.

Δύο κυρίως εἶναι αἱ θεωρίαί, μετὰ τὰς ὁποίας ἡ φιλοσοφικὴ Ἡθικὴ

προσπαθεῖ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἐρώτημα· ἡ θεωρία τοῦ αὐτεξου-
σίου καὶ ἡ θεωρία τῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ πρώτη ὀνο-
μάζεται καὶ θεωρία τῆς ἐλευθερίας ἢ αὐταρχία τῆς βουλήσεως, ἡ
δευτέρα καὶ θεωρία τοῦ καθορισμοῦ ἢ ἑτεραρχία. Κατὰ δὲ τὴν ἰσχύου-
σαν εἰς τὴν ἐπιστήμην ὀρολογίαν, αἱ θεωρίαι αὗται καλοῦνται
ντετερμινισμός, ἦτοι ἄποψις τοῦ καθορισμοῦ ἢ τῆς αἰτιο-
κρατίας, καὶ ἰντετερμινισμός, δηλαδὴ θεωρία τῆς ἀπουσίας
καταναγκασμοῦ, ἦτοι τῆς ἐλευθερίας. Ἀμφότεροι οἱ ὅροι ἐπλάσθησαν
ἀπὸ τὴν λέξιν terminus, πού σημαίνει ὅρος, καθορισμός. Ποῖα τὰ
ἐπιχειρήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτεξουσίου;

1. Ἡ καθολικὴ συνείδησις περὶ τῆς ἐλευθερίας. Κάθε ἄνθρωπος
αἰσθάνεται καλῶς ὅτι δὲν εἶναι ἀπλοῦς θεατῆς τῶν πράξεων ἢ τῶν
σκέψεών του, τῆς ὅλης βουλητικῆς του ἐνεργείας· ὅτι ἔμπορεῖ νὰ
πράττῃ οὕτως, ἀλλ' ἔμπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καὶ ἄλλως· ὅτι ἔμπορεῖ νὰ
ἀποφύγῃ μίαν ὀχληρὰν ἐπιθυμίαν, νὰ ἀντισταθῇ εἰς μίαν ἐσωτερικὴν
ἢ ἐξωτερικὴν πίεσιν. Καὶ ὄχι μόνον ἄτομα, ἀλλὰ καὶ κοινωνικαὶ
ὁμάδες καὶ κοινωναὶ ἔχουν τὴν συναίσθησιν ὅτι ἔπραξαν ὅπως
ἔπρεπε νὰ πράξουν ἢ ὅτι ἐνήργησαν κακῶς.

2. Ἡ περὶ τὴν ἀπόφασιν ἀμφιβολία. Τῆς λήψεως μιᾶς ἀξιο-
λόγου ἀποφάσεως προηγεῖται πάλῃ μεταξὺ τῶν διαφόρων δυνατῶν
ἐνεργειῶν ὅπου ἐλατῆρια διάφορα προσπαθοῦν νὰ φέρουν τὸ ἄτο-
μον πρὸς τὴν ἀποψίν των. Ἡ πάλῃ αὕτη, ἡ ἐνίοτε τόσον ὀδυνηρὰ
διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀποδεικνύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεώς του.
Ἄλλοι ἄνθρωποι ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ τὰ αὐτὰ κίνητρα
εὕρισκόμενοι λαμβάνουν διάφορον ἀπόφασιν.

3. Ἡ μεταμέλεια. Εἶναι τὸ ἐντονὸν ἐκεῖνο συναίσθημα πού ἀκο-
λουθεῖ μίαν ὄχι ὀρθὴν ἠθικῶς ἐνεργείαν. Ἄν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο
νὰ ἐνεργήσῃ, εἰμὴ ὅπως ἐνήργησε, τί νόημα θὰ εἶχεν ἡ μεταμέλειά του,
πού δύναται ἐν τούτοις νὰ φθάσῃ μέχρι πλήρους συντριβῆς καὶ μέχρι
τελείας ἀπογνώσεως; Τὸ ἴδιον ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἱκανοποίησις πού
δοκιμάζει, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἐνήργησε καλῶς. Χωρὶς πολλὰ νὰ ἔχη
ἀποκομίσει κανὲν κέρδος, αἰσθάνεται ἄφατον ἀγαλλίασιν ἐκ τῆς πρά-
ξεώς του.

Κατὰ τοὺς ὁπαδοὺς τώρα τῆς ἀναγκαιότητος, ἡ μὲν συνείδησις
τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐταπάτη, ἱκανὴ νὰ θεραπεύσῃ μόνον τὴν ἀνθρω-
πίνην ματαιοδοξίαν. Ἡ δὲ ἀμφιβολία πρὸ τῆς ἀποφάσεως καὶ ἡ

μεταξύ τῶν ἑλατηρίων πάλη ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ἀναγκαιότητα καὶ αἰτιοκρατίαν. Ὅταν ἐν ἓκ τῶν αἰτίων ὑπερισχύσῃ, ὁ μεταξύ των ἀνταγωνισμὸς σταματᾷ, ἢ πλάστιγξ τῆς βουλήσεως κλίνει πρὸς αὐτό. Τὸ ἄτομον εἶναι ἀπλοῦς θεατῆς τῆς πάλης. Ὅσον διὰ τὴν μεταμέλειαν, αὕτη ἀποκλειστικὴν αἰτίαν ἔχει τὸν φόβον τῆς τιμωρίᾳ. Ἄλλὰ τὸ κύριον ἐπιχείρημα τῆς θεωρίας τῆς ἀναγκαιότητος εἶναι ὁ ἐν τῇ φύσει ἰσχύων νόμος τῆς αἰτιοκρατίας. Τὰ πάντα εἰς τὴν φύσιν λειτουργοῦν κατὰ τὸ σχῆμα αἴτιον – ἀποτέλεσμα. Τὰ φαινόμενα τῆς βουλήσεως δὲν ἠμποροῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ αὐτὸν τὸν νόμον. Ἐχουν τὴν αἰτίαν των καὶ ἡ αἰτία αὕτη εἶναι ἡ καθορίζουσα τὰς πράξεις. Ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει.

Ἡ ἀναίρεσις τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι καὶ δυνατὴ καὶ ἀναγκαία. Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιοκρατίας δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἐμψύχων ὄντων. Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποβάλλει τὸν χαρακτῆρά του ὡς φυσικοῦ ὄντος, ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους π.χ. τῆς βαρύτητος ἢ τῆς ἀδρανείας. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶναι τι ἐπέκεινα ὄχι μόνον τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν. Ὡπλισμένον μὲ πνευματικὴν δύναμιν ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον νὰ θέτῃ εἰς ἑαυτὸν σκοπούς. Δι' αὐτὸ ἔχει καὶ ἴδιον τρόπον ἐνεργείας, διάφορον ἀπὸ τὸν μηχανικὸν τῆς ἀνοργάνου φύσεως καὶ τὸν ἐνστικτώδη τῶν κατωτέρων ζώων. Εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν τὰ αὐτὰ αἰτία ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Εἰς τὰ φαινόμενα ὅμως τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἐνῶ τὰ αἰτία μένουσιν ἐνίστε τὰ αὐτὰ, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι διάφορον. Διότι ὑπεισέρχεται νέος παράγων, ἡ προσωπικότης. Οὕτω αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων, μολονότι ἐπηρεάζονται καὶ ἀπὸ ἐξωτερικοῦ ὄρους καὶ προϋποθέσεις καὶ ἀπὸ ἐσωτερικῆς ὁρμῆς, εἶναι ὅμως κατὰ πρῶτιστον λόγον ἀποτέλεσμα τῆς διαθέσεως καὶ ἐκλογῆς ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων. Αἱ αὐταὶ λοιπὸν αἰτία δὲν ὀδηγοῦν εἰς τὰς αὐτὰς συνεπεΐας. Ἡ φυσικὴ αἰτιοκρατία καὶ ἡ σιδηρᾷ νομοτελείᾳ τῆς δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς παντὸς εἶδους ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν τὰ ρυθμίζουν σταθεροί, ἄτεγκτοι φυσικοὶ νόμοι.

Καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπιστήμας διεσαλεύθη τὸ οἰκοδόμημα τῆς αἰτιοκρατίας. Μὲ τὴν λεγομένην Κβαντομηχανικὴν ἐπεκράτησεν

ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀπροσδιορίστου. Κατ' αὐτὴν κανὲν δεδομένον μέγεθος δὲν ἔμπορεῖ νὰ μετρηθῆ με ἀπόλυτον ἀσφάλειαν. Ὅθεν κανὲν φυσικὸν γεγονός δὲν ἔμπορεῖ νὰ προσδιορισθῆ με ἀπόλυτον ἀκρίβειαν βάσει τῶν δεδομένων καὶ γνωστών. Ἀπὸ τὰ αὐτὰ λοιπὸν δεδομένα δὲν ἀγόμεθα εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἰσχύει κυρίως ὡς πρὸς τὴν Μικροφυσικὴν. Τὸ ρήγμα ὅμως εἰς τὸν ναὸν τῆς αἰτιοκρατίας εἶναι δύσκολον νὰ κλεισθῆ πλέον. Εἶναι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο χαρακτηριστικὴ ἡ διακήρυξις ἐνὸς μεγάλου συγχρόνου φυσικοῦ ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐσάρωσε τὰ ἐπιχειρήματα ποῦ ἀντέτασσον ἕως τῶρα ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Ἄλλὰ καὶ σύμπασα ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἤνοιξεν ἡ μεγάλη διάνοια τοῦ Μπέργκσον (H. Bergson), ἐστράφη ἀνηλεὴς κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος εἶναι σαφῶς πνευμοκρατικὴ. Ἀρνεῖται νὰ δεχθῆ τὸν ἄνθρωπον ὡς μηχανήν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς ὅσα φαινόμενα ὑπείσέρχεται οὗτος, βιολογικὰ καὶ ψυχολογικὰ, ἱστορικὰ καὶ ἠθικὰ, κοντὰ εἰς τὴν αἰτιότητα καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὴν λειτουργεῖ ἡ σκοπιμότης. Τὰ άτομα καὶ ἡ ὁμάς θέτουν, ὡς ἐλέχθη, σκοποὺς καὶ καλοῦν τὴν ὕλην συνεργόν, διὰ νὰ τοὺς πραγματοποιήσουν. Δὲν διευθύνονται ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ τὴν μηχανήν, ἀλλὰ τὰς διευθύνουν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἰκανὸς ν' ἀποφασίζῃ περὶ τῆς τύχης του. Ἀρκεῖ νὰ ἔχη πίστιν εἰς ἑαυτὸν καὶ πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ποῦ τὸν ἔπλασεν οἷος εἶναι, πνευματικὸν καὶ ἐλεύθερον.

2. Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθερίας.

Τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως δέχονται σοφοί, ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἄριστοτέλης, ὁ Κάντιος. Ἄλλὰ καὶ ὀλόκληρος ἡ ὑγιὴς φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων ἀκολουθεῖ τὰ ἑλληνικὰ διδάγματα περὶ μιᾶς ἄλλοτε ἀπολύτου καὶ ἄλλοτε μετριωτέρας ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Τὴν διάχυτον περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως πεποιθήσιν ἐπιβεβαιώνει ἡ θεία ἀποκάλυψις.

Τὸ αὐτεξούσιον ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεπιφυλάκτως ἀποδέχεται καὶ διακηρύσσει ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Διότι, ὅπου ἡ προαίρεσις δὲν εἶναι ἀγαθὴ καὶ ἐλευθερά, ποῖος λόγος ἔμπορεῖ νὰ γίνη περὶ ἠθικότητος καὶ βίου Χριστιανικοῦ ; Εἶναι δὲ **αὐτεξούσιον** κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ἡ **ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἰκανότης, ὅπως κάμνη ἐπιλογὴν μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ**.

Δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν τὰς ἀκολούθους μαρτυρίας περὶ αὐτοῦ.

1. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ ἐντολὴ ποῦ δίδεται ἀπὸ τὸν Θεὸν πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ (Δευτ. λ', 19) εἶναι ἀνεπίδεκτος παρερμηνείας ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα ἐκλογῆς, μετὴν ὅποιαν ὁ Θεὸς ἐπροίκισε τὸν ἄνθρωπον : *« Διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν, τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν κατάραν· ἔκλεξαι τὴν ζωὴν σὺ, ἵνα ζήσης σὺ καὶ τὸ σπέρμα σου »*.

2. Ἀπὸ τοῦ στόματος δὲ τοῦ Ἰησοῦ ἠκούσθη ἡ σωτήρια ἐκείνη πρόσκλησις, ἡ ὅποια τόσον βαρείας συνεπάγεται ὑποχρεώσεις, ἀλλ' ἡ ὅποια διὰ κανένα δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὴ. Ἰσχύει μόνον δι' ἐκείνους ποῦ θέλουν. *« Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν καὶ ἀκολουθεῖτω μοι. Ὅς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπωλέσει αὐτήν »* (Λουκ. θ', 23 - 24).

3. Ἐρχόμεθα εἰς τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν. Ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς λέγει ὅτι τὸ αὐτεξούσιον εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τοῦ λογικοῦ, ὅπερ θεόθεν ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος· *« Ὅθεν καὶ τὰ ἄλογα οὐκ εἰσὶν αὐτεξούσια· ἄγονται γὰρ μᾶλλον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ἄγονσι. Διὸ οὐδὲ ἀντιλέγουσι τῇ φυσικῇ ὀρέξει, ἀλλ' ἅμα ὀρεχθῶσι τινος, ὀρμῶσι πρὸς τὴν πρᾶξιν. Ὁ δὲ ἄνθρωπος, λογικὸς ὢν, ἄγει τὴν φύσιν ἢ ἄγεται. Διὸ καὶ ὀρεγόμενος, εἶπερ ἐθέλοι, ἐξουσίαν ἔχει ἀναχαιτίσαι τὴν ὀρεξιν ἢ ἀκολουθῆσαι αὐτῇ. Ὅθεν τὰ μὲν ἄλογα οὐδὲ ἐπαινεῖται οὐδὲ φέγεται, ὁ δὲ ἄνθρωπος καὶ ἐπαινεῖται καὶ φέγεται »*. Εἴπερ ἐθέλοι τονίζει ὁ ἱερὸς πατήρ.

Ἐντὸς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἀρνοῦνται ὄσοι ἐδίδαξαν ἢ ἀπεδέχθησαν τὸν λεγόμενον ἀπόλυτον προορισμόν.

Καθὼς εἶναι γνωστόν, ὁ Πελάγιος ἐν πλάνῃ εὕρισκόμενος ἐκήρυττεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἀμέτοχος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν θέλησίν του καὶ μόνον ἐξαρτᾶται ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ, χωρὶς νὰ παρίσταται ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τῆς θείας χάριτος. Κατ' αὐτοῦ ἀντεπεξῆλθεν ὁ ἱερὸς Αὐγου-

στίνες διδάσκων τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον ἄποιν, ὅτι ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου καθ' ἑαυτὴν εἶναι ὄλως ἀνίσχυρος πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἔνεκα ἀκριβῶς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Βούλησις ἐλευθέρα δὲν ὑπάρχει, μόνον τῆς θείας χάριτος ἐπέμβασις δύναται νὰ φέρῃ τὴν σωτηρίαν.

Τὴν ἄποιν σὺτὴν ἐδέχθησαν οἱ ἄρχηγοὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἰδίᾳ ὁ Καλβίνος καὶ ὁ Ζβίγγλιος. Ἐπειδὴ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου ἐθεώρουν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ ὑψίστου ὄντος καὶ περιορισμὸν τῆς θείας βουλῆς, ἀπέδωσαν πᾶν τὸ τελούμενον εἰς τὴν ἀπόλυτον βουλήν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπεφάνθησαν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ θελήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ πράξῃ τι καλόν, ἐκτὸς ἂν εἶναι ἄνωθεν προωρισμένος. Δι' αὐτὸ ὀλίγοι μὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς προωρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν, οἱ δὲ λοιποὶ ἔχουν προγραφή διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Τὸ κυριώτερον χωρίον τῆς Γραφῆς ποῦ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποπλάνησιν αὐτῶν εἶναι τὸ θ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Ἄλλ' εἶναι φανερόν ὅτι τὸ παρενόησαν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ Ἰσραηλιταί, ὑπερήφανοι διὰ τὴν καταγωγὴν των ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, ἐνόμιζον ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τρόπον τινὰ ὑπόχρεως νὰ προτιμᾷ πάντοτε αὐτοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς συμπεριφορᾶς των, ὁ θεὸς Ἀπόστολος ἀντεπεξερχόμενος κατὰ τῆς ἀξιώσεως των ἐξαίρει τὴν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ λέγει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὀφείλει τίποτε καὶ εἰς κανένα, δὲν ἀναγκάζεται εἰς τίποτε καὶ ἀπὸ κανένα καὶ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν Του τὸν μὲν νὰ ἀποτυφλώῃ ἢ νὰ τιμωρῇ, τὸν δὲ νὰ ἐλεῇ καὶ νὰ προστατεύῃ, χωρὶς νὰ δίδῃ λόγον. Παραβάλλει δὲ τὸν Δημιουργὸν μὲ κεραμέα, ποῦ εἶναι εἰς τὸ χεῖρ του νὰ κατασκευάσῃ ἄγγεῖα προωρισμένα νὰ διαλυθῶν καὶ ἄλλα διὰ νὰ μείνουν καὶ νὰ τὸν δοξάσουν (θ', 23).

Ἀπὸ τὰς περικοπὰς ὁμως αὐτὰς δὲν συνάγεται ὁ ἀπόλυτος προορισμὸς, ὅπως ἐξετέθη ἀνωτέρω. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἀποδοκιμασία καὶ ἀποτύφλωσις μερικῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι παρὰ ἡ δικαία τιμωρία μιᾶς ἐκ τῶν προτέρων προβλεπομένης ἀντιθέσεως των πρὸς τὰς ἐντολὰς Του.

Καὶ ὑπάρχει πλῆθος ἄλλων χωρίων ὀλόκληρος ἡ Καινὴ Διαθήκη ποῦ ἐπιμαρτυροῦν περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς προσωπικῆς θελήσεως καὶ τῆς προσωπικῆς ἀρετῆς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα ἀλλαχοῦ ἐσημειώσαμεν καὶ ἀπὸ ὅσα παραλείπομεν, ὑπενθυμίζομεν τὴν διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (Πράξ. 1' 35) « ἐν παντὶ ἔθνη ὁ φοβούμενος αὐτὸν—τὸν Θεόν—καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστί ». Πῶς τοῦτο συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐκ τῶν προτέρων λύτρωσιν καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων καταδίκην;

Ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλῆσεως εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ πάντα ρυθμίζονται ἀπὸ τὴν τυφλὴν βούλησιν τῆς εἰμαρμένης, ἥτοι τὴν μοιρολατρείαν ἢ φαταλισμὸν—fatalismus. Ἡ μοιρολατρεία συναντᾶται εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Κατ' αὐτὴν ὅ,τι εἶναι καθωρισμένον νὰ γίνῃ, θὰ γίνῃ ὅπωςδὴποτε. Καμμία ἀντενέργεια ἐκ μέρους μου δὲν εἶναι δυνατὴ, διὰ νὰ ἀλλάξῃ ὁ ροῦς τῶν γεγονότων. Ὅλα ἀκολουθοῦν τὸν μοιραῖον

δρόμων των. Ὁ Θεὸς γνωρίζει καὶ προβλέπει τὸ πᾶν· ἄρα γνωρίζει καὶ τὰς ἰδικὰς μου πράξεις. Ἐπομένως εἶναι προσδιορισμένον κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἐνεργήσω, διότι ἄλλως ὑπάρχει φόβος νὰ διαψεύσω τὴν θείαν πρόγνωσιν. Δὲν δύναμαι λοιπὸν νὰ πράξω τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ ὁ Θεὸς ἔχει καθορίσει νὰ πράξω. Οὐδεμία πρωτοβουλία ἀφίεται εἰς ἐμέ.

Ἄν ὅμως τοιαῦται ἀντιλήψεις ἐγίνοντο δεκταὶ ὡς ὀρθαί, ὁ ἄνθρωπος θὰ κατεδικάζετο εἰς πλήρη ἀδράνειαν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν τίποτε τὸ καλὸν δὲν δύναται νὰ προέλθῃ. Ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ τῆς κακίας. Ἄλλὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ἀδύνατος χωρὶς τὴν ἀτομικὴν δραστηριότητα. Ὁ Θεὸς εἶναι βεβαίως παντογνώστης, ἀλλὰ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὰς ἐλευθέρως γινομένας πράξεις, ἀφοῦ γνωρίζει ὅτι ἐπλασεν ἐλευθέρους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ παγγνωσία τοῦ Θεοῦ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μοιρολατρεία ἀποτελεῖ οἰκτρὰν παρανόησιν τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ. Εἶναι μία ἐπικίνδυνος κακοδοξία, τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ πολεμήσωμεν με ὅλας τὰς δυνάμεις, εἴτε ἐντὸς ἡμῶν ἐμφωλεύει εἴτε εἰς ἄλλους τὴν διαπιστώνομεν.

« Τῶν πράξεων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους κύριοί ἐσμεν. — « ἐφ' ἡμῖν διή και ἡ ἀρετή, ὁμοίως δὲ κακία » (Ἀριστοτ. Ἡθ. Νικ. Γ', 7). — « πράξεων ὁ ἄνθρωπος ἐστὶν ἀρχὴ καὶ κύριος » (Ἀριστοτ. Ἡθ. Εὐδ. 2, 6). — « Nichil tam in nostra potestate, quam ipsa voluntas est = οὐδὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας τόσον, ὅσον ἡ ἰδία ἡ βούλησις » (Αὐγουστίνος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἐκτίμησις τῶν πράξεων.

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς πράξεως εἶναι ἡ συμφωνία τῆς με τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ὅτι ὁδηγὸς εἰς τὴν ἐκτίμησιν αὐτὴν εἶναι ἡ συνειδησις ἐκάστου. Ἐλέχθη ἀκόμη ὅτι ἡ πρᾶξις λογαριάζεται μόνον ἂν ἀπορρῆ ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν βού-

λησίν μας και ὅτι μόνη ἡ ἀγαθὴ τοῦ πράττοντος προαίρεσις δίδει ἀξίαν εἰς τὴν πρᾶξιν ἀποκλειομένου κάθε ἄλλου ταπεινοῦ ἐλατηρίου.

Ἔλα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῶν πράξεών μας. Οἱ ἐξωτερικοὶ παράγοντες, ὅφ' οὓς τελεῖται μία πρᾶξις, μικρὰν ἔχουν σημασίαν. Τὸ ποσὸν π.χ. ποῦ κατεθέσαμεν εἰς ἐνεργηθέντα ἔρανον δὲν ἔχει εἰμὴ μόνον σχετικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ κρίνεται ἐν συσχετισμῶ μετὰ τὴν οἰκονομικὴν μας δυνατότητα καὶ τὴν ἐνδόμυχον διάθεσίν μας καὶ τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὁποῖον, δίδοντες κάτι, ἀποβλέπομεν. Δι' αὐτὸ εἶδομεν ποίας ὑποδοχῆς ἔτυχεν ἀπὸ τὸν Κύριον τὸ δίλεπτον τῆς χήρας. Δι' αὐτὸ ὁ « ἀποδεκατῶν » εἰς ἐλεημοσύνας τὰ ὑπάρχοντά του Φαρισαῖος οὐδεμιᾶς ἠξιώθη ἀπὸ τὸν Σωτῆρα ἀναγνωρίσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀμαρτωλόν, ἀλλὰ συναισθανόμενον τὴν θέσιν του τελώνη. Καὶ πάλιν μέγα ποσὸν ἀποστελλόμενον πρὸς ἀποφυγὴν ἐνοχλήσεως εἶναι ἀξίας μικροτέρας παρὰ εὐτελέστερον χρηματικὸν ποσόν, προσφερόμενον μετ' εἰλικρινῆ συμπάθειαν, καὶ λόγος παραμυθητικὸς, ἐξερχόμενος ἀπὸ τὴν καρδίαν μας, εἶναι κάποτε ἰσάξιον πρὸς πολλὰς γενναιοτέρας παροχάς. Ἡ π ρ ο α ἰ ρ ε σ ι ς λοιπὸν καὶ ὁ σκοπὸς εἶναι στοιχεῖα σοβαρὰ διὰ τὴν βαθμολόγησιν τῆς ἠθικότητος.

Ἄλλ' ἄρα γε ἀγαθὸς σκοπὸς παρέχει τὸ δικαίωμα χρήσεως οἰωνδήποτε μέσων ; Ἄν ἀποβλέπωμεν εἰς κάτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν μας ὑψηλὸν καὶ μέγα, δικαιούμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς αὐτὸ μετὰ κάθε τρόπον καὶ μετὰ κάθε μέθοδον παραμερίζοντες ἐν ἀνάγκῃ διαιώματα ἢ καταπατοῦντες ἄλλα ;

Καταφατικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο περιέχεται εἰς τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα « ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα », ποῦ ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς Ἰησοῦίτας μοναχοὺς.

Τὴν ἀποψιν ὅμως αὐτὴν διαρρήδη ἀποκρούει ἡ ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁχι, ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα. Ὁχι, ὁ σκοπὸς, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὑψηλός, δὲν μοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῦ ἄνομα καὶ δόλια μέσα. Κάθε πρᾶξις πρέπει νὰ εἶναι ἠθικὴ καθ' ἑαυτήν, εἴτε σκοπὸς εἶναι τελικὸς εἴτε μέσον, διὰ τοῦ ὁποῖου θὰ φθάσωμεν εἰς τὸν σκοπὸν μας. Ὁ φόνος π.χ. πρᾶξις ἠθικῶς ἀπαράδεκτος, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαγνισθῇ ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἀποβλέπει εἰς κάτι ἄλλο, οὔτε ἡ κακοποίησις ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπου οὔτε ἡ ὑπεξαίρεσις τῶν ἀγαθῶν του, ἐπειδὴ λ.χ. διὰ τῶν ἀφαιρεθέντων ἐπρόκειτο

νά ἀνακουφισθῆ πάσχουσα ὕπαρξις. Ἀντίθετος ἐκδοχὴ θὰ μᾶς ὠδήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡμποροῦμεν νὰ διαπράξωμεν σειρὰν ἀδικιῶν καὶ παρανομιῶν μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἀποβλέπομεν εἰς ἠθικὸν σκοπὸν καὶ θὰ μᾶς διηκολύνουν εἰς τὴν ἀπόκτησιν πιστοποιητικοῦ καλῆς διαγωγῆς διὰ τὰς μᾶλλον ἀνηθικούς πράξεις. Πλὴν τούτου οὔτε ὁ σκοπὸς μας πρόκειται νὰ ὑπηρετηθῆ, διότι ἀπὸ κακῆν καὶ ἀνήθικον πράξιν οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ προέλθῃ, ἐκ τοῦ κακοῦ κακὸν μόνον πρόκειται νὰ προκύψῃ. Ὁ σκοπὸς μάλιστα πολὺ συχνὰ λησμονεῖται καὶ παραμένει μόνον ἡ ἕξις τοῦ πράττειν τὸ κακόν.

Ὡστε καὶ ἀγαθοὺς ἔχοντες σκοποὺς δὲν ἡμποροῦμεν νὰ πράττωμεν τὸ κακόν, ὅπως δὲν πρέπει ἀντιθέτως νὰ θεωρῶμεν ἀγαθὴν τὴν πράξιν μας, ὅταν ἡ διάθεσίς μας εἶναι ἀμαρτωλὴ καὶ πονηρά. Τὸ πρῶτον ἀποκρούεται ρητῶς ὑπὸ τοῦ Παύλου ὡς συκοφαντία διὰ τὸν χριστιανόν : « καθὼς βλασφημούμεθα καὶ καθὼς φασὶ τινες ἡμᾶς λέγειν ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ » (Ρωμ. γ', 8). Τὸ δεύτερον ἀναιρεῖται μὲ τὸ κατὰ τοῦ φαρισαϊσμοῦ ἀνηλεὲς μαστίγωμα καὶ τὴν ὅλην χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

Πότῃ ἡ πράξις εἶναι ἠθικὴ, προσδιωρίσθη δι' ὅσων ἀνωτέρω εἴπομεν. Ποῖα ὅμως ἀπὸ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπόκεινται εἰς ἠθικὴν ἐκτίμησιν, τοῦτο πρέπει τῶρα νὰ ἐξετασθῆ. Εἶναι πᾶσα πράξις ἀντικείμενον ἠθικῆς ἐκτιμήσεως ἢ μερικαὶ μόνον ἀπὸ αὐτάς ; Αἱ πράξεις π.χ. τοῦ ἐμπόρου καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ ἢ πρὸς τοὺς πελάτας του ληψοδοσίαι εἶναι πράξεις δυνάμεναι ἠθικῶς νὰ ἀξιολογηθῶν ἢ εἶναι πράξεις ἀπλῶς οἰκονομικαί ; Τὰ πολιτικὰ προγράμματα τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ἢ τῶν κυβερνώντων, αἱ διδασκαλίαι τῶν παιδαγωγῶν ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα εἶναι θέματα δυνάμενα νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἠθικῆς ἢ εἶναι μόνον πράξεις πολιτικαί, παιδευτικαί, καλλιτεχνικαί ;

Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι βεβαίως τόσο εὐκολος καὶ ἐνθυμίζει τὰς δυσκολίας εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Ὅπως δηλαδὴ αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι δυσκόλως δύναται νὰ περιορισθῶν εἰς ἰδιαιτέραν τάξιν ἢ περιοχὴν μέσα εἰς τὸ βασίλειον τῶν ἀξιῶν, οὕτω καὶ πᾶσα πράξις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακὴ, ἠθικὴ ἢ μὴ ἠθικὴ. Πᾶσα πράξις ὑπάγεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἡθικῶς ἀδιάφοροι πράξεις δὲν ὑπάρχουν. Ἐφ' ὅσον πᾶσα πράξις

ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἐξεταζομένη ἢ θὰ συμφωνῇ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ δὲν θὰ συμφωνῇ, οὐδεμία δύναται νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ ἠθικὴν ἐκτίμησιν. Αἱ πράξεις ἔχουν βεβαίως καὶ τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν χαρακτήρα ὡς πράξεις οἰκονομικαί, καλλιτεχνικαί, παιδευτικαί, πνευματικαί, θρησκευτικαί, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ πράξεις ἠθικαί, ἤτοι πράξεις δυνάμεναι ἠθικῶς νὰ ἐπαινεθοῦν ἢ νὰ ἐπικριθοῦν. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ ἠθικὴν ἐκτίμησιν πράξεων ὁ Ἀπόστολος (Α' Κορ. ι', 31) περιλαμβάνει καὶ αὐτὸ τὸ ἐσθῆν καὶ πίνειν, ποῦ εἶναι βέβαια αἱ ὀλιγώτερον στενὴν σχέσιν ἔχουσαι μὲ τὴν ἠθικὴν : *«Εἴτε οὖν ἐσθίετε εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε»*.

Οὕτω χαρακτηρίζεται, ἠθικῶς, μία πρᾶξις, αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει ὁ σκοπός, αὐτὴ εἶναι ἡ χριστιανικὴ ἄποψις ἐπὶ τῶν δῆθεν ἀδιαφόρων ἠθικῶν πράξεων.

Ὅτι δὲ καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεία χάρις μεγάλην ἔχει ροπήν εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν, τοῦτο ἐτονίσθη ἤδη.

2. Περὶ ἀρετῆς.

Διὰ νὰ φθάσωμεν ὁμῶς εἰς τὴν ὀριστικὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν τῆς ἠθικῆς τελειότητος βαθμίδα, ἀπομένει ἔν ἀκόμῃ βῆμα. Δὲν ἀρκοῦν μερικαὶ ἠθικαὶ πράξεις ἢ μερικαὶ ἠθικαὶ ἐνέργειαι καὶ τῶρα μὲν προθυμία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων, ὕστερον δὲ ἀδιαφορία καὶ νωχέλεια, σήμερον ἔντονος φιλανθρωπία καὶ αὔριον ἔλλειψις καὶ αὐτῆς τῆς στοιχειώδους πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνοχῆς. Ἀπὸ τὴν ἠθικὴν αὐτὴν ζωὴν λείπει ἡ διάρκεια ἐκείνη καὶ ἡ σθερότης, ποῦ εἶναι ἡ ἐγγύησις ἀληθῶς ἐναρέτου βίου. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, **τὴν σταθερὰν ἔξιν τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν τὸ ἀγαθὸν** καλοῦμεν **ἀρετὴν**.

Βασικὴ σημασία τῆς λέξεως ἀρετῆ εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶναι σωματικὴ ἰκανότης, ἔπειτα δὲ ἀνδρεία, ἤτοι ἀνδρικὸν φρόνημα καὶ γενναϊότης. Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει καὶ ἡ λατινικὴ λέξις *virtus*. Ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν σημασίαν ἐστηρίχθη τὸ νοηματικὸν περιεχόμενον τῆς λέξεως. Δι' αὐτῆς δηλοῦται ἐκείνη ἡ περὶ τὰ ἦθη καὶ τὴν ἠθικὴν ζωὴν ὑπεροχὴ, ἡ ὁποία πέρα ἀπὸ τὴν γυνῶσιν τῶν καθηκόντων καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς προαιρέσεως ἀποδεικνύει σθένος ψυχῆς καὶ σταθερότητα εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν καθηκόντων καὶ

παραμερισμόν τῶν ἐμποδίων ποῦ μεσολαβοῦν. Ὅπου ἡ ἱκανότης αὐτῆ καί ἡ γενναιότης λείπει ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ζωὴν, οὔτε ἡ ὀρθὴ διάγνωσις τοῦ πρακτέου οὔτε ἡ ἀγνότης τοῦ φρονήματος ἔχουν ἰσχύν, ἂν καὶ δὲν στεροῦνται ποιᾶς τινος ἀξίας. Καὶ ὁ Σωτὴρ, μολονότι, καθὼς ἐλέχθη ἀλλαχοῦ, τόσῃ σημασίαν δίδει εἰς τὸ ἠθικὸν φρόνημα, ὅμως ἀπαιτεῖ ἔργα ἀνάλογα πρὸς τὴν διάθεσιν, θέλει τὴν ἀγάπην ἐνεργὸν καὶ τὴν πίστιν ἔμπρακτον: «*Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνεύγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; Βλέπετε ὅτι... ἐκ τῶν ἔργων ἢ πίστις ἐτελειώθη*» (Ἰακ. β', 21-22). Καὶ πόση ἀλήθεια, γενναιότης ἐχρειάζετο, διὰ νὰ θυσιάσῃ κανεῖς τὸ τέκνον του!

Ἡ σχέσις τῆς ἀρετῆς μὲ τὸ καθῆκον καὶ μὲ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν εἶναι σαφῆς, κατόπιν ὧσων ἐλέχθησαν. Ἡ ἀγαθὴ διάθεσις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ἀρετῆς, ὅπως καὶ ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος. Δυνατὸν ὅμως ἡ διάθεσις ν' ἀπομείνῃ ἀπλήθῃ διάθεσις καὶ τοῦ καθήκοντος ἡ γνῶσις ἀπλήθῃ γνῶσις, ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα καὶ ἡ συμπλήρωσις των. Ἐπειτα, ἐνῶ τὸ καθῆκον εἶναι μία ὀφειλὴ, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπότισις τῆς ὀφειλῆς, καὶ δὲν εἶναι ἐνάρετος πᾶς ὁ γνωρίζων τὰ καθήκοντά του, ἀλλὰ ὁ πρόθυμος ἐκτελῶν αὐτά.

Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω σύντομον ἐξέτασιν τοῦ νοήματος τῆς ἀρετῆς προκύπτουν σαφῶς αἱ ἰδιότητες ποῦ πρέπει αὕτη νὰ ἔχη. Διὰ νὰ εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἡ ἀρετὴ, πρέπει νὰ εἶναι:

1. Κ α θ ο λ ι κ ῆ . Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος δὲν ἀσκεῖ τινὰ μόνον τῶν καθήκοντων παραλείπων ἄλλα. Δὲν ἔμπορεῖ π.χ. νὰ εἶναι εὐσεβὴς χριστιανός, ἀλλὰ κακὸς πολίτης ἢ πολίτης ἀγαθὸς καὶ εὐπειθής, ἀλλὰ κακὸς καὶ ἄστοργος πατὴρ. Οὔτε πάλιν τὰ αὐτὰ καθήκοντα σήμερον νὰ ἐκτελῇ καὶ αὔριον νὰ παραλείπῃ, νῦν μὲν ἐλεητικὸς πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ φίλος, ὕστερον ξένος πρὸς τὴν δυστυχίαν καὶ τῶρα μὲν πράττων τὰ δίκαια, ἔπειτα δέ, μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης δυσχερείας, ἀδιαφορῶν διὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀσκεῖ τὴν ἀρετὴν ἐν ὄψει ὧσωνδῆποτε δυσκολιῶν. Ὑπὸ τὴν δευτέραν ἐννοίαν τὴν ἀρετὴν ὀνομάζομεν καρτερικὴν.

2. Ἐ ν ε ρ γ ὄ ς . Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἡ ἀρετὴ τῶν λόγων μικρὸν ἔχει ἀξίαν, ἡ ἀρετὴ τῶν ἔργων εἶναι ἡ μόνη ἔχουσα ἀδιάβλητον κύρος ἀρετῆ. Διότι πολὺ συχνότερον ἀκούονται καλοὶ λόγοι παρ' ὅσον τελοῦνται πράξεις ἀγαθαί. Ἐνίοτε μάλιστα ὑπέρμετρα τῆς

ἀρετῆς ἐγκώμια ἢ πομπώδης ἐπίδειξις τῆς ἰδίας ἀρετῆς παρέχουν σοβαρὰν ὑπόνοιαν ὅτι ἀπουσιάζει ἡ εἰλικρινὴς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Ὁ Ἰησοῦς ἐτόνισε καθαρὰ τὴν μεταξὺ λόγων καὶ πράξεων ἀποφασιστικὴν διαφορὰν : « *Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς* » (Ματθ.ζ', 21). Καὶ πάλιν : « *οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται* » (Ρωμ. β', 13).

3. Γ ν η σ ί α . Ἡ ἀρετὴ ἀσκεῖται ἀπὸ καθαρὰν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀγάπην. Εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς κάθε ἄλλο ἐλατήριον τῶν πράξεων, φόβος, δόξης ἐπιθυμία, προσδοκία ὠφελήματος, ἰδιοτέλεια καὶ ὑπολογισμός, ἀναμονὴ ἐπαίνου ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Τοιοῦτου εἶδους ἀρετὴ θὰ ἦτο ἀντιφατικὴ πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς νόημα.

Ἡ τελεία ἀρετὴ δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα κατορθωτή. Ὁ ἀ γ α θ ὸ ς ἄνθρωπος, ἦτοι ὁ ἀσκῶν τὴν ἀρετὴν, δὲν εἶναι κάτι σύνθηες εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον. Ἀρκεῖ ν' ἀναλογισθῆ κανεὶς τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους εἶπεν αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς πρὸς ἐκείνον, ὅστις τὸν προσεφώνησε « *διδάσκαλον ἀγαθόν* » καὶ τὸν ἠρώτησε πῶς θὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνιον ζωὴν : « *τί μὲ λέγεις ἀγαθόν ; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὶ εἰς ὁ Θεός* » (Μάρκ. ι', 18). Πόσον δύσκολος εἶναι ἡ ἀσκησις τῆς τελείας ἀρετῆς ἐκείνης ποὺ μᾶς ἐξασφαλίζει τὴν αἰώνιον ζωὴν, κατέδειξεν ὁ Σωτὴρ καὶ μὲ ὅσα εἶπεν ἀλλαχοῦ (Ματθ. ζ', 13 - 14) : « *πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν... στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὐρίσκοντες αὐτήν* ».

Ὁ ἄνθρωπος ἐν τούτοις ἂν δὲν φθάνῃ, τείνει πάντοτε πρὸς τὴν τελείαν ἀρετὴν, καὶ πρέπει νὰ τείνῃ μὲ τὴν συνεχῆ ἀσκησιν τοῦ ἀγαθοῦ, μὲ τὴν ἀναστροφὴν πρὸς ἐναρέτους ἄνδρας, μὲ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἡ ἄρσις τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα θὰ συναντήσῃ εἰς τὸν δύσκολον δρόμον τῆς ἀρετῆς, θὰ εἶναι ἀφορμὴ εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος. Διότι ὀλίγοι ἄνθρωποι θὰ ἠμπορέσουν εἰς κάποιον σταθμὸν τῆς ζωῆς των νὰ εἴπουν καθὼς ὁ Ἀπόστολος (Β' Τιμ. δ', 7 - 8), « *τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος,*

δν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος... καὶ πᾶσι τοῖς ἡγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ».

Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι ἀγώνισμα καὶ ἀθλησις, εἶναι ἀγὼν, ὅστις ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀνώτερον προορισμὸν του.

Καὶ οἱ μεγάλοι ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον, τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς, ἀποκαλοῦν τὴν ἀρετὴν ἀθλον καὶ πνευματικὸν κατόρθωμα. Ὁ ἄνθρωπος, λέγουν, εἶναι ὃν ὑπεύθυνον καὶ δημιουργικόν. Εὐρίσκει μέσα του τὴν δύναμιν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πίεσιν καὶ τὰ κωλύματα ποῦ παρεμβάλλονται. Ὑψώνει τὸ ἀνάστημά του, τὰ ἀνατρέπει καὶ πιστοποιεῖ μὲ τὸ ὑπερήφανον πείσμά του τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν πρέπει, λέγουν, νὰ κρίνεται τόσον ἀπὸ τὰς συνήθεις τυπικὰς ἐκδηλώσεις της, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς ὀλίγας μεγάλας στιγμὰς, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται πρὸ τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος καὶ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν ποῦ θὰ κρίνῃ ὀριστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξιοπρέπειαν. Ἀπὸ ἓν «ναί» ἢ ἓν «ὄχι» ἐξαρτᾶται ὁλόκληρος ἡ ὑπόστασις του εἰς ὅ,τι περιέχει ὠραιότερον καὶ ὑψηλότερον.

Ὅτι δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν δύσβατον τῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον, φαίνεται ἀπὸ τὸν γνωστὸν μῦθον τοῦ Προδίκου περὶ τῶν δύο γυναικῶν, Ἀρετῆς καὶ Κακίας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν ἔμπρὸς εἰς τὸν δρόμον τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ ὁ Ἡσίοδος εἰδοποιεῖ ὅτι ἔμπροσθεν τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει ὁ ἰδρῶς, ἥτοι ἡ ἐπίμονος καὶ ἐπίπονος προσπάθεια, ἐνῶ τὴν κακίαν ἤμπορεῖς νὰ τὴν εὕρης καὶ νὰ τὴν πάρῃς μὲ τὸν σωρόν.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν γνωστὸν ὕμνον του ἀποκαλεῖ τὴν ἀρετὴν «πολύμοχθον», ἥτοι προσιτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον κατόπιν μόχθων, καὶ «θήραμα», ἥτοι κάτι ποῦ μόνον κυνηγὸς ἀκούραστος ἤμπορεῖ νὰ φθάσῃ.

Καὶ νεώτεροι σοφοί, ὅπως ὁ Ἀμερικανὸς πρᾶγματιστὴς Ντιούι (J. Dewey), ἐπαναλαμβάνουν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κατάκτησις, ποῦ ἐπιτυγχάνεται μὲ ἀδιάλειπτον ἀγῶνα.

« Τὴν μὲν τοι κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἐστὶν ἐλέσθαι: τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάρουθιν ἔθηκον ἀθανάτοι » (Ἡσιόδ. Ἔργα 287). — « Ἄ δ' ἀρετὰ διὰ μόχθων βαίνει » (Εὐριπίδης). — « Ἀρετὰ πολύμοχθε γένει βροτεῖω, θήραμα κάλλιστον βίω » (Ἀριστοτέλης).

3. Μορφαι τῆς ἀρετῆς.

Καθὼς τὸ καθῆκον εἶναι ἓν, ἡ συμμόρφωσις μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, οὕτω μία εἶναι καὶ ἡ ἀρετὴ. Ἄλλ' ὁμως, ἕνεκα τῆς ποικιλίας τῶν περιστάσεων τοῦ βίου, τὸ καθῆκον ἐμφανίζει τὴν γνωστὴν πολλαπλότητα, οὕτω καὶ ἡ ἀρετὴ προσπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας μὲ πολλὰ ὄψεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἀποτελοῦν τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς. Ἐπειδὴ ὁμως κάθε μία ἔχει τὸ ἰδικόν της ὄνομα, ἀνέκαθεν ἐγεννήθη ἀμφισβήτησις ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι μία μὲ πολλὰ ὀνόματα ἢ ὑπάρχουν πολλὰ μὲ ξεχωριστὴν δύναμιν ἐκάστη.

Τοῦτο ἐξήτασε μὲ προσοχὴν ὁ Πλάτων εἰς τὸν « Πρωταγόραν ». Ὁ Σωκράτης, θέλων νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν εἶναι διδακτὸν πρᾶγμα ἡ ἀρετὴ, ἐπιχειρεῖ πρῶτον νὰ εὕρῃ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν της. Ἀπὸ τὴν συζήτησιν μὲ τὸν ἀρχηγέτην τῆς Σοφιστικῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ὄλαι αἱ ἐπὶ μέρους ἀρεταί, σοφία, ἦτοι πολυμάθεια, ἀνδρεία, ἦτοι ψυχικὴ ρώμη, σωφροσύνη, δηλαδὴ σεμνότης, ὀσιότης, ἦτοι θεοσέβεια καὶ δικαιοσύνη, εἶναι διάφοροι ὄψεις τοῦ ἰδίου πράγματος. Συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἡ σοφία τῆς ὁποίας μετέχουν ὄλαι αἱ λοιπαί. Ὀσιότης π.χ. εἶναι ἀκριβὴς γνῶσις τῶν περὶ τοὺς θεοὺς, ἀνδρεία ἡ ἐπιστήμη τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς ὁμοίως.

Τὰς αὐτὰς περίπου μερικὰς ἀρετάς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Πλάτων. Ἐπειδὴ δι' αὐτὸν εἶναι τρία τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν, τρεῖς εἶναι καὶ αἱ θεμελιώδεις ἀρεταί ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς αὐτά, φρόνησις ἢ σοφία, ἀνδρεία, σωφροσύνη. Ὅταν τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς λειτουργοῦν καλῶς, τότε γεννᾶται ἐντὸς ἡμῶν ὡς τετάρτη μὲν κατ' ὄνομα, ἀλλὰ εἰς τὴν οὐσίαν συμπερίληψις τῶν τριῶν ἄλλων, ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ δικαιοσύνη συνενώνει εἰς ἀρμονίαν ὄλας τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς.

Καὶ διὰ τοὺς Στωικούς μία εἶναι ἡ ἀρετὴ, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ ὁποία κατὰ περιστάσεις ἐμφανίζεται ὡς δικαιοσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἀπνεύμωμεν εἰς ἄλλους, ὡς σωφροσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν δι' ἡμᾶς αὐτοὺς, ὡς ἀνδρεία δι' ὅσα πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν.

Καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις δέχεται τὰς ἀνωτέρω ἀρετάς.

Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην (Σοφ. Σολ. η', 7) αἱ τέσσαρες βασικαὶ ἀρεταὶ χαρακτηρίζονται ὡς τὸ χρησιμώτερον διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν βίον, ἀπὸ δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐξαίρονται αἱ τρεῖς, σωφροσύνη, εὐσέβεια, δικαιοσύνη : « *Ἐπιφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ... παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ* » (Τίτ. β', 11 - 13). Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς (Ματθ. ε', 3 - 12) ἰδιαιτέρως ἐπαινεῖται ἡ πραότης καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἀλλαχοῦ (Γαλ. ε', 22 - 23) ἀπαριθμοῦνται ὡς καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἀγάπη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. Ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος παραγγέλλει (Α' Τιμ. στ', 11) νὰ ἐπιδιώκωμεν δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα, ὃ δὲ ἕτερος τῶν κορυφαίων δεικνύει τὴν ἀλληλεξάρτησιν μεταξὺ πίστεως, γνώσεως, ἐγκρατείας, ὑπομονῆς, εὐσεβείας, φιλαδελφίας καὶ ἀγάπης. Ἐν γένει δὲ ἡ Καινὴ Διαθήκη, μολονότι ἀποδέχεται τὰς βασικὰς ἀρετὰς τῶν παλαιῶν, παρεισάγει μερικὰς ἄλλας, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ συμβαδίζουν μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Σωτὴρ τόσῃν ἀποδίδει σημασίαν, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀνθρώπου ἐσταυρώθη. Αἱ ἀρεταὶ αὗται, αἱ ὁποῖαι ὠνομάσθησαν καὶ θεολογικαὶ ἢ Χριστιανικαί, εἶναι κυρίως τρεῖς, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη. « *Νυνὶ δὲ μένει, λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορ. ιγ', 13), πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη* ».

Αἱ τρεῖς χριστιανικαὶ ἢ ὑπερβατικαὶ ἀρεταὶ ἀπορρέουν κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Ἐκτὸς τῆς σημασίας πού ἔχουν καθ' ἑαυτάς, συντελοῦν, ὥστε καὶ αἱ λοιπαί, ἀνθρώπιναι ἀρεταί, ν' ἀποκτοῦν βαθύτερον νόημα καὶ τελικὸν σκοπόν. Ἰδίως δὲ ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ ὑψίστη μεταξὺ αὐτῶν, ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν ἄλλων. « *Ἐνδύσασθε, παραγγέλει ὁ Παῦλος (Κολ. γ', 12 - 15) ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἡγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν... ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος. Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν* ». Ἀληθῶς, ὅπου ἡ ἀγάπη βασιλεύει, εἰρήνη καὶ μακαριότης ἐπακολουθεῖ, ἐνῶ τὸ μῖσος

ἀφανίζει κάθε χαράν καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν καταστροφὴν. Πρότυπον ἀγάπης ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς, ὁ ὁποῖος μολονότι « *ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ* », ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ μᾶς ἀφῆκεν ὑπογραμμόν, διὰ νὰ βαδίζωμεν ἐπάνω εἰς τὰ ἴχνη του. Αὐτὸς « *τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀνήνεγκεν* » διὰ τὴν ἄπειρον πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην (Α' Πέτρ β', 22-24)

Ἡ ἔννοια τῆς ἀγάπης προσέλαβεν ὅλον αὐτῆς τὸ βᾶθος καὶ τὸ πλάτος διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ταυτίζεται μὲ καμμίαν ἀπὸ τὰς συγγενεῖς ἐννοίας. Ἡ μὲν φιλία συναντᾶται εἰς πρόσωπα ἐμφανίζοντα συγγένειαν ἢ δυνατότητα ἀλληλοσυμπληρώσεως τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ στηρίζεται εἰς τὴν ἀμοιβαιότητα· ἡ στοργὴ εἶναι μία ἰδιαίτερα εὔνοια πρὸς ὠρισμένα πρόσωπα, ὁ ἔρωσ μετέχει ποιαῖς τινοῖς ἰδιοτελείαις, ὁ οἶκτος κάποιας συναισθήσεως ὑπεροχῆς ἐναντι τοῦ ἀντικειμένου τῆς συμπαθείας. Ἄλλ' ἡ ἀγάπη δὲν ἔχει καὶ δὲν θέλει τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη στρέφεται πρὸς πάντας, πρὸς τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακοὺς, πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ξένους, πρὸς φίλους καὶ ἐχθροὺς. Τὴν ἔννοιάν της θὰ συλλάβωμεν ἐν ὄλῳ της τῷ μεγαλείῳ, ἂν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοὺς ὑπερόχους λόγους τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν εἰς τὸ 1γ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολῆς του. Ἐκεῖ θὰ δοθῇ δι' ὅλων τῶν ἀρνητικῶν καὶ θετικῶν ὀρισμῶν τὸ πλήρες νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Ἄλλὰ περὶ τῶν τριῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν θὰ γίνῃ λόγος καὶ βραδύτερον.

4. Ἀμαρτία καὶ κακία.

Ὅπως ὑπάρχουν πράξεις συμφωνοῦσαι μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, οὕτω ὑπάρχουν ἄλλαι πού ἀντιβαίνουν πρὸς αὐτόν. Τότε λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος κάμνει κακὴν πρᾶξιν ἢ ἀμαρτίαν ἢ ἀπλῶς πράττει τὸ κακόν. **Ἡ σταθερὰ ἔξις τοῦ θέλειν καὶ πράττειν τὸ κακόν** λέγεται **κακία** καὶ οἱ σταθερῶς ρέποντες πρὸς τὸ κακόν **κακοὶ** ἢ πονηροὶ ἢ φαῦλοι. Συνωνύμως πρὸς τὴν κακίαν χρησιμοποιεῖται πολλακίς ἢ λέξις ἀμαρτία. Ὅρθον ὅμως εἶναι νὰ γίνεταί διαστολή μεταξὺ τῶν δύο λέξεων. Ἀμαρτία εἶναι πᾶσα ἀντιβαίνουσα

εις τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἐκδήλωσις ἡμῶν διὰ λόγων ἢ ἔργων ἐνεργουμένη.

Ἄν ἡ ἀρετὴ εἶναι ἄριστον ἐγκαλλώπισμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κακία εἶναι τὸ χεῖριστον αὐτοῦ κτῆμα. Ὁ ἄνθρωπος συρόμενος εἰς τὸ ἄρμα τῆς κακίας οὔτε ἠθικὸν νόμον ὑπολογίζει οὔτε φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἀκούει οὔτε καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους παραδέχεται οὔτε τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἀναγνωρίζει. Ὡθεῖται μόνον ἀπὸ τὰς κατωτέρας του ὁρμᾶς, ἐλαύνεται ἀπὸ τὰς ἰδίας του ἐπιθυμίας. Ἐχει ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν.

Καθὼς ὁμως ἡ τελεία ἀρετὴ εἶναι σπανία, ὁμοίως καὶ ἡ ἀπόλυτος κακία δὲν εἶναι τι τὸ σῦνηθες. Ἄλλ' ἡ ἁμαρτία, ἥτοι ἡ εἰς πλείστας περιπτώσεις παρατηρουμένη ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ὄχι μόνον εἶναι σῦνήθης, ἀλλῆ εἶναι τρόπον τινὰ σύμφυτος μὲ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν πτώσιν του. Δὲν ὑπάρχει θνητὸς μὴ ὑποκείμενος εἰς ἁμαρτίαν καὶ μὴ ὑποπίπτων εἰς ἁμαρτήμα. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καθ' ὅλου. Οἱ Ἕλληνες μολονότι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον λαὸν εἶδον τὴν χαρωπὴν ὄψιν τῆς ζωῆς, παρεδέχθησαν τὴν καθολικότητα τῆς ἁμαρτίας (ἂν καὶ δὲν ἔχει εἰς αὐτοὺς ἡ λέξις τὸ ἴδιον ἀκριβῶς νόημα). Τὸ διακηρύσσει διὰ στόματος τοῦ μάντεως ὁ Σοφοκλῆς. Τὸ ἐπιβεβαιοῖ ὁ Θουκυδίδης διὰ στόματος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ ἐκείνου Διοδότου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ σωτηρία μερικῶν χιλιάδων ἀθῶνων ψυχῶν. Εὐρίσκει μάλιστα ὡς αἰτίαν τῶν παραβάσεων ὁ ἱστορικὸς τὴν ἔλλειψιν ἢ τὸν πλεονασμὸν δυνάμεως, ποῦ δημιουργεῖ ἀντιστοιχῶς θράσος ἢ πλεονεξίαν, καὶ τὰς ἄλλας ὁρμᾶς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ ἐνστικτα, ὅπως ἡ φιλοτιμία, ἡ ἐλπίς, ὁ ἔρωσ. Ὁ Πλάτων πάλιν διὰ τοῦ Σωκράτους παραδέχεται ὅτι τὸ νὰ γίνῃ καὶ νὰ μείνῃ κανεὶς ἀγαθὸς εἶναι ἀδύνατον καὶ οὐχὶ ἀνθρώπινον.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἁγία Γραφή ὁμοίως ἀποφαίνεται. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀναγινώσκομεν « οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ἦ ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς » (Ἰώβ ιδ', 5). Εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἡ συχνότης τῆς ἁμαρτίας τονίζεται κατ' ἐπανάληψιν. Ὅντως, πλατεῖα ἡ πύλη ἢ ἀπάγουσα πρὸς τὴν ἀπώλειαν !

Ποία ὁμως ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ ; Διὰ ποῖον λόγον ὑπάρχει, καὶ μάλιστα τόσοσ διαδεδομένη ἡ ἁμαρτία ; Καὶ ποῖος ἔδωσε τὸ κακόν ;

Ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ εὐρίσκεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ αὐτεξούσιον τῶν λογικῶν ὄντων καὶ δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς κατ' οὐδένα τρόπον ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὑπαίτιος τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ. Τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν τόσον εἰς τὴν πανσοφίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀγαθότητα Αὐτοῦ. Οὐτε εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἀποφίσι πολλῶν ἀπὸ τοὺς ἔθνικοὺς, ὅτι ἡ πρὸς τὸ κακὸν ροπὴ ἐδόθη ἀπὸ τὸν Θεόν, διὰ νὰ γίνεταί σαφεστέρα ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Πολλάκις, εἶναι ἀληθές, ἐκ τῆς πάλης πρὸς τὸ κακὸν ὁ χριστιανὸς ἀποδεικνύει λαμπρῶς τὴν ἀρετὴν του. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ δικαιολογίαν, διὰ νὰ φορτωθῆ ὁ ἄνθρωπος μὲ ἐν τοιοῦτον νόσημα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν Δημιουργόν του. Μόνον λοιπὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἐπροίκισε τὸ δημιούργημά Του, δυνάμεθα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ καὶ μόνον δι' αὐτῆς καὶ δι' αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος καθίσταται προσωπικότης ὑπεύθυνος καὶ δημιουργικῆ, ἀληθῆς κύριος τῆς μοίρας του. Καὶ καθὼς πράττει τὸ κακόν, δύναται ἄριστα νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθόν. Ἄλλ' ἡ διάστροφος ἐκείνη τάσις τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἐνδιαφέρεται μόνον δι' ἑαυτὸν καὶ τὰ ἴδια καταφρονεῖ δὲ καὶ ὑποτιμᾷ πάντας τοὺς ἔκτος αὐτοῦ, μηδὲ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐξαιρουμένου, εἴτε φιλαυτία καλεῖται αὕτη εἴτε ἐγωισμὸς εἴτε ἄλλο ἄλλοτε λαμβάνει ὄνομα, αὕτη ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ πονηρὰ ἔργα, καθὼς ὠδήγησε καὶ τὴν πρώτην δυάδα τῶν ἀνθρώπων. Καθὼς δὲ καὶ ὁ Πλάτων εἶπεν, « ἡ σφόδρα ἑαυτοῦ φιλία », ἦτοι ἡ φιλαυτία, τυφλώνει ἐντελῶς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κρίσιν του περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἀμαρτίας εἶναι πολλαὶ καὶ δυσάρεστοι.

Ἐν πρώτοις ὁ ἀμαρτάνων, ἂν δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς παντελοῦς ἀναλγησίας, ὑφίσταται τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεώς του, ἡ ὁποία δὲ γνωρίζει οἶκτον. Ὁ κακὸς ἄνθρωπος βασανίζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας του κακίας καὶ δὲν εὐρίσκει οὔτε στιγμῆς ἡσυχίας καὶ γαλήνην. Καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν διαφεύγῃ τὴν ποινὴν τῶν πολιτικῶν νόμων, ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως θὰ εἶναι πάντοτε παρούσα, διὰ νὰ ἐρωτᾷ καὶ καταμαρτυρῆ, διὰ νὰ καθιστᾷ τὰς ἡμέρας του ἀτελευτήτους καὶ τὰς νύκτας ἐφιαλτικὰς. Καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶχε παρατηρηθῆ ὅτι ὁ πονηρὸς εἶναι ἀξιοθρήνητος ἐνῶ ὁ ἀγαθὸς εὐδαίμων.

Ἄφοῦ ἅπαξ εὔρε κανεῖς τὸν δρόμον τῆς ἁμαρτίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ παραπτώματος εἰς παράπτωμα εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἔσχατα τῶν ἐγκλημάτων, τὰ ὅποια φέρουν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ὄλεθρόν του. Μὲ τὸ νόημα τῆς ἁμαρτίας μόνον τὸν ὄλεθρόν σου ἠμπορεῖς ν' ἀγοράσῃς, λέγει ὁ Παῦλος (Ρωμ. στ', 23), ἐνῶ ὁ Θεὸς χαρίζει τὴν ζωὴν : « τὰ γὰρ ὀφώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ». Ἡ καταστροφὴ εἶναι ὀλοκληρωτικὴ, σωματικὴ καὶ ψυχικὴ. Ὡστε ὁ κολασμὸς τῆς ἁμαρτίας θὰ ἔλθῃ κάποτε, ὅσον καὶ ἂν ἀργήσῃ. Ἡ ἀνομία θὰ τιμωρηθῇ. « Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ, εἶπεν ὁ προφήτης, πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ » ('Ἡσ. γ' .11).

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἡ ἁμαρτία δὲν ἐτιμωρήθῃ ἀρκετὰ εἰς τὴν ζωὴν αὐτὴν, θὰ εὔρῃ κολασμὸν μετὰ θάνατον. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταχρήσεως πού ἔκαμε ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν δωρηθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐλευθερίαν. Κατὰ τὴν ρητὴν προειδοποίησιν τοῦ Ἰησοῦ (Ματθ. κε', 46), οἱ τὰ φαῦλα πράξαντες « ἀπελεύσονται εἰς κόλασιν αἰώνιον ».

« Ἀνθρώποισι γὰρ τοῖς πᾶσι κοινόν ἐστι τοῦξαμαρτάνειν » (Σοφ. Ἀντιγ. 1023). « καὶ μανθάνω μὲν οἶα θραῖν μέλλω κακά, θυμὸς δὲ κοίσισων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων » (Εὐριπ. Μηδ. 1076). « πεφύκασί τε ἅπαντες καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἁμαρτάνειν καὶ οὐκ ἐστι νόμος ὅστις ἀπέιρξει τούτου » (Θουκ. 3, 45), « γενόμενον δὲ διαμένειν... καὶ εἶναι ἄνδρα ἀγαθὸν ἀδύνατον καὶ οὐκ ἀνθρώπειον, ἀλλὰ θεὸς ἂν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας » (Πλάτ. Πρωταγ. 334 β).

5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔγινε φανερόν ὅτι ἡ ἁμαρτία πρέπει νὰ πολεμηθῇ μὲ κάθε τρόπον. Πῶς θὰ γίνῃ τοῦτο ;

Ἐξηγήσαμεν προηγουμένως ποῖον τὸ βαθύτερον αἷτιον τῆς ἁμαρτίας καὶ ποῖον τὸ ἐλαττήριον πού μᾶς ἄγει πρὸς αὐτήν. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ μερικαὶ συνθήκαι ἢ προϋποθέσεις εὐμενεῖς διὰ τὴν καλλιέργειαν ἁμαρτωλῆς ζωῆς. Ὅταν τὰς προσέξωμεν θὰ δυνηθῶμεν καλύτερον νὰ ὀργανώσωμεν τὴν ἀμυνάν μας κατὰ τοῦ κακοῦ.

1. Τὸ περιβάλλον, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ γεννηθῇ καὶ θὰ περάσῃ τὰ πρῶτα ἰδίως ἔτη τῆς ἡλικίας του ὁ ἄνθρωπος, εἶναι στοιχεῖον πού συντελεῖ ὅσον κανὲν ἄλλο εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ

χαρακτήρος του. Κακή έκ μέρους τῶν γονέων ἀγωγή καὶ μάλιστα κακὸν παράδειγμα εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἐπίδρασιν μόνιμον. Καὶ τὸ ἀντίθετον ἰσχύει. Ὅνομαστὶ ἀναφέρονται αἱ μητέρες ἐξόχων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῶν τέκνων των. Διότι καὶ φύσει εἶναι ὁ ἄνθρωπος μιμητικὸν ὄν καὶ διὰ τὴν ἔμφυτον πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην τείνει νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς αὐτούς. Ὡστε ὁ ἄνθρωπος ἔχει μεγάλην πιθανότητα νὰ γίνῃ τοιοῦτος, ὁποῖον τὸν ἠθέλησε τὸ περιβάλλον. Πρὸς τοῦτο οἱ γονεῖς ἄς λάβουν ἐγκαίρως τὰς ἀναγκαίας προφυλάξεις, τὸ σχολεῖον καὶ ἡ πολιτεία ἄς λάβουν τὰ κατάλληλα μέτρα. Δὲν πρέπει ἐξ ὑπαρχῆς νὰ πάρῃ ὁ ἄνθρωπος κατεύθυνσιν πρὸς τὸ κακόν, ἐνῶ ἡμπορεῖ νὰ ὀδηγηθῇ πρὸς τὴν ἀρετὴν.

2. Συναφῆς πρὸς αὐτὸν δυσάρεστος ὅρος εἶναι αἱ ἀναστροφῆι πρὸς φαύλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐδῶ ἡ μίμησις ἔχει μεγάλην δύναμιν, διότι ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐκτίμησιν ἢ τὴν συμπάθειαν ἢ ἄλλον σύνδεσμον πρὸς ἀνθρώπους πονηροῦς. Ἐπειδὴ τὸ κακὸν παρουσιάζεται ὡς προσιώτερον καὶ εὐχερέστερον, ἰδίως δὲ ὡς ὑπισχνούμενον ἄμεσον ἱκανοποίησιν, ἐνῶ ἡ ἀρετὴ ὁμοιάζει πρὸς γραμμάτιον ἐξοφλητέον ὑπὸ προθεσίαν, ὁ ἄνθρωπος ρέπει πρὸς τὸ κακόν, ὅταν μάλιστα προασπίζεται ἀπὸ τὴν δικαιολογίαν ὅτι καὶ ἄλλοι τὰ ἴδια κάμνουν. Δι' αὐτὸ ἡ ἀναστροφή καὶ ἐπικοινωνία καὶ φιλία μὲ ἀνθρώπους ἐναρέτους συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικοποίησίν μας τόσον, ὅσον ἡ ἀναστροφή μὲ τοὺς κακοὺς γίνεται πρόξενος ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ καταστροφῆς. Τοῦτο διδάσκει καὶ ὁ θεῖος Παῦλος (Α' Κορ. ιε', 33) ἐπικυρῶν τὴν ρῆσιν τοῦ ποιητοῦ Μενάνδρου « *φθειρόουσιν ἡθὴ χηριστὰ ὁμιλία κακαί* ».

3. Ἡ ἀπουσία ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ ἡ διδασκαλία διεστραμμένων ἠθικοθρησκευτικῶν δογμάτων εἶναι ἄλλος παράγων ἐπιδράσεως τῆς ἀμαρτίας. Οἰκογένεια, σχολεῖον, Ἐκκλησία πρέπει διαρκῶς ν' ἀγρυπνοῦν διὰ τὴν ὀρθὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς νεότητος. Διδασκαλαί δὲ θρησκευτικαὶ ὑποβιβάζουσαι τὴν ἐννοίαν τῆς θρησκείας εἰς σύνολον ἐξωτερικῶν τύπων καὶ διδαχαὶ λογοκρατικά ἀδιαφοροῦσαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς θρησκευτικῆς ζωῆς εἶναι περιτταί, ὅταν δὲν εἶναι ἐπιβλαβεῖς. Τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν πρέπει νὰ συμπληρῶνῃ ἠθικοθρησκευτικὴ ζωὴ μέσα εἰς μίαν κοινότητα, ὅπου τὰ περὶ φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης παραγα-

γέλυματά γίνονται πράξεις και όπου ή προς τόν πλησίον άγάπη δέν είναι πλέον διδάγμα, αλλά βίωμα. Ίδιως ή μαθητική κοινότης πρέπει και δύναται νά γίνη φυτώριον καλλιέργειας ήθικης ζωής. Διότι όχι όστις ένθυμείται ή γνωρίζει ή συναισθάνεται ή σέβεται ή πιστεύει τās θρησκευτικās άληθείας, άλλ' όστις ζή τās θρησκευτικās άξίας, έκείνος μόνον και είναι ήθικός και άκτινοβολεί περι αύτόν άγαθότητα.

Ή πάλη κατά του κακού διεξάγεται επίσης με την άσκησιν τής βουλήσεώς μας, ώστε νά μη νικάται υπό του κακού. Τουτο ύποδεικνύει και ό Παύλος με όσα λέγει εις τό 1β' κεφάλαιον τής προς Ρωμαίους έπιστολής του. Ή άσκησις τής βουλήσεως γίνεται με πολλούς τρόπους, με την άνοχήν και την ύπομονήν μας, με την συμμετοχήν εις την χαράν και την λύπην τών άλλων με την ταπεινοφροσύνην και την άνεξικακίαν, με τό νά δίδωμεν « τόπον τή όργη » με τό νά ψωμίζωμεν τόν πεινώντα και νά ποτίζωμεν τόν διψώντα.

Τέλος ή προς την άμαρτίαν πάλη εύδοουται με την χάριν του Θεού, την όποίαν ό άνθρωπος πρέπει νά επικαλήται διά τής προσευχής είτε διά νά προλάβη — « γρηγορείτε και προσεύχεσθε, ίνα μη εισέλθητε εις πειρασμόν » (Ματθ. κοτ', 41) — είτε διά νά καταστείλη και άποτινάξη τό κακόν. Ο Σωτήρ ειπε προς τούς Ίουδαίους : 'Εάν μείνετε εις την προς έμέ πίστιν, θα γνωρίσητε την άλήθειαν και ή άλήθεια θα σας έλευθερώση. Και επειδή δέν ένόησαν από ποιον έπρόκειτο νά έλευθερωθούν, προσέθεσεν : « *ό ποιών την άμαρτίαν δουλος έστι τής άμαρτίας... εάν ουν ό υιός υμās έλευθερώση, οντως ελεύθεροι έσεσθε* » (Ίω. η', 31 - 36). Άλλά πρέπει ό χριστιανός νά καταφύγη μετά πίστεως εις τόν Θεόν και νά ζητήσει την βοήθειάν του : « *Αίτεϊτε και δοθήσεται υμιν* » (Ματθ. ζ', 7). Με την βοήθειαν του Θεού θα εύρη την ποθητήν λύτρωσιν.

Ή βοήθεια του Θεού είναι άναγκαία, διότι τό κακόν εμφανίζεται με άφάνταστον πολλαπλότητα. Ή άμαρτία έχει πολλές μορφάς. Ίδού μερικά :

Έν πρώτοις διακρίνου τά άμαρτήματα εις έκούσια και άκούσια, έν επιγνώσει και έν άγνοία. Παντελώς άκούσιον άμαρτήμα είναι βεβαίως άδύνατον νά νοηθή. Ός άκούσια θεωρούνται όσα γίνονται εις κατάστασιν κάποιας έξασθενήσεως του βουλευτικού ή εις μίαν στιγμήν ένθουσιασμού ή συναρπαγής χωρίς κακήν προαίρεσιν και διάστροφον γνώμην. Και είναι φανερόν ότι τά άκούσια είναι έλαφροτέρας μορφής από τά έκούσια και έν επιγνώσει. Ύπό άλλην έποψιν

έχουμε άμαρτήματα λόγου Έργου και διανοίας. Τά τελευταία, ήτοι οί πονηροί ή μάταιοι διαλογισμοί είναι κατά κανόνα μέλλον συγγνωστά παρά αί πάσης φύσεως κακολογία ή αι παντός είδους πανουργία ή κακουργήματα.

“Οτι δέ θετικώς μέν άμαρτάνει ό πράττων τό κακόν, άρνητικώς δέ ό παραλείπων τό καθήκον, είναι φανερόν.

Παλαιότερον, άπό τά λοιπά άμαρτήματα, τά συγγνωστά άπεχωρίζετο ή τάξις τών θανασίμων άμαρτημάτων, εις τήν όποίαν άλλοτε άλλαι παραβάσεις κατετάσσοντο. Θανάσιμα έλογίζοντο άμαρτήματα άποδιώκοντα τήν γνησίαν πίστιν και συνεπαγόμενα τόν αιώνιον θάνατον και ώς τοιαύτα άπρηθμοῦντο έπτά. Έν τούτοις κατά τήν ρητήν βεβαίωσιν του ‘Ιησοῦ (Μάρκ.γ’, 29) έν μόνον άμάρτημα δέν συνεπάγεται συγχώρησιν εις τόν αιώνα, ή βλασφημία εις τό Πνεῦμα τό ‘Αγιον. “Ολα τά άλλα υπόκεινται εις άφεσιν.

‘Απαριθμήσεις άμαρτιών και κακιών εύρίσκομέν πολλαχού τής ‘Αγίας Γραφής. ‘Ο ‘Απόστολος τών Έθνών στηλιτεύει(Ρωμ. α’, 29 - 32) τήν άδικίαν, πονηρίαν, πλεονεξίαν, κακίαν, φθόνον, δόλον, κακοήθειαν· τούς ψιθυριστάς, καταλάλους, θεοσυγεΐς, ύβριστάς, ύπερηφάνους, αλαζόνας, έφευρετάς κακών, γονεύσιν άπειθείς, άσυνέτους, άσυνθέτους, άστόργους, άσπόνδους, άνελεήμονας· όλους έκείνους πού, μολονότι γνωρίζουν τό θέλημα του Θεοῦ, όχι μόνον πράττουν δσα πράττουν, αλλά και εύχαριστούνται, όταν τά κάμνουν άλλοι. Δι’ αυτό τούς θεωρεΐ άξιούς θανάτου. ‘Αλλαχού δέ άλλας εύρίσκομεν άπαριθμήσεις.

‘Αλλ’ ένϙ δύναμεθα ν’ άπαριθμήσωμεν, είναι άδύνατον νά ταξινομήσωμεν τά άμαρτήματα και τās κακίας. Διότι όπισθεν έκάστου άμαρτηματος εύρίσκεται ό άνθρωπος, του όποιού ουτε τήν διάθεσιν γνωρίζομεν ουτε τούς σκοπούς πάντοτε μαντεύομεν ουτε τās συνθήκας ύφ’ ός πράττει κάτι ήμποροῦμεν ασφαλώς νά κρίνωμεν. Δι’ αυτό έκάστη άμαρτία άποτελεΐ μίαν ιδιαιτέραν περίπτωσιν, και θα ύπήρχαν τόσαι άμαρτίαι όσοι και άνθρωποι, άν ό αυτός άνθρωπος ένήργει πάντοτε όμοιομόρφως. ‘Αλλ’ ουτε τουτο συμβαίνει. Δι’ αυτό όδηγός ός είναι δι’ ήμās προς διάγνωσιν και έκτίμησιν τών ιδίων άμαρτημάτων ό νόμος του Θεοῦ και ή φωνή τής συνειδήσεως, ός καλήται δέ εις ένίσχυσιν ή θεία άντίληψις και χάρις. ‘Ο ‘Απόστολος Παῦλος δίδει ώς προς τήν άμυναν κατά του κακοῦ πολυτίμους όδηγίας εις τήν προς ‘Εφείσιους έπιστολήν του (στ’, 10 - 20). « Τό λοιπόν, άδελφοί μου, ένδυναμοῦσθε έν Κυρίω και έν τῷ κράτει τής ισχύος αὐτοῦ. ‘Ενδύσασθε τήν πανοπλίαν του Θεοῦ... Αναλάβετε τήν πανοπλίαν του Θεοῦ, ίνα δυνηθήτε άντιστήναι έν τῇ ήμέρα τῇ πονηροῦ... Στήτε οὖν περιζωσάμενοι τήν όσφὴν ὡμών έν αληθεία και ένδυσάμενοι τήν θώρακα τής δικαιοσύνης... Και τήν περικεφαλαίαν του σωτηρίου δέξασθε και

τήν μάκαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἔστι ρῆμα Θεοῦ, διὰ πάσης προσευ-
χῆς καὶ δεήσεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν Πνεύματι καὶ εἰς
αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες . . .».

Μὲ τὰς παρατηρήσεις αὐτὰς καὶ αὐτὰς τὰς χρηστὰς ἐλπίδας
κλείομεν τὸ γενικὸν μέρος τῆς Ἠθικῆς. Μένει νὰ ἴδωμεν πῶς αἱ γενικαὶ
ἀρχαὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου θὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πρά-
ξεις μας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. Ἔννοια τοῦ καθήκοντος· διαίρεσις καθηκόντων.

Ὁ ἠθικὸς νόμος ὀρίζει τὸ πρακτέον, ἢ συνείδησις μᾶς τὸ γνωρίζει καὶ μᾶς ἄγει πρὸς αὐτὸ ἢ μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο ποῦ δὲν κρίνεται ὡς ἠθικόν. Ὑπάρχει λοιπὸν μία σειρὰ ὑποχρεώσεων ποῦ πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν συνείδησιν. Τὰς ὑποχρεώσεις αὐτὰς ὀνομάζομεν **καθήκοντα**. **Καθήκον** λοιπὸν **εἶναι ἢ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀπορρέουσα ὑποχρέωσις τοῦ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ φεύγωμεν τὸ κακόν**. Μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος ἐχρησιμοποιήθησαν ἀπὸ τοὺς παλαιούς αἱ λέξεις «δέον» καὶ «προσῆκον».

Πρέπει π.χ. ἡ ὀφείλω νὰ σέβωμαι τοὺς γονεῖς μου. Τοῦτο ὀρίζεται ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν ἄγραφον καὶ τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως καὶ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου. Τὸ τιμᾶν τοὺς γονεῖς ἀποτελεῖ καθῆκον. Ὀφείλω νὰ ἐλεῶ τοὺς ἐνδεεῖς. Τοῦτο καὶ ἡ συνείδησις ὑπαγορεύει καὶ εἰς τὸν γραπτὸν ἠθικὸν νόμον ρητῶς ἀναφέρεται. Τὸ ἐλεεῖν τοὺς ἐνδεεῖς ἀποτελεῖ καθῆκον. Ἦμπορεῖ κανεὶς νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰ παραδείγματα.

Πολλάκις ὁμως ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται εἰς ἀπορίαν τί πρέπει νὰ πράξῃ, ποῖον μὲ ἄλλας λέξεις εἶναι τὸ καθῆκόν του. Ἄλλοτε πάλιν ὠθεῖται ἀπὸ ἐλατήρια ξένα πρὸς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἠθικότητος. Πολλοὺς ἄγει ἐπὶ τὴν πράξιν ἢ ἐλπίς ἀναμενομένου κέρδους, ἢ προσδοκία ὠφελείας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν Ἦμπορεῖ κανεὶς νὰ

εἶπη « ἔκαμα τὸ καθήκόν μου ». Ἄλλους ὠθεῖ ὁ φόβος διὰ τὰ ἐπακόλουθα τῆς παραλείψεώς των, ἢ ἀπειλὴ τῆς ἐπικρεμαμένης τιμωρίας. Οὔτε αὐτῶν ἢ πρᾶξις δύναται ἠθικῶς νὰ ὑπολογισθῇ. Ἄλλοι κάμνουν ἠθικὰς πράξεις δι' ἐπίδειξιν. Ἡ ματαιοδοξία καὶ ἡ ἐπίδιωξις ἐπαίνου δὲν εἶναι ἠθικὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών μας. Μοναδικὸν ἐλατήριον διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθήκοντων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀγαθὴ διάθεσις τοῦ πράττοντος, τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ φρόνημα. Πρᾶξις καθ' ἑαυτὴν ἐπαινετὴ, ἀλλὰ μὴ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τοῦ πράττοντος, εἶναι ἄνευ ἀξίας, εἶναι ὡς σῶμα νεκρὸν χωρὶς ψυχὴν. Ἀντιθέτως ἀγαθὴ διάθεσις καὶ ἄν δὲν κατορθώσῃ λόγῳ κωλυμάτων νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ μετατραπῇ εἰς πρᾶξιν, ἔχει καθ' ἑαυτὴν τὴν σημασίαν της. Ψυχὴ λοιπὸν τῶν βουλημάτων καὶ τῶν ἐνεργημάτων μας εἶναι ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις. Τυχαίᾳ καὶ συμπτωματικῇ ἢ ἐξ ὑπολογισμοῦ ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος εἶναι μικροτέρας σημασίας καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν παράλειψιν πράξεως, διὰ τὴν ὁποῖαν ὁμως δὲν ἔλειψεν ἡ ἀγαθὴ διάθεσις. Καὶ τὴν πλεόν λαμπρὰν καὶ ἐξωτερικῶς ὠραίαν πρᾶξιν ἀμυρῶνει τὸ πονηρὸν φρόνημα τοῦ πράξαντος, καθὼς τὸ ἠθικὸν φρόνημα ἐξαγνίζει τὴν μᾶλλον ἄστοχον καὶ ἐξυψώνει τὴν μᾶλλον ἀσήμαντον ἐνέργειαν.

Δι' αὐτὰ τὰ « δύο λεπτά » τῆς χήρας (Μάρκ. ιβ' 42) ὁ Χριστὸς θεωρεῖ πολυτιμότερα ἀπὸ τὰς πολὺ μεγαλυτέρας προσφορὰς ἄλλων, τὴν κακὴν ἐπιθυμίαν χαρακτηρίζει ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὴν κακὴν πρᾶξιν, τὴν ἐκ ματαιοδοξίας ἀγαθοεργίαν θεωρεῖ ὅλως ἀναξίαν ἐκτιμήσεως καὶ κατακρίνει τὴν ἐπίδειξιν ψευδοῦς θεοσεβείας (Ματθ. στ', 5 - 6). Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ κακὴ ἐπιθυμία ἀπαγορεύεται, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ κακὴ πρᾶξις, ἀληθῆς δὲ εὐσέβεια θεωρεῖται ἢ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πρόθυμος τήρησις τῶν ἐντολῶν του.

Κυρίως τὸ καθήκον εἶναι ἓν, ἢ συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Λαμβανομένων ὁμως ὑπ' ὄψιν τῶν ποικίλων περιστάσεων κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν διαταγὴν του, τὰ καθήκοντα ἐμφανίζονται ὡς ἓν ἀπεριόριστον πλῆθος ὑποχρεώσεων. Ὁλόκληρος ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓν διαρκὲς καθήκον. Διὰ τὴν εὐκολίαν μας κατατάσσομεν αὐτὰ εἰς ὁμοιογενεῖς ομάδας, ὅπως κάμνομεν δι' ἄλλα φαινόμενα καὶ γεγονότα. Ὑπὸ

τέσσερας κυρίως ἐπόψεις ἠμποροῦμεν νὰ διαιρέσωμεν τὰ καθήκοντα.

Ἐπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀντικειμένου, εἰς τὸ ὅποιον ἀφοροῦν, τὰ καθήκοντα εἶναι τριῶν εἰδῶν· πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Καὶ πάλιν, ἐφ' ὅσον ἀφοροῦν εἰς ἄτομα, τὰ καθήκοντα καλοῦνται ἀτομικὰ καὶ συνιστοῦν τὴν ἀτομικὴν ἠθικὴν, ἐφ' ὅσον δὲ ἀποβλέπουν εἰς κοινωνικὰς ομάδας, ὅπως ἡ οἰκογένεια ἢ ἡ Ἐκκλησία, ὀνομάζονται κοινωνικὰ καὶ συγκροτοῦν τὴν κοινωνικὴν ἠθικὴν.

Ἐπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν περιστάσεων, ὅς ἐκτελοῦνται, τὰ καθήκοντα εἶναι γενικὰ, ἤτοι ὑποχρεοῦνται ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ πάντοτε ἰσχύοντα, καὶ εἰδικὰ, ἤτοι ἐπιβαλλόμενα εἰς μερικοὺς ἀνθρώπους καὶ καθ' ὠρισμένας περιστάσεις. Τὰ πρῶτα ὀνομάζονται καὶ ἀπόλυτα, τὰ δεύτερα καὶ σχετικὰ ἢ αὐστηρά. Τὸ καθήκον τοῦ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας εἶναι γενικόν, ὁ ἱερεὺς ὁμως, διὰ νὰ φέρωμεν ἓν παράδειγμα, ἔχει ὡς ἐκ τοῦ λειτουργήματός του καὶ εἰδικὰ καθήκοντα.

Ἀναλόγως τῆς διατυπώσεως, ἤτοι τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ ἀντιστοίχου παραγγέλματος, τὰ καθήκοντα διακρίνονται εἰς θετικὰ, ὅταν καταφατικῶς ἐπιτάσσουν τὸ πρακτέον καὶ ἀρνητικὰ, ὅταν ἀποφατικῶς ὀρίζουν τί πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν. Παρηγήθη ἤδη ὅτι ὅλαι αἱ ἐντολαὶ τοῦ Δεκαλόγου πλὴν μιᾶς, τῆς πέμπτης, ἔχουν ἀρνητικὴν μορφήν. Ὁ γνωστός εἰς ἡμᾶς χρυσοῦς κανὼν διατυπωθεὶς ἀρνητικῶς ἐν τῇ Παλαιᾷ εὔρε τὴν θετικὴν του διατύπωσιν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἐσημειώσαμεν ἀλλαγῶν καὶ τὰς δύο διατυπώσεις του. Καὶ ἡ διπλῆ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον (Ματθ. κβ', 37 - 39) «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεὸν σου... καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν», ἐπίσης διατυποῦται θετικῶς. Καὶ εἶναι φανερόν ὅτι ἡ θετικὴ διατύπωσις ὑπερτερεῖ γενικῶς τῆς ἀποφατικῆς.

Ἀλλὰ μεγαλυτέρας ἀξίας εἶναι ἡ διάκρισις τῶν καθηκόντων, ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ εἰς τὸν ὅποιον ἀποβλέπουν, εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας.

Τῆς δικαιοσύνης τὰ καθήκοντα ἀπαιτοῦν νὰ μὴ βλάπτωμεν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ μὴ γινώμεθα πρόξενοι ἀδικίας. Νὰ σεβώμεθα ἐπομένως τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν, τὰ ὑπάρχοντά των. Ἀλλὰ ἡ φιλανθρωπία ἐπιβάλλει νὰ συμμεριζώμεθα τὴν ξένην δυστυχίαν καὶ τὸν

ξένον πόνον καί νά τόν ἀνακουφίζωμεν μὲ κάθε τρόπον. Τὰ πρῶτα ἐπιβάλλονται καί ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας. Εἰς τὰ δευτέρα οὐδεὶς ἀνθρώπινος νόμος μᾶς ὑποχρεώνει, μᾶς ὑπαγορεύει ὁμοῦ αὐτὰ ὁ θεῖος νόμος καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἀπὸ τὸν μὴ σεβόμενον κανένα νόμον ἀνεκτότερος εἶναι βεβαίως ὁ ἀσκῶν τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, ἔστω καὶ ἂν ἐκ φόβου ἢ ὑπολογισμοῦ πράττῃ τὰ δίκαια. Ἐπὶ ὑπεράνω τοῦ ἀσκοῦντος τὴν δικαιοσύνην εὐρίσκεται ὁ ἀγαθοποιῶν ἐξ ἀγάπης καὶ διαθέσεως φιλανθρώπου, ὁ ἐκτελῶν τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πράττει τὸ ἀγαθὸν παντοῦ καὶ πάντοτε, ἀδιαφορῶν, ἂν γραπτὴ διάταξις τῆς πολιτείας τὸ ἀπαιτῇ ἢ ἂν οἱ ἀνθρώποι τὸν βλέπουν, διὰ νὰ τὸν ἀνταμείψουν. Πράττει τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ ἀγάπης, ἀπὸ μίαν αὐθόρμητον πρὸς αὐτὸ ροπὴν, ἢ ὅποια εἰς τίποτε ἄλλο δὲν ἀποβλέπει εἰμὴ εἰς τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ θεῖον θέλημα.

Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων θεμελιούται ἡ ἱστορικὴ διὰ τὸν κόσμον σημασία τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἠθικῆς, ἢ ὅποια ἐξήρθη μέχρι τῆς διατυπώσεως τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ ἀσυλλήπτως ὑπερόχου κηρύγματος « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν ».

« Τὰ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα, τὸ εὖ ἔχει ἐν ἑαυτοῖς· ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα, οὐκ ἐὰν αὐτὰ πως ἔχη, δικαίως ἢ σωφρονῶς πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων πως ἔχων πράττῃ, πρῶτον μὲν ἐὰν εἰδῶς, ἔπειτα ἐὰν προαιρουμένος, καὶ προαιρούμενος, δι' αὐτὰ » (Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικ. Β', 4).

2. Σύγκρουσις καθηκόντων.

Πολλάκις ὁ ἄνθρωπος ἴσταται ἐνώπιον μιᾶς δυσκόλου περιπτώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν δύο — ἢ καὶ περισσότερα — καθήκοντα εὐρίσκονται πρὸ αὐτοῦ. Ἡ ἐκτέλεσις καὶ τῶν δύο εἶναι ἀκατόρθωτος. Ποῖον λοιπὸν ἀπὸ τὰ δύο πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ ποῖον νὰ παραλειφθῇ; Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν **σὺ γ κ ρ ο υ σ ι ν** τῶν **κ α θ ἡ κ ὄ ν τ ω ν**.

Ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πείραν γνωρίζομεν πολλὰς τοιαύτας περιπτώσεις. Ἐπὶ ἰδίως ἡ παγκόσμιος ἱστορία καὶ λογοτεχνία ἐμφα-

νίζει παραδείγματα, όπου ζωηρώς εικονίζεται ή μεταξύ δύο καθηκόντων σύγκρουσις. Είς τήν περίπτωσιν αὐτήν τὰ διάφορα ἄτομα διαφόρως ἀντιδρῶν.

Μερικοὶ βαδίζουν εὐθέως πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θεωροῦν πρέπον, ἄλλοι φθάνουν εἰς αὐτὸ μετὰ ἀπὸ ἀμφιταλάντευσιν πλήρη ἀγωνίας καὶ ἄλλοι μένουν ἀναποφάσιστοι καὶ ἀδρανεῖς μεταξύ δύο ἢ περισσοτέρων.

Ὁ Σωκράτης εὐρεθεῖς πρὸ τοῦ διπλοῦ καθηκόντος σεβασμοῦ, τῆς ἰδίας ζωῆς, τὴν ὁποίαν μάλιστα, ἀδίκως ἐστερεῖτο, καὶ εὐπειθείας πρὸς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, οὐδόλως ἐδυσκολεύθη νὰ ἐκλέξη. Οὐτε ὁ πρῶτος ὕπατος τῆς Ρώμης, ὁ Λεύκιος Ἰούνιος Βροῦτος, ἐδίστασε προκειμένου νὰ φονεύσῃ τοὺς υἱοὺς του, ὅταν μαζί με ἄλλους εὐγενεῖς νέους ἀπεδείχθησαν ἔνοχοι συνωμοσίας πρὸ ἀνατροπῆς τοῦ νεοπαγοῦς καθεστῶτος. Ὁ Βροῦτος, διηγεῖται ὁ ἱστορικός, « ἐξεδύθη τὸν πατέρα, διὰ νὰ ἀσκήσῃ τὸ χρέος του ὡς ἄρχων ». Οὐτε ἡ Ἀντιγόνη ἐταλαντεύθη προκειμένου νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς ταφῆς τοῦ ἀδελφοῦ παρὰ τὸ καθήκον τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως.

Ἀντιθέτως ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσμήνη ἴσταται ἐν ἀμφιβολίᾳ περὶ τοῦ δρόμου, τὸν ὅποιον ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ. Ἐν ἀρχῇ ἀρνεῖται διαρρηδὴν νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ταφὴν καὶ ἐλέγχει τὴν ἀδελφὴν ὡς ἀπερίσκεπτον, ὕστερον διακηρύσσει τὴν συμφωνίαν καὶ συνενοχῆν τῆς, ἃν καὶ ὑπῆρξεν ὄλως ἀμέτοχος τῆς πράξεως.

Ὁμοίαν εἰκόνα ἀντιθέσεως παρουσιάζει ὁ Σοφόκλειος « Ἡλέκτρα ». Ἡ Χρυσόθεμις δὲν ἤμπορεῖ νὰ φαντασθῇ πῶς εἶναι δυνατόν νὰ φονεύσουν τὴν μητέρα καὶ νὰ ἀσκήσουν βίαν κατὰ τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ Ἡλέκτρα ὁμῶς δὲν διστάζει οὔτε στιγμήν. Ἀρκεῖ ὅτι θὰ ἐκδικήσῃ τὸν ἀδικον φόνον τοῦ πατρός. Ὁ δὲ Ὀρέστης, διστάζων νὰ λάβῃ μίαν τόσον σοβαρὰν ἀπόφασιν, ζητεῖ πρῶτον τὴν γνώμην τοῦ μαντείου.

Εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι ὁ Ἀγαμέμνων τώρα γράφει καὶ μετ' ὀλίγον καταστρέφει τὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας καλεῖ τὴν θυγατέρα του εἰς τὴν Αὐλίδα, διὰ νὰ τὴν θυσιάσῃ εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Καὶ δὲν εὐρίσκει ὕπνον εἰς τὴν σκηνὴν του. Δὲν γνωρίζει, ἃν πρέπει νὰ φανῇ πατὴρ ἢ φύλαξ τῶν συμφερόντων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἡ δὲ Ἰφιγένεια, ἐνῶ κατὰ πρῶτον πίπτει κλαί-

ουσα εις τὰ γόνατα τοῦ πατρός, διὰ τὴν ἀποφυγὴν τὸν θάνατον, ὕστερον αἴρεται εἰς μέγα ἠθικὸν ὕψος καὶ προσφέρει ἑαυτὴν διὰ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος.

Κλασσικὸν παράδειγμα ταλαντεύσεως ἐνώπιον δύο καθηκόντων εἶναι, ὡς γνωστὸν, ὁ πρίγκιψ Ἄμλετ εἰς τὸ ὁμώνυμον ἔργον τοῦ Σαίξπηρ. Ἐνώπιον τῆς ἐπιθυμίας καὶ ὑποχρεώσεως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀγρίαν δολοφονίαν τοῦ πατρός του καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ἱερὸν αὐτὸν σκοπὸν μὲ ἕλεεινὰ μέσα, ἴσταται τόσον ἀμφίβολος, ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῇ ἂν πρέπει νὰ ζῆ καὶ οὐτε εἰς αὐτὸ τὸ πρόβλημα νὰ ἠμπορῇ νὰ δώσῃ λύσιν.

Εἰς τὸ λαμπρὸν διήγημα τοῦ ἰδικοῦ μας Ἄ. Καρκαβίτσα « Ἡ θυσία » ὁ τραγικὸς πατὴρ Γιάννης Γούναρης ἀποφασίζει, ὕστερα ἀπὸ μακρὰν καὶ ἀγωνιώδη ἀμφιταλάντευσιν, νὰ θυσιάσῃ τὴν οἰκογένειάν του, πού εὑρίσκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου τὸ σχέδον τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τουρκαλβανῶν.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα καὶ ἀπὸ ἄλλα δεδομένα φαίνεται πόσον εἶναι δύσκολος ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖον καθῆκον εἶναι προτιμότερον. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι πρέπει νὰ προτιμᾶται τὸ σπουδαιότερον καθῆκον εἶναι ὡς νὰ μὴ λέγωμεν τίποτε, διότι αὐτὸ ἀκριβῶς ἐρωτᾶται, ποῖον καθῆκον εἶναι τὸ σπουδαιότερον. Κατ' ἀρχὴν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ σπουδαιότης του ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ προσώπου εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται. Τὸ καθῆκον π.χ. πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι σπουδαιότερον τοῦ καθήκοντος πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας ἢ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸ εὐαγγελικὸν « ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξίος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξίος » (Ματθ. ι', 37).

Καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπουσιν ἐκτιμῶνται τὰ καθήκοντα. Τὸ πρὸς τὴν ζωὴν π.χ. καθῆκον εἶναι ἀνώτερον τοῦ πρὸς τὴν περιουσίαν. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων εἰς τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν. Ἡ σωτηρία π.χ. ἔθνους ὁλοκλήρου ἢ τῆς πατρίδος εἶναι προτιμότερα τῆς σωτηρίας μερικῶν ἀτόμων. Τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας εἶναι ὑπέρτερα ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ζωὴ εἶναι προτιμότερα ἀπὸ πᾶν ἐπίγειον ἀγαθόν, ἀλλὰ τῆς ἐπισιχύν-

του ζωῆς αἰρετώτερος εἶναι ὁ μετὰ δόξης καὶ κοινῆς ἐλπίδος θάνατος.

Ἄλλ' αἱ τοιαῦται διακρίσεις οὔτε ἀπόλυτον κύρος ἔχουν οὔτε καλύπτουν ὅλας τὰς περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἄτομον θὰ κληθῆ νὰ λάβῃ θέσιν. Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος προαγόμενος καὶ τελειοποιούμενος ἠθικῶς γίνεται ὅλον ἐν ἱκανώτερος εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τὸ προσῆκον. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκαλία, θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ, καλοῦνται νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς φρονήματος. Ὁ βίος καταλλήλως ρυθμιζόμενος δύναται νὰ βοηθήσῃ ὄχι μόνον εἰς ἐπιλογὴν τοῦ ἠθικῶς συμφέροντος, ἀλλὰ, ὅπερ σπουδαιότερον, εἰς τὴν πρόληψιν τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων. Ἡ μελέτη τῶν ἱερῶν Γραφῶν καὶ τῶν ἔργων τῶν Πατέρων συντελεῖ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν λύσιν τῶν ἠθικῶν προβλημάτων διὰ τῶν περιεχομένων εἰς αὐτὰς καὶ εἰς ἐκεῖνα ἀληθειῶν καὶ παραδειγμάτων. Ἐπάνω δὲ ἀπὸ ὅλα ὁ χριστιανὸς-ᾧς ἐπικαλεῖται εἰς πᾶσαν δύσκολον περίστασιν τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμὸν τῆς διανοίας, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὸ πρέπον. Κατὰ τὴν συμβουλήν τοῦ ἀδελφοθεοῦ Ἰακώβου, « *εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτεῖτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ. . . καὶ δοθήσεται αὐτῷ* » (α' , 5). Ἄς μὴ λησμονώμεν ὅτι εἰς τὴν δύσκολον στιγμήν πρὸ τοῦ πάθους ὁ Ἰησοῦς, Θεὸς ὢν, προσηυχῆθη ἐκ βάθους ψυχῆς πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα, « *ἐγένετο δὲ ὁ ἰδρῶς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες εἰς τὴν γῆν* » (Λουκ. κβ' , 44). Πῶς ὁ ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος φαντάζεται ὅτι δύναται μόνος καὶ ἀβοήθητος νὰ βαστάσῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ σταυρὸν ;

Ἐπιπλέον, ἡ ἀσθενέστερα χριστιανικὴ ἐποχὴ συγκρούσεως καθηκόντων δὲν δύναται νὰ νοηθῆ. Αὐτὸ πού ἐμφανίζεται ὡς συγκρούσεις εἶναι συνέπεια φυσικῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνωμάλου ἠθικῆς ζωῆς. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιέχῃ διατάξεις ἀντιφατικὰς πρὸς ἀλλήλας, οὕτω καὶ τὰ καθήκοντα, ἀπορρέοντα ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ αὐτόν, δὲν ἔμπορουν νὰ εὐρίσκωνται εἰς ἀντίφασιν οὔτε νὰ διαφωνοῦν. Ἐν λοιπὸν εἶναι ἐκάστοτε τὸ καθῆκον, μῆς πράξεως ἢ ἐκτέλεσις εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον. Δι' αὐτὸ ὁ Ἀβραὰμ δὲν ἐδυσκολεύθη ν' ἀποφασίσῃ κατὰ τὴν θεῖαν ἐντολὴν τὴν θυσίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἰσαάκ. Καὶ ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαλύσῃ τὴν φαρισαϊκὴν πλεκτάνην ἐν σχέσει μὲ τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου διὰ τῆς ἀποστομωτικῆς ἀπαντήσεως « ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ » (Ματθ. κβ' , 21). Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος παρασυρόμενος ἀπὸ ποικίλας περιστάσεις, συμφέροντα, ἐλπίδας, πλάνας θεωρεῖ καθῆκον κάτι πού δὲν εἶναι παρὰ μία ἐφήμερος ἀπαιτήσις παραγόντων ξένων πρὸς τὸ θεῖον θέλημα. Πολλάκις μάλιστα ἡ λεγομένη σύγκρουσις εἶναι ὅλως ψευδής,

αποτέλεσμα παρανοήσεως και σοφιστείας. Τοῦτο π.χ. συνέβη μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς Ἡρωδιάδος, συνεπεία τῆς ὁποίας οὗτος εὐρέθη δῆθεν ὑποχρεωμένος νὰ προσκομίσῃ ἐπὶ πῖνακι τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου.

3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς υπερασπίσεώς των.

Εἰς ἄμεσον ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ καθήκοντα εὐρίσκονται τὰ δικαιώματα.

Ὅπως δηλαδὴ ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἐμὲ νὰ σέβωμαι τὴν ζωὴν ἢ τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων, ὁμοίως ἀπαιτεῖ τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὡς πρὸς ἐμέ. Εἰς ἐμὲ δίδει τὴν ἐξουσίαν ν' ἀπαιτῶ, ὅπως τυγχάνουν σεβασμοῦ ἐκ μέρους ὄλων ἢ ζωὴ μου εἴτε ἢ τιμὴ εἴτε ἄλλο ἀγαθόν. Τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν ὁ ἠθικὸς νόμος παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὥστε ν' ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων ἔναντι αὐτοῦ, ὀνομάζομεν δικαιώματα. Καὶ περὶ μὲν τῶν καθηκόντων λέγομεν ὅτι ἐκτελοῦμεν αὐτὰ ἢ ἐκπληροῦμεν, περὶ δὲ τῶν δικαιωμάτων ὅτι ἀναγνωρίζομεν ἢ σεβόμεθα. Λέγομεν ἐπίσης ὅτι τὸ ἄτομον ἀρκεῖ, ὑποστηρίζει ἢ προστατεύει τὰ δικαιώματά του.

Ὁ ὅρος δικαίωμα καὶ δίκαιον εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν νομικὴν γλῶσσαν. Οἱ νόμοι τῆς πολιτείας προστατεύουν τοῦ πολίτου τὰ δικαιώματα καὶ τιμωροῦν ἢ ἀνακαλοῦν εἰς τὴν τάξιν τοὺς καταπατοῦντας τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν τὰ δικαιώματα εἶναι πρῶτον ἀτομικὰ ἢ προσωπικά, ὅσα τὸ Σύνταγμα ἐξασφαλίζει δι' ὅλα τὰ ζῶντα εἰς τὴν πολιτείαν πρόσωπα. Ἡ αὐτοσυντηρησις καὶ ἡ ἄμυνα ἢ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως εἶναι τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ τοιαῦτα δικαιώματα. Τὰ δὲ πολιτικὰ δικαιώματα ἐπιτρέπουν εἰς τὸ ἄτομον νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας διὰ τῶν ἀντιπροσώπων του ἢ καὶ ἀμέσως. Τὰ δὲ ἀστικὰ δικαιώματα ἀφοροῦν εἰς τὴν ἰκανότητα τοῦ ἀτόμου νὰ ἀγοράζῃ ἢ νὰ πωλῇ, νὰ δανείζεται ἢ νὰ δανείζῃ, νὰ μισθῶνῃ ἢ νὰ ἐκμισθῶνῃ. Καὶ πάλιν τὰ μὲν ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ προσώπου πρὸς τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἐμπράγματα δικαιώματα, ἐνοχικὰ τὰ καθορίζοντα τὰς μεταξὺ προσώπων περιουσιακὰς σχέσεις, τὰ δὲ κληρονομικὰ δικαιώματα δημιουργοῦνται συνεπεία θανάτου προσώπου κεκτημένου ἀτομικὴν περιουσίαν.

Ὑπὸ καθαρῶς ἠθικὴν ἔποψιν: Προσωπικὰ μὲν εἶναι τὰ

ἀφορῶντα εἰς τὸ πρόσωπον μας, καὶ δὴ εἰς τὴν ζωὴν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν μας, ὡς ἀτόμων, π ρ α γ μ α τ ι κ ᾶ δὲ τὰ ἀναφερόμενα εἰς πράγματα. Τοῦτο ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται τὰ δικαιώματα.

Πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων εἰς γενικά καὶ εἰδικὰ ἀντιστοιχεῖ διάκρισις δικαιωμάτων εἰς ἀ π ὄ λ υ τ α καὶ σ χ ε τ ι κ ᾶ. Τὰ πρῶτα εἶναι ἰσχυρὰ δι' ὅλους καὶ τρόπον τινα φυσικά, τὰ δευτέρα ἀπορρέουσι ἀπὸ τὰς σχέσεις πού οἰκαιοθελῶς συνήψαμεν πρὸς ἄλλους. Τοιοῦτο π.χ. εἶναι τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ κέρδη ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸ δικαίωμα ὁμως τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀπόλυτον καὶ φυσικόν. Ἡ διάκρισις αὕτη γίνεται ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον.

Ἐποψίαν τὰ δικαιώματα εἶναι ἀ ὐ σ τ η ρ ᾶ ἢ ὠρι-σμένα, ὅταν ὀρίζονται καὶ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τοὺς πολιτικούς νόμους, ἀ ὀ ρ ι σ τ α δὲ ἢ ἀσθενῆ, ὅσων ἢ τήρησις ἐπαφίεται εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ πρῶτα ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ ἡμᾶς κάθε ἀναίτιον κακοποίησιν ἢ βλάβην, τὰ δευτέρα νὰ ἐλκύσουν τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, ὅταν εὐρισκόμεθα εἰς ἀνάγκην. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, τὰ δευτέρα δὲ μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας. Περιττὸν νὰ προστεθῇ ὅτι, μολοντί ἀόριστα καὶ ἀσθενῆ, δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζονται ἀπὸ τοὺς ὑποχρεωμένους νὰ τὰ σεβασθοῦν. Κατ' ἀρχὴν βέβαια πρέπει νὰ σέβεται κανεὶς τὰ ὠρισμένα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἐξ αὐτῶν προχωρεῖ πρὸς τὰ ἀόριστα καὶ ἀσθενῆ, ἀποδεικνύει ἀνώτερον βαθμὸν ἠθικότητος. Ἄριστα ἔχει τὸ ὑπὸ τοῦ Περικλέους, λεγόμενον εἰς τὸν Ἐπιτάφιον (Θουκ. 2, 37). Δὲν παραβαίνομεν τοὺς νόμους, κυρίως ἀπὸ σέβας πρὸς αὐτοὺς. Πειθαρχοῦμεν εἰς τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς νόμους, τόσον ἐκείνους πού ἐτέθησαν διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀδικουμένων, ὅσον καὶ ἐκείνους πού, μολοντί ἄγραφοι, φέρουν εἰς τοὺς παραβάτας ὁμολογουμένην ἐντροπήν — « καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχρὴν ὁμολογουμένην φέρουσι » —. Εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν ἀντίληψιν περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἔφθασαν οἱ πρόγονοί μας εἰς ὠρισμένας στιγμὰς τῆς ἱστορικῆς τῶν ζωῆς καὶ οἱ λοιποὶ λαοὶ σπανίως ἢ οὐδέποτε. Διὰ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν τοῦ μέλλοντος ἡ τοιαύτη διαγωγή καὶ βιοθεωρία πρέπει νὰ εἶναι κανὼν ζωῆς.

Ἀπὸ τὰ λεχθέντα προκύπτει ὅτι ὑφίσταται στενὴ σχέσηις μεταξύ

καθηκόντων και δικαιωμάτων. Θεωρητικῶς ἡμπορεῖ νὰ λεχθῆ ὅτι εἰς ἕκαστον καθῆκον ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα· καθῆκον σεβασμοῦ πρὸς τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων και δικαίωμα σεβασμοῦ τῆς ἰδίας μου τιμῆς· καθῆκον σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας και δικαίωμα ὑπερασπίσεως τῶν ἰδίων κτημάτων· καθῆκον νὰ βοηθῶ τοὺς πάσχοντας και δικαίωμα νὰ βοηθοῦμαι πάσχων — ἂν και τὸ τελευταῖον τοῦτο, καθὼς ἐτονίσθη, δὲν εἶναι δικαίωμα ἀπαιτητὸν οὔτε ἐπιβαλλόμενον ἀπὸ νόμον ἄλλον πλὴν τοῦ ἠθικοῦ. Ἐπὶ τούτων ἔτι παρασημαστέον ὅτι ἡ ἀνάλογος ἀντιστοιχία ἀνάλογον δικαίωμα. Ὁφείλω ν' ἀγαπῶ και νὰ λατρεύω τὸν Θεόν, δὲν δικαιούμαι ὁμως ν' ἀπαιτήσω τι παρ' αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν ὀφείλει τίποτε εἰς κανένα. Εἰς αὐτὸν ἀπεναντίας ὀφείλομεν τὰ πάντα και αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν μας. Ὑπὸ οὐσιαστικὴν ἐποψίν θὰ ἦτο ἀνόητον ν' ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τὸν Θεόν ἀγάπην, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, συγκατάβασιν και ἀγαθότητα, ἀφοῦ « οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεὸς », βοηθίαν και προστασίαν, ἀφοῦ « τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς και ἀγαθοὺς και βρέχει ἐπὶ δικαίους και ἀδίκους » (Ματθ.ε', 45).

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ὑπερασπίζῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ. Τοῦτο γίνεται ὑπὸ τινος περιορισμοῦ.

1. Τὸ πρῶτον μέσον, διὰ νὰ ἐπιβάλλωμεν τὰ δίκαιά μας, εἶναι νὰ σεβώμεθα ἡμεῖς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πράττοντες πάντοτε τὸ καθῆκον. Διότι ἐκεῖνο πού συνήθως γίνεται εἶναι νὰ κραυγάζωμεν διαρκῶς ὅτι καταπατοῦν τὰ δίκαιά μας, νὰ λησμονῶμεν δὲ τελείως ὅτι και ἡμεῖς ἔχομεν καθήκοντα. Ὅταν κανεὶς ἐκπληροῖ μὲ ἀκρίβειαν και προθυμίαν τὰ καθήκοντά του, εἶναι περίπου βέβαιον ὅτι θὰ τυγχάνῃ τοιαύτης ἀναγνωρίσεως και τιμῆς, ὥστε κανεὶς δὲν θὰ σκεφθῆ νὰ τὸν ἀδικήσῃ. Ἄν ὁμως ὁ ὅλος αὐτοῦ βίος εἶναι σειρά πράξεων πού προσβάλλουν τὴν δικαιοσύνην και τὴν ἠθικὴν, οἱ πάντες θὰ ἐπωφεληθοῦν, γνωρίζοντας ὅτι ἡ πρὸς ἄμυναν ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἶναι ἡλαττωμένη. Δὲν εἶναι βεβαίως χριστιανικόν, ἀλλ' εἶναι τόσον σύνηθες εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων νὰ καταπατοῦνται τὰ δικαιώματα τῶν ἠθικῶς ἀσθενεστέρων.

2. Ἡ προστασία τῶν δικαιωμάτων μας οὐδέποτε πρέπει νὰ γίνεται δι' αὐτοδικίας. Ἡ ἔκφρασις « θὰ πάρω τὸ δίκιο μου μὲ τὸ χέρι μου » δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ χριστιανοῦ. Ἐπὶ τούτων ἔτι παρασημαστέον ὅτι ἡ προστασία τῶν δικαιωμάτων μας οὐδέποτε πρέπει νὰ γίνεται δι' αὐτοδικίας.

καταφύγωμεν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ δικαστήρια, πρέπει νὰ προηγηθῆ στάδιον διαιτησίας. Ἄδικούμενοι, ἄς ἐπικαλούμεθα τὴν κρίσιν τῶν πρεσβυτέρων καὶ φρονιμωτέρων, προτοῦ προβῶμεν εἰς περαιτέρω ἐνεργείας. Ὁ χριστιανὸς θεωρεῖ τὸ ἀνταδικεῖν ἴσον πρὸς τὸ ἀδικεῖν.

3. Ἡ ἀπαίτησις τοῦ δικαιώματος πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐπιείκειαν. Πρέπει δηλαδὴ νὰ λαμβάνωνται ὑπ ὄψιν αἱ συνθήκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας εὗρέθη ὁ μὴ ἐκπληρώσας μίαν ὑποχρέωσιν του πρὸς ἡμᾶς. Δυνατὸν λόγοι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν θέλησίν του νὰ συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ὁ χριστιανὸς δὲν εἶναι ἀνάληγτος ἀπαιτητής, ὡσὰν ἐκεῖνον πού ὁ Σαίξπηρ ἀπεικόνισεν εἰς τὸν « ἔμπορον τῆς Βενετίας ». Οὔτε ὁμοιάζει πρὸς τὸν δοῦλον τοῦ Εὐαγγελίου (Ἰ Ματθ. ιη', 28), πού ὀλίγου δεῖν καὶ θὰ ἀπέπνιγε τὸν σύνδουλόν του διὰ τὰ ἑκατὸν δηνάρια. Γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἀναμένῃ, ὅταν ἐνδείκνυται ὑπομονή, νὰ συγχωρῇ δέ, ὅταν ἐπιβάλλεται συγχώρησις. Ὁ χριστιανὸς ἐνθυμεῖται τὸ λόγιον ὅτι ἄκρα δικαιοσύνη κατατᾶ ἄκρα ἀδικία—*summum jus summa iniuria*.

4. Τοὺς ἀσεβοῦντας πρὸς τὰ δίκαιά μας εἶναι δυνατὸν πολλάκις νὰ σωφρονίσωμεν καὶ νὰ ἐθίσωμεν εἰς τὸν σεβασμὸν τῆς ἠθικῆς τάξεως ὄχι τιμωροῦντες, ἀλλ ἄγαθοποιοῦντες καὶ νικῶντες, καθὼς ὁ Παῦλος εἶπε, τὸ κακὸν διὰ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἔχων τὴν δύναμιν νὰ μὴ παρασυρθῆ ἀπὸ ὄργην διὰ τὴν γενομένην ἀδικίαν καὶ ν' ἀπαντήσῃ διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀνωτερότητος, εἶναι δυνατὸν νὰ πείσῃ τὸν ἀδικοῦντα διὰ τὴν ἠθικὴν ποιότητα τῆς πράξεώς του καὶ νὰ τὸν κάμῃ νὰ ἐπιστραφῇ καὶ ἀνανήψῃ.

«Ὅστις κατέστησεν ἑαυτὸν σκώληκα, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παραπονηταὶ εἰς τοὺς ἄλλοι τὸν καταπατοῦν» (Κάντιος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. Τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς πίστεως.

Τοῦ χριστιανοῦ καὶ παντὸς ἀνθρώπου μεγίστη ἀρετὴ καὶ πρῶτιστον πρὸς τὸν Θεὸν καθήκον εἶναι ἡ πίστις. Πίστις εἶναι ἡ κατακυριεύουσα τὴν ψυχὴν ἀκράδαντος πεποίθησις εἰς τὴν ὑπαρξιν, τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίον τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀνεπιφύλακτος ἀποδοχὴ ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν εἶναι συνυφασμένη μετ' αὐτὴν, καθὼς καὶ ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Δὲν εἶναι συνέπεια ξηρᾶς διανοητικῆς ἀναζητήσεως ἡ πίστις, διότι εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὸν λόγον, ἂν καὶ διόλου δὲν τὸν ἀποκλείει. Δὲν εἶναι τῆς βουλήσεως ἐκδήλωσις, διότι κατευθύνει καὶ τὴν βούλησιν. Οὔτε συναίσθημα ἀπλοῦν εἶναι ἡ πίστις, διότι εἶναι ἡ πηγὴ πολλῶν μερικωτέρων αἰσθημάτων. Εἶναι πεποίθησις περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως προσώπων ἢ πραγμάτων, ποῦ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρωπίνην ἐμπειρίαν καὶ ἀντίληψιν καὶ παραλλήλως ἐμπιστοσύνη πλήρης ἐλπίδων εἰς αὐτά.

Δι' αὐτὸ ὁ Απόστολος προσδιορίζει αὐτὴν (Ἑβρ. ια', 1) ὡς ἐξῆς: « Πίστις ἐστὶν ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων », ἤτοι πεποίθησις ὅτι ὑπάρχει τι, εἰς ὃ μετ' ἐλπίδων ἀποβλέπομεν καὶ βεβαιότης περὶ μὴ αἰσθητῶν πραγμάτων.

Ἡ γνησίᾳ λοιπὸν χριστιανικῇ πίστις πρέπει νὰ νοῆται διττῶς. Δὲν εἶναι μόνον ἀπλὴ δοξασία, ἔργον καὶ γέννημα τοῦ ἐγκεφάλου, περὶ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν ἢ μία βεβαιότης διὰ τὴν θεϊαν ἀποκάλυψιν. Ἄν ἡ πίστις ἔμενεν ἕως ἐδῶ, δὲν θὰ ἦτο ἡ πίστις ἡ χριστιανικὴ. Ἄλλ' εἶναι, πέραν ἀπὸ αὐτό, ἡ πίστις μία ζωσα τῆς ψυχῆς διάθεσις, ἕν αἰσθημα τῆς καρδίας ἐνεργόν, ποῦ διαποτίζει ὅλας τὰς ψυχικὰς μας ἐκδηλώσεις. Ἰδίως ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ὡς καθοδηγοῦσα τὴν βούλησιν καὶ τὰς πράξεις καὶ εἶναι δι' αὐτὸ ὄρος ἀπαραιτήτου τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ πολιτείας. Καὶ καθὼς εἶναι ξένη

πρὸς αὐτὴν κάθε ταλάντευσις καὶ κάθε δυσπιστία, διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἱερότητα ἐκείνων ποὺ κανεὶς πιστεύει, μᾶς ἀνεβάζει ὑψηλὰ εἰς μίαν ἀτμοσφαῖραν θείας πνοῆς καὶ διαθέτει τὴν ψυχὴν μας οὕτως, ὥστε νὰ αἰσθάνεται τὰ νοητὰ καὶ ἀόρατα ὡς αἰσθητὰ καὶ ψηλαφητὰ καὶ νὰ παρακινή τὸν ἄνθρωπον εἰς ἔργα μεγάλα, ποὺ θὰ ἐφαίνοντο ἀνθρωπίνως ἀδύνατα. Οὕτω καθίσταται μία δύναμις, ὅπως ἐκείνη, ἣτις ἐνεψύχωνε τοὺς ἥρωας καὶ μάρτυρας τῆς πίστεώς μας καὶ τοὺς προφῆτας καὶ τοὺς Ἀποστόλους. Ἀπὸ μίαν τοιαύτην πίστιν ἐνεπνέοντο ὅλοι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν γνωστὴν πλήρη δυνάμειος περικοπὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου (Ἑβρ. ια', 33 - 39) «*κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δόναμιν πυρός, ἔφηνον στόματα μαχαίρας*». Ἡ πίστις των ἦτο τόση, ὥστε οὐδεμία ταλαιπωρία καὶ καμμία ἀπειλή οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος ἠδυνήθησαν νὰ τοὺς κλονίσουν. Ὁθεν «*ἐτυμπανίσθησαν... ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πείραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς ἐλιθάσθησαν, ἐπίστησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόβῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιήλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι—ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος—ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὁπαῖς τῆς γῆς*».

Ἀντιθέτως ὁ μὴ πιστεύων εἰς προσωπικὸν Θεὸν καὶ ζῶν ἐπέκεινα τοῦ τάφου καὶ κόσμον πνευματικὸν καὶ ὑπεραισθητόν, οὗτος ἀρνεῖται κάθε ἀνώτερον προορισμὸν καὶ θεωρεῖ ματαιοπονίαν ἢ καὶ μωρίαν κάθε φροντίδα περὶ ἠθικῆς τελειοποιήσεως ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐνίοτε δεικνύεται ἐνάρετος, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται κατὰ συνήθειαν ἢ ἀπορρέει ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια μὴ ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν ἀρετὴν. Ἀρετὴ ἄνευ πίστεως πρὸς ζῶντα Θεὸν καὶ πρὸς τὸ κῦρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου φαίνεται ὡς ἀπομίμησις ἀρετῆς καὶ ἀρκεῖ ἢ πρώτη ἀντίξοος περίστασις, διὰ νὰ τὴν παρασύρῃ. Ἡ πίστις ὁμως εἰς τὸν Θεὸν ἐμπνέει θάρρος εἰς τὴν πάλην κατὰ τοῦ κακοῦ, ἐνισχύει καὶ ἐνδυναμώνει τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐμποδίων καὶ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Ἡ ἀληθὴς καὶ δημιουργικὴ πίστις πρέπει νὰ ἔχη τὰς ἐξῆς ιδιότητας: Νὰ εἶναι σ τ α θ ε ρ ά, χωρὶς νὰ ταλαντεύεται καὶ νὰ ἐκπίπτῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν δυσκολιῶν. Νὰ εἶναι

καθολική, ήτοι να συμπεριλαμβάνη όλον τὸν κύκλον τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ ἀληθειῶν καὶ ὄχι ἄλλας νὰ δέχεται καὶ ἄλλας νὰ ἀπορρίπτει. Ἄν κανεὶς δέχεται μὲν Θεὸν προσωπικὸν καὶ ζῶντα, ἀρνεῖται ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἢ δέχεται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν ἐλπίζει εἰς τὴν θεῖαν ἀγαθότητα, ἢ πίστις αὐτοῦ δὲν εἶναι τελεία. Ἐν μόνον ρῆγμα εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς πίστεως εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβῆ χάσμα ἀγεφύρωτον καὶ νὰ παρασύρῃ εἰς ὀλεθρίαν πλάνην καὶ καταστροφὴν. Ἐπειτα ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα δι' οὓς λόγους καὶ ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν. Πίστις χωρὶς ἔργα δὲν ὠφελεῖ. Τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀγάπης καταξιῶνουν τὴν πίστιν: « ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τις ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη » (Γαλ. ε', 6). Τέλος ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἔλλογος, ἡτοι ἀπηλλαγμένη προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Οἱ δεισιδαίμονες πιστεύουν εἰς ὄλως τυχαῖα γεγονότα ἢ φαινόμενα φυσικὰ ὡς ἐνδεικτικὰ θείας ὀργῆς ἢ καταφεύγουν εἰς μαγικὰς προσευχὰς καὶ μυστικούς ἐξορκισμοὺς πρὸς ἀποτροπὴν τῆς. Ἀποτέλεσμα ἀμαθείας ἢ διδαχῆς διεστραμμένης ἢ δεισιδαιμονίας, μολύνει τὴν πίστιν, διαστρέφει τὸ ἦθος καὶ πληροῖ τὴν ζωὴν ἀνοήτων φόβων. Βεβαίως αἱ πρῶται περὶ τοῦ θεοῦ ἀντιλήψεις εἶχον κάτι τὸ χονδροειδές. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ προχωροῦν διαρκῶς εἰς διαυγεστέραν καὶ περισσότερον πνευματικὴν περὶ Αὐτοῦ ἀντίληψιν.

Τὴν πίστιν μας προσβαλλομένην πρέπει νὰ ὑπερασπιζώμεθα μὲ σθένος. Δὲν ἀρκεῖ νὰ πιστεύωμεν ἡμεῖς, πρέπει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους νὰ δεικνύωμεν τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως καὶ νὰ τοὺς φέρωμεν εἰς αὐτήν. Ὁ χριστιανὸς ἐργάζεται διὰ τὴν περιφρούρησιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς πίστεώς του. Ἄλλ' ὁ ζῆλός του ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὁ πάντοτε εἰλικρινής, συνοδεύεται ἀπὸ πραότητα καὶ ἀνεξικακίαν καὶ ὡς μέγιστον ὄπλον ἔχει τὴν πειθῶ. Δὲν αἰσθάνεται περιφρόνησιν ἢ μῖσος πρὸς τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Ἐχει καὶ εἰς τοῦτο πρότυπον τὸν Σωτῆρα, ὁ ὁποῖος ἠγωνίσθη μὲν καὶ ὑπέμεινε πολλὰ διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀληθοῦς πίστεως, ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνησε νὰ φανῆ ἀνεξικάκος ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν φρικτὴν ὥραν ποῦ εὕρισκετο ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: « πάτερ ἄφες αὐτοῖς, ἔλεγεν, οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι » (Λουκ. κγ', 34).

Πολλοί αἰτίαι εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Πολλάκις κακὸν παράδειγμα ἄλλων θεωρουμένων σοφωτέρων ἀπὸ ἡμᾶς, ἄλλοτε ἐπιπολαία μελέτη ἢ παρανόσεις φιλοσοφικῶν διδαγμάτων μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτὴν. Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους χρόνους τὸ πνεῦμα τῆς ἀρνήσεως ἢ τοῦ στεγνοῦ ἐπιστημονισμοῦ καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα λύονται μὲ τὴν «κοινὴν λογικὴν» ἔκαμε ν' ἀδυνατίσουν ἢ καὶ νὰ στερήσουν αἱ πηγαὶ τῆς πίστεως. Αἱ θεωρίαι ποῦ κατεβίβασαν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπίπεδον μηχανῆς ἔκαμαν ὥστε νὰ νεκρωθῆ ἡ πίστις πρὸς ἓνα ἀνώτερον προορισμὸν ἔχοντα τὴν ἀρχὴν του εἰς τὸ ὑπέρτατον Ὄν.

Ἄλλ' ὅταν πλέον ὁ ἄνθρωπος ἔγινε πάνσοφος μὲ ὅλας αὐτὰς τὰς παντοειδεῖς γνώσεις καὶ ἀνακαλύψεις, εἶδεν ὅτι ἔφυγε κάθε οὐσιαστικὸν περιεχόμενον ἀπὸ τὴν ψυχὴν του καὶ ἀντεμετώπισεν ἔντρομος μέσα εἰς αὐτὴν ἓν δυνασσαπλήρωτον χάος. Ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ὄνειρευθῆ ὅτι μὲ τὰ κτυπήματα τῆς ἐπιστήμης του ἐθανάτωσε τὸν Θεόν. Ὅταν ὁμως ἐξύπνησεν ἀπὸ τὸ ὄνειρόν του, ἔνοιωσεν ὅτι τὰ κτυπήματα ποῦ ἐνόμισεν ὅτι κατέφερε κατ' Αὐτοῦ ἦσαν πλήγματα ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ὕλισμός καὶ αἱ συγγενεῖς κοσμοθεωρίαι ἐπροκάλεσαν ἓν αἰσθημα παγετοῦ εἰς τὴν ψυχὴν. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ συναίσθημα ναυαγοῦ, τὸν ὁποῖον τὰ κύματα ἐξέβρασαν εἰς μίαν ἔρημον καὶ ἄξενον ἀκτὴν. Τὴν φρικτὴν κατάστασιν τῆς ἀπιστίας ζωγραφίζει ὑπερόχως ἡ θεία ἀποκάλυψις μὲ τὴν ὀλιγόλογον ἐκείνην ἐπίκλησιν (Ματθ. θ', 24) «*Κύριε, βοήθει μοι τῇ ἀπιστίᾳ*».

Ἡ ἀπιστία παραλύει, ἡ πίστις ἰσχυροποιεῖ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου.

«Θεοὶς εἶχου, θεοὶς ἐπι κράτος οὐ τι ἄτερο θεῶν γίνεται ἀνθρώποις οὐτ' ἀγὰθ' ὅστε κακὰ» (Θεόγν. 171 - 172). «Μὴ φοβηθῆς αὐτὸν ποῦ στήριξε στήν πίστιν ἐπάνω τὴν ἐλπίδα» (Πολέμης). «Ἄγία Πίστι τῶν πατέρων μου, ἔλα καὶ γέμισέ μου τὴν καρδιά» (Παλαμᾶς).

2. Ἐλπίς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.

Ἀπόρροια τῆς πίστεως εἶναι ἡ ἐλπίς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἦδη εἰς τὸν ἀποστολικὸν ὄρισμὸν τῆς πίστεως, τὸν ὁποῖον εἶδομεν, ἐμπεριέχεται ἡ ἔννοια τῆς ἐλπίδος, ἀφοῦ ἡ πίστις εἶναι

« ἐπόστασις ἐλπιζομένων ». Ὁ χριστιανὸς λοιπὸν δὲν πιστεύει μόνον εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἐλπίζει μετὰ θετικότητος καὶ ἀναμένει μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ Θεὸς ὡς φιλόστοργος πατήρ θὰ εἶναι παραστάτης αὐτοῦ εἰς κάθε δύσκολον περίστασιν καὶ ὅτι θὰ ἀνταμείψῃ αὐτὸν κατὰ τὰς πράξεις του εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος. Διότι ἡ ἐλπίς τοῦ χριστιανοῦ δὲν εἶναι μία ἀπλή ψυχικὴ κλίσις, ἀλλὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ἀκράδαντον εἰς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὰς θείας ἀληθείας καὶ τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴν υἱικὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην μας.

Καθὼς ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν, οὕτω πρέπει καὶ νὰ ἐλπίζωμεν εἰς τὸν Θεόν. Θὰ ἦτο ἀκατανόητον νὰ δεχθῶμεν μαζὶ με τοὺς ὄπαδούς τοῦ Διισμοῦ (Deismus) ὅτι ὁ Θεός, ἀφοῦ ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀφῆκεν εἰς τὴν τύχην του, χωρὶς νὰ προνοῇ περὶ αὐτοῦ καὶ χωρὶς νὰ παρακολουθῇ τὰ βήματά του. Θὰ ὠμοίαζε πρὸς πατέρα, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἐνδιεφέρθη νὰ μάθῃ, ποῦ εἶναι καὶ τί κάμνει ὁ υἱὸς του. Μόνον ὁ ἄπιστος δὲν ἐλπίζει εἰς Θεὸν καὶ μέλλουσαν ζωὴν.

Καθὼς ἡ πίστις, πρέπει καὶ ἡ ἐλπίς νὰ εἶναι σ τ α θ ε ρ ἄ καὶ νὰ μὴ μᾶς ἐγκαταλείψῃ εἰς τὰς δυσχερεῖς στιγμὰς καὶ λογικῆ, ἥτοι νὰ μὴ προσδοκῶμεν ἀπὸ τὸν Θεὸν πράγματα παράλογα ἢ ἀπρεπῆ. Εἰς τὰς ἀλογίστους ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας μας δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν συμπάραστασιν τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸν Θεὸν θὰ προσδοκῶμεν ἐκεῖνα μόνον τὰ ἀγαθὰ, ὅσα εἶναι σύμφωνα με τὰς θείας ἐντολὰς καὶ δὲν ἀντιβαίνουν πρὸς τὸ ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα. Ἀχαλίνωτος φιλοπλουτία καὶ φιλοδοξία ἄμετρος καὶ φιλοζωία ἐγωιστικὴ δὲν εἶναι τάσεις δυνάμεναι νὰ τύχουν ἐνισχύσεως ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν ἐντὸς ἡμῶν καίουσαν πάντοτε τὴν δᾶδα τῆς ἐλπίδος. Πάντοτε, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὰς περιπετείας τοῦ βίου καὶ τὰς συμφορὰς ἡ ἐλπίς εἶναι ἐκεῖνη ἣτις ἀνακουφίζει τὴν ψυχὴν μας καὶ χύνει βάλσαμον εἰς τὴν καρδίαν μας.

Ἀντιθέτως οἱ μὴ ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν θεῖαν δικαιοσύνην καὶ ἀγαθότητα, ἐπειδὴ εἰς μερικὰς περιστάσεις οὐδαμοῦ εὐρίσκουν στήριγμα, καταλαμβάνονται ἀπὸ ἀπελπισίαν. Ἐνίοτε ἡ ἀπελπισία καταντᾷ εἶδος κοσμοθεωρίας καὶ λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς ἀπαισιοδοξίας. Ὁ ἀπαισιόδοξος βλέπει τὴν σκοτεινὴν ὄψιν τῆς ζωῆς, πιστεύει ὅτι τίποτε δὲν εἶναι εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν καλόν. Ὁ μέγας κήρυξ τῆς ἀπαισιοδοξίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ὁ Γερμανὸς

φιλόσοφος Σοπενχάουερ (Ar. Schopenhauer). Κατ' αὐτὸν μᾶς κυβερνᾷ ἡ τυφλὴ ὁρμὴ πρὸς τὴν ζωὴν. Δι' αὐτὸ ἡ ὑπαρξίς μας εἶναι πλήρης ἀγωνίας. Ἡ ὀδὴν εἶναι τὸ μόνον περιεχόμενόν της, ἡ χαρὰ εἶναι χίμαιρα. Ἡ ζωὴ εἶναι πόνος. Ὅσοι δὲν ἔχουν ἀγωνίζονται διὰ νὰ ξεφύγουν τὴν ἀνάγκη καὶ τὴν στέρτησιν, οἱ ἔχοντες διὰ νὰ νικήσουν τὴν πληξίν. Ὅλοι εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἡ ζωὴ των μίαν ἡμέραν θὰ χαθῆ καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθοῦν νὰ κυλίουν τὸν λίθον τοῦ Σισύφου. Ἡ ζωὴ εἶναι πράγμα χωρὶς ἀξίαν.

Τὴν τραγικὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐξάγει καὶ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ ὑπαρξισμοῦ (existentialism). Θεμελιωτὴς αὐτοῦ θεωρεῖται ὁ Δανὸς φιλόσοφος Κίρκεγκααρτ (S. Kierkegaard) καὶ ἐισηγηταὶ οἱ Γερμανοὶ Γιάσπερς (K. Jaspers) καὶ Χαϊντέγκερ (M. Heidegger). Ἀλλὰ ὡς εὐρυτέρα καὶ λίαν θορυβώδης κίνησις ὁ ὑπαρξισμὸς ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον μὲ ἡγέτην τὸν συγγραφέα καὶ φιλόσοφον Σάρτρ (J. P. Sartre). Σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας διὰ τοὺς ὑπαρξικούς δὲν εἶναι ὁ κόσμος ἐν τῷ συνόλῳ, ἀλλὰ ὁ ἀνθρώπος καὶ ἡ σχέσις του μὲ τὸν ἑαυτὸν του, ἡ ἄμεσος καὶ καθολικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου. Καμμία ὁμῶς ἐπιστήμη, λέγουν, δὲν μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτὴν, ὑπάρχει δὲ ὁ ἀνθρώπος μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ πείπῃ διαρκῶς ἐπάνω εἰς ἄλυτα αἰνίγματα. Μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ναυάγιον ὄλων τῶν προσπαθειῶν του. Ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας εἶναι ματαιαία ὁ κόσμος εἶναι ἀντίφασις καὶ παραλογισμὸς. Δι' αὐτὸ ὁ ἀπελπισμὸς καὶ ἡ ἀγωνία εἶναι αἰσθήματα ἐντελῶς δικαιολογημένα.

Πόσον αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινω- νικὴν πρόοδον, εἶναι ἄφ' ἑαυτοῦ φανερόν. Τοιαῦτα θεωροῦν ἀποτελοῦν ἐμπόδιον ἀνυπερβλήτων εἰς τὴν ἠθικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Πῶς νὰ ἀποφασίσῃ κανεὶς νὰ διορθώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἄλλους, ὅταν εἶναι πεπεισμένος ὅτι καμμία βελτίωσις δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ καμμία σωτηρία; Ὅμως ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς ἐλπίζει πάντοτε εἰς τὸν Θεόν. Ἐνοχὸς ὢν, ἀναγνωρίζει εἰς τὰς ταλαιπωρίας του τὴν τιμωρὸν χεῖρα τοῦ Θεοῦ. Ἄθῳς, ἀντιμετωπίζει μὲ καρτερίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τύχης τὸν κατατρεγμὸν. Γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἀδικία ἔμπορεῖ μόνον ἐπιπολαιῶς νὰ τὸν θίξῃ, ὅχι νὰ τὸν τραυματίσῃ θανασίμως. Ὅτι τὸν ἐνδότερον πυρῆνα τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, εἶναι ἀδύνατον νὰ βλάψῃ ὁ κακός. Ἐνθυμῆται τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ: «*μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτείνοντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτείνει*» (Ματθ' 1', 28).

Συνοφασμένη πρὸς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστιν εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη.

Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν ὡς πατέρα καὶ δημιουργόν, ὡς προνοοῦντα καὶ φροντίζοντα περὶ ἡμῶν, ἀλλὰ κυρίως ὡς χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πηγὴν πάσης τελειότητος. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ ὑπερβαίνει τὴν ἀγάπην μας πρὸς οἰοδήποτε ἄλλο τοῦ κόσμου

τούτου πρόσωπον ἢ ἀγαθόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἐντολή. Ἄγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὄλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὄλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὄλῃ τῇ διανοίᾳ σου, ἥτοι με ὄλην σου τὴν ὑπόστασιν, ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν ἐκδηλοῦται καὶ ὅσαδῆποτε ἂν ἔχῃ ὀνόματα. Μόνον μία τοιαύτη ἀνεπιφύλακτος καὶ ἀπεριόριστος ἀγάπη ἡμπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ κοινωνήσωμεν πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ ὕψιστον ἀγαθόν καὶ νὰ μᾶς χαρίσῃ τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Διότι « ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάτῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ » (Α' Ἰω. δ', 16). Ὅσον διὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ ἐξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, προσκαίρους μόνον ἡμποροῦν νὰ χαρίσουν ἀπολαύσεις.

Αὐτονόητον ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι καθαρά, ἥτοι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἐπίδειξιν ἢ ὑπολογισμόν· νὰ εἶναι σ τ α θ ε ρ ά, ἥτοι ἀδιάπτωτος εἰς εὐτυχεῖς καὶ δυσμενεῖς περιστάσεις, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἔφθασε δι' αὐτὴν μέχρι τοῦ σταυροῦ, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τῶν πιστῶν, διὰ τοὺς ὁποίους εἶπεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. η', 35 - 39) : « τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ ; θλίψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα ; . . . Οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ».

Πρέπει ἀκόμη ἡ ἀγάπη νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, ἥτοι νὰ φανερώνεται δι' ἔργων· « Μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μὴδὲ τῇ γλώσσῃ, ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » (Α' Ἰω. γ', 18).

Ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγάπης ἀχώριστος εἶναι ἡ ἔννοια τῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὰς εὐεργεσίας ποῦ ἠξιώθημεν παρὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίαν Αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ τελειοτάτου ὄντος.

Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ τὰς τάσεις τῆς ψυχῆς μας φανερώνομεν καὶ με τὴν προσευχὴν.

3. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία.

Πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη ἀποτελοῦν ἐν ἀδιάσπαστον σύνολον, εἰς

τὸ ὁποῖον δίδομεν τὸ ὄνομα εὐσέβεια. Ἡ εὐσέβεια εἶναι ἐσωτερικὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ ἐξωτερικεύσις τῆς ἐσωτερικῆς μας διαθέσεως ὀνομάζεται λατρεία. Κυριωτάτη τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐκδήλωσις εἶναι ἡ προσευχή.

Τρία τινὰ ἐπιζητοῦμεν διὰ τῆς προσευχῆς: νὰ διαδηλώσωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα δι' ὅσα ἐν τῇ ἀπειρῶ Του ἀγαθότητι μᾶς ἤξιωσε ν' ἀπολαύσωμεν ἀγαθὰ· νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν θείαν ἀντίληψιν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν κάτι, νὰ προστατευθῶμεν ἀπὸ ἐπικρεμάμενον κίνδυνον ἢ ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ δυσχερείας· τέλος εἶναι δυνατόν ν' ἀποβλέπωμεν ἀπλῶς εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀπεριόριστου θαυμασμοῦ μας πρὸς τὴν θείαν πανσοφίαν καὶ δύναμιν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ προσευχὴ καλεῖται εὐχαριστία, εἰς τὴν δευτέραν δέησις, εἰς τὴν τρίτην δοξολογία. Ἄλλ' εἶναι αὐτονόητον ὅτι ποτὲ σχεδὸν τὰ τρία εἶδη τῆς προσευχῆς δὲν ἀπαντῶνται διακεκριμένα. Ἀπεναντίας συνυπαρchoύν εἰς ἀδιάλυτον ἐνότητα. Σύνηθες π.χ. εἶναι ὁ εὐχαριστῶν καὶ νὰ δοξολογῇ τὸν Θεόν, ὁ ἐπικαλούμενος τὴν θείαν ἀρωγὴν νὰ εὐγνωμονῇ δι' ὅσα ἤδη ἔλαβε καὶ καθεξῆς. Ἐχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν τριπλῆν αὐτὴν ὄψιν τῆς προσευχῆς ἠμποροῦμεν νὰ τὴν ὀρίσωμεν ὡς μίαν νοερὰν ἔντευξιν πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐκχέομεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ πλημμυρίζοντα τὴν καρδίαν μας αἰσθηματὰ εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς καὶ ἐξαιτούμεθα τὴν ἀρωγὴν Του.

Εἶναι φανερόν ὅτι ὁ Θεὸς οὐδεμίαν χρεῖαν ἔχει νὰ μάθῃ ἀπὸ ἡμᾶς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἔχομεν ἀνάγκην· « οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὧν χρεῖαν ἔχομεν πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτὸν » (Ματθ. ΣΤ', 8). Οὐτε τῶν ἐγκωμίων μας ἔχει ἀνάγκην ὁ Θεός, διότι εἶναι ἄθικτος ἀπὸ πᾶσαν ἔλλειψιν ἢ ἀνάγκην. Ἡ προσευχὴ ὁμως εἶναι ἀναγκαῖα δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί.

Ἡ συνεχὴς ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεόν διὰ τῆς προσευχῆς ζωογονεῖ καὶ ἀνανεώνει τὴν εὐσέβειάν μας. Μᾶς ἀποσπᾷ ἀπὸ ματαιὰς ἀσχολίας περὶ τὰ ταπεινὰ καὶ ἐφήμερα, καὶ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ προορισμοῦ μας. Ἡ προσευχὴ δὲν ἐκδηλώνει μόνον, ἀλλὰ καὶ κράτνυει καὶ ἰσχυροποιεῖ τὴν πίστιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὕπαρξις τῆς προσευχῆς δὲν ἀποδεικνύει πάντοτε καὶ τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν. Ἄλλ'

ἀπουσία προσευχῆς εἶναι περίπου ἀσφαλῆς ἀπόδειξις τελείας καταπτώσεως καὶ μαρασμοῦ τῆς ἠθικῆς ζωῆς.

Ἐπειτα ὅστις προστρέχει δι' εἰλικρινοῦς προσευχῆς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν παρακαλεῖ μὲ τὴν καρδίαν του, αἰσθάνεται ἀνακούφισιν καὶ εὐρίσκει παραμυθίαν εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις τῆς ζωῆς του. Τὰ δεινὰ πού τυχὸν θὰ τοῦ συμβοῦν τὰ ὑπομένει ἀγογγύστως, ἐλπίζει δὲ πάντοτε ὅτι ὁ Θεὸς θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ αὐτά. Τὸν διακρίνει ἐγκαρτέρησις, νηφαλιότης, ψυχικὴ γαλήνη.

Ἡ προσευχὴ τέλος ἐνδυναμώνει τὴν εὐσέβειαν τῶν περὶ ἡμᾶς. Ὅπως τὰ λοιπὰ συναισθήματα, οὕτω καὶ τὸ θρησκευτικόν, καθὼς ἐκδηλώνεται μὲ τὴν προσευχὴν, ἀκτινοβολεῖ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι παρακινοῦνται εἰς ἀνάλογον θεοσέβειαν καὶ γενικώτερον εἰς ἠθικὴν ζωὴν, ὅταν μάλιστα ὁ προσευχόμενος εἶναι καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ τέλειος χριστιανός. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν λέγομεν ὅτι ἡ προσευχὴ ἔχει ἐποικοδομητικὸν ἢ παιδαγωγικὸν χαρακτῆρα.

Τὴν δυνατότητα ψυχικοῦ καταρτισμοῦ, τὸν ἐποικοδομητικὸν χαρακτῆρα, ἔχει κυρίως ἓν εἶδος προσευχῆς. Εἶναι ἡ προσευχὴ ἢ ὁποῖα γίνεται ἀπὸ πολλοὺς μαζί τοῦςπιστοὺς καὶ μάλιστα καθ' ὠρισμένον χρόνον καὶ εἰς ὠρισμένον τόπον. Πράγματι ἡ προσευχὴ δὲν διακρίνεται μόνον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τόπον καὶ τὸν τύπον. Ὑπὸ τὰς ἐπόψεις αὐτὰς διακρίνομεν τὴν κατ' ἰδίαν καὶ τὴν κοινὴν προσευχὴν. Διότι ἡμπορεῖ καθεὶς νὰ προσεύχεται εἴτε αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἴτε μαζί μὲ ἄλλους. Διὰ τὴν κατ' ἰδίαν προσευχὴν κάθε τόπος καὶ κάθε περίστασις εἶναι κατάλληλος, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχη ἡ πρέπουσα ψυχικὴ διάθεσις. Καὶ εἶναι φανερόν ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς προσευχῆς εἶναι ἐσωτερικώτερον καὶ ἀληθινώτερον, ὁ ἀνθρώπος ἴσταται μόνος πρὸς μόνον τὸν Θεόν, ἢ μετ' αὐτοῦ κοινωνία ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ ἀπέραντον βάθος. Ὡρισμένοι μελετηταὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων, καθὼς ὁ Ρῶσσος συγγραφεὺς Τολστόι, ἀρνοῦνται τὴν ἀξίαν τῆς δημοσίας προσευχῆς καὶ ὑπενθυμίζουσι τὴν ρητὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 5, 6) « σὺ δὲ ὅταν προσεύχη, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρὶ σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ ».

Ἄλλὰ παρὰ τὴν ἀξίαν ποῦ ἔχει ἢ κατ' ἰδίαν προσευχή, οἱ ἀνωτέρω λόγοι τοῦ Σωτῆρος δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ κυριολεξίαν. Ὁ Σωτὴρ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτιμῆσῃ τὴν ὑποκριτικὴν θεοσέβειαν ποῦ ἐκδηλώνεται μέ ἐπιδεικτικὴν προσευχήν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς οὔτε αὐτὸς ἀπέφευγε νὰ προσεύχεται ἐνώπιον ἄλλων, οὔτε ἀπέειχεν ἀπὸ τὰς κοινὰς συγκεντρώσεις καὶ προσευχάς. Καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά Του.

Ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ζῆ καὶ νὰ συμπεριφέρεται ὡς μονάς, ἀλλ' ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ζωντανοῦ σώματος ποῦ λέγεται Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Δι' αὐτὸ ὁ τακτικὸς ἐκκλησιασμὸς εἶναι καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἡ ἐκτέλεσις ἄλλων θεαρέστων πράξεων δὲν τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν. Ἀπέχων ἀπὸ τὰς κοινὰς συνάξεις θέτει ἑαυτὸν ἔξω τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ χριστιανὸς λαμβάνει μέρος εἰς ὅλας τὰς πράξεις ποῦ συντελοῦν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν πιστῶν, εἰς τὰς κοινὰς συναθροίσεις καὶ τὰς ἀναγνώσεις καὶ τὰς ἱεροτελεστίας καὶ τὰς προσευχάς. Ὁ λαμπρὸς διάκοσμος τῶν ναῶν, αἱ σεμνοπρεπεῖς ἱεροτελεστίαι καὶ αἱ κατανυκτικαὶ ψαλμωδία, αἱ εὐλαβεῖς ἀναγνώσεις τῶν περικισπῶν τῆς Γραφῆς, τὸ θεῖον κήρυγμα εἶναι μέσα συντελεστικά εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ εὐλαβῶς συμπεροσυχόμενου πλήθους ἔχει θαυμασίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς μας. Μᾶς δίδει τὴν ζωηρὰν ἰκανοποίησιν ὅτι εἴμεθα ὅλοι κοινωνοὶ τῆς ἰδίας σωτηρίου πίστεως καὶ τῶν αὐτῶν χρηστῶν ἐλπίδων. Εἰς στιγμὰς διωγμῶν καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως ἢ συμμετοχῆ εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν χρησιμεύει ὡς ἰσχυρὸν ἔρεισμα κατὰ τῶν πάσης φύσεως πειρασμῶν.

Ἄλλ' εἴτε ἀτομικὴ εἴτε κοινὴ εἶναι ἡ προσευχή, εἴτε κατ' οἶκον εἴτε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, εἴτε φωνητὴ εἴτε σιωπηρά, εἴτε αὐτοσχέδιος εἴτε καθωρισμένου τύπου, εἴτε εἶναι αὐτὴ ἢ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διατυπωθεῖσα Κυριακὴ προσευχή, πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι ἐκδήλωσις ἐνδομύχου διαθέσεως καὶ καθαρᾶς καρδίας. Ὁ προσευχόμενος πρέπει νὰ εἶναι ἀπερίσπαστος ἀπὸ βιοτικὰς μερίμνας, ταπεινὸς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐπιεικὴς πρὸς τὰ παραπτώματα τῶν ἄλλων. Ἐχει ἀκόμη γνώρισμά της ἡ γνησίᾳ προσευχῇ τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον εἰς ὃ ἀναφέρεται. Διὰ τοῦτο ἀποκλείεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα κάθε « β α τ τ ο λ ο γ ί α », ἥτοι ἄσκοπος συσώρευσις λέ-

ξεων χωρίς νόημα. Τέλος πρέπει νά εἶναι ἀνεπίδεικτος καί νά μή ἔχη τίποτε τὸ φαρισαϊκόν.

Τὴν εὐσεβειάν μας ὁμῶς ἐκδηλοῦμεν καί δι' ἄλλων μέσων.

4. Ἀρνητικαὶ ἐκδηλώσεις.

Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ ἱερώτατον καὶ ἀγιώτατον μεταξὺ τῶν ὀνομάτων, πρέπει νά τὸ μεταχειριζώμεθα μὲ τὴν μεγίστην προσοχὴν καὶ τὴν πρέπουσαν εὐλάβειαν. Τοῦτο δὲν γίνεται πάντοτε καὶ πολλάκις εἴτε εἰς παιδιὰς καὶ ἀστείμους εἴτε εἰς ἔργα τέχνης εὐτράπελα εἴτε εἰς ὥρας εὐθυμίας ἢ ὀργῆς κάμνομεν ἀνάρμοστον χρῆσιν αὐτοῦ. Τοῦτο πρέπει νά ἀποφεύγεται ἀπὸ ἡμᾶς μὲ κάθε τρόπον καὶ παρατηρούμενοι εἰς ἄλλους νά εὐρίσκη τὴν ἀποδοκιμασίαν μας. Κάκιστα ἰδίως εἶναι ἔργα λογοτεχνικὰ καὶ θεατρικὰ διακωμωδοῦντα καὶ χλευάζοντα τὰς ἀγίας μορφὰς καὶ τὰ ἱερὰ ὀνόματα. Βεβαίως ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις ἰσχύουν πανταχοῦ ὡς πρὸς αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος ἀπὸ τοὺς πιστοὺς δύναται καὶ ὀφείλει ν' ἀπαιτῆ τὸν σεβασμὸν τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου, καθὼς θὰ ἐθεώρει ὑποχρέωσίν του νά ὑπερασπίσῃ προσβαλλόμενον τὸ ὄνομα ἐνὸς ἐκ τῶν οἰκείων του. Ἀλλ' ὑπάρχουν ὠρισμένοι εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις, ὅπου ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ὀφείλει νά ἐξετασθῇ ἰδιαιτέρως. Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ κατάραι, αἱ βλασφημίαι καὶ οἱ ὄρκοι.

Κατάραι, ἤτοι προσφυγὴ εἰς τὸν Θεὸν διὰ νά ἐκδηλώσῃ τὴν ὀργὴν Του ἐπάνω εἰς ἄλλον ἄνθρωπον, δὲν εἶναι πρᾶγμα νοητὸν διὰ τὴν θείαν ἀγαθότητα. Ὁ Θεὸς βδελύσσεται τὸ κακὸν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νά μᾶς εἰσακούσῃ. Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος (γ', 8) ὀνομάζει τὴν γλῶσσαν ἀκατέσχετον κακόν, μεστὴν ἰοῦ θανατηφόρου ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν προέρχεται ὁμοῦ μὲ τὴν εὐλογίαν καὶ ἡ κατάραι. Καὶ ὅσον λογικὸν εἶναι νά ἀναμένωμεν ἀπὸ τὴν συκῆν ἐλαίας καὶ σῦκα ἀπὸ τὴν ἀμπελον, τόσον χριστιανικὸν εἶναι νά ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον στόμα ἡ κατάραι. Ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἀνθρώπου αἶνοι μόνον πρέπει νά ἀναπέμπωνται πρὸς τὸν Θεὸν καὶ λόγοι καλοὶ νά ἀκούωνται διὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Βλασφημίαι δὲ εἶναι οἱ ἀφόβως ὑβρίζοντες τὸ ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ ἄλλο ἱερὸν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα. Ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει ἐκλείψει πᾶν ἴχνος εὐσεβείας καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας περιστάσεις

ή ήθική των εξαθλίωσης είναι ολοκληρωτική. Είς τὸ κοινωνικὸν σύνολον εἶναι πολὺ ἐπιβλαβεῖς ὡς ἀρνούμενοι νὰ σεβασθοῦν τὰς καθολικὰς πεποιθήσεις καὶ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς προσβάλλοντες τὰ ἱερώτατα αἰσθήματα τῶν συνανθρώπων. Δὲν παραβαίνουν μονὸν τὸ πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον. Κάμνουν καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους κακόν, διότι ἀσεβοῦν πρὸς ὅ,τι ἐκεῖνοι θεωροῦν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τίμιον καὶ διότι μὲ τὴν βλασφημίαν ἐπιζητοῦν νὰ πτοήσουν αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὰς παραλόγους ἐπιθυμίας ἢ διαταγὰς των. Ὑπὸ ἔποψιν δὲ πολιτιστικὴν, κοινωνία ἀναιδῶς βλασφημούντων ἀνθρώπων θεωροῦνται εὐρισκόμεναι εἰς τὴν κατωτάτην στάθμην.

Ὁ ὄρκος τέλος εἶναι ἡ δι' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας λόγων ἢ τῆς εὐλικρινείας ὑποσχέσεων. Τοῦ μέσου τούτου πρέπει νὰ γίνεται ὅσον τὸ δυνατόν σφραγιστέρα χρήσις. Κατ' ἀρχὴν θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ ὄρκος παντελῶς ἀπαγορεύεται. Τοῦτο δηλοῦται καὶ διὰ στόματος τοῦ Κυρίου (Ματθ. ε', 33 - 37) : « *ἠκούσατε ὅτι ἐρροῦθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιουχῆσεις . . . Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμῶσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῆ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ . . . Ἐστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὐκ οὐ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν* ». Καὶ πατέρες δὲ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐτόνισαν τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκλείουν διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν οἱ εὐκόλως διδόμενοι ὄρκοι ὑποσχέσεως. Ὅντως ὁ ἀληθὴς χριστιανός, ἡ ὅλη χριστιανικὴ κοινωνία, πρέπει νὰ φθάσῃ εἰς ἐπίπεδον φιλαληθείας καὶ χρηστότητος τοιοῦτον, ὥστε οἱ λόγοι αὐτῶν νὰ εἶναι πιστευτοὶ καθ' ἑαυτοὺς, ἄνευ ὀρκωμοσίας καὶ αἱ ὑποσχέσεις των νὰ ἰσχύουν ὡς ἄρθρα συμβολαίου. Καὶ τοιαῦτα ἄτομα, κόσμημα τῆς στενοτέρας ἢ εὐρυτέρας κοινωνίας εἰς τὴν ὁποίαν ζοῦν, εὐτυχῶς δὲν λείπουν ἐντελῶς. Δὲν ἔλειψαν οὔτε μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν, ἀφοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος (4, 2, 4) διηγεῖται ὅτι ὁ φιλόσοφος Ξενοκράτης ἦτο τόσο ἀξιόπιστος, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἐπέτρεπον νὰ μαρτυρῇ εἰς τὸ δικαστήριον ἀνώμοτος. Μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τὰ παραδείγματα εἶναι περισσότερα.

Ἐπειδὴ ὁμως ἡ χριστιανικὴ ζωὴ ἐν τῷ συνόλῳ τῆς δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ προσδοκώμενον ἐπίπεδον, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐφαρμόζεται μετὰ λόγου ἡ γενικὴ ἐκείνη ἐντολὴ τοῦ Κυρίου. Εὐρισκόμενοι λοιπὸν ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς ἀνάγκην νὰ ὀρκισθῶμεν, ἄς πράττω-

μεν αὐτὸ μὲ ὄλην τὴν εὐλάβειαν ἣτις ἀρμόζει εἰς τὸ πρᾶγμα καὶ ὡς εἶναι αἱ βεβαιώσεις μας εἰλικρινεῖς καὶ σύμφωνοι μὲ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς μας. Τοιοῦτον ὄρκον ἡ πολιτεία ἐπιβάλλει εἰς καθωρισμένας ὑπὸ τοῦ νόμου περιστάσεις καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπιτρέπει. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι καὶ ὁ Κύριος, ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς ἐξώρκισεν αὐτὸν (Ματθ. κς, 63 - 64) νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἂν εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀπήντησε καταφατικῶς διὰ τῆς φράσεως « σὺ εἶπας », ἡ ὁποία ἀπετέλει εἶδος ὄρκου. Καὶ ὁ θεῖος Παῦλος εὐρέθῃ περισσοτέρας ἀπὸ μίαν φορὰν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὀρκισθῇ διὰ τῆς φράσεως « *μάρτυς μου ὁ Θεός* ».

Ὁ ὄρκος διὰ τοῦ ὁποίου βεβαιοῦμεν ὅτι ἔγινεν ἢ δὲν ἔγινε κάτι καὶ ὅτι πιστεύομεν ἢ δὲν πιστεύομεν εἰς κάτι εἶναι ὁ ὄρκος ὁμολογίας ἢ πίστεως. Παρ' αὐτὸν ὑπάρχει ὁ ὄρκος ὑποσχέσεως. Βεβαιοῦντες πράγματα μὴ ἀληθῆ ὑποπίπτοντα εἰς τὸ παράπτωμα τῆς ψευδορκίας, παραβαίνοντες δὲ ἐνόρκους ὑποσχέσεις ἐπιορκοῦμεν. Ψευδορκεῖν καὶ ἐπιορκεῖν εἶναι ἁμαρτήματα βαρύτατα, διότι ἐκτὸς τοῦ κακοῦ ποῦ ἤμπορεῖ νὰ προέλθῃ ἀπὸ αὐτά, ἀποτελοῦν ἐμπαιγμὸν καὶ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἐβεβαιώσαμεν ἢ ὑπεσχέθημεν. Τοὺς ψευδορκοῦντας ἰδίως, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιορκοῦντας, ἀνθρώπινοι καὶ θεῖοι νόμοι καταδικάζουν. Δι' αὐτὸ πρέπει καὶ οὐδόλως νὰ ὀρκιζώμεθα καὶ πιστῶς νὰ τηρῶμεν τοὺς ὄρκους ἢ δὲ εὐορκία αὕτη θὰ μᾶς ἐξασφαλίσῃ εὐαρέστησιν μὲν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐκτίμησιν δὲ σταθερὰν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ὄρκοι ἀδίκου καὶ ἀνοσίου περιεχομένου εἶναι οἰκοθεν ἄκυροι καὶ δὲν δεσμεύουν τοὺς ὁμόσαντας. Τοιοῦτος π.χ. εἶναι ὁ ὄρκος τὸν ὁποῖον ὤμοσαν μερικοὶ Ἰουδαῖοι νὰ μὴ δοκιμάσουν φαγητὸν ἢ ποτόν, πρὶν ἐπιτύχουν τὴν θανάτωσιν τοῦ Παύλου (Πράξ. κγ', 12) ἢ ὁ οἰκτρὸς ἐκεῖνος ὄρκος τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν Σαλώμην. Ὁμοίαν ἀξίαν ἔχουν καὶ οἱ ὄρκοι πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως, οἱ διδόμενοι εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῶν κατακτητῶν μιᾶς χώρας. Ἀπεναντίας ὄρκοι ἔγκυροι καὶ δικαίου περιεχομένου δυσκόλως μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τοὺς τηρήσωμεν εἰς περίπτωσιν σοβαρωτάτων ἐμποδίων. Μόνον ἂν ἡ ἀθέτησις δοθέντος ὄρκου γίνεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν καὶ γενικωτέρων συμφε-

ρόντων, δύναται μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ συγχωρηθῆ, ὡς προτίμησις τοῦ μεταξύ δύο κακῶν μικροτέρου κατὰ τὸ γνῶριμον « *duoῖν κακοῖν προκειμένοιιν βέλτιστον τὸ μὴ χεῖρον* ». Ἡ προτίμησις αὕτη ὑπάγεται εἰδικώτερον εἰς τὸ περὶ συγκρούσεως καθηκόντων κεφάλαιον, ἀλλὰ καὶ πάλιν, τότε μόνον εἶναι ἡ ἀθέτησις τοῦ ὄρκου συγγνωστή, ὅταν τὰς συνεπειὰς δοθέντος ὄρκου ἦτο φύσει ἀδύνατον νὰ προβλέψη τις. Γενικῶς ὁ δοθεὶς ὄρκος ἀποτελεῖ δέσμευσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι εὐκόλον ν' ἀπαλλαγῆ καθείς. Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς εὐαγγελικῆς ἐπιταγῆς « *ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμόσαι ὄλωσ* ».

Καθὼς ἐλέχθη καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μετὰ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας. Ἐὰν ἴδωμεν ποία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ τελευταία αὕτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἡ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ὁ σεβασμὸς τῆς ἰδίας ζωῆς.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν συμπληρώνεται καὶ ἀποδεικνύεται μετὰ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, ἀλλ' ἐπίσης καὶ μετὰ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας. Καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, διδάσκουσα ὅτι πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς τὸν ἑαυτὸν μας, προϋποθέτει τὴν ἀγάπην αὐτῆν.

Ποίαν ἀξίαν ἔχει ἡ ζωὴ καὶ ὅποιον μέγα δῶρον τῆς θείας ἀγαθότητος ἀποτελεῖ, εἶναι αὐτόδηλον. Κάθε λοιπὸν ἀλόγιστος ἢ ἐσκεμμένη ἐπιβουλὴ κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς εἶναι ἔγκλημα βαρὺ. Πολλοὶ ἄνθρωποι διακυβεύουν ἐμμέσως τὸ ἀγαθὸν τοῦτον κατὰ διαφόρους τρόπους. Ἄλλοτε ἀπὸ παράλογον τόλμην καὶ ματαιοδοξίαν καὶ ἄλλοτε ἀπὸ φιλοχρηματίαν ἢ κουφότητα ἐκθέτουν εἰς φανεροὺς κινδύνους τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑγείαν των. Καὶ τοῦτο χωρὶς κανὲν ἱερώτερον ἢ ὑψηλότερον καθῆκον νὰ τοὺς καλῆ, χωρὶς δι' αὐτοῦ τοῦ

τρόπου να εξυπηρετούν την ευτυχίαν του συνόλου. Δεν επιτρέπεται λοιπόν οιαδήποτε κατά της ίδιας ζωής και υγείας επιβουλή, απεναντίας κάθε νόμιμον μέσον δια την προστασίαν των είναι επιβεβλημένον να χρησιμοποιηται.

Είναι ιδίως εγκλημα βαρύτατον ή έκουσία κατάλυσις της ίδιας ζωής, ήτοι ή αὐτοκτονία. Δικαίως ή κοινωνία την χαρακτηρίζει, ως πράξιν άποκρουστικήν, ή δέ θρησκεία τόσον σταθερώς την καταδικάζει, ὥστε να στερηή τόν αὐτόχειρα και αὐτῶν τῶν έπικηδείων εὐχῶν. Ἰδού διατί :

Πρῶτον ὁ αὐτοκτονῶν διαπράττει βαρεΐαν πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβειαν και ἀχαριστίαν. Διότι οἱ αὐτόχειρες καταπατοῦντες τοὺς προαιωνίους νόμους τοῦ Θεοῦ και ἄρνούμενοι να ὑποταχθοῦν εἰς τὰς βουλὰς Του άπορρίπτουν άνευλαβῶς τὴν θεΐαν δωρεάν και καταστρέφουν τὴν ζωὴν ποὺ Ἐκεΐνος ηὔδόκησε να μᾶς χαρίση. Οὕτω τοποθετοῦν τὴν ιδικήν των θέλησιν ὑπεράνω τῆς θελήσεως τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐπειτα δὲν ἔμπορεΐ να ὑποστηριχθῆ ὅτι ή αὐτοχειρία φανερώνει γενναιότητα. Ἡ προθυμία τοῦ αὐτόχειρος να καταπνίξη τὴν ισχυρὰν ὀρμὴν τῆς αὐτοσυντηρησιᾶς εἶναι κατ' ἄρχὴν ἄγονος και στεΐρα. Συγκρινομένη δὲ με τὸν ἥρωισμόν ὅστις ἄπαιτεΐται δια να ἀψηφήση κανεὶς τὴν γνώμην τῶν πολλῶν και να ὑπομείνη, ἴσως δια βίου, τὰ δεινὰ ποὺ τοῦ ἔτυχον, εἶναι καθαρὰ άνανδρία και δειλία. Ὅντως τὸ ν' ἀντιμετωπίση κανεὶς σῶμα πρὸς σῶμα τὴν κακότητα και τὴν κακοτυχίαν, τὸ να ἀντισταθῆ δηλαδὴ εἰς τὰς προσβολὰς τῶν μοχθηρῶν ή τὸν κατατρεγμὸν τῆς τύχης, τὸ να ὑπομείνη τὴν ἀποστέρησιν προσφιλῶν προσώπων ή πραγμάτων ή νοσήματα ὀδυνηρὰ ή τὴν κακοπιστίαν και ἀχαριστίαν τῶν ἀνθρώπων· ἀκόμη δὲ τὸ να ἀναλαμβάνη προθύμως και με θάρρος να ὑφίσταται τὰς συνεπειὰς τῶν ἀπερισκέπτων πράξεῶν του, αὐτὰ ἀποδεικνύουν γενναιότητα ὅχι τυχοῦσαν. Ἐκεΐνος, ὅστις, δια ν' ἀποφύγη τὰς περαιτέρω συνεπειὰς ή τὰ δεινὰ, ἐξέρχεται τῆς ζωῆς δια πλαγίως θύρας, δὲν ἔχει μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅσην, ὁ κοινὸς δραπετὴς γενναιότητα. Σπεύδει πρὸς τὸν θάνατον, ἀκριβῶς διότι φοβεΐται τὴν ζωὴν. Ἦδη ὁ Ἄριστοτέλης παρετήρησεν ὅτι τὸ ν' ἀποφεύγη κανεὶς τὰ δυσάρεστα δια τῆς αὐτοκτονίας εἶναι οὐχὶ ἀνδρείου, ἀλλὰ μάλλον δειλοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα (Ἡθ. Νικ. γ', 7) και ἐσημείωσεν ὅτι εἰς τὸ μέσον τοῦτο καταφεύγουν οἱ φαῦλοι.

“Όχι δὲ μόνον ἀνανδρίας, ἀλλὰ καὶ φιλαυτίας τεκμήριον εἶναι ἡ αὐτοκτονία. Ὁ αὐτόχειρ παρασυρόμενος ἀπὸ ὑπερευαισθησίαν καὶ μικροφιλοτιμίαν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει θέτων τὸ ἄτομον του εἰς τὸ κέντρον πάσης ἐκτιμήσεως καὶ ἀξιολογήσεως, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ δεινὰ πού τὸν περιστοιχίζουν (πραγματικά ἢ καὶ κατὰ φαντασίαν), ἀποσπᾷ ἑαυτὸν ἀσπλάγχχνως ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα ἔναντι τῶν ὁποίων εἶχεν ἱεράς ὑποχρεώσεις καὶ τὰ ὁποῖα πιθανῶς ὁ θάνατός του θέλει βυθίσει εἰς ἀπόγνωσιν.

Ἐπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις ὅπου ὁ βίος καθίσταται αὐτόχρημα ἀβίωτος, ὅπου νόσος ἀνίατος ἢ γῆρας βαθύ ἀπὸ ἐσχάτην πενίαν παρακολουθούμενον ἢ ὀλοκληρωτικὴ ὄλων τῶν ὀνείρων καὶ τῶν ἐλπίδων διάψευσις κάμνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ἄχρηστον, βάρος δι’ ἑαυτὸν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, ἄχθος ἀρούρης. Ἄλλ’ οὔτε τότε ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς δὲν διανοεῖται νὰ κόψῃ βιαίως τὸ νῆμα τῆς ζωῆς. Ἐμφορούμενος ἀπὸ ζῶσαν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ἀνακουφιζόμενος μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ζωῆς, παρηγορούμενος ἀπὸ ἀνάλογα παραδείγματα ἀνδρῶν τῆς ἱεραῆς καὶ τῆς κοσμικῆς ἱστορίας ἐγκαρτερεῖ ἀναμένων τὴν στιγμὴν τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὴν βουλήν τοῦ μεγάλου Θεοῦ μηδέποτε ἐκβιάζων αὐτὴν ἢ προτρέχων αὐτῆς. Ἡ ἐνόχλησις πού δίδομεν ἐνίοτε εἰς τοὺς οἰκείους δὲν ἀποτελεῖ λόγον προσφυγῆς εἰς τὰ ἔσχατα μέσα. Οἱ οἰκεῖοι ἔχουν καθῆκον ἱερὸν νὰ παρασταθοῦν εἰς τὸ πάσχον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ τὸ περιθάψουν. Αἱ φροντίδες καὶ αἱ θυσίαι χόριν αὐτοῦ ἀποτελοῦν διὰ μίαν χριστιανικὴν οἰκογένειαν εὐχαρίστησιν καὶ παρηγορίαν.

Μία μόνον περίπτωσις καταστροφῆς τῆς ζωῆς ἐξ ἰδίας προαιρέσεως δύναται νὰ συζητηθῇ, ὅταν δι’ αὐτῆς ζητεῖται νὰ προληφθῇ προφανῆς καὶ βέβαιος κίνδυνος ἀθεραπέυτου προσβολῆς τῆς τιμῆς καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀσφαλοῦς καταισχύνῃς. Γυναῖκες αἱ ὁποῖαι ἐστερηθήσαν τὴν ζωὴν, διὰ νὰ μὴ πέσουν εἰς τὰς ἀνοσίους χεῖρας τῶν βιαστῶν κατὰ τοὺς διωγμοὺς καὶ στρατιῶται οἵτινες ἠρνήθησαν νὰ ὑποστοῦν τὴν ἀτίμωσιν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τὰς ἀναμενόμενας κακώσεις ἐκ μέρους κοκούργων ἐξουσιαστῶν εἶναι τὰ τυπικὰ παραδείγματα τῆς περιπτώσεως ταύτης. Ἄλλ’ οὔτε ἡ κατάστασις αὕτη, παρ’ ὅσῃν καὶ ἂν εὐρίσκη συγκατάβασιν εἰς τὴν ψυχὴν μας παρέχει δικαίωμα, αὐτοκτονίας, ἂν κριθῇ ὑπὸ αὐστηρῶς χριστιανικὴν ἔποψιν. Καθὼς εἶπεν ὁ ἐρὸς Αὐγουστίνος ἐξετάζων τὴν περίπτωσιν τῶν χριστιανῶν γυναικῶν, ἡ ἀγνεία δὲν ἔδρευε εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἶναι δυνατόν νὰ τηρηθῇ ἀμίαντος ἡ ψυχὴ, ὅσον καὶ ἂν καθυβρίσῃ κανεὶς τὴν σάρκα. Ἄν δὲ ὡς προληπτικὸν μέσον ἢ τοιαύτη ἐνέργεια κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς ἔχη κάποιο νόημα,

είναι έντελῶς άποκρουστέα, ὡς έπανορθωτικόν. Ὁ άδίκως ὕβρισθεὶς χριστιανὸς ὑπομένει μὲ καρτερίαν τὴν προσβολὴν ποῦ ὑπέστη καὶ ἀναμένει τὴν στιγμὴν ποῦ ὁ Θεὸς θά τὸν καλέσῃ πλυσίον Του.

Τὸ κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς ἔγκλημα εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο φοβερόν, ὅτι κλείει διὰ παντὸς τὴν θύραν τῆς μετανοίας. Καὶ ὅμως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς αὐτοκτονοῦντας δὲν ἀνελογίσθησαν τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματός των. Ἐνίστε προβαίνουν εἰς τὴν πρᾶξιν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πρώτων έντυπώσεων. Ὑπερβάλλουν τὴν δεινότητα τῆς θέσεώς των καὶ θεωροῦν άνίατον μίαν κατάστασιν, ἡ ὁποία έν τούτοις εἶναι ἐπιδεκτικὴ μεταβολῆς. Ὁ χρόνος, ἱατρὸς ὄλων τῶν κακῶν εἶναι δυνατὸν νὰ καταστήσῃ πλέον άνεκτὴν τὴν συμφορὰν των καὶ νὰ ἀμβλύνη τὸν πόνον των, ἀρκεῖ νὰ καταβάλουν τὴν ἀπαιτούμενην φροντίδα καὶ νὰ μὴ καταβληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν. Ἡ φράσις « ὁ βίος μου ἔγινεν ἀβίωτος » εἶναι πολλακίς μία ὑπερβολὴ καὶ πρόσωπα διασωθέντα τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἔζησαν ἔπειτα εὐτυχῆ καὶ ἡρεμον ζωὴν. Ἐνίστε εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρῃ κανεὶς διέξοδον καὶ εἰς τὰς πλέον δυσχερεῖς περιστάσεις καὶ πόρον εἰς τὴν μεγίστην ἀπορίαν. Εἶναι δυνατὸν ν' ἀντικρύσῃ έν γεγονὸς ὑπὸ έντελῶς νέαν ἄποψιν καὶ εἴτε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του εἴτε εἰς τὴν συμπαραστάσιν ἄλλων προσώπων νὰ εὕρῃ τὴν δύναμιν ἣτις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν ἀποπνικτικὸν κλοιόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει πέσει. « *Τῶν ἀμηχανῶν* », λέγει ὁ ποιητής, « *πόρον εὔρε Θεός* ». Μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν ὁ ἄνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν.

Ἄλλὰ διὰ νὰ μὴ φθάσῃ ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῆ ἂν πρέπει ἢ δὲν πρέπει πλέον νὰ ζῆ, ἄς λάβῃ ἐγκαίρως ὅλα τὰ δυνατὰ μέτρα. Ἀκόλαστος καὶ ἄσωτος βίος ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, προκαλεῖ τύψιν συνειδήσεως καὶ ἀηδίαν διὰ τὴν ζωὴν. Ὁ χριστιανὸς ἄς ζῆ μὲ σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν, ἄς εἶναι μετριόφρων καὶ ὀλιγαρκῆς καὶ ἄς διάγῃ βίον γενικῶς ἑνάρετον. Εἰς κακὸν ἀποτέλεσμα ὀδηγεῖ ἐπίσης ἡ ἀπιστία καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεόν, ένῶ, καθὼς ἐξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, τὸ δένδρον τῆς πίστεως εἶναι βαθύρριζον, αἱ θύελλαι τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς ἀπογνώσεως δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ τὸ παρασύρουν καὶ νὰ τὸ ἐκριζώσουν.

Διότι ὁ πιστεύων ἐλπίζει καὶ ὁ ἐλπίζων οὐδέποτε ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς.

2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθυσίας.

Τὸ ζῆν εἶναι μέγα ἀγαθόν. Εἶναι ἡ πρωταρχικὴ θεία δωρεά· ἀκόμη ὅμως περισσότερο βαρύνει τὸ εὖ ζῆν. Εἶναι χρέος μας νὰ περιφρουροῦμεν καὶ νὰ ὑπερασπιζώμεθα τὴν ζωὴν μας· εἶναι ὅμως μεγαλύτερον χρέος μας νὰ τὴν θυσιάζωμεν δι' ἓνα ὑψηλότερον σκοπόν· ἡ ἀνανδρος φιλοζωία δὲν εἶναι ἀρετὴ ὑψίστη ἀντιθέτως ἀρετὴ εἶναι ὁ ἐντιμος θάνατος χάριν ἐνὸς ἰδανικοῦ. Ἡ ἐξουσία αὐτῆ προσφορά τῆς ζωῆς χάριν ἐνὸς ὑψηλοτέρου σκοποῦ καλεῖται αὐτοθυσία. Τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, ὅπου ὑπάρχει, ἀποδεικνύει ἐξαρσιν καὶ προσδίδει ἀληθῆ αἴγλην εἰς τὰ ἄτομα καὶ τοὺς λαούς. Οἱ χριστιανοὶ μάρτυρες ἐλάμπρυναν τὸ χριστιανικὸν στερέωμα μὲ τὴν χάριν τῆς πίστεώς των. Φρικταὶ βάσανοι καὶ ἀλγεινότατα μαρτύρια τοὺς ἐχάρισαν τὸν φωτοστέφανον τῆς αἰδίου δόξης. Ἀπὸ τὴν λίμνην τοῦ αἵματός των ἀνέθαλε τὸ ἀγλαόκαρπον δένδρον τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πνεῦμα αὐτοθυσίας φανερώνει ἡ θαρραλέα ἀντίστασις τοῦ Μ. Βασιλείου ἐναντι τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος Μοδέστου, ὁ ὁποῖος τὸν ἠπέλιψε μὲ ἐξορίαν καὶ μαρτυρικὸν θάνατον, καθὼς καὶ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἡ σθεναρὰ ἐναντι τῆς αὐτοκρατείας Εὐδοξίας καὶ τῆς συνησπισμένης αὐλοκολακείας συμπεριφορά, ἡ ὁποία καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς ἐξορίαν, διὰ νὰ ἀποθάνῃ ἀπὸ τὰς κακουχίας τῆς ὁδοιπορίας του πρὸς Πιτυοῦντα. Κορυφωμα τῆς αὐτοθυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως ἀποτελεῖ ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Ἰησοῦ, ὅστις ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ὑπὲρ πολλῶν. Ἀπὸ δὲ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἀναλογιζόμεθα μ' εὐγνωμοσύνην τὴν αἱματηρὰν θυσίαν τῶν γιγαντομάχων πατέρων μας ἐν τῇ προσπαθειᾷ των νὰ μᾶς ἐξασφαλίσουν πατρίδα ἐλευθέραν.

Ἐπὶ τὰς λοιπὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ αὐτοθυσία ἐπιβάλλεται καὶ ἀποτελεῖ ὑπέρτατον καθῆκον. Ἴδου μερικαί :

1. Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ὅλη ἠθικὴ ὑπόστασις καὶ ἡ ἀρετὴ μας καὶ ἐξαναγκαζώμεθα καὶ βιαζώμεθα νὰ πράξωμεν ἀθέμιτον καὶ ἀνόσιον πράξιν·

2. Ὅταν ἀπειλῆται ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ προσώπων προσφιλῶν

ἡ ἐμπειστομένων εἰς τὴν φρούρησίν μας. Αὐτονόητον ὅτι βαρύτερον εἶναι τὸ καθῆκον τῆς αὐτοθυσίας διὰ τοὺς κοσμικοὺς ἢ ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος εἶπεν : « ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων » (ΐω. ι', 11). Ἡ περίπτωση τοῦ Κόδρου ὡς κοσμικοῦ ἄρχοντος, τοῦ Γρηγορίου Ε' ὡς ἐκκλησιαστικοῦ εἶναι ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα αὐτοθυσίας αὐτοῦ τοῦ εἶδους.

3. Ὅταν εὐρίσκεται εἰς κίνδυνον ἡ πατρίς καὶ ἡ σωτηρία τῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς μας. Διότι ἡ πατρίς, καθὼς καὶ ἡ πίστις, εἶναι ἱερώτατα τοῦ ἀνθρώπου κτήματα καὶ ὁ ὑπὲρ αὐτῶν θάνατος ἐθεωρήθη πάντοτε καὶ θεωρεῖται ὡς καθῆκον ποῦ ἐπισπᾶται τὴν αἰδίων εὐγνωμοσύνην τῶν ἐπιζώντων. Πόλεις καὶ χῶραι ἐπιδεικνύουν τὰ μνημεῖα τῆς λατρείας των πρὸς τοὺς πεσόντας ὑπὲρ πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀνδρῶν ἐγκώμιον συνέθεσε, διὰ νὰ μείνη εἰς τὴν αἰωνιότητα, ὁ πλέον βαθυγνώμων ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τὸ ἔθεσεν εἰς τὸ στόμα τοῦ πλέον μεγαλοπράγμονος πολιτικοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸν ἀσύγκριτον ἐπιτάφιον λόγον του ὁ Περικλῆς καὶ ἄλλα πολλὰ λέγει περὶ τῶν τιμωμένων νεκρῶν καὶ τὰ γνωστότατα ἐκεῖνα, ὅτι οἱ ὑπὲρ πατρίδος θυσιαζόμενοι ἀξιοῦνται ἀειμνήστου δόξης καὶ τάφος αὐτῶν εἶναι ὀλόκληρος ἡ γῆ.

3. Χριστιανικὴ εὐθανασία.

Ἀφοβίαν καὶ γενναιότητα ἀποδεικνύει ὁ καλὸς χριστιανὸς καὶ ὅταν καταληφθῆ ἀπὸ νόσον βαρεῖαν ἢ αἰσθανθῆ προσεγγίζοντα τὸν θάνατον. Χωρὶς νὰ εἶναι μοιρολάτρης καὶ χωρὶς νὰ περιφρονῆ τῆς ἐπιστήμης τὰ φῶτα, ὁμως μὲ ἐγκαρτέρησιν ὑπομένει τοὺς πόνους, ἀνακουφίζεται μὲ τὴν σκέψιν ὅτι « ὄν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει », καὶ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντιμετωπίζη τὸ μοιραῖον τέλος μὲ φρίκην ἐμφορεῖται ὑπὸ χρηστῶν ἐλπίδων. Μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος τὸν θάνατον ἐπίστευεν ὡς κάτι παρόμοιον μὲ ἐπιστροφήν εἰς τὴν πατρίδα, θεωρεῖ καὶ ὁ χριστιανὸς τὸν θάνατον μετάβασιν ἀπὸ τὴν πρόσκαιρον καὶ πλήρη θλίψεων ζωὴν εἰς ἄλλην καλυτέραν καὶ διαρκεστέραν, ἀπὸ τὴν ἐφήμερον εἰς τὴν μόνιμον κατοικίαν. Ὡς γνήσιος τοῦ Χριστοῦ μαθητῆς, δὲν καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν θάνατον ἀπροόπτως. Γνωρίζει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραμείνῃ ἐνταῦθα αἰώνιος : « οὐ γὰρ ἔχομεν ὄψε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν » (Ἑβρ. ιγ'. 14) καὶ εἶναι πάντοτε προητοιμασμένος διὰ τὴν τοιαύτην ἀποδημίαν. Αὐτὸ τὸ ἤρεμον καὶ γαλήνιον ἀντίκρουσμα τοῦ θανάτου ὀνομάζομεν εὐθάνασίαν. Καὶ εἶναι ἡ εὐθανασία ὀλίγων μὲν ἐπίτευγμα, κοινὸς δὲ πόθος ὄλων τῶν ἀνθρώπων : « Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν ! »

Ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐσχάτην ὥραν εἶναι τεκμήριον καὶ τῆς ὄλης αὐτοῦ ζωῆς καὶ πολιτείας.

Διάφορος τῆς χριστιανικῆς εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ εὐθανασία.

Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀκούεται καὶ γράφεται ὅτι κάποιος ἀνιάτως ἀσθενῶν ἐπεισεν ἕνα ἀπὸ τοὺς οἰκείους του νὰ τὸν βοηθήσῃ, ὥστε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν βασανισμένην ζωὴν του, προμηθεύων εἰς αὐτὸν δηλητήριον ἢ ἄλλο φονικὸν μέσον. Ἄλλοτε πάλιν ἀκούεται ὅτι μία μητέρα, βλέπουσα ὅτι τὸ παιδί τῆς ὑποφέρει χωρὶς ἐλπίδα νὰ ἰατρευθῇ, τὸ ἐθανάτωσεν ἡ ἴδια. Ἡ ὅτι κάποιος ἰατρός ἀπεφάσισε νὰ λυτρώσῃ τὴν πάσχουσαν σύζυγόν του μετὰ τὴν ἀνώδυνον ἔνεσιν κάποιου παρασκευάσματος. Εἰς τὴν βίαίαν αὐτὴν ἀποκοπὴν τοῦ νήματος τῆς ζωῆς πάσχοντος ἀνθρώπου ἐδόθη ἐπίσης τὸ ὄνομα εὐθανασία. Θὰ ἴδωμεν, ἂν ὄντως δικαιοῦται νὰ τὸ λάβῃ.

Πρῶτον, τὸ ἀνιάτον μὲς ἀσθενείας εἶναι ἔννοια σχετικὴ. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάστασιν ποῦ εὐρίσκονται εἰς δεδομένην στιγμὴν αἱ γνώσεις μας διὰ μίαν νόσον. Ἡ κατάστασις ὁμοῦ αὐτῆ εἶναι ἐντελῶς ρευστή. Ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἡ ἱατρικὴ σημειώνει νέας προόδους καὶ ἀσθένειαι ἄλλοτε ἀνιάτοι σήμερον δύνανται νὰ θεραπευθοῦν. Δὲν δικαιοῦμεθα νὰ ἐπιθέσωμεν τὴν ἔνδειξιν « ἀνιάτων » εἰς κανὲν νόσημα. Ἐκτὸς τούτου δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης ἐσφαλμένης διαγνώσεως.

Δεύτερον, ὑπάρχουν ἀσθένειαι ἀνιάτοι, ἀλλ' οὐχὶ θανατηφόροι. Ὁ ἀσθενὴς θὰ ζήσῃ μακρὰ ἔτη καὶ ἴσως μετὰ τὸν καιρὸν, τὴν μελέτην ἢ τὴν ἀγάπην τῶν ἰδικῶν του εὖρη κάποιαν ἀνακούφισιν. Πρέπει νὰ τὸν φονεύσωμεν μετὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον;

Τρίτον, ὁ πόνος δὲν εἶναι ἀναγκαῖον παρακολούθημα τῆς ἐπιθανατιοῦ ἀγωνίας, ὥστε ν' ἀνησυχῶμεν τόσον πολὺ διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ νὰ τὸν θανατώσωμεν μετὰ « φιλάνθρωπα » μέσα. Ἀξιόπιστοι συγγραφεῖς καὶ ἡ πείρα βεβαιῶνουν ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις ὁ ἀσθενὴς ἐφάνη νὰ σβύνη ἡσυχῶς, χωρὶς πόνον. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ὁ πόνος ἐξαρτᾶται πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος. Ἡ ἀγάπη, ἡ ἐλπίς, ἡ θέλησις, ἡ πίστις πολλάκις νικοῦν τὸν φοβερώτερον πόνον. Τὸ δέος, ἡ ἀνησυχία, ἡ πικρία τῆς ἐγκσταλείφωσος δυναμώνουν καὶ τὸν ἀσθενέστατον. Δὲν ἔμποροῦμεν λοιπὸν νὰ ἐκτιμήσωμεν ἀντικειμενικῶς τὸν πόνον τῶν ἄλλων καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὰς περιπτώσεις ποῦ ἐπιβάλλεται ἡ φρικτὴ ἐπέμβσις.

Τέταρτον. Ἄλλ' ἔστω ὅτι ὁ ἀσθενὴς ζητεῖ ἐπιμόνωσ τὸν θάνατον. Δικαιοῦμεθα νὰ τὸν βοηθήσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας του; Ὁχι, διότι τίποτε δὲν μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἔχει διαυγῆ κρίσιν. Ἐξαντλητικὴ καὶ μακρὰ νόσος μειώνει τὴν ἱκανότητα κρίσεως τοῦ ἀρρώστου. Ἄν πάλιν ἐκτιμᾷ ὀρθῶς, μήπως τοῦτο εἶναι συνέπεια τῆς ἀνηκούστου σκληρότητος ποῦ εἶχομεν νὰ τοῦ ἀποκαλύψωμεν τὴν σοβαρότητα τῆς θέσεώς του;

Πολλοί, ἀποπειραθέντες νὰ αὐτοκτονήσωσιν, ἐζήτησαν εὐθύς ἀμέσως τὴν ἔλευσιν τοῦ ἱατροῦ διὰ νὰ σωθοῦν. Ποτὲ δὲν γνωρίζομεν τί κρύπτει εἰς τὰ ἄδυτά τῆς ἡ ψυχῆ ἐνὸς ἀσθενοῦς. Πάντοτε ἡ ἐλπίς παραστέκει εἰς μίαν σκοτεινὴν γωνίαν.

Ούτε άλλως τε γνωρίζομεν τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν καὶ τὰ πλέον ἀπίθανα καὶ ἀπροσδόκητα δύνανται νὰ συντελεσθοῦν.

Ἡ ἀναγκαστικὴ λοιπὸν εὐθανασία εἶναι ἔγκλημα, ὅπως κάθε βία ἀφαίρει τὴν ζήτησιν ζωῆς. Ὁ χριστιανὸς δὲν ἐγκρίνει οὔτε ἀνέχεται αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν « φιλανθρωπία ».

4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμὴ.

Ὅτι ἡ τιμὴ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀτίμητον κτῆμα, εἶναι κοινὴ πεποιθήσις. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόκτησις καλῆς ὑπολήψεως καὶ ἡ προστασία αὐτῆς ἔναντι ἀδίκου προσβολῆς εἶναι ὄχι μόνον δικαίωμα τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσις αὐτοῦ.

Ἡ φροντίς πρὸς ἀπόκτησιν τιμῆς δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀξιοκατάκριτον. Καθεὶς δύνανται καὶ πρέπει νὰ εἶναι φιλότιμος καὶ ἡ φιλοτιμία εἶναι ἀρετὴ, ἡ ὁποία συντελεῖ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν κοινωνιῶν. Ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει ἀπὸ πνεῦμα κακῶς νοουμένης ταπεινοφροσύνης νὰ ρέπῃ πρὸς τὰ μικρὰ καὶ εὐτελῆ ἐν τῇ προσπάθειά του νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ ἀναλόγως πάντοτε πρὸς τὴν ἰκανότητα του ἀποβλέπει εἰς ἔργα γενναῖα, εἶναι πάντοτε πρόθυμος διὰ νέους ὅλον ἐν ἀγῶνας καὶ κινδύνους χάριν εὐγενεστέρων σκοπῶν, ἀποφεύγει δὲ κάθε ἐκδήλωσιν μικροπραγμοσύνης καὶ μικροψυχίας. Ὁ φιλότιμος δὲν περιορίζεται εἰς ἕνα στενὸν κύκλον τυπικῶν καθηκόντων, ἀλλὰ κινεῖται ἔξω αὐτοῦ προσπαθῶν νὰ γίνῃ ἐπωφελέστερος εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. Ὁ χριστιανὸς ἐπιδεικνύει βεβαίως σωφροσύνην, ἀλλ' εἶναι πρὸς αὐτὸν ξένη κάθε ραθυμία καὶ νωθρότης, ποὺ εἶναι συμπτώματα ἐλλείψεως σθένους ψυχικοῦ καὶ ἀποτελοῦν παραποίησιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ χριστιανικὴ μεγαλοψυχία καὶ φιλοτιμία πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἀγνότητα διαθέσεως καὶ φρόνησιν. Χωρὶς αὐτὴν καταντᾷ μεγαλομανία, ἡ ὁποία ὄχι μόνον δὲν ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀχαλίνωτον πάθος. Πράγματι, ἀπὸ τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν κακὴν καὶ παράλογον φιλοδοξίαν.

Ὁ φιλόδοξος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τιμὰς καὶ διακρίσεις τὰς ὁποίας δὲν ἀξίζει. Καὶ ὅταν δὲν ἀξιοῦται τῶν διακρίσεων αὐτῶν, ὀργίζεται κατὰ τῶν ἄλλων καὶ μισεῖ αὐτούς, χρησιμοποιοεῖ δὲ καὶ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν τυχὸν διαθέτει, διὰ νὰ τοὺς ἐκδικηθῇ,

χωρίς να διστάζει να καταφύγει εις την συκοφαντίαν ἢ τὸ ψεῦδος. Αὐτὸς καὶ οἱ ὅμοιοι πρὸς αὐτὸν δὲν εἶναι φιλότιμοι μὲ τὸ νόημα ποῦ ἔδιδον εἰς τὴν λέξιν οἱ παλαιοὶ καὶ ποῦ καθωρίσαμεν ἀνωτέρω. Εἶναι ἀπλῶς ἐγωισταὶ καὶ ἀλαζόνες. Ὁμοιάζουν μὲ τοὺς φαρισαίους, ποῦ ἠγάπων τὴν πρωτοκλισίαν εἰς τοὺς δεῖπνους καὶ τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τὰς συναγωγὰς καὶ τοὺς ἐπιδεικτικούς χαιρετισμούς εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἤθελον νὰ τοὺς φωνάζουν Κύριε, Κύριε. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ὄλη δραστηριότης των, λέγει ὁ Ἰησοῦς, ἦτο νὰ κατεσθίουν τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν. Πράγματι, ὁ φιλόδοξος εἶναι οὐχὶ σπανίως καὶ ὑποκριτὴς καὶ μοχθηρὸς.

Μορφαὶ τῆς ἀχαλινώτου φιλοδοξίας εἶναι ἡ κενοδοξία ἢ ματαιοδοξία καὶ ἡ δοξομανία. Ὁ ματαιόδοξος ὑπερφηανεύεται δι' ἀνάξια λόγου πράγματα. Καυχᾶται διὰ τὰς στενὰς σχέσεις του πρὸς ὑψηλὰ πρόσωπα, διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν του, διὰ τὰς κατακτήσεις του εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ δοξομανὴς πάλιν κατέχεται ἀπὸ ἓν εἶδος ἀνοήτου φιλαρσεκείας. Ἀπεναντίας ὁ φιλότιμος δὲν ἐπιζητεῖ τὴν κολακείαν καὶ τὸν ἔπαινον. Σκοπὸς του εἶναι ἡ ἐπιτέλεις τοῦ ἀγαθοῦ, ὅχι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐπιδοκιμασία. Καὶ χαίρει μὲν, ὅταν αἱ ὑπηρεσίαι του τιμῶνται καὶ ἀναγνωρίζωνται, ἀλλὰ καὶ ὅταν τοῦτο δὲν συμβαίνει, οὔτε ἀπογοητεύεται, οὔτε ἀγανακτεῖ, ἀλλὰ γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἐπιμένῃ βέβαιος ὅτι μίαν ἡμέραν θὰ κριθῆ δικαιοτέρον.

Πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς εὐγενοῦς φιλοδοξίας, ἦτοι τῆς «φιλοτιμίας», δὲν ἀντιστρατεύονται τὰ γνωστὰ ἐκεῖνα χωρία τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπου ὁ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων ἔπαινος θεωρεῖται ἀνάξιος τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ. Ὅταν ὁ Σωτὴρ λέγει (Ματθ. ε', 11) «μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἐνεκεν ἐμοῦ», «εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσχετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν» καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτά, δὲν ἔννοεῖ ὅτι ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ πράττῃ ἔργα ἐπισύροντα τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὅτι ἡ γνώμη ἀνθρώπων μὲ διεστραμμένην συνείδησιν ἢ τυφλωμένων ἀπὸ τὴν ἀπιστίαν δὲν ἔχει σπουδαιότητα καὶ δεύτερον ὅτι τῆς ἐξωτερικῆς πρέπει νὰ προτιμᾷ κανεὶς τὴν ἐσωτερικὴν ὑπόληψιν. Ἐσωτερικὴ δὲ ὑπόληψις εἶναι ἡ ἀγαθὴ περὶ ἡμῶν γνώμη τῶν ἄλλων,

ὅμως ἢ κατὰ τῆς ὑπολήψεώς μας καταφορά τείνη νὰ λάβη διαστάσεις, δὲν πρέπει ν' ἀποφεύγεται ἡ δημοσία ἀπολογία καὶ ἀπόκρουσις τῶν κατηγοριῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ προσφυγὴ εἰς τὸ δικαστήριον. Ἡ σιγὴ δὲν εἶναι πάντοτε ὄπλον ἀποτελεσματικόν. Ἄρκει εἰς τὰς ἐνεργείας μας πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς μας νὰ ἀποφεύγεται ἡ πομπώδης περιαιτολογία καὶ νὰ ἐπιδεικνύεται μετριοπάθεια. Γενικώτερον δὲ ἄς ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας τὰ ἀκόλουθα : Αἱ πράξεις μας, καὶ ὅταν γίνονται ἐν τῷ κρυπτῷ, πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε ἀφόβως νὰ ἤμποροῦν ν' ἀντικρύσουν τὸ φῶς. Διότι καὶ ἂν κανεὶς δὲν τὰς βλέπῃ, τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ φθάνει παντοῦ. Μόνον πράξεις τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἐδιστάζομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ἐνώπιον ὄλων, μόνον τοιαύτας πράξεις συγχωρεῖται νὰ πράττωμεν. Δι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐντρέπεται καὶ νὰ ὑπολογίζῃ τὸν ἑαυτὸν του, ὅσον καὶ τοὺς ἄλλους.

5. Ἡ ἀγνότης τοῦ σώματος.

Τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον εἶναι κάτι ποῦ ἀξίζει τὸν σεβασμὸν μας, ἀφοῦ ἐξῆλθεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Δημιουργοῦ. Προσιτὸν καθὼς εἶναι εἰς τὰς αἰσθήσεις, γίνεται τὸ σύμβολον τῆς ἀφανοῦς καλλονῆς τῆς ψυχῆς. Μολονότι αὐτὸ τὸ ἴδιον γήινον καὶ φθαρτόν, εἶναι ναὸς τοῦ Θεοῦ, διότι μέσα εἰς αὐτὸ ἐνοικεῖ τὸ πνεῦμα ποῦ Ἐκεῖνος ἐδώρησεν εἰς τὰ πλάσματά του. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ κατοικητήριον τῆς ψυχῆς. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν δικαίωμα νὰ τὸ καταστρέψωμεν ἢ νὰ τὸ βλάψωμεν, ἀντιθέτως ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ περιφρουρήσωμεν καὶ νὰ τὸ προστατεύσωμεν ἀπὸ κινδύνους καὶ νὰ τὸ διατηρήσωμεν ἐν εὐεξίᾳ. Οἰοσθήποτε καὶ ἂν ὀρίζεται ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς φιλοσόφους τοῦ ἀνθρώπου ὁ προορισμός, τίποτε δὲν ἐπιτυγχάνεται χωρὶς σῶμα ὑγιές. Ὁ πλοῦτος, ἡ προγονικὴ δόξα, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν ὠφελοῦν, ὅταν ἡ εὐεξία τοῦ σώματος ἀπολεσθῇ.

Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἡ βουλευτικὴ ἐνέργεια ὑφίστανται ἄμεσον ἐξασθένησιν, ὅταν αἱ σωματικαὶ δυνάμεις ἀτονοῦν, καὶ ὑπάρχει ἀρκετὴ ἀλήθεια εἰς τὴν διακήρυξιν τῶν Ρωμαίων *mens sana in corpore sano*. Καὶ μολονότι οὔτε ὅλοι οἱ ἔχοντες ρωμαλέον σῶμα διακρίνονται διὰ τὴν πνευματικὴν των ὀξύτητα ἢ τὴν ἀγαθὴν των βούλησιν, οὔτε ὅλοι οἱ ἀσθενικοὶ καὶ καχεκτικοὶ ὑστεροῦν πνευματικῶς ἢ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν, ἐν τούτοις φαίνεται ὀρθὸν νὰ δεχθῶμεν

ὅτι ἄρμονία τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν σταθερῶς εὐάρεστον συναίσθημα εὐεξίας καὶ εἰρήνης. Τοῦτο δημιουργεῖ κανονικῶς κλίμα εὐμενῆς δι' ἀγαθὰς πράξεις.

Καὶ πάλιν ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίστροφος ἐπίδρασις ἐκ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα. Ἡ ἰδική μου γνώμη, λέγει ὁ Πλάτων (Πολ. 403 α), δὲν εἶναι ὅτι τὸ γερὸν σῶμα μὲ τὴν γερωσύνην του κάμνει καλὴν τὴν ψυχὴν, ἀλλ' ἀπεναντίας πιστεύω ὅτι ἡ καλὴ ψυχὴ μὲ τὴν ἰδικὴν τῆς ὑγείαν κάμνει τὸ σῶμα νὰ πάρῃ κάθε δυνατὴν βελτίωσιν. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ἐπίσης ἐξόχους ἄνδρας οἱ ὅποιοι καίτοι εἶχον ἀσθενῆς σῶμα, διεκρίθησαν ἐν τούτοις καὶ ἐμεγαλούργησαν μὲ τὴν ψυχικὴν των ρώμην καὶ ὑγείαν.

Ὅ,τι λοιπὸν παραβλάπτει τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος ἔχομεν καθῆκον νὰ τὸ ἀποφεύγωμεν. Ἡ ὑγιεινὴ θὰ διδάξῃ ἀκριβέστερον τὸ κεφάλαιον τοῦτο. Ὅπωςδήποτε κάθε ὑπερβολὴ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος εἶναι ἐπιβλαβής. Χρήσις ποτῶν οἰνοπνευματωδῶν καὶ ἄλλων δηλητηρίων, εἰσαγομένων διὰ τοῦ ἀναπνευστικοῦ ἢ τοῦ πεπτικοῦ συστήματος εἰς τὸν ὀργανισμόν, ὁδηγεῖ εἰς ἀποτελέσματα καταστρεπτικὰ διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὸ σῶμα. Γαστριμαργία ὡς πρὸς τὰ εἰσερχόμενα, ἀκολασία ὡς πρὸς τὰς παντὸς εἶδους ἀπολαύσεις καὶ τὸ σῶμα βλάπτουν καὶ τὸ πνεῦμα ἀποχαυνώνουν καὶ ἀκίνητοποιοῦν. « *Τὸ ὑπερεμπίμπλασθαι τὴν γαστέρα καὶ καταβαρύνεσθαι ταῖς τροφαῖς κατάρας ἄξιον* », εἶπεν ὁ Μ. Βασίλειος. Κοπιώδης ἐργασία ὑπερβαίνουσα τὰς δυνάμεις καὶ σφοδραὶ συγκινήσεις καὶ ταραχαὶ τῆς ψυχῆς ἔχουν ὀδυνηρὰν ἐπίδρασιν. Ὅμοιος ἀνθυγιεινὴ κατοικία καὶ πολύωρος διαμονὴ εἰς κακῶς ἀεριζόμενους χώρους. Ἄλλὰ καὶ ἀποχὴ ἀπὸ κάθε ἐργασίαν καὶ ἄσκησιν τῶν μυῶν καὶ ἀπὸ κάθε ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματος καὶ μαλθακότης καὶ τρυφηλὸς βίος εἰς ὅμοιον ἀποτέλεσμα φέρουν, διότι ἀδυνατίζουν τὸ σῶμα καὶ τὸ καταντοῦν εὐεπίφορον εἰς ἀσθενείας. Ἡ τήρησις ἐξ ἄλλου καθαριότητος τοῦ σώματος εἶναι καθῆκον ὄχι μόνον πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκείνους μετὰ τῶν ὁποίων συζῶμεν καὶ ἀναστρεφόμεθα.

Μὲ τὴν καθαριότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ σώματος εἶναι συνδεδεμένη καὶ ἡ εὐπρέπεια τῆς περιβολῆς. Πρέπει ὅμως ν' ἀποφεύγεται κάθε περιττὸς καλλωπισμὸς καὶ κάθε περὶ τὴν ἀμφίεσιν προκλητικότης καὶ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν. Ἡ ἐξωτερικὴ μας ἐμφάνισις ὑπὸ τινὰ

ἐποψιν προσδιορίζει καὶ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον, ἡ δὲ ἀπλῆ σεμνὴ καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν θέσιν μας ἀμφίεσις εἶναι ἔνδειξις κοσμιότητος ὡς πρὸς τὰ ἦθη.

Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος ἡ γυμναστική, αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις. Βεβαίως ἡ ἄνευ μέτρου ἀπασχόλησις μὲ ἀγωνίσματα ἀθλητικὰ καὶ ἐπιδόσεις καὶ παιδιὰς εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ σῶμα νὰ βλάψῃ καὶ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν νὰ παρεμποδίσῃ. Ὅμως ἡ ἐν μέτρῳ ἐπασχόλησις εἶναι εὐεργετική. Αἱ ἀσκήσεις συντελοῦν εἰς τὴν ταχύτεραν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος τὴν πληρεστέραν ἐναλλαγὴν τῆς ὕλης καὶ δι' αὐτὸ εἰς τελειότεραν πέψιν καὶ ἀφομοίωσιν. Ἄλλ' εἶναι σφάλμα νὰ νομίζεται ὅτι αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ ἰδίᾳ αἱ ὁμαδικαὶ ἀθλοπαιδιαί, αἱ ρυθμιζόμεναι κατὰ νόμους, ὠφελοῦν μόνον τὸ σῶμα. Ἐπινοητικότης καὶ ἐφευρετικότης, ἐτοιμότης καὶ θάρρος εἶναι ἀρεταὶ καλλιεργούμεναι δι' αὐτῶν. Μὲ αὐτὰς ὁ ἀνυπόμονος γίνεται πολλάκις καρτερικὸς, ὁ ἀπαιτητικὸς ἀνεκτικὸς, ὁ ὀξύθυμος εὐδιάλλακτος, ὁ ὑπερόπτης φιλόφρων. Μὲ αὐτὰς ὁ νέος μαθαίνει νὰ συμπεριφέρεται ὀρθῶς, εἴτε νικᾷ εἴτε ἡττᾶται. Ἀσκεῖται λοιπὸν κατὰ τρόπον ἔμπρακτον εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς ἐντιμότητος, τῆς γενναιότητος, τῆς αὐταπαρνησίας καὶ μαθαίνει νὰ σέβεται τὸ δίκαιον τῶν ἄλλων. Συνηθίζει τέλος νὰ δέχεται τὸ κῦρος τῶν νόμων καὶ νὰ ὑποτάσσεται ἐκουσίως εἰς αὐτούς.

Ὡς ἄριστον μέσον διατηρήσεως τῆς ὑγείας τοῦ σώματος καὶ προαγωγῆς τῆς πνευματικῆς ὑγείας ἐκρίθη ἐκ παλαιωτάτων χρόνων ἡ ἐγκράτεια. Ὁ ἐγκρατὴς διατηρεῖ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς ἀκμαίᾳ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις καὶ ἀποβαίνει χρήσιμος εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν ὅλην κοινωνίαν. Ἀντιθέτως ὁ ἐκδοτος εἰς τὰς ἡδονὰς θὰ ἴδῃ συντόμως τὸ σῶμά του νὰ μαραίνεται, τὸ πνεῦμα νὰ ἀτονῇ, θὰ αἰσθανθῇ ὅτι γηράσκει προῶρως καὶ ὅτι εἶναι αὐτὸς ὑπαίτιος τῆς τοιαύτης παρακμῆς.

Τῆς ἐγκρατείας μορφή εἶναι ἡ νηστεία. Ἄλλ' αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μία τυπικὴ, περιοδικῶς ἐπιβαλλομένη ἀποχὴ ἀπὸ μίαν καθωρισμένην σειρὰν ἐδεσμάτων, οὔτε ὡς πρᾶξις καθ' ἑαυτὴν εὐάρεστος εἰς τὸν Θεὸν ἀσχέτως πρὸς τὸν ὅλον βίον τοῦ νηστεύοντος. Ἡ νηστεία πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μέσον ἠθικῆς αὐτοπαιδαγωγίας καὶ ρυθμίσεως τῶν ὁρμῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν

τοῦ πνεύματος. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐγκράτεια καὶ μετριότητα ὡς πρὸς τὰς ἐν γένει ἀπολαύσεις καὶ ἐπιθυμίας. Ἐκὼς καὶ ὡς πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰς ἀκροάσεις ἐνδείκνυται κάποια μετριότης, διότι ἡ ἀλόγιστος παρακολούθησις καὶ χρῆσις συνεπάγεται τὸν κίνδυνον νὰ χάσωμεν τὴν ἐσωτερικὴν μας ἐλευθερίαν καὶ αὐτοκυριαρχίαν. « *Μὴ μέντοι ἐν τῇ ἀποχῇ μόνῃ τῶν βρωμάτων τὸ ἐκ τῆς νηστείας ἀγαθὸν ὀρίζου. Νηστεία γὰρ ἀληθὴς ἢ τῶν κακῶν ἀλλοτριώσις* », λέγει ὁ Μ. Βασίλειος. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ὄλως ἀπαράδεκτος εἶναι ἡ νηστεία τῶν ἀπεχόντων μὲν ἀπὸ ὠρισμένης τροφᾶς, βεβηλούντων δὲ τὰ ὄσια καὶ τὰ ἱερά καὶ ἐκείνων οἱ ὅποιοι, ἐνῶ θέτουν φραγμὸν εἰς τὰ εἰσερχόμενα, παρουσιάζονται ἀκρατεῖς εἰς ὅ,τι λέγουσιν καὶ πράττουν. Ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι τοῦλάχιστον σεμνότεροι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι, ἐνῶ δὲν νηστεύουν, ἔχουν ὁμως συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἀναξιοτήτος.

« *Ἐγυαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνητῷ* » (Σιμωνίδου Ἀποσπ.). *Συμπάσχει ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι καὶ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ*» (Κλεάνθης ὁ Στωικός). « *Κρατεῖν εἰθίζεο τῶνδε γαστρὸς μὲν πρῶτιστα...* » (Πυθαγόρου Χρυσᾶ Ἐπη). « *Ἡ δ' ἐγκράτεια μόνῃ ποιῶσαι καρτερεῖν, μόνῃ καὶ ἡδεσθαι ποιεῖ ἀξιῶς μνήμης* » (ἦτοι εὐχαριστοῦμεθα περισσότερο μὲ ἐκεῖνα πού εἰχομεν τὴν ὑπομονὴν νὰ στερηθῶμεν ἐπ' ἄρκετόν) (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 5, 9). « *Σωκράτης ἐφη ἀρίστην ἀοχὴν εἶναι τὸ ἑαυτοῦ ἄρχειν* » (Στοβαίου Ἀνθολ.).

6. Ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος.

« *Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει* », εἶπεν ὁ σοφός. Καὶ ἡ πείρα ἢ καθημερινὴ καὶ ἡ μακρὰ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου βεβαιώνουν ὅτι οὗτος εἶναι ἐκ φύσεως ζητητικὸς τῆς ἀληθείας. Τὸ φιλέρουν καὶ φιλομαθὲς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς του φύσεως. Ἡ ἀνάπτυξις λοιπὸν τοῦ πνεύματος εἶναι κάτι πού ἀπορρεῖ ἀπὸ τὴν φύσιν μας ὡς λογικῶν ὄντων. Εἶναι δι' αὐτὸ καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου. Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα σειρᾶς ὁμοειδῶν ἀντικειμένων ἢ φαινομένων καὶ ἡ εὕρεσις τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας ἔχουν καὶ τῶν νόμων οἱ ὅποιοι τὰ διέπουν καλεῖται, ὡς γνωστόν, ἐπιστήμη. Μαζὶ μὲ τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν πολιτειακὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὴν θρησκείαν εἶναι μίᾳ ἀπὸ τὰς σπουδαιότερας ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ.

Μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ὁ ἄνθρωπος ἐπινοεῖ χρήσιμα διὰ τὴν ζωὴν μέσα καὶ καθίσταται ἐπωφελὴς εἰς ὀλοκλήρους κοινωνίας. Εὐεργετικά π.χ. ὑπῆρξαν αἱ ἐφευρέσεις τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων διὰ τὴν καταπολέμησιν φοβερῶν ἀσθενιῶν καὶ ἐπιδημιῶν. Καὶ δι' αὐτῶν ἐσώθη ἡ διησφαλίσθη ἡ ζωὴ μυριάδων ἀνθρώπων. Ἄλλ' ἐπὶ πλέον μὲ τὴν ἐπιστήμην ὁ ἄνθρωπος ἐρχεται εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθοῦς φύσεώς του καὶ ἀναλόγως ρυθμίζει τὰ τοῦ βίου του. Εἶναι ἀληθές ὅτι δι' ἐπιστήμην, ἡ ὁποία παραγνωρίζει τὰς ἀνθρωπίνας δυνατότητας καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνύπαρκτον παντοδυναμίαν, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἐκτίμησιν. Τὴν σοφίαν αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν ὠνόμασε « *μωρίαν παρὰ τῷ Θεῷ* » καὶ τὴν ζήτησιν αὐτῆς ἀπεκάλεσεν ὀνόματι μὲν φιλοσοφίαν, ὄντως δὲ « *κενὴν ἀπάτην* ». Ἡ ἀληθὴς ὁμως παιδείσις καὶ μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ σοφία εὗρεν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐνθέρμους ὑποστηρικτάς. Ὑπὲρ αὐτῆς συνηγόρησαν ἄνδρες, ὡς ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Μ. Βασίλειος.

Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἡ πρόσκτησις ἐπιστήμης δὲν συνεπάγεται ἀναγκαίως ἥθη χρηστὰ καὶ ἐνάρετον διαγωγὴν. Ὁ πολλὰ γνωρίζων δὲν εἶναι πάντοτε ἠθικός. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ μάθησις προάγει τὸν πολιτισμὸν, συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ προετοιμάζει τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἠθικότητα. Ὑπὸ ἔποψιν ἀτομικὴν, στρέφει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὠφέλιμον ἔργον καὶ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ ἀσχολίας κατωτέρας ποιότητος. Καθὼς ὁ ἄνθρωπος προάγεται πνευματικῶς, καθίσταται ἱκανὸς δι' ἀνωτέρας καὶ εὐγενεστερας ἀπολαύσεις. Ἡ χαρὰ ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν εὖρεσιν τῆς ἀληθείας εἶναι ὑπέροχος. Δὲν ὁμοιάζει καθόλου μὲ τὴν ἐφήμερον καὶ πενιχρὰν ἱκανοποίησιν ποῦ φέρουν αἱ διασκεδάσεις, ἡ πρὸς κατωτέρας ἡδονὰς ροπή, ἡ ἀπολαύσις ἐδεσμάτων καὶ ποτῶν. Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα εἶναι συγκινήσεις ἱκανοποιουσαι τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ψυχῆς. Πλὴν δὲ τούτου ἡ χαρὰ αὕτη εἶναι δημιουργικὴ καὶ ὠθεῖ πρὸς νέας πνευματικὰς κατακτήσεις.

Διὰ ποίων τρόπων θὰ ἐπιτύχη κανεῖς τὴν πνευματικὴν του καλλιέργειαν καὶ προαγωγὴν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρίσωμεν λε-

πτομερῶς. Ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς του ἰκανότητος καὶ τῶν συνθηκῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῆ θὰ ἐπιδιώξη ὁ καθείς τὴν πνευματικὴν του κατάρτισιν. Ὅσοι εἶχον τὴν ἀγαθὴν τύχην νὰ φοιτοῦν εἰς μέσ᾽ καὶ ἀνώτερα σχολεῖα, ἄς ἐπιληφθῶν τῆς μοναδικῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἀναπτύξουν τὸ πνεῦμα των. Καὶ δι' αὐτοὺς καὶ διὰ πάντα ἄλλον ἢ παρακολούθησις διαλέξεων, ἢ φοίτησις εἰς Βιβλιοθήκας, ἢ προμήθεια ὠφελίμων βιβλίων εἶναι συντελεστικὴ εἰς τὸν σκοπὸν μας. Κανείς ἄς φροντίσῃ νὰ καταρτίσῃ τὴν μικρὰν βιβλιοθήκην του καὶ ἄς θεωρήσῃ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἄξιον διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὀλίγων οἰκονομιῶν ποὺ ἡμπορεῖ νὰ ἔχῃ. Ἐντὶ νὰ δαπανᾷ τὸν καιρὸν του εἰς πολιτικολογίαν ἢ ἄλλας ματαιότητας, ἄς διαθέτῃ τὰς ὥρας του εἰς τὴν μελέτην καλῶν βιβλίων. Ἡ ὠφέλεια ποὺ θὰ ἀποκομίσῃ ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἔχῃ χαρακτήρα μονιμώτερον καὶ ἡ εὐχαρίστησις θὰ εἶναι βαθυτέρα. Οἱ νέοι ἰδίᾳ ἄς μάθουν ἐνωρὶς νὰ ἀγαποῦν τὰ καλὰ βιβλία.

Ἐν τούτοις ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος εἶναι ἀτελής καὶ μονομερής, ἂν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ διάπλασιν τῆς βουλήσεως καὶ δὲν ἀποβλέπη εἰς τὴν μόρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτήρος. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ὠφελεῖ χωρὶς τὴν ἀρετὴν. « *Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, λέγει ὁ θεὸς Παῦλος ἐὰν εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἶμι* ». Ἡ γνώσις καὶ ἡ σοφία δὲν ἀξίζουν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔμαθε νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Κριτήριον τοῦ πολιτισμοῦ ἀτόμων καὶ λαῶν δὲν εἶναι τόσον τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων καὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς τεχνικῆς των ἀναπτύξεως, ὅσον ὁ ἠθικὸς των χαρακτήρ καὶ ἡ ἐτοιμότης διὰ πράξεις γενναίας καὶ εὐεργετικὰς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Πνευματικὴ λοιπὸν καλλιέργεια καὶ ἠθικὴ τελειοποίησις, ἰδοὺ τὸ διπλοῦν καθήκον ἔναντι τῆς λογικῆς μας φύσεως.

7. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Τέχνης.

Εὐεργετικὴ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς τέχνης. Δι' αὐτὸ ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἐκτιμᾷ τὸ αἰσθητικῶς ὠραῖον, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς τέχνης νοοῦμεν συνήθως ἀναπαράστασιν γεγονότων ἢ ἔκφρασιν ψυχικῶν καταστάσεων διὰ ποικίλων μέσων. Ἀλλὰ ἡ ἀληθὴς τέχνη δὲν εἶναι ἀπλὴ ἀναπαράστασις καὶ μίμησις, εἶναι πραγματικὴ δημιουργία.

Ἐκ τῶν χεῖρας τοῦ καλλιτέχνητος ἐξέρχονται πολλάκις κόσμοι ὁλόκληροι, ἄγνωστοι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης καὶ ἀποκαλύπτονται νέαι πτυχαὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὰς ὁποίας ἡ φαντασία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποπτευθῆ. Ὅπως μία ἐξαιρετος ἠθικὴ πράξις, οὕτως καὶ ἔν ἄξιον τοῦ ὀνόματος καλλιτέχνητος εἶναι ἔν ὑπέροχον πνευματικὸν κατόρθωμα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόλαυσις λαμπρῶν ἔργων τέχνης εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐγείρῃ ἐντὸς ἡμῶν συναισθηματα ἀγαλλιᾶσεως ἡ ἐνθουσιασμοῦ ἢ συγκινήσεως, νὰ γεννήσῃ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ὑψηλόν, τὸ εὐγενὲς καὶ τὸ ὑπέροχον, νὰ ἐκθρέψῃ τὸν πόθον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὴν δουλείαν καὶ τὴν ὀρμὴν πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τὰ πάθη. Ὅταν οἱ καλλιτέχνητοι ἐγκολποῦνται τὸ ἀγαθὸν καὶ ζοῦν τὴν ἀρετὴν, ἴστανται πλησιέστερον πρὸς τὸν Δημιουργόν. Γίνονται πηγὴ ἱερῶν συγκινήσεων· θίγουν γονίμως τὰς λεπτοτέρας τῆς ψυχῆς χορδὰς. Ὁ προφητᾶνας Δαυὶδ ὑπῆρξε μέγας ποιητῆς καὶ οἱ θαυμαστοὶ ψαλμοὶ τοῦ ἀποτελοῦν πηγὴν ἐξυψώσεως δι' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα· ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας γοητεύουν καὶ κατανύσσουν τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Οἱ προφῆται εἶναι μεγαλόστομοι ποιητᾶι πλήρεις θελητήτου καὶ δυνάμεως, ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς, ἡ Κασσιανὴ εὐφραίνουσι καὶ τέρπουσι ἐποικοδομητικῶς γενεὰς γενεῶν. Οἱ ἀγιογράφοι ἐπίσης. Ἡ ἐπίδρασις τῶν καλῶν τεχνῶν εἶναι ἀνυπολόγιστος. Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχνητοι κατέστησαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πολυμήνητον. Καλλιτέχνητοι θαυμαστοὶ τοῦ λόγου ἦσαν καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι ἱεράρχητοι. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουσι καὶ σοφοὶ ὄχι τυχαῖοι, οἱ ὁποῖοι δὲν πιστεύουσι εἰς τὴν συμβολὴν τῆς τέχνης διὰ τὴν ἠθικοποίησιν τῆς κοινωσίας. Αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἄν καὶ ἐκτιμᾶ τὴν μουσικὴν, διότι ἐμβάλλει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν αἴσθησιν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀποκλείει ὁμως ἀπὸ τὴν ἰδεωδὴν τεχνῶν κίνδυνος εἶναι διὰ τὴν νεολαίαν μεγαλύτερος παρὰ ἡ ἐξ αὐτῶν ὠφέλεια. Εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι οὔτε ὅλα τὰ αἰσθητικῶς ἀρεστὰ εἶναι καὶ ἠθικῶς ἐπαινετὰ, οὔτε καὶ τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει. Καὶ οὔτε ἡ Μῆδεια σφάζουσα τὰ τέκνα τῆς εἶναι παράδειγμα πρὸς μίμησιν, οὔτε ἡ Ἑλένη ἐγκαταλείπουσα τὴν συζυγικὴν ἔστιαν, οὔτε ὁ Νέρων ἐντρυφῶν εἰς τὸ αἷμα καὶ τὰς φλόγας. Καὶ ὁμως τὰ θέματα ταῦτα εἰς τὰς χεῖρας μεγάλων καλλιτεχνῶν ἀπέβησαν ἀριστουργήματα.

Αἱ ἐνστάσεις αὐτῶν δὲν εἶναι ἀκαταμάχητοι. Ἡ τέχνη δὲν ἠμπορεῖ βεβαίως νὰ ἐξοβελίσῃ τὸ κακόν, οὔτε καὶ τὸ ἀγνοήσῃ. Μὲ τὸ νὰ παριστᾶ δὲν σημαίνει οὔτε ὅτι τὸ ἐγκρίνει, οὔτε ὅτι τὸ προβάλλει πρὸς μίμησιν. Ἀπειναντίας καταδεικνύει πλαστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην ἀτέλειαν, κάμνει νὰ ἀναζήσῃ ἐμπρὸς μας μίαν κακὴν στιγμὴν τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ παρακινεῖ πρὸς ἀποφυγὴν. Καὶ ἡ ἱερὰ Ἱστορία ἀναφέρει βαρυτάτας παρεκτροπὰς διαφόρων προσώπων, ἀλλὰ δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἀπόβλητος, ἀντιθέτως εἶναι ἀναγκαῖα, διότι ἐνδυναμώνει καὶ ὀπλίξει μὲ ὠφέλιμον ἐμπειρίαν τὸν χριστιανὸν εἰς τὸν ἀγῶνά του κατὰ τῆς ἀμαρτίας. Ἡ τέχνη, καθὼς καὶ ἡ θρησκεία δὲν κλείει τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐνώπιον τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐμφανίζει οὗτὸ μὲ τὰ ἰδικὰ τῆς μέσα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν καταπολέμησιν του.

Ἡ τέχνη εἶναι εὐεργετικὴ διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν πολιτιστικὴ ἐκδηλώσις, ἐκτὸς

ἀν δι' αἰσχυρῶν παραστάσεων προσπαθῆ νὰ διεγείρῃ κατωτέρας ὁρμάς. Ἄλλὰ τότε δὲν ἀξίζει, μὰ τὴν ἀλήθειαν, τὸ ὑψηλὸν ὄνομα τῆς τέχνης.

« Πολυμαθὴν νόον οὐ διδάσκει » (Ἡράκλειτος). « Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται » (Πλάτ. Μενεξ. 274α). « Ὡς χαρίεν ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ᾖ » (Μένανδρος). « Ἄνθρωπος παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὼν θεϊοτάτον ἡμερώτατον τε ζῶον γίγνεσθαι φιλεῖ » (Πλάτ. Νόμ. 6, 766 α).

8. Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία.

Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀρνεῖται καὶ δὲν ἀντιμάχεται τὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὸ Κοράνιον ὑπάρχει διάταξις ἀπαγορεύουσα εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Χριστιανισμὸς ὅπως δὲν φοβεῖται τὸν φωτισμὸν τοῦ νοῦ. Ἄφοῦ ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ μὲ τὰς βαθυτέρας καὶ ἀπωτέρας αἰτίας τῶν ὄντων καὶ φαινομένων, ἀφοῦ ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀνεπιθύμητος. Εἶτε ὡς φυσικὴ ἀνερευνώσα τὴν ἄπειρον ἕκτασιν τοῦ μακροκόσμου ἢ εἰσδύουσα εἰς τὸν ἀσύλληπτον μικρόκοσμον· εἶτε ὡς ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν ἀναζητοῦσα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου τὴν κανονικότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν εἰς τὰς μεταξὺ τῶν μεγεθῶν καὶ τῶν σχημάτων σχέσεις· εἶτε πρὸ πάντων ὡς φιλοσοφία προσπαθοῦσα νὰ μορφώσῃ γενικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ ὀρθὸν νόημα τῆς ζωῆς, ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς της εἶναι φίλος τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ μετ' ἐπιγνώσεως χριστιανοῦ.

Εἶναι πλέον πολὺν πεπαλαιωμένη ἢ ἀντίληψις ὅτι πίστις χριστιανικὴ καὶ ἐπιστήμη εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ θρησκεία ἢ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ θέτει φραγμὸν εἰς τὴν πολιτιστικὴν πρόοδον. Τούναντίον τὴν εὐνοεῖ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν. Διότι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἔχει τίποτε νὰ πάθῃ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ βαθεῖα μελέτη κάμνει τὸν ἄνθρωπον ἄπιστον καὶ ὅτι ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων εἶναι ἀδύνατον νὰ θρησκεύῃ. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμβαίνει. Ὅσον βαθύτεραι γίνονται αἱ γνώσεις μας διὰ τὸν κόσμον ποὺ μᾶς περιβάλλει καὶ δι' ἐκεῖνον ποὺ περικλείεται ἐντὸς μας, τόσο ριζώνεται ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀπέραντον ἀδυναμίαν μας νὰ γνωρίσωμεν κατὰ βάθος τὸ ἄπειρον μεγαλεῖον

τῆς δημιουργίας. Εἰς κάθε πρόβλημα πού ἐπιλύομεν δεκάς ἄλλων ἀναπαντήτων προβλημάτων ἀναπηδᾷ. Ὁ σοφός εἶναι τόσο σοφώτερος, ὅσον περισσότερο ἔχει χωνεύσει ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἐμπρός εἰς τὸ ἄπειρον μυστήριον τοῦ κόσμου. Δικαίως ἐχαρακτήρισθη ὡς « ἀνδρῶν ἀπάντων σοφώτατος » ὁ Σωκράτης ἀφοῦ ἔλεγεν « ἐν οἷδα ὅτι οὐδὲν οἷδα ». Καὶ δὲν ἦτο τοῦτο μία Σωκρατική εἰρωνεία, ἀλλὰ μία εἰλικρινῆς διακήρυξις. Καὶ ὁ μέγας Νεύτων, ὁ διατυπώσας τοὺς νόμους τῆς οὐρανοῦ μηχανικῆς, τὸ ἴδιον ἐπαναλαμβάνει : « Ὅ,τι γνωρίζομεν εἶναι σταγῶν ὕδατος, ἂν συγκριθῆ πρὸς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀγνοίας μας. » Ἄλλοῦ πάλιν παραβάλλει τὸν ἑαυτὸν του μὲ παιδάκι πού παίζει εἰς τὴν ἀκρογιαλιὰν καὶ μαζεύει μερικά πολύχρωμα κογχύλια, ἀλλ' ὁ ἀπέραντος ὠκεανὸς τῆς ἀληθείας παραμένει δι' αὐτὸ κρυμμένος. Καὶ ὁμως ὁ Νεύτων ἀπεκαλύπτειτο κάθε φορὰν πού ἐπρόφερε τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Καθὼς ὁ ἄγευστος πάσης ἐπιστήμης χωρικός αἰσθάνεται πανταχοῦ παρόντα τὸν Θεὸν του, οὕτω καὶ ὁ ἀληθῆς ἐπιστήμων καὶ ὁ γνήσιος ἀναγνωρίζει καὶ ἀποκαλύπτει παντοῦ τὴν χεῖρα ἑνὸς πανσόφου καὶ παντοδυνάμου δημιουργοῦ. Μόνον ὁ ὀλίγα καὶ ἀτελῆ γνωρίζων, ἦτοι ὁ ἐπικίνδυνος δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν κοινωνίαν ἡμιμαθῆς, ἐκεῖνος δὲν βλέπει καὶ δὲν ἤξεύρει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ πού βλέπει, ἐπομένως δὲν ἤξεύρει καὶ δὲν βλέπει τίποτε. Εἶναι πραγματικῶς « τυφλὸς τὰ τ' ὦτα τὸν τε νοῦν τὰ τ' ὄμματα ». Δι' αὐτὸν εἶπεν ὁ Βάκων ὅτι ἡ μετρία γνώσις τῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἀπιστίαν. Ἄλλ' ἡ πλήρης γνώσις, συνεπλήρωσεν ὁ ἴδιος σοφός, ἐπαναφέρει εἰς τὴν θρησκείαν.

Ἡ ἀλήθεια αὐτή, ὅτι δηλαδή ἡ ἀληθῆς ἐπιστήμη δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀλλ' ἀντιθέτως συμβαδίζει μὲ αὐτὴν καὶ μάλιστα ἐνισχύει καὶ στερεώνει τὴν πίστιν, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν σοβαρωτέρων ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρόν. Οὔτε δι' αὐτοὺς τοὺς φυσικούς, τοὺς ὁποίους βαρύνει ὁ παλαιὸς καὶ πεπαλαιωμένος ἀφορισμὸς *tres physici duo athei* καὶ εἰς τοὺς ὁποίους εἰθίσται νὰ ἀποδίδεται ἐξ ὑπαρχῆς ἢ ὠμοτέρα ἀθεΐα, δὲν ἔχει ἐξαίρεσιν ὁ κανὼν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἔννοιαι συμβιβασταί.

Είναι αδύνατον νά κάμωμεν καί στοιχειώδη ἀπαρίθμησιν. Ἄρκει νά ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὁ ἰδρυτής τῆς νεωτέρας Ἀστρονομίας Κοπέρνικος, ὁ πατήρ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος, ἦτο κληρικός. Ὅτι ὁ ἰσάξιος αὐτοῦ Κέπλερ, ὁ προσδιορίσας τὰς τροχιάς τῶν πλανητῶν, εἰς ἓν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του ἔχει ἀντὶ προοιμίου τὸν ψαλμὸν « οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ ». Ὅτι οἱ μεγάλοι φυσικοὶ Μπόουλ, Βόλτα, Ἄμπέρ καὶ ἀκόμη ὁ Φραγκλῖνος, Μάξγουελ, Ἔρτζ, Ρέντγκεν, Μαρκόνι ἦσαν βαθεῖς καὶ θερμοὶ χριστιανοί. « Εἰς σοβαρὸς φυσιοδίφης, παρετήρησε σοφὸς ἀστρονόμος, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀρνηθῆ τὸν Θεόν, διότι ἐκεῖνος ποῦ βυθίζει τὸ βλέμμα του τόσο βραδέως εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νά θαυμάζη τὴν αἰωνίαν σοφίαν Του, εἶναι ὑποχρεωμένος νά κάμπτη ταπεινῶς τὰ γόνατά του ἔμπρὸς εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ ὑπερτάτου πνεύματος ».

Καὶ δὲν ἀναφέρομεν τίποτε οὔτε διὰ τὸν πατέρα τῆς χημείας Λαβουαζιέ, ὁ ὁποῖος ἐκαρτομήθη, διότι ἔμεινε σταθερὸς εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὔτε διὰ τὸν μέγαν χημικὸν Παστέρ, ποῦ διεκήρυττεν ὅτι « ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐμελέτησα πολὺ, ἔχω τὴν πίστιν τῶν χωρικῶν τῆς Βρετανίας », οὔτε διὰ τὴν χορείαν τῶν νεωτέρων καὶ τῶν συγχρόνων μεγάλων μυστῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ποῦ ἔμειναν προσκεκολλημένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν των. Ὑπενθυμίζομεν μόνον μίαν πρόσφατον διακήρυξιν ἐπιστημόνων, τῶν θετικῶν κυρίως ἐπιστημῶν, τῆς ὁποίας τὰ κύρια σημεῖα ἔχουν ὡς ἑξῆς : « Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖάν μας λύπην, διότι εἰς προσφάτους συζητήσεις παρετηρήθη τάσις νά παρυσιασθοῦν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία ὡς ἀσυμβίβαστα καὶ ἀνταγωνιζόμενα πεδία τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα θεραπεύουν χωριστὰς ἀνθρωπίνας ἀνάγκας καὶ συμπληρῶνονται ἀμοιβαίως. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νά ἀναπτύξη τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων τῆς φύσεως. Ἡ ἀκόμη σπουδαιότερα ἀποστολὴ τῆς θρησκείας εἶναι νά ἐξυψώσῃ τὴν συνείδησιν καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ αἱ δύο εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος ».

Ἡμπορεῖ λοιπὸν νά εἶναι κανεὶς ἀπὸ τοὺς πλέον σοφοὺς θεράποντας τῆς ἐπιστήμης ἢ τοὺς πλέον ἐνεργητικοὺς παράγοντας τῆς πολιτείας καὶ τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ συγχρόνως πιστὸν τέκνον τῆς

θηρσκειάς τοῦ Χριστοῦ. Πίστις καὶ ἐπιστήμη ἐναρμονίζονται. Ἔξω ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὸ μᾶλλον φωτεινὸν καὶ πάνσοφον πνεῦμα δὲν εὐρίσκει ἡσυχίαν. Δι' αὐτὸ ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος γράφει εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν περιφήμων « Ἐξομολογήσεών του »: « *Κύριε, Σὺ μᾶς ἐδημιούργησες διὰ τὸν ἑαυτὸν Σου καὶ ἡ καρδία μας εἶναι ἀνήσυχος μέχρι τὴν ὥραν ποῦ θὰ εὕρη τὴν γαλήνην πλησίον Σου* ». Ἡ ὁμολογία αὕτη φανερώνει τὴν θανάσιμον ἀγωνίαν ὄλων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εὐρίσκοντο ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ ἂν εἶναι κατὰ τὰ λοιπὰ μεγάλοι, ὅσον καὶ ἂν εἶναι σοφοί.

9. Ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐργασίας.

Ἐργασία εἶναι ἡ διάθεσις σωματικῶν ἢ πνευματικῶν δυνάμεων πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργου. Ἡ ἐργασία εἶναι πρωταρχικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον καθῆκον, ἀφοῦ εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιβληθεὶς εἰς τὸν ἄνθρωπον κληρὸς: « *Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν* » (Γεν. β', 15). Καὶ μετ' ὀλίγον: « *Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου* », παρήγγειλεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς πρωτοπλάστους (Γεν. γ', 19).

Ἀπὸ δὲ τὴν Κ. Διαθήκην (Β' Θεσ. γ', 10) εἶναι γνωστὸς ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου διὰ τὸν μὴ ἐργαζόμενον.

Εἶναι δὲ ὄντως μεγάλη καὶ πολλαπλῆ ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἐργασίας.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' ἀρχὴν ὄν σωματικὸν καὶ ὡς τοιοῦτο ἔχει ὑλικὰς ἀνάγκας πολυειδεῖς. Τὸ μόνον θεμιτὸν μέσον διὰ νὰ τὰς καλύψῃ εἶναι ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἔντιμος ἀμοιβή. Ἡ τροφή, ἡ ἀμφίεσις, ἡ στέγη, τὰ ὑλικά ἐν γένει ἀγαθὰ ἐξασφαλιζονται ἐπαρκῶς διὰ τῆς ἐργασίας, καὶ κάθε ἄλλος τρόπος διὰ νὰ τ' ἀποκτήσῃ κανεῖς κρίνεται ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους μὲ εὐλογον ἐπιφύλαξιν.

Ἐπειτα ἡ ἐργασία ἀσκεῖ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς χειρωνακτικὴ, ἰσχυροποιεῖ τὸ σῶμα καὶ ἀναπτύσσει τὰς διαφόρους δεξιότητας, ἀλλὰ δὲν ἀφήνει ἀνεπηρέαστον καὶ τὸ πνεῦμα. Διότι ἐθίζει αὐτὸ εἰς τὸ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἐπινοῆ ἑκάστοτε τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ δώσῃ λύσιν εἰς τιθέμενα προβλήματα, καὶ δὲν τὸ ἀφήνει νὰ ἀδρανεῖ. Ὡς πνευματικὴ, προάγει τὴν διανοητικὴν κατάστασιν, μᾶς ἐφοδιάζει μὲ ὠφελίμους γνώσεις, μᾶς

καθιστᾷ ἱκανούς νὰ ἀντιμετωπίζωμεν τὰ μεγάλα ἐρωτήματα τῆς ζωῆς. Ἡ καλλιέργεια τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ, τεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ, προϋποθέτει τὴν ἀκάματον ἐργασίαν πολλῶν ἀνθρώπων καὶ πολλῶν γενεῶν.

Ἄλλ' ἡ ἐργασία ἔχει καὶ βαθυτέραν σημασίαν. Διὰ νὰ ἐπιτύχη ἐν ἔργον, ἀπαιτεῖται πίστις καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὸν σκοπὸν, βούλησις σταθερὰ διὰ νὰ παραμερισθοῦν τὰ ἐμπόδια, ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ ἐνώπιον τῶν δυσχερειῶν. Ἰδοὺ διατὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἐργασία μὲ τὴν ἐπίμονον σταθερότητα τῆς ἰσχυροποιεῖ τὴν προσωπικότητα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν χαρακτηῆρος. Μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ὅτι γίνεται δημιουργὸς νέων μορφῶν, κυρίαρχος τοῦ περιβάλλοντος, ἐξουσιαστῆς τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἔχων τὴν εὐχέριαν νὰ δεσμεύῃ ἢ νὰ ἐξαπολύῃ τεράστιον ἀπόθεμα φυσικῆς ἐνεργείας. Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν καὶ τοῦ πνεύματος ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει ἀληθῆς ἥρωσ. Καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἐφ' ὅσον τηρεῖται εἰς τὰ προσήκοντα ὅρια, τὸν πληροῖ αὐτοπεποιθῆσεως καὶ διαθέσεως διὰ νέας κατακτήσεις.

Ἄλλοι ἐτόνισαν τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας. Καθὼς ὁ Ἰκτίνος δημιουργεῖ μὲ τὸ καλλιτεχνικὸν του δαιμόνιον τὸν Παρθενῶνα καὶ ὁ Πραξιτέλης τὸν Ἑρμῆν καὶ ὁ Σαίξπηρ τὸν Ὀθέλλον, οὕτω καὶ ὁ ἀφανῆς καὶ συνήθως ἀνόνημος χειροτέχνης δημιουργεῖ τὸ θαυμάσιον ἄγγειον μὲ τὸ ἀρμονικὸν διάγραμμα καὶ τὴν θαυμαστὴν εἰκονογράφησιν. Καλλιτέχνημα ἢ πορεῖ νὰ εἶναι εἰς ὥραϊος κῆπος, μία ἀπέριττος ἐπίπλωσις, μία ἰσόγειος οἰκία μὲ σύμμετρον διάταξιν τῶν μερῶν. Ὁ διδάσκαλος ποῦ ἐκτυλίσσει πρὸ τῶν μαθητῶν ἐν ἀποδεικτικῶν καὶ εὐχάριστον μάθημα, εἰσδύον εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς των, ὁ λογιστῆς ποῦ ἐμφανίζει εἰς ἐποπτικὴν εἰκόνα τὰς ζημίας καὶ τὰ κέρδη τῆς ἐπιχειρήσεως, ὁ δικηγόρος, ὁ ὁποῖος ἀνευρίσκει καὶ παρουσιάζει μὲ ἀνετον πειστικότητα ὅλα τὰ δικαιούντα τὸν πελάτην του ἐπιχειρήματα, οὔτε ὀλιγώτερα, οὔτε περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναγκαιούντα, ὅλοι οἱ ἄνωτέρω, εἰς τὸν κύκλον του ἕκαστος, ἢμποροῦν νὰ εἶναι ἀληθινοὶ καλλιτέχνηαι. Ἄπὸ τὸν ἄμορφον σωρὸν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, λίθους καὶ πλίνθους καὶ ξύλα καὶ κεράμους ἀτάκτως ἐρριμέναι, ἰδοὺ μετ' ὀλίγον προβάλλει μία ὑπέροχος οἰκοδομή, χάρμα ὀφθαλμῶν. Μὲ ὀλίγα τινὰ κηπευτικὰ εἶδη καὶ ἀρτύματα ἢ « ὄτρηρά » οἰκοδόστοινα ἰδοὺ συνθέτει ἐν εὐγεστον φαγητόν, περίξ τοῦ ὁποῖου ἢ οἰκογένεια συγκεντρώνεται πλήρης εὐαρέστου ἀνυπομονησίας. Ὁ ἀγαθὸς οἰκοδόμος, ἢ καλὴ οἰκοκυρὰ εἶναι εἰς τὴν περιοχὴν των καλλιτέχνηαι. Αἱ ἐργατικά χεῖρες ἢμποροῦν νὰ μετατρέψουν τὴν ἐρημίαν εἰς ὄασιν, τὴν ἀσχημίαν εἰς ὥραϊότητα, τὴν κόλασιν εἰς παράδεισον.

Ἄλλὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας θὰ ἐκτιμῆσῃ κανεὶς πληρέστερον,

ὅταν ἀναλογισθῆ τῆς ἀργίας τὰς συνεπείας. Ὅντως ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ὁ φιλάργυρος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποβῆ μισάνθρωπος, ὁ φιλάρεσκος ἄσωτος, ὁ φίλαυτος ἀπαιτητικός· ἀλλ' ὁ μὴ ἐργαζόμενος εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχη ὅλα ὁμοῦ τὰ ἐλαττώματα. Ἄν ὁ χρόνος δὲν διατίθεται εἰς ὠφέλιμον ἐργασίαν, τὸ ἄτομον ρέπει εἰς παιγνιομανίαν καὶ οἰνοποσίαν καὶ φιληδονίαν καὶ παντὸς εἶδους ἄσωτίαν καὶ ἢμπορεῖ νὰ φθάσῃ μέχρι ἐγκλήματος, διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας ποῦ ἐδημιούργησε καὶ τὰ πάθη ὑπὸ τῶν ὁποίων κατεκυριεύθη. Ἐπειτα, ἐπειδὴ τίποτε δὲν προσφέρει εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἡ κοινωνία τὸν ἀμείβει μὲ τὴν περιφρόνησίν της, γίνεται δύσθυμος, ὀξύχολος, σκληρός, ἀδιάφορος πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὸν πόνον τῶν περὶ αὐτόν. Τέλος εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ ἔθνικόν σύνολον εἶναι ἐπιζήμιος. Δὲν συνεισφέρει τίποτε, δαπανᾷ μᾶλλον τὸν ὑπάρχοντα ἔθνικόν πλοῦτον, ζῶν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῶν ἄλλων. Γίνεται δι' ἄλλους κακὸν παράδειγμα. Ἡ πολιτεία λαμβάνει δυσμενῆ στάσιν ἀπέναντί του καὶ τοῦτο αὐξάνει τὴν δυστυχίαν του ἢ τὸν παρασύρει εἰς σκέψεις καὶ ἐνεργείας ἀντικοινωνικάς, διὰ τὰς ὁποίας θᾶπτον ἡ βράδιον μετανοεῖ πικρῶς.

Δὲν εἶναι καλυτέρα ἡ θέσις τῶν ἄνευ ἐργασίας εὐπόρων. Ἡ ἔλλειψις σταθερᾶς καὶ ἐπωφελοῦς ἀπασχολήσεως γεννᾷ τὴν πλῆξιν καὶ τὴν ἀνίαν. Πλὴν δὲ τούτου ὁ πλοῦτος εὐκόλως ἀποβάλλεται μὲ τὴν ἀνεργον καὶ ἄσωτον ζωὴν. Πλούσιος ἀποζῶν ἀπὸ τὰ κεκτημένα, χωρὶς νὰ ἐργάζεται καὶ χωρὶς νὰ δαπανᾷ δι' ἔργα κοινῆς ὠφελείας, χαρακτηρίζεται ὡς κηφὴν καὶ θεωρεῖται στοιχείον ἀρνητικὸν διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐργασία συνιστᾷ δικαίωμα ἀμοιβῆς. Ἐργασία μὴ ἐπιτυχάνουσα νὰ καλύψῃ τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας τοῦ ἐργαζομένου εἶναι φορτίον δυσβάστακτον δι' αὐτόν. Ἡ πρὸς ἐργασίαν διάθεσις ὁλονὲν μειοῦται, ὅταν αὕτη δὲν πληρῶνεται. Ὁ ἐργαζόμενος πληροῦται πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεως, ἄλλοτε δὲ ἐνσταλάσσεται εἰς τὴν ψυχὴν του τὸ μῖσος διὰ τὴν κοινωνίαν ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ζῆ. Διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία πρέπει νὰ μεριμνᾷ, ὥστε οἱ πολῖται νὰ εὐρίσκουν ἐργασίαν καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀμοιβὴ νὰ εἶναι δικαία καὶ νὰ παρέχῃ τὴν ἱκανότητα, ὅπως ὁ ἐργαζόμενος βοηθῆ ἑαυτὸν εἰς περιπτώσιν ἀσθενείας ἢ ἄλλας περιστάσεις. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ὠδήγησεν

εις διάφορα προστατευτικά τῆς ἐργασίας νομοθετήματα, ὅπως εἶναι τὸ ὀκτάωρον, ἡ πρόνοια ὑπὲρ τῶν ἀνηλίκων, αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις καὶ ἄλλοι θεσμοί. Ἄλλὰ παραλλήλως πρέπει νὰ ληφθοῦν μέτρα διὰ τὴν ψυχαγωγίαν καὶ τὴν συμπληρωματικὴν μόρφωσιν τῶν ἐργαζομένων ἰδίως εἰς τὰς ὁμαδικὰς ἐργασίας. Διότι ἀπὸ τὴν ἐργασίαν μέσα εἰς τὰ ἐργοστάσια ἔχει ἐκλείψει ἡ χαρὰ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο ἄλλοτε ὁ βιοτέχνης κατασκευάζων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐν ἀντικείμενον ἢ σκεῦος. Μὲ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας ἕκαστος ἐργάτης ἀσχολεῖται ἀπὸ πρωΐας μέχρι ἑσπέρας καὶ ἐπὶ μῆνας καὶ ἔτη μὲ ἐν καὶ μόνον ἐξάρτημα ἢ μίαν «βίδαν», τὴν ὁποίαν ἀναπαράγει ἢ ἀνατοποθετεῖ μηχανικῶς, καὶ τοῦτο κάμνει τὴν ἐργασίαν του ἀνιαράν. Αὐτὸς οὗτος ὁ ἐργαζόμενος αἰσθάνεται ὅτι δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν ἀσήμαντον ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς, ἡ ὁποία ὑπηρετεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ὡσὰν αὐτόν. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν νὰ διατελῇ ὑπὸ ὅσον τὸ δυνατὸν καλύτερους ὄρους καὶ μετ' αὐτὴν νὰ εὐρίσκη τόπον καὶ τρόπον διὰ νὰ δεχθῇ νέας ἐντυπώσεις καὶ νὰ ἀποκτήσῃ νέα διαφέροντα.

Πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐργασίας στενωῶς συνάπτεται τὸ θέμα τοῦ ἐπαγγέλματος. Θὰ ἐξετάσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, μολοντί τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸ προβλήματα εἶναι κατὰ μέγα μέρος προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ χριστιανοῦ.

« Τῶν πόνων πολλοῦσιν ἡμῖν πάντα τὰ γὰθ' οἱ θεοὶ » (Ἐπίχαρμος). « Τῶν ὄντων ἀγαθῶν οὐδὲν ἄνευ πόνου καὶ ἐπιμελείας θεοὶ διδῶσιν ἀνθρώποις » (Ξεν. Ἀπομν. β' 1, 28).

10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογή αὐτοῦ.

Ἐπάγγελμα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ τακτικὴ ἐργασία μὲ τὴν ὁποίαν καθεὶς ἀπασχολεῖται. Μέσα εἰς τὸν ὅρον «ἐπάγγελμα» ὑπάρχει ἡ ἔννοια μιᾶς ὑποσχέσεως, τὴν ὁποίαν ἐδώσαμεν εἰς τὴν κοινωνίαν, διὰ τὰς ἰκανότητάς που πρόκειται νὰ διαθέσωμεν εἰς τὸν κοινὸν σκοπὸν. Ἐκαστος ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ταλάντων που ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Θεόν, ἤτοι ἀναλόγως τῶν φυσικῶν κλίσεων του καὶ δυνατοτήτων, ὀφείλει νὰ δράσῃ ἐπωφελῶς εἰς τὴν περιοχὴν που τοῦ διέτεθη καὶ νὰ συντελέσῃ τὸ κατ' αὐτόν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς θείας βουλήσεως ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἴσως ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας του εἶναι μικρός, ἡ ἀποστολή ὁμως εἶναι μεγάλη καὶ τιμητικὴ καὶ ὁ καθεὶς ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ φανῆ ἀντάξιος τῆς θείας κλήσεως. Δι' αὐτὸ ὁμως πρέπει νὰ ἀφοσιώνεται εἰς τὸ ἐπάγγελμά του, νὰ τὸ ἀγαπᾷ καὶ νὰ τὸ αἰσθάνεται ὡς καθῆκον ἔναντι ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀλότητος, ἔναντι αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τοῦτο ἡ ἐκλογή τοῦ καταλλήλου ἐπαγγέλματος εἶναι πρόβλημα δύσκολον. Ἄλλ' ἀπὸ αὐτὴν ἐξαρτᾶται ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις καὶ ἡ ὠφέλεια τοῦ συνόλου. Εἰς τὴν δυσκολίαν ἐκλογῆς συντελεῖ τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων. Ἐνεκα τούτου καὶ ἡ κατάταξις αὐτῶν εἰς κατηγορίας γίνεται μὲ διαφόρους βάσεις. Ἐλευθέρια ὀνομάζουσι τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ δικηγόρου, τοῦ ἱατροῦ, τοῦ καλλιτέχνου καὶ αὐτὰ τὰ ἴδια ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν καλοῦνται πνευματικά. Ὑλικώτερον χαρακτῆρα ἔχουσι τὰ γεωργικά, κτηνοτροφικά, ἀλιευτικά, βιοτεχνικά ἐπιτηδεύματα καὶ ὑπάρχουσι ἀκόμη τὰ καθαρῶς χειρωνακτικά. Ὑπάρχουσι ἐργοδοτοὶ καὶ ἐργάται, παραγωγοὶ καὶ μεταπωληταί, βιομήχανοι καὶ ἔμποροι, ἐμπνευσταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ παντοειδῶν ἔργων. Μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸ ὁ νέος ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ ἓν. Δὲν εἶναι ὀρθὸν ἡ ἐκλογή νὰ ἀφήνεται εἰς τὴν τύχην καὶ εἰς τὴν φορὰν τῶν περιστάσεων. Ἄς ἐξετάζη καθεὶς τὰς κλίσεις του, τὴν προδιάθεσιν, τὸ ἐσωτερικόν του φρόνημα διὰ μίαν ἐργασίαν καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν σωματικὴν του ἀντοχήν. Ἄς ἐρευνήσῃ μὴπως καθαρῶς ὑλικά ἐλατήρια, ἡ προσδοκία μεγάλου κέρδους καὶ ἐπιβολῆς, ἄσχετα πρὸς κάθε ἄλλην σκέψιν, τὸν ὠθοῦν πρὸς αὐτό. Ἄς ἀναλογισθῇ τὸ ποιὸν τοῦ ἐπαγγέλματος, διὰ νὰ μὴ εὕρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἀναμενομένην ὠφέλειαν μὲ τὴν ἠθικὴν του ζημίαν. Προκειμένου δὲ δι' ὠρισμένην κλήσιν, ὡς ἡ τοῦ ἱερέως, ἂς σκεφθῇ δις καὶ τρις ἂν κρίνῃ ἑαυτὸν ἄξιον νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ πνευματικοῦ ποιμένος καὶ τὰς εὐθύναις πνευματικοῦ πατρὸς.

Ὅχι μόνον ἡ ἐκλογή εἶναι δύσκολος, ἀλλὰ καὶ ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὸ ἐκλεγέν ἐπάγγελμα πρέπει νὰ εἶναι ἐπίμονος καὶ προσεκτικὴ. Πρέπει ὁ μέλλων νὰ ἀσκήσῃ ἓν ἐπάγγελμα, ἰδίως ὁ νέος, νὰ ἀποκτήσῃ τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο ὀπλισμόν. Ἰδίως πρέπει νὰ ἐφοδιασθῇ μὲ γνώσεις ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας καὶ μὲ ἀναλόγους δεξιότητας. Ἄλλως θὰ δοκιμάσῃ ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα σκληρὰς ἀπογοητεύσεις, θὰ αἰσθανθῇ νὰ κατα-

κλύζεται από έν αίσθημα μειονεκτικότητας και δέν θά έχη τήν χαράν ότι προσφέρει πραγματικήν ύπηρεσίαν εις τήν κοινωνικήν όλότητα. *Επειδή δέ τότε ή άναπλήρωσις τών κενών θά είναι δυσχερής, άς φροντίση έγκαίρως, κατά τόν χρόνον τής μαθητείας του και τής σπουδής, όπως καταστή αξίος νά ανταποκριθῆ εις τās μελλοντικές άνάγκας. *Ως μαθητής και σπουδαστής άς μή άποβλέπη εις τήν άπόκτησιν ένός τυπικού τίτλου σπουδών, άλλ' εις τήν σοβαράν και πλήρη κατάρτισιν του.

Κατά δέ τήν άσκησιν του έπαγγέλματος βάσις διά τήν εύδοκίμησιν και τήν προαγωγήν του άσκοῦντος αυτό άς είναι ή έντιμότης. *Η εύσυνειδησία κατά τās διαφόρους σχέσεις και ή είλικρίνεια εις τās συναλλαγās δημιουργεί άτμοσφαίραν έμπιστοσύνης, ή όποία πάλιν συντελεί εις τήν επέκτασιν τής εργασίας. *Ο έντιμος έπαγγελματίας είναι εις άφανής εργάτης τής ήθικῆς προαγωγῆς τής όλης κοινωνίας, εις τήν όποίαν έπιδρῶ εύεργετικώς τό παράδειγμά του. *Οχι δέ μόνον δίκαιος, άλλά και φιλόανθρωπος πρέπει νά είναι ό μετερχόμενος έν έπάγγελμα και νά προσφέρη τās ύπηρεσίας του εις πάσχοντασ συνανθρώπουσ άντί μικράσ ή και ούδεμιās ένίοτε άμοιβῆς.

*Η πρόσ τό έπάγγελμα άγάπη ώθει ένίοτε εις άτόπουσ ένεργείας. *Εν τῆ φροντίδι του νά άνέλθη κανεις ύψηλότερον, ύπερβαίνει τό μέτρον και καταπατεί τά δικαιώματα τών όμοτέχνων του προσπαθών νά αναβῆ διά μιās εις τήν κορυφήν. Και επειδή δέν έχη τήν άπαιτουμένην ώριμότητα, είναι άνεπαρκής διά τά νέα καθήκοντα και εις τό σύνολον έπιβλαβῆς. *Ας φροντίση λοιπόν πρώτον νά διακριθῆ μεταξύ τών όμοίων του και ή προαγωγή του εις άνωτέρας βαθμίδας θά έλθη ώς κάτι φυσικόν μέ τόν καιρόν, χωρίς νά προκαλέση ούτε δυσαρρεσκείας ούτε βλάβην. Τά μέσα, διά τών όποίων θά άνέλθη εις τήν έκτίμησιν τών περι αυτόν, άς είναι ή τιμιότης και ή αξιοπρέπεια. *Εκδήλωσις άξιοπρεπείας είναι π.χ. τό νά μή ανακοινώνη τά επαγγελματικά μυστικά, νά μή ρίπτη τās ίδιās εύθύνας επάνω εις άλλουσ, νά έχη επαγγελματικήν άλληλεγγύην. Τοῦτο δέν συνεπάγεται βεβαίως προστασίαν τής παρονομίας, ούτε συγκάλυψιν ξένων εύθυνών.

11. Μερικά επαγγελματικά προβλήματα.

Υπάρχουν ανδρικά και γυναικεία επαγγέλματα; Ἡ αντίληψις ὅτι ἡ γυναίκα εἶναι ὄν κατώτερον τοῦ ἀνδρὸς εἶναι πλέον ἀσύστατος — ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἀκόμη ποῦ ἠκούσθη τὸ γνωστὸν κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν σωστὸν νὰ θεωρῆται φύσει ἀνίκανος δι' ἐργασίας ποῦ ἐγνωρίζομεν ὡς ἀνδρικός. Ἐν τούτοις, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς γυναικὸς εἶναι ἡ ἔννοια τῆς μητρότητος, θὰ καταλάβομεν ὅτι τὰ καθήκοντα τοῦ τεκνογονεῖν καὶ τεκνοτροφεῖν, ποῦ ἀνέθετεν εἰς τὰς γυναίκας ὁ θεῖος Ἀπόστολος (Α' Τιμ. ε', 14), εἶναι εὐάρμοστα εἰς αὐτάς. Ἡ ἀποστολὴ τῆς γυναικὸς μέσα εἰς τὸ σπίτι εἶναι σπουδαιότατη. Ἀπὸ αὐτὴν ἀναμένουν ὅλοι οἱ ἐντὸς αὐτοῦ. Ἡ εὐταξία ἢ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ καθαριότης, ἢ σώφρων διαχειρίσις τῶν χρημάτων ποῦ διατίθενται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας, ἢ σύντονος παρακολούθησις τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καθήκοντα τῆς γυναικὸς καὶ κανεὶς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν ἀναπληρῶσῃ εἰς αὐτά. Κανεὶς ὡσαύτως δὲν εἶναι εἰς θέσιν περισσότερον τῆς γυναικὸς νὰ δημιουργῆσῃ τάξιν εἰς τὴν οἰκίαν. Καὶ ἡ τάξις εἶναι ὅ,τι ὠραιότερον ἢμπορεῖ νὰ ἐπιθυμήσῃ κανεὶς.

Μὲ τὴν ἔμφυτον ἀγάπην τῆς ἢ μητέρας εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ τὰς πλέον ἐνδομύχους ἐπιθυμίας τῶν παιδιῶν τῆς, νὰ μαντεύῃ τὰς μᾶλλον ἀδήλους ἀνάγκας τῶν, νὰ παρακολουθῇ τὰς διαθέσεις καὶ τὰς κλίσεις τῶν, ὥστε νὰ ἐνισχύῃ τὰς ἐξ αὐτῶν ἠθικὰς καὶ νὰ περιορίζῃ τὰς ἄλλας, γενικῶς δὲ μὲ τὴν θαυματουργὸν ἐπενέργειαν τῆς ἀγάπης τῆς νὰ ἐπιτυγχάνῃ διὰ τὴν ἠθικὴν προαγωγὴν τῶν τέκνων ὅσα δὲν ἐπιτυγχάνουν ὅλα ὁμοῦ τὰ παιδαγωγικὰ συστήματα καὶ ὅλοι οἱ κώδικες περὶ ποινῶν. Ὅσον διὰ τὰ λοιπὰ επαγγέλματα, πολλὰ μὲν προσιδιάζουσι εἰς αὐτὴν, ὅπως τὸ τῆς διδασκαλίσης, τῆς πωλητρίας ὑφασμάτων, τῆς νοσοκόμου, τῆς ραπτρίας, τῆς παιδαγωγοῦ, τῆς παιδιᾶτρος. Διὰ δὲ τὰ λοιπὰ κάθε γυναίκα καὶ κάθε οἰκογένεια ἄς προσέξῃ, μήπως τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ επαγγέλματος πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ οἴκου καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν γίνῃ αἰτία ἢ ἀμελοῦς ἀσκήσεως τοῦ επαγγέλματος ἢ βλάβης ἀνεπανορθώτου εἰς τὴν οἰκογένειαν.

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς γυναικὸς νὰ δεῖξῃ τὰς ἱκανότητάς τῆς καὶ ἔξω τοῦ οἴκου δὲν ἔχει τι τὸ ἀντιχριστιανικόν· καὶ ἐνῶ παραδέχεται ὅτι ἐνίοτε ἡ ἀνδρική φιλαυτία ἔκαμε κατὰχρησιν τῆς ἀνδρικῆς ὑπεροχῆς καὶ ὤθησε τὴν γυναίκα εἰς δουλικὴν ὑποτέλειαν — ὅμως δὲν υἱοθετεῖ ὅλας αὐτῆς τὰς ἀξιώσεις ὑπὸ τὴν μορφήν ποῦ ἐμφανίζονται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Ἡ ἔξαλλος τάξις τῆς γυναικὸς νὰ ἀγνοήσῃ τὴν ζηλευτὴν ἀποστολὴν τῆς ἐντὸς τοῦ οἴκου καὶ νὰ ριφθῇ εἰς τὸν στρόβιλον τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ εἰς τὴν δίνην τῶν πολιτικῶν ἀγώνων διαγωνιζομένη καὶ διαγκωνιζομένη πρὸς τὸν ἀνδρα καὶ διεκδικούσα τὰ ἀνήκοντα εἰς ἐκεῖνον ἔργα δὲν εὐρίσκει σύμφωνον τὴν χριστιανικὴν σκέψιν. Ἀπεναντίας θεωρεῖται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἠθικὴν παρεκτροπὴ, ἡ ὁποία εἶναι ἐξ ἄλλου καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Δὲν βλέπομεν δὲ καὶ ποῖον ὄφελος θὰ ἠδύνατο νὰ προκύψῃ ἀπὸ μίαν ἀνατροπὴν τῶν προαιωνίων ὄρων. Ἡ πρόοδος τὸ πολὺ νὰ σημαίνῃ ἐξίσωσιν τῶν δύο φύλων· δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ταυτίζεται πρὸς ἀντιστροφὴν τῶν ὄρων.

Ἐνίοτε ἀνακύπτει ἀντίθεσις καὶ ἀσυμβίβαστος μεταξύ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ καθήκοντος ποῦ ἔχει κανεὶς ὡς μέλος οἰκογενείας ἢ τῆς ὄλης κοινωνίας ἢ τῶν καθηκόντων πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ἐργαζομένη μητέρα, ἡναγκασμένη νὰ κινῆται μακρὰν τῶν τέκνων τῆς, εὐρίσκεται εἰς πολὺ δυσάρεστον θέσιν. Ὁ δημιουργικὸς ἐπιστήμων, ὁ ἀφαιρῶν ὥρας ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον ἢ τὴν μελέτην, διὰ νὰ διδάσκη ἐπὶ μικρᾷ ἀμοιβῇ στοιχειώδεις τινὰς γνώσεις, ὁ ζωγράφος ποῦ, ἐνῶ εἶναι δόκιμος καλλιτέχνης, ὑποχρεώνεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ κατασκευάζῃ κατὰ δωδεκάδας εἰκόνας ἐξ ἀντιγραφῆς, εἶναι περιπτώσεις ποῦ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἐπάγγελμα παρὰ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸν ἄνθρωπον ἔχει καὶ τὴν τραγικὴν του ὄψιν. Ὅχι ὀλίγοι βιάζονται νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν βιοπάλην παρὰ τὰς κλίσεις καὶ τὰς προσδοκίας των, ἄλλοι δὲ εἶναι καταδικασμένοι νὰ ἐργάζονται κατὰ τρόπον ὄλως μονότονου καὶ μηχανικόν. Μερικοὶ ἀναγκάζονται νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ἐπαγγέλματα οὐχὶ παραγωγικά. Ὑπάρχουν πράγματι ἐπαγγέλματα ποῦ ἀποκαλοῦνται, ὄχι χωρὶς δόσιν ἐπικρίσεως, « παρασιτικά ». Κακῶς. Διότι καὶ ὁ μεταπράτης εἶναι πολλάκις στοιχεῖον ἀπαραίτητον διὰ τὴν μετατόπισιν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπάρχουν ἔντιμοι καὶ ὀλιγαρκεῖς μεταπράται, ὅπως ὑπάρχουν παραγωγοὶ καὶ δημιουργοὶ ἀνάληθοι καὶ πλεονέκται. Κατ' ἀρχὴν κανὲν ἐπάγγελμα δὲν εἶναι, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀτιμωτικόν, ἐκτὸς ἂν εἶναι μεταξύ ἐκείνων ποῦ ἀποφεύγουν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ ἀσκοῦνται μόνον εἰς τὴν προστατευτικὴν σκιάν τῆς νυκτὸς ὑπὸ σκοτίων ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἔχει δοσοληψίας. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἰσχύει πάντοτε τοῦ Ἡσιόδου ἡ ρῆσις ὅτι οὐδεμία ἐργασία φέρει ἔντροπὴν.

Πολλάκις ἐν ἐπάγγελμα ὑφώνεται ἢ καταρρίπτεται ἀναλόγως ἐκείνων ποῦ μετέρχονται αὐτὸ καὶ εἶναι δυνατὸν τὰ ἱερώτατα τῶν ἐπαγγελημάτων εἰς ἀκαταλήλους χεῖρας νὰ ὑποστοῦν ἀνεπανόρθωτον τριβὴν.

Ἐν συμπεράσματι, ὅταν ὁ μετερχόμενος ἐν ἐπάγγελμα συναισθάνεται ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως ἐκπληρώνει μίαν ἀποστολὴν καὶ εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς συντελεστὰς εἰς τὸν τεράστιον κοινωνικὸν ὀργανισμόν καὶ τὴν λειτουργίαν του· καὶ ὅταν πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος οὕτως ἠδύοκῃσε νὰ οἰκονομήσῃ τὰ πράγματα, καὶ ἐλπίζῃ εἰς μίαν καλύτεραν αὔριον, ἢ ὁποία θὰ ἔλθῃ ἀφεύκτως δι' ἐκείνους ποῦ θὰ τὸ θελήσουν — τότε ἀμβλύνεται τὸ δυσάρεστον συναισθημα καὶ ὁ κόματος καὶ ἡ πληξίς ἀπὸ τὴν ἀνιαρὰν ἢ ἐξαντλητικὴν ἐργασίαν μετριάζεται. Τὸ ἐπάγγελμα ἔχει ἐνίοτε τὴν τραγικὴν ὄψιν του· ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ τὸ καταστήσῃ πάντοτε μὲν ἀνεκτόν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ χαρούμενον καὶ ἑλκυστικόν.

« Ἔργον οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος » (Ἡσ. Ἔργ. 311). « Τῇ μὲν γυναικὶ κάλλιον ἔνδον μένειν ἢ θυμαλεῖν, τῷ δὲ ἀνδρὶ αἰσχρον ἔνδον μένειν ἢ τῶν ἔξω ἐπιμελεῖσθαι » (Ξεν. Οἶκον. 7,30).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς

Τὰς πρὸς τὸν πλησίον ὑποχρεώσεις ἐκπληρώνομεν σεβόμενοι τὰ δίκαιά των. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν οὔτε ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἀλλὰ ἐν συγκρίσει μὲ τὰ λοιπὰ ἐπίγεια καὶ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὑγεία κατέχουν ἐξαιρετικὴν θέσιν, διότι ἀπὸ αὐτὰ ἐξαρτᾶται πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἢ ἀπόκτησις. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ ἀφετηρία διὰ κάθε ἐκδήλωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ διὰ κάθε ἐνέργειαν πρὸς ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, μολονότι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰησοῦς ἐδίδαξε καὶ ἔδειξεν ὅτι ἡμπορεῖ ἡ ζωὴ νὰ θυσιάζεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν, ἐκτιμᾷ αὐτὴν ὡς μεγίστην παραχώρησιν καὶ δωρεὰν τῆς θείας ἀγαθότητος.

Ἐὰν λοιπὸν πράττωμεν κάθε τι ποῦ συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς ὑγείας καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων καὶ παραλλήλως ἀποφεύγωμεν κάθε τι ποῦ βλάπτει ἢ φέρει εἰς κίνδυνον αὐτήν, κάμνομεν ἔργον θεάρεστον. Μέγιστον ἀντιθέτως ἀμάρτημα καὶ φυσικῶς ἀνεπανόρθωτον εἶναι ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς. Ἡ σκόπιμος μάλιστα καὶ προμελετημένη ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, ἥτοι ὁ φόνος, εἶναι πρᾶξις βδελυρά, μέλλουσα νὰ ἐπισύρῃ τὴν ὀργὴν τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης. Ὁ φονεὺν ἀνθρώπων πρῶτον μὲν ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸν φονευθέντα ἀνεκκλήτως τὸ θεμελιωδέστερον τῶν ἀγαθῶν του. Στερεῖ ἔπειτα τοὺς οἰκείους του φιλότατου προσώπου καὶ πιθανῶς μόναδικοῦ προστάτου. Ἀφανίζει ἐν μέλος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν καταστρέφει τὰς βάσεις τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς συνεργασίας. Ὄντως, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ φονευθέντος προσβάλλεται καὶ καθυβρίζεται ὀλόκληρος ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Ὁ ἴδιος τέλος ἐξαγοράζει δι' ἑαυτὸν πολυχρόνιον κατατρεγμὸν ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν καὶ ἰσοβίως τὸν ἀδυσώπητον ἕλεγχον τῆς συνειδήσεως.

‘Ο ήθικὸς καταλογισμὸς δι’ ἀφαίρεσιν ξένης ζωῆς μετριάζεται εἰς διαφόρους περιπτώσεις. ‘Ο ἀναιρῶν π.χ. ἄνθρωπον ἀκουσίως ἢ ἐξ ἀμελείας ὑπέχει εὐθύνην μικροτέραν, ἐκτὸς ἂν ἡ ἀμέλειά του ὑπῆρξε βαρεῖα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ συγχωρηθῇ. Ἐπίσης ἀνώμαλος ψυχικὴ κατάστασις κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως συνεπεῖα ὀργῆς, φόβου ἢ ἄλλης ἀψιθυμίας, ὡς καὶ ἡλαττωμένη συνειδητότης λόγῳ μέθης, ὑποβολῆς ἢ ἄλλης αἰτίας δὲν ἀπαλλάσσει ἐντελῶς τὸν δράστην, ἐλαφρύνει ὅμως τὴν θέσιν του ὑπὸ ἠθικὴν, καθὼς καὶ ὑπὸ ποινικὴν ἔποψιν. Τέλος ὁ «ἐν ἀμύνη» φόνος ποινικῶς μὲν εἶναι ὡς νὰ μὴ ἔγινεν, ἠθικῶς δὲ κρίνεται ὡς συγχωρητέος. ‘Ο ἄνθρωπος δηλαδὴ, ἂν ἀπειληται κατὰ τρόπον ἄμεσον καὶ προφανῆ ἢ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀσφάλεια καὶ ζωὴ ἢ ἡ ζωὴ φιλότατων προσώπων, δικαιούται νὰ φθάσῃ μέχρι βίαιας ἀφαιρέσεως τῆς ζωῆς τοῦ ἀποπειραθέντος τὴν προσβολήν. ‘Η ἄμυνα εἶναι δικαίωμα ἀσκούμενον ἐξ ἐνστίκτου. Κοντὰ εἰς τὸ καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ἔχομεν καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ζωὴν ἀνάλογον καθῆκον. Κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ δικαίωματος τῆς ἀμύνης ἀντιμετωπιζόμεν ἐν μέγιστον πρόβλημα· ὑπάρχει κίνδυνος ὑπερασπιζόμενοι ἑαυτοὺς νὰ γίνωμεν ἡμεῖς φονεῖς. Δι’ αὐτὸν τὸν λόγον ὀφείλομεν νὰ συμπεριφερώμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους μὲ χριστιανικὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ ἀνεκτικότητα· πρέπει δὲ νὰ λαμβάνωμεν ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ὥστε νὰ ἀπομακρύνωμεν τὸν κίνδυνον ἢ τὴν πιθανότητα ἀδίκου ἐναντίον μας ἐπιθέσεως. ‘Η χριστιανικὴ πολιτεία, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἠπιότης καὶ ἡ γλυκύτης ἀφοπλίζουν καὶ εἰς τὰς πλέον κακὰς των διαθέσεις τοὺς συνανθρώπους μας. “Ἐν ἀνθρώπινον μείδιμα καθίσταται ἐνίοτε ἀκαταμάχητον ὄπλον· ὁ χριστιανικὸς λόγος ἀφοπλίζει καὶ τὴν πλέον κακοῦργον χεῖρα. “Ἄν ὅμως εὐρεθῇ κανεὶς πρὸ πεπωρωμένων καὶ ἀναλγήτων κακοῦργων, ὀφείλει νὰ ἀμυνθῇ ἐνεργῶς. ‘Η νόμιμος τότε ἄμυνα ἀποτελεῖ ἱερὸν καθῆκον. ‘Η ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀναίρεσις, χωρὶς νὰ εἶναι ἐπαινετὴ καὶ εὐκαταία, εἶναι συγγνωστὴ· ἐν τούτοις καὶ τότε ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία ὑποβάλλει τὸν λόγῳ ἀμύνης ἀναιρέσαντα εἰς ἐξίλασμούς· ἂν δὲ εἶναι κληρικὸς, εἰς ἀργίαν ἀπὸ ἱεροπραξίας· ἄς εὐχώμεθα νὰ μᾶς προφυλάσῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας.

Φόνος ἢ ἀπόπειρα φόνου εἶναι καὶ ἡ μονομαχία, ἂν καὶ ὡς θεσμὸς τείνει σήμερον νὰ ἐξαφανισθῇ. Τὸ κάκιστον τοῦτον ἔθιμον θέτει εἰς ἴσην μοῖραν τὸν ἀθῶον καὶ τὸν ἔνοχον, καθιερώνει τὴν

αυτοδικίαν ὡς μέσον πρὸς ἐπίλυσιν διαφορῶν, ἀντὶ δὲ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καλλιεργεῖ τὴν τάσιν πρὸς ἐκδίκησιν. Καὶ ἐνῶ ζητεῖ νὰ προστατεύσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπάλων, ὀδηγεῖ συχνὰ εἰς τὸν θάνατον ἀμφοτέρων. Εἰς μίαν εὐνομουμένην πολιτείαν ποτὲ δὲν συγχωρεῖται νὰ καταφεύγουν οἱ πολῖται εἰς τοιαῦτα ἔσχατα μέσα καὶ εἰς μίαν χριστιανικὴν κοινωνίαν μὲ κανὲν πρόσχημα δὲν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀφαίρεσις ξένης ζωῆς.

Διάφορος εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν διεθνῶν ἐκείνων μονομαχιῶν ποῦ ὀνομάζονται πόλεμοι. Βεβαίως ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲ ἀποδέχεται ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι « πάντων πατὴρ » ἢ ὅτι οἱ πόλεμοι εἶναι τὸ πεπρωμένον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐπεναντίας θεωρεῖ αὐτοὺς ὡς μίαν ἐκδήλωσιν βαρείας καὶ κρισίμου ἀσθενείας τῶν κοινωνιῶν. Εὐχεται μαζί με τὸν Ὀμηρικὸν Ἀχιλλεῖα (Σ. 107) νὰ ἔχανετο ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς ἡ διχοστασία καὶ μαζί με τὸν Ὀμηρικὸν Νέστορα (163) θεωρεῖ κάθε ἐπιθυμητὴν τοῦ πολέμου, ἐμφυλίου εἴτε ἐξωτερικοῦ, ὡς ἀθέμιτον καὶ ἀνέστιον, ἤτοι περίπου ὡς ἄγριον. Συμμερίζεται τὴν εὐχὴν πολλῶν γενεῶν πρὸς καταπάσασιν τοῦ πολέμου καὶ ἀποκατάστασιν διαρκοῦς εἰρήνης καὶ ἐπικροτεῖ κάθε προσπάθειαν πρὸς καταρτισμὸν διεθνῶν συμφωνιῶν. Ἀποβλέπει μετὰ χρηστῶν ἐλπίδων εἰς τὴν ἡμέραν ποῦ, κατὰ τὸν Προφήτην, οἱ λαοὶ « κατακόψουσι τὰς ρομφαίας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δρέπανα . . . καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν » (Μιχ. δ', 3).

Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲν εἶναι ὀρθὴ οὔτε δικαιολογημένη ἐκ τῶν προτέρων καταδίκη παντὸς πολέμου. Διότι ὅπως εἰς τὰ ἄτομα, οὕτω καὶ εἰς τὰ ἔθνη συναντᾶται ἡ περίπτωσις τῆς ἀμύνης. Πόλεμος πρὸς ἀπόκρουσιν ἐχθροῦ, ὅστις ἀπειλεῖ τὴν ὑπόστασιν τῆς πολιτείας ἢ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, δὲν ἔχει τι τὸ ἀξιοκατάκριτον. Δίκαιος ἐπίσης καὶ ἠθικός, αὐτὸ τοῦτο ἱερόν, εἶναι ὁ πόλεμος πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν δικαιωμάτων ποῦ καταπατήθησαν. Οἱ ἀμυντικοὶ λοιπὸν καὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι δὲν δύνανται νὰ κατηγορηθοῦν. Ἄδικοι ἐξ ἄλλου καὶ παράνομοι θεωροῦνται οἱ πάσης φύσεως ἐπιθετικοὶ καὶ κατακτητικοὶ πόλεμοι, καθὼς καὶ κάθε πόλεμος ὅστις, παρὰ τὰ ἀγνὰ ἴσως ἐλατήρια τῶν ὀργανωτῶν του, διεξάγεται μὲ λυσσώδη ἀγριότητα καὶ ξένην πρὸς κάθε ἰδέαν ἀνθρωπισμοῦ θηριωδίαν. Ἄλλ' οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀφορμὴ ἐκ τῆς ὁποίας ἔν ἔθνος ἐνεπλήχθη εἰς πόλεμον, ὁ χριστιανὸς πολίτης ἔχει καθῆκον νὰ συνεισφέρῃ ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις διὰ τὴν εὐτυχεῖ ἐκβασίν του.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ ἀφαίρεσις ζωῆς εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης δὲν ἀποτελεῖ ἀδίκημα, εἶναι ἀντιθέτως πράξις γενναίου ἀνδρός. Ἀποκρούεται ὅμως ἀπολύτως ἡ κακοποίησης καὶ διαπόμπευσις ὑποκύψαντος ἀντιπάλου.

2. Ἡ τιμὴ, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων.

Πολύτιμον τοῦ ἀνθρώπου κτῆμα εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ τιμὴ. Ἄν καὶ δὲν λογαριάζεται ἀπὸ ὅλους ὁμοίως τὸ ἀγαθὸν τοῦτο, ἡ

σημασία του είναι τόσο μεγάλη, ώστε κάποτε ούτε η ζωή ούτε ο πλοῦτος ούτε τὰ ἄλλα ἐγκόσμια ἀγαθὰ ἔχουν ἀξίαν χωρὶς αὐτὴν. Τοῦτο εἶναι φανερὸν ἀπὸ τὴν πείραν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅπου παρατηρεῖται ὅτι ἄνθρωποι χωρὶς ὑπόληψιν δὲν ἀξιοῦνται οὐδεμιᾶς ἀναγνωρίσεως, μολοντί αἱ γνώσεις των ἢ ἄλλα προσόντα εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ τοὺς τοποθετήσουν ὑψηλότερον. Τὴν ἀξίαν τῆς τιμῆς κατενόησαν καὶ οἱ θεόπνευστοι ἄνδρες, τῶν ὁποίων τὰς παραινήσεις ἀναγινώσκουμεν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Τὸ καλὸν ὄνομα εἶναι προτιμότερον ἀπὸ σωροὺς χρυσίου « *φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γὰρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίου* » (Σοφ. Σειρ. μα', 12). Καὶ πάλιν : « *αἰρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολὺς* » (Παροιμ. κβ', 1). Καὶ δὲν ὠφελεῖ μόνον τὸν ἔχοντα ἢ ἀγαθὴ ὑπόληψις, ἀλλὰ τὴν ὅλην κοινωνίαν. Διότι χωρὶς αὐτὴν δὲν ὑπάρχει ἡ ἀναγκαῖα ἐμπιστοσύνη καὶ χωρὶς ἐμπιστοσύνην ἡ συνεργασία τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας δυσχεραίνεται καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιηθῇ κανεὶς τὰς ἀγαθὰς του προθέσεις ὑπὲρ τοῦ συνόλου.

Πρέπει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων. Τοῦτο γίνεται κατὰ δύο τρόπους, ἀρνητικῶς καὶ θετικῶς. Δὲν πρέπει δηλαδὴ πρῶτον νὰ προσβάλλωμεν αὐτὴν μὲ οἰονδήποτε τρόπον, φανερὸν ἢ μυστικόν, ἀνοικτὰ ἢ συγκεκαλυμμένα. Θετικῶς δὲ μὲ τὸ νὰ προσπίζωμεν προσβαλλόμενον καὶ ἀδίκως διασυρόμενον τὸ καλὸν ὄνομα τῶν ἄλλων. Ἀντιθέτως, διαδίδοντες εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων πάσης φύσεως ἀνελέγκτους πληροφορίας καὶ σπερμολογίας, ἀδίκως κατηγοροῦντες ἢ ἀπρεπῶς ὑβρίζοντες αὐτοὺς καὶ μάλιστα ἐνώπιον ἄλλων καί, τὸ χειρότερον, κατασκευοφαντοῦντες αὐτοὺς ἐν ἀπουσίᾳ των καὶ ἐμφανίζοντες αὐτοὺς ὡς δράστας τῶν αἰσχίστων πράξεων διαπράττομεν βαρὺ ἀδίκημα κατὰ τῆς τιμῆς των. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διὰ λόγων ἢ σχημάτων ἢ καὶ τῆς σιωπῆς μας ἐκδήλωσις περιφρονησεως πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι πρᾶξις καὶ στάσις προσβάλλουσα τὴν τιμὴν των καὶ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται.

Ἰδιαίτιστα μορφή προσβολῆς τῆς τιμῆς εἶναι καὶ ἡ εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων εἰρωνεία. Μὲ τὴν ὑποκριτικὴν ἄγνοιάν μας ἢ τὸν ἐπίπλαστον θαυμασμόν μας, μὲ τὴν χρῆσιν ἀντιθέτων ὀνομασιῶν καὶ μὲ τὴν σκόπιμον ἐξόγκωσιν τῶν ἐκτιμήσεών μας ἐπιδιώκουμεν νὰ γελοιοποιήσωμεν καὶ νὰ ταπεινώσωμεν ἐν ἡ περισσότερα πρόσωπα, ἐλπίζοντες ἀνοήτως ὅτι οὕτω θὰ ἀνέλθωμεν ὑψηλότερον ἡμεῖς. Εἴρω-

νεΐαι εΐναι πολλῶν εΐδῶν καὶ κάποτε οὔτε χαιρέκακον διάθεσιν ὑποκρύπτουν οὔτε ζημίαν προξενοῦν καὶ εΐναι ἓν εΐδος ἀθῶου σκῶματος. Ἐλλὰ συνήθως εΐναι τόσον πικραὶ καὶ δηκτικαί, ὅσον κανὲν ἄλλο μέσον ἐπιθέσεως διὰ τοῦ λόγου. Εΐδος εΐρωνείας εΐναι ὁ σαρκασμός, πικρὸν καὶ ὀξύ σκῶμμα, χαιρέκακος εἰς βάρους προσώπου χλευασμός. Αὐτονόητον εΐναι ὅτι ἐπίσης ἀποκρούονται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἠθικὴν κάθε ἀνοΐκειος καὶ ἀπρεπῆς περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων φλυαρία καὶ κάθε ἄτοπος γελοιοποιήσις, πολὺ δὲ μᾶλλον κάθε αἰσχρολογία καὶ βωμολοχία. Τοῦτο παραγγέλλει καὶ ὁ Σωτὴρ: « λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργόν, ὃ ἐὰν λαλώσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως » (Ματθ. 1β', 36).

Καὶ αὐτὴ ἡ καταλαλιά, διὰ παράπτωμα ποῦ ἐγένετο πράγματι καὶ κατέστη γνωστόν, εΐναι πρᾶξις κακὴ. Ὁ διασυρόμενος ἄνθρωπος ἤμπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν, ὥστε νὰ μὴ διστάσῃ πρὸ τῶν ἐσχάτων ἀποφάσεων εἰς βάρους ἄλλων ἢ ἑαυτοῦ. Ἐλλὰ καὶ τοῦτο ἂν δὲν συμβῆ, τὸ ἔργον τῆς μετανοίας εΐναι πλέον δυσχερὲς δι' αὐτὸν καὶ ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὸν καλὸν δρόμον περίπου ἀδύνατος. Ὁ καταλαλῶν γίνεται τότε συνένοχος τῆς ἠθικῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Δι' αὐτὸ ὁ Κύριος παραγγέλλει ρητῶς « μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε » (Ματθ. ζ', 1). Ὁ ρέπων εἰς καταλαλίαν εΐναι ἡ κοῦφος ἢ φθονερὸς ἢ ἀλόγιστος. Εΐναι βεβαίως περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ ἐπιτιμήσωμεν συνανθρώπους μας διὰ φαυλότητα ἢ κακίας. Τοῦτο ὅμως πρέπει νὰ πράξωμεν μὲ σεμνότητα, μὲ πρόθεσιν ὠφελείας καὶ μὲ ἠπιότητα ὄχι μὲ σαρκασμὸν καὶ ὀξύτητα. Ὁ νουθετῶν δὲν πρέπει νὰ διασύρῃ καὶ νὰ τραυματίζῃ τὸν νουθετούμενον, ἀλλὰ νὰ τὸν ἐλκύῃ πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ τὸν ἀποτρέπῃ ἀπὸ τὸ κακὸν μὲ ἐπιείκειαν καὶ καλωσύνην.

Προσβολὴν τέλος τοῦ πλησίον ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψις κάθε ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἔναντι τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων του καχυποψία. Αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι θεωροῦμεν αὐτὸν πολὺ κατώτερόν μας καὶ ὡς μοναδικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀγνωρίζομεν τὸ νὰ πράττῃ πάντοτε τὸ κακόν.

Συναφῆς εΐναι ἡ ὑποχρέωσίς μας νὰ ἐυγνωμονῶμεν διὰ τὸ καλὸν ποῦ μᾶς ἐπροξένησαν. Παραγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν ποῦ μᾶς προσέφερε κάποιος ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν προσβολὴν καὶ φέρει

βαρεῖον ἀπογοήτευσιν καὶ ἀποθάρρυνσιν. Τὴν ἀχαριστίαν ἀπεχθάνονται οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς δὲν συγχωρεῖ. Εἶναι γνωστὴ ἡ προειδοποίησις τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἣν θεοὶ ἐξαποστέλλουσι τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀχαρίστων.

Καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον πρέπει νὰ σεβώμεθα ἐπίσης. Πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δικαίως καὶ νομίμως ἀπέκτησε καὶ κατέχει εἶναι ἀναφαίρετον αὐτοῦ κτῆμα. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἡ περιουσία καθ' ἑαυτὴν ὑψιστὸν τι ἀγαθὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ μαζί μὲ τὰ ἄλλα τοῦ βίου ἀγαθὰ συντελεῖ ὄχι μόνον εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ εὖ ζῆν, ἥτοι εἰς τὸν ἔντιμον καὶ ἐνάρετον βίον. Ἀρκεῖ νὰ παρακολουθῆται ἀπὸ φρόνησιν, ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνθυμῆται τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος μᾶς διευκολύνει καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τῆς φιλανθρωπίας.

Τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀλλοτρίων οἰκονομικῶν ἀγαθῶν εἶναι ἡ βᾶσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου. Ὅπου τὰ άτομα, ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀπόκτησιν ἀγαθῶν διὰ τῆς ἐργασίας των, ἄρπάζουσι ἢ καταπατοῦσι τὰ ἀγαθὰ τῶν ἄλλων, ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία ὀλίγον διαφέρει ἀπὸ φωλεὰν σαρκοβόρων. Ἀντιθέτως, ὅταν ἡ ἀσφάλεια εἰς τὰς κτήσεις καὶ τὰς συναλλαγὰς εἶναι ἀπόλυτος, ὅλη ἡ δραστηριότης τῶν μελῶν διατίθεται διὰ νέας προσπάθειας καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόοδος συντελεῖται μὲ μεγάλα βήματα. Ὁρθῶς λοιπὸν τὸ καθῆκον τοῦτο περιελήφθη ρητῶς εἰς τὸν Δεκάλογον ὡς ὀγδόη ἐντολὴ «οὐ κλέψεις».

Πράγματι ἡ κλοπὴ, καθὼς καὶ ἡ ληστεία εἶναι δύο μορφαὶ παραβάσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον.

Ἡ κλοπὴ εἶναι ἀφαίρεσις καὶ ἰδιοποιήσις ἀλλοτρίου πράγματος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἡ δὲ ληστεία ἡ ἄρπαγὴ εἶναι ὁ περισσότερον ὤμος καὶ βίαιος τρόπος οἰκειοποιήσεως ξένου πράγματος. Ἄλλος τρόπος σφετερισμοῦ ξένων ἀγαθῶν εἶναι ἡ ἀπάτη. Μὲ λόγους ψευδεῖς καὶ πράξεις ἀνειλικρινεῖς ἐπιτυγχάνομεν ὠφέλειαν διὰ τὸν ἑαυτὸν μας ἐπὶ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τοῦ πλησίον. Ὁ δὲ ἀπάτης σφετερισμὸς εἶναι κλοπὴ, ἡ ὁποία ἔχει τοῦτο τὸ ἐπιβαρυντικόν, ὅτι ἐπιτυγχάνεται ὕστερα ἀπὸ σειρὰν καταχρυσίων ἐνεργειῶν. Καὶ ἡ ὑπεξαίρεσις, ἥτοι κατακράτησις ἐμπειστευμένων εἰς ἡμᾶς πράγματος, εἶναι καὶ αὕτη κλοπὴ καὶ πρᾶξις

ἠθικῶς κολάσιμος. Ἐκ τῶν ὅλων αὐτὰς τὰς πράξεις ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἀπέχη. Καὶ διὰ νὰ μὴ εὐρεθῇ εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἀφαιρέσῃ ἢ νὰ σφετερισθῇ ξένον πρᾶγμα, ὡς εἶναι φίλεργος, διὰ νὰ ἔχη πάντοτε τὰ μέσα τῆς ζωῆς καὶ ὀλιγαρκῆς, διὰ νὰ μὴ ῥέπῃ πρὸς ἀνωφελεῖς καὶ ματαιὰς ἀπολαύσεις. Ἡ ὀκνηρία ἀντιθέτως καὶ ἡ σπατάλη ὀδηγοῦν κατ' εὐθείαν εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν κλοπὴν ὅλων τῶν ἀποχρώσεων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα πάντοτε τὸ τῆς Γραφῆς: « ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιᾶτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχη μεταδιδόναι τῷ χρεῖαν ἔχοντι » (Ἐφ. δ', 28). Χρήσιμον εἶναι ἐξ ἄλλου νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν τὴν αὐστηρὰν μὲν ἀλλὰ δικαίαν ὑπόμνησιν τοῦ Παύλου: « εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω » (Β' Θεσ. γ', 10).

Ὁ χριστιανὸς τέλος πρέπει νὰ σέβεται τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀποφεύγῃ κάθε εἶδους καταπίεσιν καὶ καταναγκασμὸν. Ἡ χειροτέρα περίπτωσις καταπίεσεως τῆς ἐλευθερίας, ὁ κατὰπτυστος θεσμὸς τῆς δουλείας, τείνει νὰ ἐξαφανισθῇ χάρις εἰς τὸ ἔντονον κήρυγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι περιπτώσεις καταπατήσεως, τὰς ὁποίας ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀποκροῦν καὶ νὰ καταπολεμῇ.

3. Φιλαλήθεια καὶ παρησία.

Ἐκ τῆς συναίσθησιν ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα δίκαιοι πρὸς τοὺς ἄλλους ἀπορρέει καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ λέγωμεν παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ἥτοι προκύπτει τὸ καθῆκον τῆς φιλαληθείας. Ἡ φιλαλήθεια εἶναι βεβαίως καὶ καθῆκον πρὸς τὸν ἑαυτὸν μας, διότι συντηρεῖ καὶ δυναμώνει τὴν περὶ ἡμῶν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἥτοι περιφρουρεῖ τὴν τιμὴν μας.

Ὁ φιλαλήθης λέγει πάντοτε καὶ πρὸς πάντας τὴν ἀλήθειαν. Παριστάνει τὰ πράγματα ἕπως τὰ βλέπει καὶ ὅπως τὰ γνωρίζει ἀποκρούων κάθε σκόπιμον ἀπόκρυψιν ἢ μελετημένην διαστροφὴν τῆς ἀληθείας. Δὲν ἀρνεῖται τὰς πράξεις του, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ ἐπισύρουν τὴν τιμωρίαν ἢ τὴν κατάκρισιν. Δὲν ἀποδίδει εἰς ἄλλους ἐνεργείας ἰδικὰς του, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν εἰς δυσάρεστον ἀποτέλεσμα. Εἶναι τηρητὴς τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ, ὅστις παραγγέλλει

νά λέγωμεν τήν ἀλήθειαν ὄχι μόνον μέ τήν γνωστήν ἐντολήν τοῦ Δεκαλόγου, ἀλλά καί μέ τήν ρήτραν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν (Ἐφ. δ', 25): « διό ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ » καί « μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους » (Κολ. γ', 9).

Ἀπὸ τήν αὐτὴν ἀγαθὴν διάθεσιν κινεῖται μία παράλληλος πρὸς τήν φιλαλήθειαν ἀρετὴ, ἡ εἰλικρίνεια. Εἰλικρίνεια σημαίνει κατ' ἀρχὴν καθαρότης καὶ διαύγεια. Ἐπειτα εἰλικρίνεια σημαίνει τήν καθαρότητα τοῦ λογισμοῦ, τὸν ἀψευδῆ, ἀνυπόκριτον, εὐθὺν καὶ τίμιον χαρακτῆρα. Ἐνῶ ὁ φιλαλήθης φαίνεται κυρίως εἰς τοὺς λόγους, ὁ εἰλικρινὴς ἐκδηλώνεται διὰ τῶν πράξεων καὶ τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς του. Οὐδέποτε προσποιεῖται αἰσθήματα, τὰ ὅποια εἰς τήν πραγματικότητα δὲν ἔχει, οὔτε ὑποστηρίζει γνώμας τὰς ὁποίας δὲν πιστεύει. Διακηρύσσει τὰς πεποιθήσεις του καὶ ζῆ συμφῶνως πρὸς αὐτάς, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὸν συρμὸν ἢ ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια εἰς ἐνεργείας τὰς ὁποίας ἀποδοκιμάζει. Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐν γένει ἐκδηλώσεις καὶ πράξεις του δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀνταύγεια τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου.

Καλύτερον ἢμποροῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν εἰλικρινῆ ἄνθρωπον εἰς συγκεκριμένους περιπτώσεις. Ὡς δικηγόρος δίδει εἰς τὸν πελάτην του ἀκριβῆ νομικὴν εἰκόνα τῆς ὑποθέσεώς του καὶ δὲν τὸν παρασύρει εἰς ἄσκοπον καταδαπάνησιν χρημάτων. Ὡς ἰατρός ἐκτελεῖ τὸ ἔργον του εὐσυνειδήτως, μὴτε ὑπερβάλλον τὸν κίνδυνον ἐπὶ ἀσημάντου νοσήματος, διὰ νὰ ἀμειψθῆ πλυσσιώτερον, μὴτε ὑποτιμῶν αὐτὸν εἰς σοβαρότητα, διὰ νὰ μὴ φανερώσῃ ἀνεπάρκειαν. Ὡς πολιτικὸς καὶ ρήτωρ δὲν κολακεῖ τὰς ἀδυναμίας τοῦ πλήθους καὶ δὲν δίδει ὑποσχέσεις ἀπραγματοποιήτους. Ὡς συγγραφεὺς δὲν ἀποκρύπτει τὰς πηγὰς του οὔτε παρουσιάζει ὡς ἰδικὰ του, συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια ἄλλοι πρὸ πολλοῦ κατέληξαν. Δὲν κιβδηλεύει καὶ δὲν παραχαράττει τήν ἀλήθειαν καὶ δὲν συσκοτίζει χάριν ἄλλων σκοπῶν τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

Ἡ τολμηρὰ διακήρυξις τῆς ἀληθείας καλεῖται παρρησία καὶ τὸ ὀμιλεῖν μετὰ παρρησίας εἶναι κάλλιστον προτέρημα. Ἄλλ' ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ νομίζῃ ὅτι ὀφείλει νὰ ἐμφανίζεται ἀπρόσκλητος ἐξάγγελος παντὸς ὅ,τι ἔμαθεν ἢ γνωρίζει, οὔτε βιαστικὸς ἐλεγκτῆς τῆς πλάνης τῶν ἄλλων. Διότι οὕτω ἀποβαίνει σκαιὸς καὶ φορτικὸς καὶ μέ τήν ἀγροῖκον ἐλευθεροστομίαν του ἐρεθίζει μᾶλλον καὶ ἐξα-

γριώνει παρά διορθώνει τὸν πλησίον του. Δι' αὐτὸ πρέπει πάντοτε ἡ ἐντιμότης καὶ ἡ φιλαλήθεια νὰ συνδυάζονται μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἀγάπην. Πρέπει δὲ κανεὶς νὰ κάμνη διάκρισιν μεταξὺ διαστροφῆς τῆς ἀληθείας καὶ ἀποσιωπήσεως αὐτῆς, μεταξὺ ψεύδους καὶ ἐχεμυθίας.

Ἡ ἀρετὴ τῆς φιλαληθείας δὲν πρέπει νὰ ἐπισκιάζη τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης. Ὁ ἰδιώτης ὅστις διατυμπανίζει τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ σπίτι του, ὁ ἰατρός πού διασαλπίζει τὰ πορίσματα τῶν ἰατρικῶν του ἐπισκέψεων, ὁ στρατιώτης ὁ ἀποκαλύπτων στρατιωτικὰ μυστικά φαίνονται μὲν ὡς ἄνθρωποι τηροῦντες τὴν ὑποχρέωσιν τῆς φιλαληθείας, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι παραβάται ἄλλων ἱερωτάτων καθηκόντων. Ἄν τοιαύτη παρρησία ἦτο κάτι τὸ ὀρθόν, θὰ ἔπρεπεν οἱ αἰσχιστοὶ τῶν προδοτῶν νὰ τιμῶνται ὡς ἅγιοι καὶ μάρτυρες τῆς ἀληθείας.

Ἀντίθετος πρὸς τὴν φιλαλήθειαν εἶναι ἡ ψευδολογία, πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν ἡ ὑποκρισία.

Ὁ ψευδόμενος ἀποβλέπει συνήθως εἰς ἀτομικὸν κέρδος, ἄλλοτε δὲ ἐλπίζει διὰ τοῦ ψεύδους νὰ ἀποφύγη τιμωρίαν ἢ ζημίαν. Ἄλλὰ τοῦ ψευδολόγου τὰ κέρδη εἶναι ὅλως ἐφήμερα. Συντόμως ἡ ἀλήθεια θὰ λάμψη καὶ μαζί μὲ τὴν ὠφέλειαν πού προσδοκᾷ χάνει ὀριστικῶς καὶ τὴν ὑπόληψιν του. Κοινωνία ὅπου βασιλεύει τὸ ψεῦδος εἶναι καταδικασμένη εἰς ἀπώλειαν, διότι λείπει ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ τὰ μέλη των τὸ στοιχεῖον τῆς ἐμπιστοσύνης. Ὅπου δὲ ἡ ἐμπιστοσύνη κλονίζεται, ὁ καθεὶς περιχαρακώνεται εἰς τὴν ἰδίαν του ἀτομικότητα καὶ ζῆ δι' ἑαυτόν.

Ὁ δὲ ὑποκριτὴς καὶ ἀνειλικρινὴς ἄλλα ἔχει εἰς τὸν νοῦν του καὶ ἄλλα εἰς τὴν γλῶσσαν, ἄλλα πιστεύει καὶ ἄλλως ἐνεργεῖ.

Ἡ ὑποκρισία καὶ ἡ ἀνειλικρίνεια ἠμπορεῖ νὰ ἐκδηλώνεται εἰς διαφόρους περιστάσεις μὲ τὴν ἐπίδειξιν πότε τῆς μιᾶς καὶ πότε τῆς ἄλλης ἀρετῆς. Κλασσικὸν παράδειγμα ὑποκριτικῆς εὐσεβείας ἔδωκεν ὁ Μολιέρους εἰς τὸν «Ταρτούφον» του.

Μορφὴ ἀνειλικρινείας εἶναι καὶ ἡ κολακεία. Ὁ κόλαξ μὲ λόγους ἐπαινετικὺς καὶ χαμερπεῖς θωπείας καὶ προσαγορεύσεις δυσλοπρεπεῖς προσπαθεῖ ν' ἀποσπάσῃ τὴν εὐνοίαν τοῦ κολακευομένου. Ἡ κολακεία εἶναι συμπεριφορὰ ἐπικίνδυνος μὲν διὰ τὸν δεχόμενον

αυτήν, ευτελιστική δὲ διὰ τὸν χρησιμοποιοῦντα. Εἰς τὸν Θεόφραστον ἤμποροῦν οἱ κόλακες ὄλων τῶν ἐποχῶν νὰ ἀναζητήσουν καὶ νὰ ἀποθαυμάσουν τὸ ἀψευδὲς αὐτῶν πρότυπον.

Ἐπὶ τῆς ἐρώτησεως ἂν γὰρ ἐπιπτώσει κατὰ τὰς ὁποίας ἤμπορεῖ κανεὶς νὰ ψευδῆται; Ἐπὶ τῆς ἐρώτησεως ἂν γὰρ ἀναγκασθῆται νὰ ἀποκρίνηται; Δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα.

Κατὰ τὴν πρώτην οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ συγχωρεῖται κανεὶς νὰ ἀποκρύπτῃ ἢ νὰ διαστρεβλώσῃ τὴν ἀλήθειαν. Οὐδεὶς ἀπώτερος σκοπὸς ἤμπορεῖ νὰ μᾶς δικαιολογήσῃ διὰ τὴν καταπάτησιν τῆς ἀληθείας, ἀφοῦ κανεὶς σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ πονηρὰ μέσα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πνευματικὸν ἀγαθὸν ποῦ ἔχει καθ' ἑαυτὸ ἀξίαν. Κάθε ὑποχώρησις εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς ἀσύστολον καταστροφῆσιν πάσης ὑποχρέωσεν καὶ πάσης ὑποσχέσεως. Κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὸ νομικὸν δόγμα *fiat justitia pereat mundus* — ἡ δικαιοσύνη νὰ ἀσκῆται καὶ ὁ κόσμος ἂς χαθῆ—παραδέχονται ὅτι πᾶσα διαστροφή τῆς ἀληθείας εἶναι ἀθέμιτος, ἀδιαφόρως πρὸς τὰς συνεπείας.

Ἄλλοι ἀντιθέτως ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ κανὼν οὗτος εἶναι ἀδύνατος νὰ τηρηθῆ. Διότι εἰς τὸν βίον παρουσιάζονται περιπτώσεις ὅπου αὐστηρὰ συμμόρφωσις πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀληθεύειν γίνεται πρόξενος καταστροφῆς. Ὁ ὁμολογῶν π.χ. τὴν ἀλήθειαν πρὸς ἀνθρώπον κακοῦργον εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ αἷτιος ἀδικου κακοποιήσεως ἢ φόνου. Πολλάκις τυπικὴ φιλαλήθεια μᾶς καθιστᾷ ἐνόχους ἀπιστίας ἢ προδοσίας. Πολιτικὰ πρόσωπα καὶ διπλωμάται ἐκθέτοντα διὰ τῆς εἰλικρινοῦς αὐτῶν γλώσσης κρατικὰ μυστικά τηροῦν μὲν τὴν ἀπαίτησιν τῆς φιλαληθείας, ἀλλὰ καταπροδίδουν τὰ ὑψίστα συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας. Οὐδὲν τὸ μεμπτόν ἔχει καὶ ἡ ἐν πολέμῳ φροντίς τῆς ἡγεσίας νὰ ἀποκρύπτῃ τὰς κινήσεις τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων.

Ἐναντὶ τῆς τοιαύτης διαμάχης ἡ ἠθικὴ δὲν ἤμπορεῖ νὰ λάβῃ ἄκαμπτον καὶ μονόπλευρον στάσιν. Καὶ ὡς γενικὴν μὲν ἀρχὴν τηρεῖ ὅτι πρέπει νὰ λέγεται πάντοτε ἡ ἀλήθεια. Ὡστόσο δὲν δικαιολογεῖται ἀπόκλισις ἀπὸ αὐτῆν ὡς ὄπλον ἀμύνης κατὰ βίαιας ἐπιθέσεως, ἢ ὅποια ἀπειλεῖ τὴν ζωὴν ἢ τὴν τιμὴν μας ἢ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν

τιμήν τῆς οἰκογενείας καί τοῦ ἔθνικοῦ συνόλου. Τά λοιπὰ ἐπαφίενται εἰς τήν φρόνησιν ἐκάστου καί εἰς τόν ἐκ Θεοῦ φωτισμόν, τόν ὁποῖον ὁ Χριστιανός οὐδέποτε λησμονεῖ νά ἐπικαλῆται.

« Ὁρθόν ἀλήθει' αἰεὶ » (Σοφ. Ἐκκλ. 1195).

4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη.

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα, εἶναι καθήκοντα δικαιοσύνης πρὸς αὐτόν. Ἀλλὰ ὑπεράνω τούτων κεῖται τὸ πελώριον καθήκον τῆς ἀγάπης. Κατ' ἀκρίβειαν οὔτε δικαιοσύνη πρὸς τὸν πλησίον δύναται νά νοηθῆ χωρὶς ἀγάπην πρὸς αὐτόν, οὔτε ἀγάπη χωρὶς τὴν δικαιοσύνην. Καθαρὰ δικαιοσύνη χωρὶς τὴν δροσίζουσαν πνοὴν τῆς ἀγάπης εἶναι ἀπλῆ νομιμότης. Καθαρὰ πάλιν ἀγάπη, χωρὶς νά ρυθμίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης, δὲν ἐπιτυγχάνει πάντοτε νά ὠφελήσῃ τὸν πλησίον. Αἱ δύο ἀρεταὶ πρέπει νά λογίζωνται ὡς μία καὶ ἀδιαίρετος, δεικνύουσα πότε τὸ ἓν καὶ πότε τὸ ἄλλο πρόσωπον αὐτῆς.

Ἐλέχθη ἀλλαχοῦ ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νά εἶναι ἐνεργὸς καὶ νά παρακολουθῆται ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι δὲ ἀγάπη ἡ εὐμενὴς ἐκείνη τῆς καρδίας διάθεσις, τῆς ὁποίας καρπὸς εἶναι ἄλλοτε ἐκδηλώσεις μακροθυμίας καὶ πραότητος καὶ ἄλλοτε πράξεις ἀγαθοεργίας καὶ φιλαλληλίας.

Καὶ πρῶτον μὲν στάδιον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι νά χαίρωμεν εἰς τὴν χαρὰν του καὶ νά συμπάσχωμεν εἰς τὸν πόνον του, *τὸ χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων*, καθὼς ὥραϊα διώρισεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. ιβ', 15). Ἡ ἀπαίτησις αὕτη φαίνεται εὐκόλος, ἀλλ' εἶναι πολλὰ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀποδεικνύουν τὸ ἀντίθετον. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι δεικνύοντες τελείαν ἀπάθειαν εἰς τὰς συμφορὰς τῶν ἄλλων καὶ πλήρη ἀναλγησίαν διὰ τὰ παθήματά των. Καὶ τὸ ἀκόμη χειρότερον, εἴτε φθοροῦν τοὺς ἄλλους διὰ τὰ ἀγαθὰ τῶν ὁποίων ἠξιώθησαν ἢ τὴν ὑπεροχὴν ποὺ διαθέτουν, εἴτε, πράγμα φρικτὸν νά τὸ εἶπη κανεῖς, χαίρουσιν εἰς τὰς δυστυχίας τῶν ἄλλων καὶ γαυριοῦν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἄλλοι κακοπαθοῦν, ἐνῶ αὐτοὶ εἶναι ἄθικτοι ἀπὸ τὴν δυστυχίαν. Πλὴν τῆς

χαίρεκακίας και τοῦ φθόνου ἀρνητικαί τῆς ἀγάπης ἐκδηλώσεις εἶναι ἡ κακόνοια καὶ κακεντρέχεια. Ἐκδηλώνεται μὲ καχυποψίαν, κακολογίαν, κατάρας καὶ ἀναθεματισμούς, ἐνῶ ἡ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης φανερώνονται μὲ τὴν εὐλογίαν ἢ τὸν ἔπαινον, μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην μας καὶ μὲ τὴν προσφυγὴν εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἵνα ἀξιῶνῃ τὰ ἀγαπώμενα πρόσωπα τῆς ἀγίας δωρεᾶς. Ἄκρως δὲ ἀντίθετον τῆς ἀγάπης εἶναι τὸ μῖσος, φθόνος ὁμοῦ καὶ χαίρεκακία. Ὁ μισῶν τὸν ἀδελφόν του κάμνει κάθε τι, διὰ νὰ ἐπαυξήσῃ τὴν ευστυχίαν του ἢ νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν χαρὰν του.

Ἄλλ' ἡ ἀγάπη κυρίως ἐκδηλώνεται ὡς εὐποιΐα καὶ εὐεργεσία πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην, ἥτοι ὡς φιλαλληλία. Αὕτη δὲ πάλιν κυρίως μὲν ἔχει τὸ ὄνομα τῆς ἐλεημοσύνης, τὴν ὁποίαν ὁ χριστιανὸς ἀσκεῖ ἀπρὸς ἀσίστως. Τὸ φιλάνθρωπον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἐλεητικὸν εἶναι ἡ μεγίστη ἀρετὴ του. Ὁ χριστιανὸς δὲν διατυμπανίζει τὴν φιλάνθρωπίαν του, ἐνθυμούμενος καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος: « Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς... Ὅταν οὖν ποιῆς ἐλεημοσίην, μὴ σαλιῖσης ἐμπροσθέν σου, ὡσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ταῖς ὁύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων... Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσίην μὴ γνῶτω ἡ ἀριστερὰ σου τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ σου » (Ματθ. ζ', 1 - 4).

Ἄλλὰ καὶ ἡ παραμυθία, ἥτοι λόγος παρηγορίας πρὸς τοὺς θλιβομένους, καὶ ἡ συνηγορία, ἥτοι ἡ ἐνίσχυσις εἰς προστασίαν δικαιωμάτων ποὺ καταπατοῦνται, καὶ ἡ φιλοξενία, ἥτοι ἡ περίθαλψις προσώπων, τὰ ὁποῖα κάποια ἀνάγκη ἔφερον ὑπὸ τὴν στέγην μας, εἶναι πράξεις ἀγάπης. Περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται ἡ χριστιανικὴ φιλαλληλία ἀπαριθμεῖ αὐτὸς ὁ Κύριος εἰς τὴν συναρπαστικὴν ἐκείνην περικεπτὴν ἔπευ ὁ λόγος διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν: « ἐπέινασα γὰρ καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην καὶ οὐκ συνηγάγετέ με, γυμνὸς καὶ οὐκ περιεβάλετέ με, ἀσθενὴς καὶ ἐν φυλακῇ καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με » (Ματθ. κε' 42 - 44).

Καὶ ἀρνητικῶς δὲ ἐκδηλοῦται ἡ ἀγάπη ὡς ἐνέργεια ἀνασχετικὴ

κακῶν ἔξεων ἢ παραλόγων ἐπιθυμιῶν. Ἐκεῖνος ποῦ ἀγαπᾷ πραγματικῶς καὶ βαθέως δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα ἀναστρέφεται καὶ μὲ τὰ ὁποῖα τὸν ἐνώνει κάποιος δεσμός. Ὡς φίλος, ὡς πατήρ ἢ ὡς διδάσκαλος δὲν προθυμοποιεῖται νὰ προσφέρῃ ἢ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον προσκαίρους ἡδονὰς καὶ ἐφήμερον τέρψιν, ἀλλ' ἀποβλέπει εἰς τὴν διαρκεστέραν καὶ ἀληθεστέραν εὐτυχίαν του, εἰς τὸ ἀπώτερον καὶ μονιμώτερον συμφέρον του. Ἡ ἐπέμβασίς του θεωρεῖται ἀπὸ ἐκείνους ὑπὲρ τῶν ὁποίων γίνεται ὡς δυσμένεια καὶ καταπίεσις, εἶναι ἔμως ἔκφρασις ἀληθοῦς ἀγάπης. Ἀντιθέτως, γονεῖς ἢ διδάσκαλοι ὑποχωροῦντες προθύμως εἰς τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις τῶν παιδιῶν των ἀποδεικνύονται ἔνοχοι μεγίστης ἀπερισκεψίας. Ἀρκεῖ μόνον ἡ ἐπέμβασίς εἰς ὄφελος τῶν ἀνωτέρω προσώπων νὰ μὴ ἔχη τὸν χαρακτήρα βαυάσου καταπίεσεως.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη ἔχει τὴν ἰδιότητα τῆς καθολικότητος. Δὲν ἀπευθύνεται μόνον εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ τοὺς φίλους, εἰς τοὺς ὁμοθήσκους ἢ τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοί. Τοῦτο διδάσκεται σαφῶς μὲ τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου, ὁ ὁποῖος τόσον προθύμως περιέβαλε τὸν ἐμπεσόντα εἰς τὰς ληστὰς Ἰουδαῖον, καὶ μὲ τὴν περίφημον διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν: « οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἑλληγ, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἔστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ » (Γαλ. γ', 28). Ἡ ἀγάπη δὲν ἀφήνει ἔξω ἀπὸ τὴν ζωογόνον ἀκτινοβολίαν της οὔτε αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς μας.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ καθαρὰ, μὴ ἀφήνουσα θέσιν εἰς οἰονδήποτε ὑπολογισμόν, ἀπεκρούουσα δὲ κάθε ἐπίδειξιν καὶ ἀνθρωπαρέσκειαν.

Πρέπει τέλος νὰ εἶναι ζῶσα, ἥτοι νὰ μὴ ἀρκῆται εἰς ἀπλᾶς προθέσεις καὶ λόγους κενοὺς ἐκεῖ ὅπου αἱ πράξεις εἶναι ἀναγκαῖαι.

Ποία εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἀγάπης δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ λόγου. Ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ ἀκρογωνιαίος λίθος τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ ἀγάπη, αὐτὴ καὶ μόνον, δίδει ἀξίαν εἰς τὰς πράξεις μας καὶ λαμπρύνει ὅλον μας τὸν βίον. Χωρὶς αὐτὴν ἔλων τῶν ἄλλων καθηκόντων ἡ ἐκπλήρωσις εἶναι περιττή. Τίποτε δὲν δίδει τόσην ἀξίαν

εις τὸν ἄνθρωπον, ὅσον ἢ ἄδολος, ἢ βαθεῖα, ἢ εἰλικρινῆς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀγάπη. Πνευματικαὶ γνώσεις, ὑλικὸς πλοῦτος, ἄλλα χαρίσματα δὲν εἶναι τίποτε χωρὶς τὴν ἀγάπην. Ὁρθῶς ἐλέχθη ὅτι σταγὼν ἀγάπης εἶναι προτιμότερα ὠκεανοῦ γνώσεων. Ὁ θεῖος Παῦλος διέθεσεν ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐκφραστικὴν δεινότητα καὶ ὅλην τὴν θέρμην τῆς μεγάλης ψυχῆς του, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν δύναμιν τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς ἀρετῆς καὶ ὠμίλησεν εἰς ὑψηλοὺς τόνους διὰ τὴν ἀγάπην. « *Ἐάν, λέγει, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἢ ἥχων ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάναι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν εἰμι* ». Ὁ ἀγαπῶν κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἶναι μακρόθυμος καὶ ἀγαθοποιός, δὲν γνωρίζει τὸν φθόνον, τὴν αὐθάδειαν, τὴν ἔπαρσιν. Ἀποφεύγει κάθε αἰσχροὺς πράξιν, οὐδέποτε εἶναι ἐγωιστής, δὲν ἐξάπτεται, δὲν βάζει εἰς τὸν νοῦν του κακόν, δὲν χαίρει εἰς τὴν ἀδικίαν, συγχαίρει εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀγάπη, κατὰ τὸν Παῦλον, « *πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει* » (Α' Κορ. ιγ', 1-9).

Ἡ ἐνεργὸς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἢ ἐμπράγματος φιλανθρωπία καὶ φιλαλληλία εἶναι τὸ θεμελιῶδες καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ. Αὐτὴ ὠραίζει τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, αὐτὴ ἀποδεικνύει τὸν ἄνθρωπον τέκνον τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνάτασιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ τέλος ἐξυψώνει καὶ «ἐξανθρωπίζει» τὸν ἄνθρωπον.

5. Ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας.

Ὁ ἄνθρωπος τείνει πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ἰδικὰ του ἀγαθὰ. Ὅ,τι ἀπέκτησε κανεὶς νομίμως καὶ κατέχει δυνάμενος νὰ τὸ διαθέσῃ κατὰ βούλησιν καλεῖται ἰδιοκτησία ἢ περιουσία. Αὕτη ἀποτελεῖ παμπάλαιον κοινωρικὸν θεσμόν.

Ὡς γνωστόν, τρεῖς εἶναι, κατὰ τὴν Ψυχολογίαν αἱ θεμελιώδεις ὁρμαὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἡ ἕως διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ εἶδους καὶ ἡ πρὸς κοινωνίαν. Τῆς πρώτης πάλιν μερικώτεροι ἀπόψεις εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς τροφήν, ἄμυναν καὶ κτησιν. Ὡστε ἡ τάσις πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας εἶναι ἔμφυτος εἰς

τὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράλογον ἢ τὸ ψεκτόν, ὅταν δὲν ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴν κανονικὴν ὁδόν. Εἰς τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ λογικὴ φύσις αὐτοῦ, ἥτοι ἡ συνείδησις ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκας μόνον τῆς στιγμῆς. Ἄρνησις ἐπομένως τοῦ δικαιώματος τῆς ιδιοκτησίας θὰ ἀπετέλει ἄρνησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ ἐργασία θεωρεῖται εὐλόγως ὁ ἐντιμότερος τρόπος ἀποκτήσεως περιουσίας.

Πῶς τώρα κυβερνᾶται καὶ πῶς διαφυλάσσεται ἡ κτηθεῖσα περιουσία, εἶναι ἀντικείμενον ἐρεῦνης ἄλλων ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ πείρα ὅμως διδάσκει ὅτι, καθὼς ἄσωτος χρῆσις τῶν κεκτημένων ὁδηγεῖ εἰς καταστροφὴν, οὕτω λελογισμένη διαχείρισις ἐπιτρέπει τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ιδιοκτησίας. Ἡ ἀσωτεία καὶ ἡ φιλαργυρία εἶναι τὰ δύο ἄκρα, τὰ ὅποια πρέπει κανεὶς νὰ ἀποφεύγῃ. Ὁ ἄσωτος σπαταλᾷ τὴν ἰδίαν περιουσίαν—κάποτε δὲ καὶ τὰ ξένα χρήματα—κατὰ τὰς ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας τῆς στιγμῆς καὶ ἐνῶ σήμερον διαθέτει ἀφειδῶς, αὔριον στερεῖται καὶ τῶν ἀναγκαίων. Εἶναι ἀνωφελὴς εἰς τὴν κοινωνίαν, ὅσάκις δὲν εἶναι ἐπικίνδυνος εἰς αὐτήν, ἀφοῦ οὔτε τὰς ἰδικὰς του ἀνάγκας δὲν ἠμπορεῖ νὰ καλύψῃ. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ἴσταται ἡ φιλαργυρία. Ὁ φιλάργυρος λατρεύει καὶ θεοποιεῖ τὸ χρῆμα. Εἶναι δυνατὸν νὰ στερηθῇ τὴν τροφήν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν στέγην, νὰ ἴδῃ τὰ τέκνα του γυμνεύοντα ἢ ἄρρωστα, ἀρκεῖ νὰ αἰσθάνεται ὅτι οἱ θησαυροὶ του μένουσιν ἀνέπαφοι. Ἀπομυζᾷ ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ὅσον περισσότερα ἠμπορεῖ, ἀλλὰ δὲν ἀνταποδίδει τίποτε εἰς αὐτήν.

Εἰς τὸ μέσον τῶν δύο τύπων εὐρίσκεται ὁ οἰκονόμος. Γνωρίζει τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ χρήματος, δι' αὐτὸ οὔτε ἀτόπως τὸ σπαταλᾷ, οὔτε ζηλοτύπως τὸ φυλάττει, ἀλλὰ κάμνει ὀρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Γνωρίζει νὰ ἀποταμιεύῃ, διότι θέλει νὰ εἶναι συνεπὴς εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του καὶ νὰ προλαμβάνῃ τὰς τροπὰς τῆς τύχης. Δὲν δαπανᾷ εἰς περιττὰ ἐξοδα, διὰ νὰ ἠμπορῇ εἰς τὴν κατάλληλον στιγμήν νὰ φανῇ ὠφέλιμος εἰς τοὺς ἄλλους καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Δὲν μεταχειρίζεται μέσα εὐτελεῖ ἢ σκοτεινά, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ χρήματα, καθὼς ὁ φιλάργυρος. Ὁ φιλάργυρος εἶναι περισσότερον πτωχὸς ἀπὸ ἐκεῖνον πρὸς δὲν ἔχει τίποτε· ὁ οἰκονόμος, καὶ πτωχὸς ὢν, οὐδενὸς στερεῖται.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ ὕψος ἠμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν μικράν, μέσην

καὶ μεγάλην ἰδιοκτησίαν. Ἡ τελευταία λόγω τῶν μεγάλων δυνατοτήτων ποὺ περικλείει γίνεται πολλακίς πρόξενος βλάβης, ὡσάκις γίνεται κακὴ χρῆσις ἀπὸ τὸν ἔχοντα. Ὅχι διότι ὁ πλοῦτος εἶναι καθ' ἑαυτὸν κακόν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ φυλασσόμενος μὲν εἰς τὰ θυλάκια ἀποστερεῖ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τὰ μέσα συναλλαγῆς, δαπανώμενος δὲ ἀσκόπως γίνεται αἷτιος πικρίας, διατιθέμενος δὲ εἰς σκοποῦς ἀντικοινωνικὰς προκαλεῖ καταστροφάς. ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν εἰς τοὺς πλουσίους μερικὰς ἀπὸ τὰς δριμυτέρας ἐπιτιμήσεις του. Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν παραγγέλλει νὰ μὴ θησαυρίζωμεν «*θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βροῶσις ἀφανίζει*». Ἡ παραβολὴ τοῦ ἄφρονος πλουσίου κακίζει τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ πλοῦτου, ἢ παραβολὴ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου τὴν ἀναληθίαν του. Ἡ σύστασις δὲ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν πλούσιον ἄρχοντα (Λουκ. ιη', 22) νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸν Χριστὸν πωλῶν τὰ ὑπάρχοντά του καὶ μοιράζων τὸ ἀντίτιμον εἰς τοὺς πτωχοὺς, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐγένετο «περίλυτος», δεικνύει πόσον δυσκόλως συμβιβάζεται ἡ ὕλικὴ ὑπεροχὴ μὲ ἀγνὸν ἠθικὸν φρόνημα. Εἶναι γνωστὴ ἡ συνεπεία τῆς ἀρνήσεώς του ἀπόφανσις τοῦ Σωτῆρος «*εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν*» (Μάρκ. ι', 25). Ὅντως, ὅταν κανεὶς δὲν σταματᾷ πρὸ οὐδενὸς θεμιτοῦ ἢ ἀθεμίτου μέσου, διὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν περιουσίαν του ὅταν, ἀντὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἄρχῃ τῶν χρημάτων, δουλεῖται ἀντιθέτως εἰς αὐτὰ καὶ γενικώτερον ὅταν ὁ πλοῦτος ἀποβαίνῃ τὸ μόνον κριτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας—τότε τὸ μέσον τοῦτο τῆς ζωῆς καταντᾷ μέγιστον κακόν καὶ ἐγκλείει τοὺς μεγίστους ἠθικοὺς καὶ κοινωνικοὺς κινδύνους.

Ἡ χριστιανικὴ ἀποψις ὡς πρὸς τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον εἶναι ὅτι οἱ πολλὰ κατέχοντες δὲν εἶναι ἀνέλεγκτοι κύριοι τῶν κεκτημένων, ἀλλὰ προσωρινοὶ διαχειρισταὶ ἀγαθῶν ἐμπειστημένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Πρέπει λοιπὸν νὰ διαθέτουν ἱκανὸν μέρος αὐτῶν εἰς κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ νὰ εἶναι γενναῖοφρονες προκειμένου νὰ ὑπηρετήσουν φιλανθρωπικοὺς ἢ πολιτιστικοὺς σκοποὺς. Οὕτω θὰ ἀποδώσουν εἰς τὴν κοινωνίαν ἓν μέρος ἐκείνων ποὺ ἔλαβον ἀπὸ αὐτὴν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν θὰ καταβάλουν εἰσφορὰν ἀνάλογον πρὸς τὴν προστασίαν ποὺ παρέσχεν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν των.

6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

Ἄλλ' αἱ ἀπόψεις αὗται δὲν εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ ὅλους ἀποδεκταί. Οἱ ἔχοντες νομίζουν ὅτι δικαιοῦνται νὰ διαθέτουν τὰ κεκτημένα κατὰ τὴν ἀνεξέλεγκτον διάθεσιν των. Οἱ μὴ ἔχοντες θεωροῦν τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον ὡς τὸ αἴτιον τῆς κακοδαιμονίας των. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται εἶναι τόσον παλαιαί, ὅσον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἀλλὰ ἔφθασαν εἰς μεγίστην ὀξύτητα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ραγδαία ἐξέλιξις τῆς βιομηχανίας, ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς πόλεις, ὅπου λειτουργοῦν αἱ παντὸς εἶδους βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἐκμεταλλεύσεις, συνέρρουσαν μεγάλα μᾶζαι ἀνθρώπων. Αὗται ἀπετέλεσαν τὴν τάξιν των π ρ ο λ ε τ α ρ ί ω ν, ἔργατῶν δηλαδή μὲ μοναδικὴν περιουσίαν τὰ τέκνα των, ἥτοι ἀκτημόνων. Ἡ τελειοποίησις τῆς μηχανῆς καὶ ἡ βελτίωσις τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἐδημιούργησε μεταξὺ αὐτῶν ἀνεργίαν, ἡ δὲ μεγάλη προσφορά ἐργατικῶν χειρῶν ἐτέφερε πτώσιν ἡμερομισθίων. Ἐὰν εἰς αὐτὰ προστεθοῦν οἱ ἀνθυγιεινοὶ ὄροι ἐργασίας εἰς τὰ ἀνήλια διαμερίσματα τῶν ἐργοστασίων καὶ τὰς στοὰς τῶν ὀρυχείων, ἡ καταπόνησις τῶν ἀνηλίκων, ἡ ἀπειλὴ διακοπῆς τῆς ἐργασίας λόγω συναγωνισμοῦ πρὸς ὁμοειδεῖς ἐπιχειρήσεις, μὲ μίαν λέξιν ἡ ἀβεβαιότης διὰ τὴν αὔριον κοντὰ εἰς τὴν ἀθλιότητα τῆς ἡμέρας, ἡμπορεῖ νὰ ἔχη κανεὶς ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς δημιουργηθείσης δυσαρέστου καταστάσεως. Οὕτω προέκυψεν εἰς τὸ μέσον τὸ **κοινωνικὸν πρόβλημα**. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπῆρξε πρόβλημα σχέσεων μεταξὺ ἐργοδότηου καὶ ἔργατῶν. Μὲ τὸν καιρὸν ὁμως καὶ αἱ λοιπαὶ κοινωνικαὶ τάξεις συνετάχθησαν μὲ τὴν μίαν ἢ μὲ τὴν ἄλλην μερίδα, ἀναλόγως τῶν συμφερόντων ἢ τῶν συμπαθειῶν των, καὶ τὸ πρόβλημα ἔλαβε τοιαύτην εὐρύτητα, ὥστε νὰ ἀποβῇ ἐν μέγα, πολὺπλοκον καὶ δυσπείλιτον πρόβλημα τοῦ νεωτέρου κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν, καὶ τοιαύτην ὀξύτητα, ὥστε νὰ ἀπαιτηθῇ σθεναρὰ ἀντιμετώπισις ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις καὶ ἀπὸ τοὺς λοιποὺς παράγοντας τῆς δημοσίας ζωῆς.

Ἀπόπειραι λύσεως ἔγιναν πολλαί.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνος ὁ Γερμανοεβραῖος οικονομολόγος καὶ φιλόσοφος Κάρ. Μάρξ (Marx) εἰσηγήθη διὰ τῶν συγγραμμάτων του καὶ δι' ἄλλων μέσων ριζικὴν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. Ἐθεώρησε πηγὴν ὅλων τῶν κακῶν τὴν ἰδιοκτησίαν. Ἐπρότεινε λοιπὸν τὴν κατάργησιν πάσης ἀτομικῆς περιουσίας καὶ τὴν κοινὴν κατοχὴν ὅλων τῶν ἀγαθῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν μεγάλων « μέσων τῆς παραγωγῆς ». Παραλλήλως εἰσηγήθη τὴν κατάργησιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, διότι κατ' αὐτὸν ἡ παρατηρουμένη κακοδαιμονία εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ μεταξὺ τούτων ἀνταγωνισμοῦ, τῆς περιφήμου « πώλης τῶν τάξεων ». Τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, κεφάλαιον, ἔγγειος κτῆσις, ἐργοστάσια, μηχανήματα καὶ τὰ παρόμοια, καθὼς καὶ αἱ μεγάλα ἐπιχειρήσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κράτους.

Τὸ σύστημα τοῦτο ὠνομάσθη αὐστηρὸς ἢ ἄκρατος κοινωνισμὸς καὶ μὲ τὴν διεθνῶς ἐπικρατήσασαν λέξιν κομμουνισμὸς, ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως *communis*, ἥτοι κοινός. Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τὸν μεταφράσωμεν ἀρχὴν ἢ σύστημα

κοινοκτημοσύνης. Ώνομάσθη δὲ ἄκρατος ἢ ἐπαναστατικός κοινωνισμός, διότι καὶ πρὸ τοῦ Μάρξ ὅμοιαι ἀντιλήψεις εἶχον ἐμφανισθῆ ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ. Αὐταὶ πρὸς διάκρισιν ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦ οὐτοπιστικοῦ ἢ μετριοτέρου κοινωνισμοῦ. Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Μάρξ καὶ Ἑγκελς (Fr. Hengels) παράλληλως πρὸς τὴν κίνησιν τῶν ὁπαδῶν τοῦ ἀκράτου κοινωνισμοῦ ἀνεπτύχθη καὶ ὑφίσταται μέχρι σήμερον μία μετριοτέρα κοινωνιστικὴ θεωρία καὶ δρᾶσις, ἡ ὁποία καλεῖται ἀπλῶς σοσιαλισμός. Ὁ σοσιαλισμός, ἐνῶς εἰς τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησε κοινὸν δρόμον μὲ τὸν θυμοειδῆ ἀδελφὸν του, ὕστερον ἀπεσχίσθη ἀπ' αὐτοῦ καὶ σήμερον ἀκολουθεῖ ἐντελῶς ἰδίαν τροχίαν. Ἐνῶς συμφωνοῦν μὲ αὐτὸν ἐν γενικαῖς γραμματῖς ὡς πρὸς τὰ αἴτια τῆς κακοδαιμονίας τῶν μαζῶν, δίστανται ριζικῶς ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν τούτου κακοῦ. Ἄντι τῆς βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ καθεστώτος ὁ σοσιαλισμός εἰσηγείται τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ, ἡ ὁποία θὰ συντελεσθῆ κατὰ μικρὸν καὶ θὰ ἐπιβληθῆ ὄχι διὰ τῶν ὄπλων ἢ διὰ τῆς ἀπειλῆς τῶν ὄπλων, ἀλλὰ διὰ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ, κατασλήλως διαφωτιζομένου. Ὁ σοσιαλισμός ἐπιθυμεῖ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν « ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπου » καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἴσα δικαιώματα μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἴσας προϋποθέσεις διὰ τὴν ζωὴν. Ἄλλὰ δὲν φθάνει εἰς τὴν τελείαν ἄρνησιν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ ζητεῖ νὰ θέσῃ ὑπὸ ἔλεγχον μόνον τὰ μεγάλα μέσα τῆς παραγωγῆς καὶ αὐτὰ κατὰ μικρὸν. Δὲν ἀρνεῖται τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν καὶ πιστεῖν ὅτι πρέπει νὰ ἐπιτευχθῆ εἰς ἐπιτυχῆς συγκερασμὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ κρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφέροντος. Θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τοῦ συστήματος τῆς ἐπαναστατικῆς κοινοκτημοσύνης. Ἡ βαθυτέρα ἀνάπτυξις τοῦ θέματος ἀνήκει εἰς τὴν Ἄγωγὴν τοῦ Πολίτου.

1. Ὁ ἐπαναστατικὸς σοσιαλισμὸς παραγνωρίζει τοὺς ὄρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἀναπτύσσεται ὁ ἀτομικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος. Οἱ ἀνθρώποι ἐκ φύσεως διαφέρουν κατὰ τὴν σωματικὴν ρώμην καὶ ἀντοχὴν, κατὰ τὴν νοητικὴν ἰκανότητα καὶ εὐφυΐαν καὶ κατὰ τὸ δυναμικὸν τῆς βουλήσεως. Ἡ κοινωνικὴ ἀνισότης ἐν μέρει μὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνίσου κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων, ἀλλὰ κατὰ κύριον λόγον εἶναι προῖον τῆς φυσικῆς ἀνισότητος. Καὶ ἂν λοιπὸν διὰ τεχνητῶν καὶ βιαίων μέτρων καὶ μέσων ἐπιτευχθῆ ἡ ἐξομάλυνσις, ἡ ἀνισότης θὰ ἀνακύψῃ ἐκ νέου.

2. Ὁ κομμουνισμὸς παραλύει τὴν ἀμιλλαν, ποῦ εἶναι σπουδαιότατον ἐλατήριον ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, περιστέλλει τὴν ὁρμὴν πρὸς ἐλευθερίαν καὶ πρὸς ἀβίαστον διάθεσιν τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ γενικῶς ἀδυνατίζει τὴν εὐγενῆ πλευρὰν τῆς φιλαυτίας. Ὑγιῆς φιλαυτία ἀποτελεῖ σπουδαῖον κίνητρον πρὸς δημιουργίαν. Συνέπεια τῆς καταστάσεως αὐτῆς θὰ ἦτο ἐλάττωσις τῶν ἀγαθῶν καὶ πτώσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης βελτιώσεως αὐτοῦ.

3. Ὁ κομμουνισμὸς διεκήρυξε τὴν κατάργησιν τῶν συνόρων καὶ εἰσηγήθη ἀρχὰς κοσμοπολιτικὰς εὐαγγελιζόμενος διαρκῆ εἰρήνην εἰς τὴν μίαν, παγκόσμιον, πανευτυχῆ πολιτείαν. Ἄλλ' ὅπου ἐπεκράτησεν, ἐφήρμοσεν αὐστηρὸν ἀπομονωτισμὸν, ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ κέλφος, ἀπέφυγε κάθε στενὴν ἰδεολογικὴν ἐπάφην μὲ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον. Παρασκεύασε δὲ καὶ παρασκευάζει ἐντατι-

κῶς τὴν νέαν ἰσχυρὰν πολεμικὴν μηχανήν, ἡ ὅποια θὰ ὑπηρετήσῃ τὰς περαιτέρω ἐπιδιώξεις του.

4. Ὁ κομμουνισμὸς δὲν δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς βίας. Ἄλλ' ἡ βία δημιουργεῖ ἐκατόμβας θυμάτων καὶ τὸ ὄργιον αὐτὸ τοῦ αἵματος ἀποτελεῖ ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας αἰτίαν ἀβεβαιότητος καὶ ὑποφίας. Οἱ ζῶντες φοβοῦνται διαρκῶς μήπως ἔχουν τὴν τύχην τῶν ἐκλιπόντων, οἱ θῦται μήπως κατασταῶν θύματα, οἱ ἀσθενεῖς μήπως ὑποκύβουν εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους, οἱ ἰσχυροὶ μήπως θεωρηθοῦν ὑπαίτιοι σφετερισμοῦ τῆς λαϊκῆς δυνάμεως καὶ κυριαρχίας. Δι' αὐτὸ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τὸν ἀρχικὸν τυφῶνα ἀκολουθοῦν ἄλλαι ὄχι ὀλιγώτερον σφοδραὶ θεομηνίαι, αἱ ὅποια λαμβάνουν τὸ ἐπιεικὲς ὄνομα τῆς «ἐκκαθαρίσεως», μετὰ τὸν ἀρχικὸν σεισμόν συνεχίζονται κατὰ διαστήματα οἱ μετασεισμοί. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτῶν εἶναι πολύνεκροὶ δονήσεις τῆς νέας, ἀσταθοῦς καὶ τετραπητῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως.

5. Ὁ κομμουνισμὸς ὑπισχνεῖται δημοκρατίαν καὶ ἰσότητά, ἐφαρμόζει ὅμως πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ὀλοκληρωτισμόν. Ὀνομάζεται ὀλοκληρωτικὸν κάθε σύστημα κατὰ τὸ ὅποιον ὅλαι αἱ ἐξουσίαι, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς δικαστικῆς, ἀπορρέουν ἀπὸ μίαν κεντρικὴν, ἀνεξέλεγκτον θέλησιν. Συνέπεια τῶν ὀλοκληρωτικῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἡ ἀγρυπνος ἀστυνομικὴ παρακολούθησις, ἡ πλήρης ὑποδούλωσις τοῦ πνεύματος εἰς τοὺς κρατικούς καὶ κυβερνητικούς σκοπούς, τὰ στρατόπεδα καταναγκαστικῆς ἐργασίας, τὸ μονοκομματικὸν ψηφοδέλιον, μὲ μίαν λέξιν ἡ συντριβὴ τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας.

6. Τὸ θεωρητικὸν ὑπόβαθρον τῆς κομμουνιστικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ οικονομικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας, ἥτοι ὁ λεγόμενος ἱστορικὸς ὑλισμὸς. Εἰσηγητὴς τῆς θεωρίας εἶναι ὁ μνημονευθεὶς ἀπόστολος τοῦ ἄκρου κομμουνισμοῦ. Σύμπτῃς ὁ ἱστορικὸς βίος κατ' αὐτὸν διέπεται ἀπὸ τοὺς οικονομικοὺς παράγοντας. Ἡ κοινωνικὴ καὶ ἱστορικὴ ζωὴ ἀναπτύσσεται κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα. Οἱ οικονομικοὶ παράγοντες καθορίζουν τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον. Οἱ πολιτικοὶ θεσμοί, αἱ κοινωνικαὶ ἀντιλήψεις, αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι, αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις εἶναι ὅλα ἐπιγεννήματα τοῦ οικονομικοῦ παράγοντος, συμπτώματα τῆς οικονομικῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Μόνον αἱ οικονομικαὶ σχέσεις ἔμπορῶν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

Ἡ ἀντίληψις ὅμως αὕτη εἶναι ἐντελῶς μονομερῆς. Ἡ ἱστορία, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον ἀντίληψιν, εἶναι ἀποτέλεσμα παραγόντων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν. Ἡ οἰκονομία εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντας τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ δὲν εἶναι οὔτε μοναδικὸς οὔτε θεμελιώδης. Διότι κοντὰ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς αὐτὰς ἐπιδράσεις καὶ δυνάμεις ὑπάρχουν καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ παράγοντες, ἥτοι ἡ ἀντίδρασις ποῦ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν βούλησιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ὁ ἄνθρωπος, ἀκριβῶς διότι εἶναι ἄνθρωπος καὶ διότι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ θέτῃ σκοπούς, μετασχηματίζει καὶ χειραγωγεῖ τὴν δύναμιν τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν του.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Μάρξ νὰ ἐξαρτήσῃ ὅλην τὴν θαυμαστὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ κατὰ μηχανικὸν τρόπον τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς, τὰ πνευματικὰ κατορ-

·θώματα, τὰ καλλιτεχνικά δημιουργήματα, τοὺς ἠθικοὺς ἄθλους καὶ τὴν θρησκευτικήν βίωσιν εἶναι καταδικασμένη.

Ἡ προσπάθεια τοῦ αὐστηροτέρου κοινωνισμοῦ πρὸς λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ναυαγήσασα. Αἱ βάσεις του εἶναι σφαλεραί. Ἐν τῇ μερίμνῃ του νὰ ρυθμίζη τὸν οικονομικὸν βίον, ἀναμοχλεύει ὄλον τὸ σκοτεινὸν ὑπόστρωμα τῆς ψυχῆς καὶ φέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ἐξάλλον χορείαν τῶν ἐνστίκτων. Τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς, ποὺ οἱ σοφοὶ ὄλων τῶν αἰώνων καὶ ἡ ἀνθρωπίνη πείρα ἠθέλησαν νὰ χαλιναγωγήσουν μὲ τὰς ἡνίας τοῦ λογιστικοῦ, ἰδοὺ ἀνακύπτει καὶ πάλιν παντοδύναμον καὶ ἀπαιτεῖ νὰ ρυθμιζόμεν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις του τὰς πράξεις μας. Ὅρίζουν συνήθως τὸν πολιτισμὸν ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ διμετώπου ἀγῶνος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἐνστίκτων. Καὶ ἐνῶ ἡ ἀνθρωπότης ἐφθασεν εἰς κάποιον ἀξίολογον ἀποτέλεσμα, ἰδοὺ τὸ ρηθὲν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα ἀνατρέπει πᾶν ὅ,τι ἐπετεύχθη καὶ θέτει τὸν ἄνθρωπον πρὸ τῶν ἰδίων προβλημάτων ποὺ εἶχεν ἀντιμετώπισαι εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἱστορίας του. Δι' αὐτὸ ἐλέχθη, ὀρθῶς, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἀποτελεῖ ἄρνησιν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι οὗτος δὲν ἀποκροεῖ τὴν τεχνικὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν. Ἄλλ' ἡ μονόπλευρος καλλιέργεια τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ὄχι μόνον δὲν συντελεῖ εἰς ἀληθῆ ἡμέρωσιν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐξαγριώνει τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον δίδει τὴν ψευδαἰσθησιν ὅτι κατέστη παντοδύναμος.

7. Ἡ Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

Ὁ σοσιαλισμὸς τῶν νεωτέρων χρόνων, μαρξικὸς ἢ ἄλλος, δὲν ἀποτελεῖ μοναδικὸν παράδειγμα ἀντιμετωπίσεως τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος καὶ μοναδικὴν ἀπόπειραν πρὸς ἀποκατάστασιν κοινωνικῆς δικαιοσύνης.

Αἱ πρῶται ἀπόπειραι λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος εἶναι παλαιαί. Τοῦ Λυκούργου ἡ νομοθεσία μὲ τὰ κοινὰ συσσίτια καὶ τοὺς ἴσους κλήρους, τοῦ Σόλωνος ἡ σεισάχθεια καὶ ὁ ἀναδασμὸς τῆς γῆς εἶναι μερικαὶ ἀπὸ τὰς παλαιότερας μελετημένας ἀποπείρας. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πλάτων συνεκρότησε μίαν ιδεώδη πολιτείαν, ὅπου ὄχι μόνον ἡ ἰδιοκτησία, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ οἰκογενειακὸς βίος θεωροῦνται πράγματα ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τῆς νέας κοινωνίας, τῶν ἀρχόντων δηλαδὴ καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῆς. Ἄλλ' ὁ ἴδιος φιλόσοφος βραδύτερον εἰς τοὺς Νόμους του ἀνεγνώρισεν ὅτι τοιαύτη πολιτεία μόνον μεταξὺ θεῶν ἠμπορεῖ νὰ σταθῇ καὶ εἰσηγήθη ὄχι

τὴν κατάργησιν ἰδιοκτησίας καὶ οἰκογενείας, ἀλλὰ τὴν ἄγρυπνον παρακολούθησιν ἐκ μέρους τῆς πολιτείας τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν ἀγωγήν τῶν τέκνων. Αἱ ἀπόπειραι αὐταὶ παρέμειναν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς φιλοσοφίας.

Οὔτε λοιπὸν ὁ αὐστηρὸς κοινωνισμὸς ἔχει ἐλπίδα ἐπιτυχίας, οὔτε ὁ μετριώτερος παρέσχευ ἀποδείξεις περὶ τῆς ἰκανότητός του νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κοινωνικὴν ἀνισότητά, οὔτε ὁ οικονομικὸς ἀναρχισμὸς, πρεσβεύων τὴν ἀπόλυτον ἀσυδοσίαν τῆς ἀτομικῆς δραστηριότητος, οὔτε ἄλλα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα, πού συνέλαβον εἰς τὴν σκέψιν των μερικαὶ τολμηραὶ διάνοιαι, ἀπέβησαν καρποφόρα ἢ ἐφαρμόσιμα.

Ποία ἡ Χριστιανικὴ ἀποψις ;

Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανὸς υἱοθετεῖ καὶ ἐπικρατεῖ κάθε προσπάθειαν βελτιώσεως τῶν ὄρων τῆς ζωῆς τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Ἄξιοπρεπῆ ἡμερομίσθια εἰς τοὺς ἐργαζομένους, καθωρισμένοι ἐκ τῶν προτέρων ὦραι καὶ ἡμέραι ἀναπαύσεως καὶ ἄδειαι μετ' ἀποδοχῶν, πρόνοια διὰ τοὺς ἀσθενεῦντας καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας των, συντάξεις καὶ ἀσφαλίσεις κοινωνικαί, νοσσκομεῖα καὶ διαγνωστικὰ ἱνστιτούτα διὰ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ πληρώσουν τοὺς ἰατροὺς καὶ τὰ φάρμακα, ἀπαγόρευσις τῆς ἐργασίας ἀνηλίκων καὶ μέριμνα δι' ὑποχρεωτικὴν δωρεὰν ἐκπαίδευσιν ὄλων τῶν παιδιῶν δι' ὠρισμένα ἔτη· φροντὶς διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπαύσεως, ὥστε οὗτος νὰ γεμίζῃ μὲ εὐαρέστους καὶ ὠφελίμους ἐνασχολήσεις· εὐχέρεια, ὥστε ἕκαστος ἀναλόγως τῶν κλίσεών του νὰ ἐπιδίδεται εἰς μελέτην ἢ ἀθλοπαιδίαν, νὰ ἀπολαμβάνῃ μουσικὰς συνθέσεις ἢ νὰ μετέχῃ εἰς ἐκδρομὰς καὶ ἑορταστικὰς συγκεντρώσεις· ἐνίσχυσις συνεταιρισμῶν προμηθευτικῶν, καταναλωτικῶν, οἰκοδομικῶν καὶ σωματείων πνευματικῶν, καλλιτεχνικῶν, φιλανθρωπικῶν—ἰδοὺ μερικὰ ἀπὸ τὰ μέτρα πού συντελοῦν εἰς τὴν καλυτέραν διαβίωσιν τῶν ἐργαζομένων καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι κράτος μιᾶς τάξεως, ἀλλὰ τῆς κοινωνίας ὀλοκλήρου. Καὶ παραλλήλως ἀπαγόρευσις τῶν γιγαντιαίων μονοπωλίων, μερικὰ τῶν ὁποίων τείνουν νὰ καταστοῦν ἰσχυρότερα ἀπὸ αὐτὸ τὸ κράτος, κτύπημα τῆς ἀισχροκερδεΐας, τῆς τοκογλυφίας καὶ πάσης μορφῆς καταπίεσεως τῶν πτωχοτέρων τάξεων, αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῶν ἀγορανομικῶν καὶ τῶν ἄλλων προστατευτικῶν διατάξεων, περιορισμὸς τῶν ἐμμέσων φόρων, χαμηλὸν κόστος ζωῆς.

Ἄλλα τὰ μνημονευθέντα μέτρα, μολονότι ὠφέλιμα καὶ ἐπαινετά, ἢ χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν θεωρεῖ ὡς ἐπαρκῆ. Ὁ Χριστιανισμὸς πιστεύει ὅτι τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἀποβάλῃ ὅλην του τὴν ὀξύτητα, μόνον ὅταν αἱ ψυχαὶ γίνουιν κατάλληλοι διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν τὴν λύσιν του, ὅταν δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι λάβουιν συνείδησιν τοῦ προορισμοῦ των. Μόνον, ἐπομένως, μὲ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἠθικῆς στάθμης τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος θὰ εὔρη τὸν σωστὸν δρόμον του καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τὴν ποθητὴν γαλήνην. Ὡστε εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα εἶναι πρόβλημα ἠθικόν. Δι' αὐτὸ ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ παραγγέλλει εἰς μὲν τὰς εὐπορωτέρας τάξεις συμπίεσιν τῆς φιλαυτίας εἰς ὄφελος τοῦ πνεύματος φιλαλληλίας, συγκατάβασιν καὶ συμπάθειαν πρὸς τὴν τύχην τῶν ἀσθενεστέρων μελῶν τῆς κοινωνίας, περιστολὴν τῆς ἐπιδεικτικῆς ματαιοδοξίας των καὶ τῶν προκλητικῶν ἐκδηλώσεων, εὐμαρείας καὶ χλιδῆς. Καὶ παραλλήλως ἀμιλλαν εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Εἰς δὲ τὰς πτωχοτέρας τάξεις συνιστᾷ νὰ ἐπιδιώκουιν μὲν σταθερῶς τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης των, ἀλλὰ νὰ ἔχουιν πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι ἡ ὠφέλεια τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εἶναι σκοπὸς ἐπικρατέστερος ἀπὸ τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν καὶ νὰ ἀπέχουιν ἀπὸ ἐκδηλώσεις βίας, αἱ ὁποῖαι καὶ τοὺς ἰδίους πιθανῶς θὰ βλάψουιν καὶ κοινωνικὴν ἰσορρόπησιν δὲν εἶναι προωρισμένοι νὰ ἐπιτύχουιν. Ὅταν δὲ ἡ ἀμοιβαιότης αὐτὴ ἐπικρατήσῃ καὶ στερεωθῇ, τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἔχη λυθῆ ἔφ' ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ψιλὸν γράμμα οὔτε ματαίαι ἐλπίς οὔτε κενὴ ὑπόσχεσις, ἀλλ' ἀπεναντίας μία πλήρης περιεχομένου καὶ ὑψηλοῦ νοήματος ἐπαγγελία ἢ ἐντολὴ τοῦ Σωτῆρος «*ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα*—ἦτοι ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν—*προστεθήσεται ὑμῖν* » (Ματθ. ζ', 33). Ἐκεῖ ὅπου μοναδικὴ μέριμνα εἶναι τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτόν, χωρὶς νὰ ὑπάρχουιν ἀνώτερα διαφέροντα, χωρὶς νὰ ἐκτρέφωινται ὑψηλότερα ἰδανικά, ἡ κοινωνία δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε διαφοροτικὸν ἀπὸ ἀγέλην λύκων, ἀλλὰ λύκων σοφῶν, ἰκανῶν νὰ εὐρίσκουιν διαρκῶς νέας μεθόδους ἀφανισμοῦ τῶν ὁμοίων των.

Καιρὸς εἶναι ἤδη νὰ ἴδωμεν τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ μέσα εἰς συγκεκριμένους κοινωνικὰς ομάδας καὶ ὀργανισμοὺς, ὅπως ἡ οἰκογένεια, ἡ πολιτεία, ἡ χριστιανικὴ κοινότης.

8. Οικογενειακή ζωή· καθήκοντα τῶν μελῶν .

Θεμελιώδης κοινωνική μονάς, κύτταρον τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ οἰκογένεια. Ἡ ἱερότης καὶ παλαιότης τοῦ θεσμοῦ γίνεται ἀντιληπτή, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰ τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, ὅπως ἐκτίθενται εἰς τὴν Γένεσιν. Διὰ πρώτην φοράν τότε ἠυλογήθη ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου, διὰ δὲ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος εἰς τὸν ἐν Κανᾶ γάμον καθηגיᾶσθη ὀριστικῶς.

Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ ὀλιγώτερον πολυμελής, ἀλλὰ καὶ ἡ περισσότερον στερεὰ κοινωνική ὁμάς. Ἀποτελεῖ μικρογραφίαν τῶν μᾶλλον ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν. Διότι συγκροτεῖται εἰς ἓν σύνολον μὲ ἀπλήν, ἀλλ' ἑκτακτον ὀργάνωσιν, συντηρεῖται δὲ μὲ τοὺς τεθειμένους ὑψηλοὺς σκοποὺς. Εἶναι δὲ ὁ προορισμὸς τῆς οἰκογενείας, πέραν τῆς παιδοποιίας, τὸ νὰ ἀποβῆ φυτῶριον, ὅπου θὰ καλλιεργηθοῦν καὶ θὰ βλαστήσουν τὰ εὐγενέστερα ἰδεώδη τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, παιδευτήριον, ὅπου θὰ ἐπιδιωχθοῦν οἱ ὑψηλότεροι σκοποὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἰς τὸ σχολεῖον τῆς οἰκογενείας, ὅπου τὸ φίλτρον, ἡ στοργή, ἡ ἀνιδιοτελής ἀγάπη καθορίζουν τὰς σχέσεις τῶν μελῶν, θὰ παρασκευασθοῦν διὰ τὰ μελλοντικά καθήκοντά των τὰ αὐριανὰ μέλη τῶν μεγαλυτέρων συμβιωτικῶν ἐνώσεων καὶ τῶν πολυμελῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, οἱ αὐριανοὶ πολῖται καὶ πατριῶται καὶ ὁμογενεῖς καὶ οἱ πολῖται τοῦ αὐριανοῦ καλύτερου κόσμου.

Ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν ἡ οἰκογένεια ἐχαρακτηρίσθη ὡς « ἡ κατ' οἶκον ἐκκλησία » (Ρωμ. 15', 4 καὶ Φιλιμ. 2).

Διότι μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκδηλοῦται καὶ ἐνισχύεται κατὰ μικρὸν ἢ μεταξὺ τῶν μελῶν πειθαρχία, ἡ κοινωνικότης, ἡ θρησκευτικότης. Εἶναι λοιπὸν θερμοκήπιον τῆς πολιτικῆς ζωῆς, φυτῶριον τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἀποτελεῖ μίαν διαρκῆ σχολὴν τῆς ἠθικότητος. Ἀπὸ τὴν ἐστίαν τῆς οἰκογενείας ἀκτινοβολεῖται καὶ ἐμπνέεται τὸ ἠθικὸν φρόνημα εἰς τὴν νεότητα, τὸ πνεῦμα τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀξιών, τῆς ἀσκήσεως εἰς ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, τῆς θεοσεβείας.

Διὰ τοῦτο ὑποχρέωσις τῶν χριστιανῶν εἶναι, ὅταν ἡ ἡλικία ἐπιτρέπη καὶ οἱ λοιποὶ ὅροι κριθοῦν κατάλληλοι, νὰ ἔρχωνται μὲ τὴν συναίνεσιν καὶ τῶν γονέων εἰς γάμου κοινωνίαν, ἂν λόγοι ὑγείας

δὲν τὸ ἐμποδίζουν. Ἄλλως μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἔταξαν ἑαυτοὺς νὰ ὑπηρετήσουν σκοποὺς ὁμολογημένως ὑψηλοτέρους, « οἷς δέδοται », κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Σωτῆρος, μόνον αὐτοὶ δικαιοῦνται νὰ ἀποκρούσουν τὸν γάμον. Μένοντες ὅμως ἄγαμοι ἐπιβάλλεται νὰ παραμείνουν ἀγνοὶ καὶ νὰ ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἀποστολὴν των. Εἶναι δὲ ἀπαραίτητον ὁ γάμος νὰ εὐλογηθῇ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. « Πολιτικός » γάμος, ἤτοι δήλωσις συμβιώσεως ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν ἢ δημοτικῶν ἀρχῶν, σήμερον συνιστώμενος καὶ αὐριον διαλυόμενος, δὲν ἀποδεικνύει τὴν σοβαρὰν καὶ σταθερὰν ἀπόφασιν τῶν ἐρχομένων εἰς γάμον νὰ συμπήξουν χριστιανικὴν οἰκογένειαν, ἐτοίμη νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ μίαν ψυχὴν κάθε καταδρομὴν τῆς τύχης καὶ ἱκανὴν νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Διότι γάμος, κατὰ τὸν γνωστὸν κλασσικὸν ὀρισμὸν τοῦ Μοδεστίνου, εἶναι βεβαίως « ἔνωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικός », ἀλλ' εἶναι ἀκόμη « συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός, θείου καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία ». Ἐνώπιον δὲ τόσον βαρείας ἀποστολῆς ὁ χριστιανὸς ἐπικαλεῖται τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας. Συνέπεια μάλιστα τῆς τοιαύτης συγκληρώσεως καὶ συνδέσεως εἶναι τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου καὶ ἡ ἰσοβιότης αὐτοῦ. Μόνον εἰς ὄλως ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, τὰς ὁποίας θὰ ἐκτιμῆσῃ μετὰ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ διάλυσις τοῦ ἅπαξ συναφθέντος γάμου.

Τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἶναι ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν εὐκολονόητα.

Ἡ μεταξὺ τῶν σ υ ζ ὕ γ ω ν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ ἀνυπόκριτος. Ὁ ἀνὴρ ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκά του καθὼς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν θεωρεῖ ἰσότιμον πρὸς αὐτὸν καὶ συνοδοιπόρον τῆς ζωῆς του ἀχώριστον. Ἡ γυνὴ ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τῆς πρωτοβουλίας ἐπὶ τῶν γενικωτέρων ὑποθέσεων τῆς οἰκογενείας. Παρακολουθεῖ ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ οἴκου, δίδει τὰς γνώμας καὶ τὰς συμβουλὰς τῆς εἰς τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ δὲν ζητεῖ νὰ τὸν ἐξουσιάσῃ. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἐκεῖνος ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐρωτᾷ καὶ συμβουλευέται τὴν γυναῖκά του, νὰ τὴν καθιστᾷ κοινωνὸν τῶν σκέψεων του καὶ νὰ μὴ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν ἐξουσιαστωῦ ἢ τυράννου. Τὴν ἐπιβολὴν του δὲν στηρίζει εἰς τὴν ἀκαμψίαν καὶ σκληρότητα τῶν ἀποφάσεών του, ὅσον εἰς τὴν φιλόπονον δραστηριότητά του, τὴν

συνετήν διαχείρισιν τῶν γενικωτέρων ζητημάτων καὶ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, τὸ ὁποῖον τὸν διακρίνει, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίση εἰς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οικογενείας του ὄρους εὐπρεποῦς ζωῆς. Ἡ σύζυγος πάλιν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς δεικνύει συγκατάβασιν διὰ τὰ ἐνδεχόμενα ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐνθυμεῖται πάντοτε τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου « *ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε* » (Γαλ. 5', 1). Τὸ παράγγελμα τοῦτο ἰσχύει βεβαίως καὶ διὰ τὸν ἄνδρα.

Καθῆκον δὲ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα εἶναι νὰ παρακολουθοῦν μὲ στοργὴν καὶ ἀγάπην τὰ παιδιά των καὶ νὰ μεριμνοῦν διὰ τὴν καλὴν ἀνατροφὴν των. Ἀποφεύγουν λόγους ἢ πράξεις ἀπρεπεῖς, ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς τῶν τέκνων των καὶ παρέχουν τοὺς ἑαυτοῦς των ὑπόδειγμα πρὸς μίμησην. Ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Παιδός, λαμβάνει συγκεκριμένην μορφήν κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του, δι' αὐτὸ εἶναι εὐκταῖον νὰ εὑρίσκηται μέσα εἰς περιβάλλον ἐμπνέον ἀγαθὰς διαθέσεις καὶ ἔργα. Μολοντί δὲν ἀδιαφοροῦν, οἱ γονεῖς, πρὸς καμίαν ἐκδήλωσιν τῶν τέκνων των, ἀποφεύγουν τὰς αὐστηράς καὶ ἀκαίρους τιμωρίας, συγκρατοῦνται εἰς κάθε παραφοράν, προφυλάσσονται ἀπὸ ἄδικον καὶ ἄνισον μεταχείρισιν τῶν τέκνων των. Ἡ ἀπαίτησις τῶν γονέων νὰ τοὺς ὑπακούουν τὰ τέκνα των εἶναι λογικὴ, ἀλλ' ἡ ὑπακοὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται σκοπός, ἀφοῦ καὶ ἡ μικρὰ ἡλικία ἔχει ὅσον καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἔμφυτον τὸ αἶσθημα τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι ἡ ὑπακοὴ μέσον διὰ νὰ ὠθησῶμεν καὶ ἐθίσῶμεν τὰ παιδιά εἰς ἐκτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων. Ὁδηγὸν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ εἰς κάθε ἄλλην ἃς ἔχουν οἱ γονεῖς τὸ συμφέρον τῶν παιδιῶν, ποτὲ τὸ ἴδιον συμφέρον ἢ τὴν προσωπικὴν ἱκανοποίησιν. Οἱ γονεῖς δὲν χρησιμοποιοῦν τὰ τέκνα των πρὸς ὠφέλειαν ἑαυτῶν, ἀπεναντίας αὐτοὶ ἀναλίσκονται εἰς τὴν ὠφέλειαν τῶν τέκνων των. Εἶναι ἀληθῶς σοφὸν τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο « *οὐ γὰρ οφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις* » (Β' Κορ. 1β', 14).

Τῶν τέκνων πάλιν καθῆκον πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη. Τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκδηλώνουν πρῶτον διὰ λόγων. Ἐνίοτε καλὸς λόγος πρὸς τοὺς γονεῖς ἀξίζει ὅσον καὶ αἱ στοργικώτεραι πράξεις των, ἔπως βαρεῖα καὶ ἄτοπος φράσις ποτίζει τὴν καρδίαν τῶν γονέων μὲ πικρίαν δυσεξάλειπτον. Ἀλλὰ καὶ πράξεις στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτοὺς εἶναι ἀπαραί-

τητον νά συνοδεύουν τούς καλούς λόγους πάντοτε βεβαίως, ιδίως ὁμως κατὰ τὸ γῆρας καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν ὅπου οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἀσθενέστεροι ἔχουν ἀνάγκη τῶν νεωτέρων καὶ ὑγιεινότερων. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἀποθάνουν οἱ γονεῖς, τὰ τέκνα σέβονται τὴν μνήμη των καὶ δὲν κάμνουν τίποτε πού νά συντελῆ εἰς τὴν δυσφήμησιν τῆς. Ὅσον διὰ τὴν ὑποταγὴν πρὸς τούς γονεῖς, πρέπει νά τὴν προσφέρουν ἀγογγύστως, ἔχοντες ὑπ' ὄψει ὅτι εἰς τὸν μετέπειτα βίον των θὰ εὔρεθοῦν εἰς τὴν ἀνάγκη νά ὑποταχθοῦν εἰς θελήσεις ὀλιγώτερον ἀγαθὰς καὶ ἀνιδιοτελεῖς ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν γονέων καὶ ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἐν ἀδιάλειπτον καθήκον. Οὕτω συμπεριφερόμενα τὰ τέκνα θὰ ἀποδείξουν τὸν σεβασμὸν των πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ ἀσφαλίσουν δι' ἑαυτοὺς ὅλην τὴν ἐπιτρεπομένην εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον εὐδαιμονίαν. Διότι χιλίας φορὰς τὴν ὥραν ἀποδεικνύεται ἐνώπιόν μας ἡ ἀλήθεια τῆς διαπιστώσεως ὅτι « *εὐχαὶ γονέων στηρίζουσιν θεμέλια οἴκων* ».

Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουν ὑποχρέωσιν νά ἀγαποῦν ἀλλήλους, νά συγχωροῦν ἀμοιβαίως τὰς ἀδυναμίας των καὶ νά συντελοῦν εἰς τὴν προκοπὴν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου. Ὁ μεταξὺ ἀδελφῶν δεσμὸς ἔλαβεν εἰς τὴν χριστιανικὴν οἰκογένειαν τὴν ἱερωτέραν μορφήν καὶ ἀπέβη ὁμολογουμένως ἄρρηκτος. Τὴν ἀγάπην μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν ζωγραφίζουν μὲ κτυπητὰ χρώματα τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀνάμεσα εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἀληθινοὶ ὕμνοι εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην.

Τέλος, ὡσάκις μία χριστιανικὴ οἰκογένεια περιλαμβάνη εἰς τούς κόλπους τῆς ὑπερήτας, πρέπει ὅλοι νά φέρωνται πρὸς αὐτοὺς μὲ προσήνεια καὶ καλοκαγαθίαν, νά ἀποφεύγουν κάθε σκληρότητα καὶ νά φροντίζουν διὰ τὴν πνευματικὴν των ἀνάπτυξιν. Ὅταν δὲ πρόκειται περὶ κορασίδων, ἡ οἰκογένεια ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νά μεριμνήσῃ διὰ τὴν ἀποκατάστασιν των. Γενικῶς πρέπει νά ἀποφεύγουν κάθε λέξιν πού ὑπενθυμίζει εἰς τὰ πλάσματα ταῦτα τὴν κατωτερότητα τῆς θέσεώς των καὶ κάθε ἐνέργειαν εὐτελιστικὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Ἡ θέσις τοῦ ὑπηρέτου δὲν εἶναι βεβαίως ἐν λειτούργημα ἐπίζηλον. Ἀλλὰ διόλου δὲν προσάπτει ὄνειδος εἰς τὸν ἀσκούντα αὐτό ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ χριστιανικὸν μαρτυρολόγιον βρῖθει ἀπὸ κορασίδας πού ἦσαν δοῦλαι καὶ ἔγιναν ἅγιοι καὶ μάρτυρες.

« Τρεῖς εἰσιν ἀρεταί, τὰς χρῶν σε ἀσκεῖν, τέκνον· θεοὺς τιμᾶν, τοὺς τεθρέφοντας γονεῖς, νόμους τε κοινούς Ἑλλάδος. Καὶ ταῦτα δοῶν κάλλιστον ἔξεις στέφανον εὐκλείας αἰεὶ » (Εὐριπ. Ἰπ. 219). « Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τῇ φύσει δοῦλος οὐδεὶς » (Μ. Βασίλειος).

9. Πολιτικὴ ζωὴ· πατρίς καὶ πολιτεία. Ἀνθρωπότης.

Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι φύσει ζῶον πολιτικόν, ἥτοι κοινωνικόν. Δὲν ἀρέσκεται εἰς τὸν μονήρη βίον, ἀλλὰ προσεγγίζει ἄλλους ἀνθρώπους, μὲ τοὺς ὁποίους ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ συναλλαγὴν. Δίδει ἢ λαμβάνει ἀγαθὰ, ὑπηρεσίας, ιδέας, βοηθεῖ καὶ βοηθεῖται, κατακτᾷ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀποκαλύπτει ἢ βελτιώνει τὸν ἐσωτερικόν. Ἀπὸ τὴν ροπὴν αὐτὴν πρὸς τὴν συμβίωσιν γεννῶνται διάφοροι κοινωνικαὶ ομάδες. Ἡ ἔχουσα τὴν μεγαλύτεραν βαρύτητα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τὸ ἔθνος.

Τὸ ἔθνος εἶναι μία μεγάλη οἰκογένεια. Τὰ ἄτομα ποὺ ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος αἰσθάνονται καὶ ἀποδέχονται τὴν κοινὴν καταγωγὴν των, ἔχουν τὰ αὐτὰ ἦθη, αἰσθάνονται ὑπερηφάνειαν διὰ τὸ κοινὸν ἱστορικὸν παρελθὸν καὶ κατέχονται ἀπὸ τὰς αὐτὰς χρηστὰς ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον. Εἰς τὰ γνωρίσματα αὐτὰ δύναται νὰ προστεθῇ ἡ κοινὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὰ ἔθνη συμπαγεῖς καὶ ἀδιαλύτους κοινότητες. Ἀλλὰ τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε νὰ μὴ ὑπάρχουν.

Συνωνύμως πρὸς τὸ ἔθνος λέγομεν τὴν λέξιν πατρίς. Ἐνῶ ὅμως εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους δὲν ἐξυπακούεται καὶ ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας εἰς κράτος, εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος συμπεριλαμβάνεται ὑπὸ τινα ἔποψιν καὶ ἡ πολιτικὴ ἢ κρατικὴ συγκρότησις καὶ ἡ γεωγραφικὴ ἐνότης. Πατρίς εἶναι κατ' ἀρχὴν ὁ τόπος εἰς τὸν ὁποῖον ἐγεννήθημεν καὶ εἶδομεν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἐὰν ἐπεκτείνῃ κανεὶς τὴν ἔννοιαν τῆς γενεθλίου γῆς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς χώρας, ὅπου ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες, οἱ πρόγονοι, οἱ ὁμοεθνεῖς, οἱ ὁμόγλωσσοι, οἱ ὁμόδοξοι, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐδάφους, ποὺ οἱ πατέρες μας ἔβρεξαν μὲ τὸν ἰδρωτὰ των ἢ ἔβαψαν μὲ τὸ αἷμά των, ἰδοὺ ἐν ὄλῳ τῆς τῶ σεμνῶ μεγαλειῶ ἀνακύπτει ἡ πατρίς ἐν εὐρυτέρῳ ἔννοια. Εἶναι λοιπὸν πατρίς ἡ κοινὴ τροφὸς μεγάλου πλήθους ἀτόμων, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἐνοῦται εἰς μίαν μόνην ζωὴν καὶ τὰ ὁποῖα

ἔχουν μίαν μόνην θέλησιν, τὴν θέλησιν νὰ βαδίσουν ἠνωμένα, εἴτε μέλλει νὰ στρωθῆ ὁ δρόμος των μὲ ἄνθη εἴτε πρόκειται νὰ εὐρεθῆ ἔσπαρμένος μὲ ἀκάνθας.

Διάφορος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ κράτους ἢ πολιτείας.

Ἐνῶ ἔθνος εἶναι κυρίως σύνολον ἀνθρώπων καὶ πατρίς εἶναι ἰδίως ἡ γῆ ἢ ὅποια τοὺς ἐξέθρεψεν, ἡ πολιτεία εἶναι εἰς ὀργανισμός. Εἶναι ὀργανισμὸς προκύπτων ἀπὸ τὴν ἔνωσιν τῶν κατοίκων μιᾶς χώρας ὑπὸ κοινούς νόμους μὲ σκοπὸν τὴν πρστασίαν τῶν κοινῶν δικαιωμάτων καὶ τὴν προαγωγὴν τῶν κοινῶν συμφερόντων.

Βεβαίως ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους εἶναι περισσότερο βραθεῖα καὶ περιεκτικὴ, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος περισσότερο ἱερὰ ἀπὸ ἐκείνην τῆς πολιτείας. Ἄλλ' εἶναι ἐξ ἄλλου ἀδύνατον ἐν ἔθνος νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς πόθους χωρὶς πολιτικὴν ὀργάνωσιν, ἡ δὲ πατρίς, ὅταν δὲν περιβληθῆ κρατικὴν ὑπόστασιν καὶ δὲν διαθέτῃ κρατικὴν δύναμιν, κατατῆ ἄφρακτος χωρὶς, ὅπου καθεὶς ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἐγκαθίσταται. Τὸ ἔθνος βέβαια τὸ Ἑλληνικὸν ὑφίστατο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κατακτῆσεως καὶ τῆς τουρκοκρατίας. Ἄλλ' ἤρχισε τότε μόνον νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, ὅταν ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν καὶ ὀργανώθη εἰς ἀνεξάρτητον κράτος. Δι' αὐτὸ ἡ πολιτεία, ὅταν μάλιστα ἐκφράζῃ τὴν ἀβίαστον θέλησιν τῶν μελῶν της, εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ μορφή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀξία νὰ τυγχάνῃ τοῦ ἀπολύτου σεβασμοῦ τῶν ὑπηκόων της. Διότι μόνον ἡ πολιτεία εἶναι ἰκανὴ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν καὶ νὰ προφυλάξῃ τὴν ἐθνότητα ἀπὸ βεβαίους κινδύνους καὶ μόνον δι' ἰσχυρᾶς πολιτείας δύναται νὰ νοηθῆ ἡ εὐημερία τῶν μελῶν καὶ ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις. Ὅντως ἰσχυρὰ πολιτεία κάμνει εὐτυχεῖς τοὺς πολίτας, ἐνῶ ἡ εὐεξία ὀλίγων ἀτόμων εἶναι ἀνωφελὴς ἀκόμη καὶ δι' αὐτὰ τὰ ἴδια, ὅταν ἡ πολιτεία κινδυνεύῃ νὰ καταρρεύσῃ.

Ἡ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα προσήλωσις τῶν πολιτῶν δὲν πρέπει νὰ ὀδηγῆ εἰς ἀκρότητα, αἱ ὅποια ἀντιβαίνουν εἰς τὴν ἰδιότητα τοῦ μέλους τῆς εὐρυτέρας ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Διότι παρὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πολιτείαν ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης, τὸ ἀνθρώπινον σύνολον. Ἄτομα καὶ πολιτεία δὲν πρέπει νὰ κατευθύνονται ὑπὸ ἐγωιστικῶν ἀπόψεων καὶ λησμονοῦσαι τὴν κοινήν

φύσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκτρέπωνται εἰς πράξεις τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει τυφλὸς φανατισμὸς καὶ μισαλλοδοξία. Παρακολυθεῖν ἄνευ φθόνου καὶ μὲ εὐμενὲς ἐνδιαφέρον τὰς προόδους ἄλλων λαῶν καὶ χειροκροτοῦν κάθε ὠραῖον ἐπίτευγμα τῆς ἀνθρωπίνης εὐφύας, δραστηριότητος ἢ ἀρετῆς, ὅπουδῆποτε ἤθελεν ἐμφανισθῆ. Γνωρίζουν τὰ ἄτομα ὅτι, ὅπως τῆς πολιτείας ἡ εὐεξία ἔχει ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἰδικῆς τῶν τύχης, οὕτω ὅ,τι συμφέρει καὶ προάγει τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, συμφέρει ἐπίσης καὶ προάγει τὴν ἰδίαν πατρίδα καὶ ἀντανεκλᾷ ἐπὶ τῆς εὐτυχίας τῶν μελῶν τῆς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ ὑγιῆς ἐθνισμὸς ἢ ἐθνικισμὸς δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν ὑγιᾶ διεθνισμὸν. Γνωρίσματα τοῦ πρώτου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἰδίαν ἐθνότητα, ἡ ἐπιδίωξις ἐθνικῆς αὐτοτελείας ἢ ἐθνικῆς ὀλοκληρώσεως, ὁ σεβασμὸς τῶν παραδόσεων, ἠθῶν, ἱστορικῶν μνημείων καὶ ἡ μετὰ τῶν ἀδελφῶν μελῶν ἀρραγῆς συνεργασία. Τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἀνθρώπον, ἡ συμβολὴ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν εἰρηνικῶν ἐξελίξεων, ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ λοιπῶν κατακτήσεων τοῦ πνεύματος, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ συνεργασία καὶ ἀλληλεγγύη ἐπὶ διεθνoῦς πεδίου.

Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἰδανικῶν εἶναι δυνατὴ, ἀρκεῖ ὁ μὲν ἐθνισμὸς νὰ μὴ ἐκτρέπεται εἰς σωβινισμὸν καὶ φυλετικὸν μῖσος, ὁ δὲ διεθνισμὸς νὰ μὴ κατανατᾷ εἰς ἄρνησιν τῆς ἐθνικῆς ἰδιομορφίας καὶ παραμερισμὸν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος πρὸς ὄφελος ἄλλων.

Ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ τρίτη μεγάλη οἰκογένεια, μετὰ τὴν φυσικὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πατρίδα, καὶ ὁ χριστιανὸς δὲν λησμονεῖ ὅτι, ὅπως ὀφείλει νὰ εἶναι χρήσιμον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ χρηστὸς πολίτης, οὕτω ὀφείλει νὰ εἶναι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀ ν θ ρ ω π ο υ ς.

10. Ἄμοιβαία καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων.

Καὶ οἱ μὲν ἀρχοντες τῆς πολιτείας ἔχουν καθῆκον νὰ προστατεύουν τὰ συμφέροντα καὶ τὰ δίκαια τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι δὲν ἐτάχθησαν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν διὰ νὰ προσπορισθοῦν ὠφελήματα ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπηρετήσουν. Ἄς μιμηθοῦν καὶ εἰς αὐτὸ τὸν Σωτῆρα, ὁ ὁποῖος προσέφερεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐλέγχων ὁ Ἰησοῦς τὴν ἀθῶαν

φιλοπρωτίαν τῶν υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου εἶπεν: « *ὁς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὁς ἐὰν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος* » (Μάρκ. ι', 43). Δι' αὐτὸ μάλιστα ἐνδείκνυται, ἀντὶ τῆς ἀποτόμου, ἢ κατὰ στάδια ἀνοδος εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, διὰ νὰ ὑπάρχη ἡ πείρα τοῦ ὑπακούειν εἰς ἄλλους κατὰ τὸ ἀρχαῖον « *ἄρχεσθαι μαθὼν ἄρχειν ἐπιστήσει* ». Οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ κυβερνήται εἶναι οἱ πρῶτοι ὑπηρεταί τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποῦ ἐτάχθησαν νὰ τὸν κυβερνοῦν. Ἐννοεῖται ὅτι πρῶτιστον καθήκον αὐτῶν εἶναι ἡ ἀκριβοδικαία ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, ἡ ἀποφυγὴ πάσης μεροληπτικῆς ἐνεργείας καὶ τὸ ἴδιον παράδειγμα σεβασμοῦ τῶν διατάξεων τῆς πολιτείας.

Οἱ πολῖται ἐξ ἄλλου ἀναγνωρίζουν καὶ σέβονται τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας, οἳ ἀνδρήποτε θέσιν τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας καὶ ἂν κατέχουν. Ἰδιαιτέραν τιμὴν ἀπονέμουν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος κατὰ τὸ ἀποστολικὸν « *τὴν ἀδελφότητα ἀγαπάτε, τὸν Θεὸν φοβείσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε* » (Α' Πέτρ. β', 17). Δείκνυται δὲ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄρχοντας ὄχι τόσο διὰ τῶν ἐξωτερικῶν τύπων, ὅσον διὰ τῆς προθύμου ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν.

Ἄρχοντες δὲ καὶ ἀρχόμενοι ὀφείλουν εἰλικρινῆ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ἀπεριόριστον σεβασμὸν πρὸς αὐτήν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς διατάξεις αὐτῆς, διὰ τῆς καταβολῆς τῶν καθωρισμένων εἰσφορῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς πάσης καταδολιεύσεως τῶν κρατικῶν συμφερόντων, διὰ τῆς προθύμου ἐκπληρώσεως τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως καὶ γενικῶς διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐθνικὴν ζωὴν. Ὁ καλὸς πολίτης, ὁ σεβόμενος ἑαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα του, διατηρεῖ ὑπερφάνως τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις καὶ τὴν πάτριον θρησκείαν, ἀποφεύγει πᾶν τὸ ἀντεθνικὸν ἢ ξενότροπον καὶ ξενόδουλον καὶ οὔτε ὁ ἴδιος χλευάζει οὔτε ἀνέχεται νὰ χλευάζονται ὑπὸ ἄλλων τὰ σύμβολα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ κυριαρχίας. Τέλος προσφέρει, ἂν χρειασθῇ, ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τὴν ζωὴν του. Αὐτὰ βεβαίως δὲν συνεπάγονται τὸ ὅτι πρέπει νὰ μισῇ καὶ νὰ καταφρονῇ τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἀπεναντίας ἀναγνωρίζει τὴν συμβολὴν ἐκάστου ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ ἔχει συνείδησιν τῶν ἰδίων σφαλμάτων ἢ ἐλαττωμάτων.

Ὁφείλει μὲ ἄλλας λέξεις ὁ χριστιανὸς νὰ εἶναι φιλογενῆς καὶ φιλόπατρις, χωρὶς νὰ διαπνέεται ἀπὸ σωβινισμόν καὶ μισαλλοδοξίαν.

Θὰ κλείσωμεν τὸ περὶ πολιτείας θέμα, ἀφοῦ ἀπαντήσωμεν εἰς μίαν ἐνστασιν. Ἡ ἰδέα, λέγουν μερικοί, τῆς πατρίδος εἶναι πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον. Τὰ ὅρια τῆς πατρίδος εἶναι σινικά τείχη, τὰ ὁποῖα ἕκαστον ἔθνος ὑψώνει ὡσάν διὰ νὰ καταργήσῃ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀδελφότητος τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἀκόμη καὶ ἀπειλή διὰ τοὺς ἄλλους ἢ ἰδέα τῆς πατρίδος, διότι μέσα εἰς αὐτὴν γιγαντοῦνται τὸ μῖσος κατὰ τῶν ξένων λαῶν καὶ ἐκκολάπτεται ἡ κατάρρα τοῦ πολέμου. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἔθνικὸς πλοῦτος δὲν θὰ κατηναλίσκετο εἰς πολεμικὰς δαπάνας καὶ ἡ νεολαία δὲν θὰ ἔχανε πολῦτιμον χρόνον εἰς τοὺς στρατῶνας.

Εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα εὐκόλος εἶναι ἡ ἀπάντησις.

1. Δὲν ἀποτελεῖ πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον, ἀλλὰ συμβάλλει εἰς αὐτὴν ἢ ἰδέα τῆς πατρίδος. Ἀπὸ τὸν ζῆλον νὰ φανῇ καθεὶς ὠφέλιμος εἰς τὴν ἰδίαν ἐθνότητα, ἐπιτυγχάνει διαρκῶς νέας κατακτήσεις εἰς τὸ πεδῖον τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης ἢ τῆς τεχνικῆς. Ὑστερον αἱ ἀνακαλύψεις αὗται γίνονται κτῆμα ὄλων τῶν ἀνθρώπων καὶ συντελοῦν εἰς τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Ἡ δὲ αὐξήσις τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔθνους ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐξαγωγήν τῶν διαθεσίμων ἀγαθῶν καὶ δὲν ἐλαττώνει, ἀλλὰ πολλαπλασιάζει τὰς δυνατότητας ἐπαφῆς. Δὲν πταίει βεβαίως ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, διότι εἰς ὠρισμένους περιόδους ἡ ἀμοιβαία φιλυποψία ἔχει φθάσει εἰς σημεῖον ἐμποδίζον τὴν συνεννόησιν.

2. Ἡ πατρίς δὲν ἐκτρέφει τὸ μῖσος πρὸς τοὺς ξένους λαούς. Ἐπιζητῶν τὴν εὐτυχίαν τῆς πατρίδος του κανεὶς, δὲν ἐπιθυμεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸν ἀφανισμόν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀλλ' ὡσάκις προκληθῆ, γνωρίζει νὰ ἀμύνεται. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο βεβαίως ὁ πόλεμος νὰ ἐτίθετο ἐκτὸς νόμου καὶ ἀντὶ τῆς «ἐνόπλου» εἰρήνης νὰ εἶχομεν εἰρήνην ἀπλῶς, χωρὶς κανένα περιττὸν προσδιορισμόν. Ἄλλ' ἕως τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψῃ κανεὶς εἰς ἑαυτὸν νὰ βαυκαλίζεται ἀπὸ χιμαίρας, διότι ἄκαιρος φιλειρηνικότης εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ἀνεπανόρθωτον καταστροφὴν. Ἐν συμπεράσματι, οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι κανεὶς καλὸς πατριώτης καὶ θιασώτης τῆς εἰρήνης. Ὅχι μόνον θιασώτης, ἀλλὰ καὶ φρουρὸς αὐτῆς.

« Ἐγὼ γὰρ ἠγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν ὀρθομένην ὠφελεῖν τοὺς ἰδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην (Θουκυδ. β', 60). « Θεοὺς φοβοῦ, γονεῖς τίμα, φίλους αἰσχύνου, νόμοις πείθου » (Ἴσοκρ. Δημ. 16). « Τοῖς νόμοις τῶν πολιτῶν ἐμμενόντων αἱ πόλεις ἰσχυρόταται γίνονται » (Ξεν. Ἄπομν. Δ', 4, 16).

11. Ἔννοια τῆς ποινῆς καὶ εἶδη αὐτῆς.

Ἐπειδὴ οὔτε πάντα τὰ ἄτομα οὔτε πάντοτε συμμορφώνονται πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς πολιτείας, ἤτοι πρὸς τὴν κοινὴν θέλησιν τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτήν, τὸ κράτος ὑποχρεοῦται νὰ καταφεύγῃ εἰς μέσα ἐξαναγκασμοῦ τῶν δυστροπόντων.

Ἡ πολιτεία λοιπὸν δύναται νὰ ἐπιβάλλῃ ποινὰς εἰς τοὺς παραβάτας τοῦ δικαίου καὶ περιφρονητὰς τοῦ νόμου. Περὶ τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ οὐδεὶς διαφωνεῖ. Δὲν ὑπάρχει ὁμως ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ποινῆς καὶ τὸν σκοπὸν ποὺ ἐξυπηρετεῖ.

Καὶ πρῶτον ὑπάρχει ἡ καλουμένη ἀπόλυτος θεωρία τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Κατ' αὐτήν ἡ τιμωρία ἔχει χαρακτῆρα ἀνταποδόσεως ἢ ἐξιλεώσεως διὰ τὸ γενόμενον ἀδίκημα. Ἄν συντελῇ ἡ ὄχι ἡ ποινὴ εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ τιμωρουμένου ἢ τὴν συνέτισιν τῶν ἄλλων, δὲν τὸ ἐξετάζει ἡ θεωρία τοῦ ἀπολύτου. Ἄρκει ὅτι μὲ τὴν ποινήν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ παραβάτου τὸ δίκαιον ἐν ὅλῃ του τῆς δυνάμει.

Κατὰ τὴν σχετικὴν ὁμως θεωρίαν ποὺ ὑποστηρίζει ἡ Κοινωνιολογικὴ σχολή, ὁ παραβάτης τιμωρεῖται, κυρίως, διὰ νὰ μὴ ὑποπέσῃ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ ἢ ἀνάλογον παράπτωμα. Ἡ ἀνταπόδοσις δι' αὐτήν δὲν ἔχει νόημα, διότι τὸ κακὸν ποὺ ἔγινε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παύσῃ ὑφιστάμενον μὲ κανένα τρόπον. Ἡ ποινή, λέγουν, δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ διπλασιάζει τὸ κακὸν ποὺ ἔγινε.

Μία τρίτη ἄποψις, πολλακίς συνυπάρχουσα μὲ τὴν προηγουμένην, εἶναι ὅτι ἡ ποινὴ ἐπιβάλλεται, διὰ νὰ προστατευθῇ ἡ κοινωνία. Αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς κακοποιοὺς ποιναὶ ἐπέχουν θέσιν ψυχολογικῆς βίας καὶ ἐνεργοῦν ὡς φόβητρον ἐπὶ τῶν ἀτόμων ἐκείνων ποὺ ρέπουν πρὸς τὴν κακουργίαν καὶ ποὺ ἐνθαρρυνόμενα ἀπὸ τὴν ἀτιμωρησίαν τῶν παρανομούντων θὰ ἀπέβαινον πραγματικὴ μάστιξ

τῆς νομιμόφρονος κοινωνίας. Ἡ ποινὴ λοιπὸν ἐπιβάλλεται χάριν προστασίας τῆς ἐν νόμῳ τάξεως.

Εἰς τὰς δύο τελευταίας περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ποινῆς ἀντιλήψεις ὑπάρχει βεβαίως ἀρκετὴ ἀλήθεια. Πολλάκις ἡ κατάλληλος καὶ εἰς κατάλληλον καιρὸν ἐπιβαλλομένη τιμωρία ἠμπορεῖ νὰ διορθώσῃ τὸν παρεκτρεπόμενον, ἡ δὲ ἀπειλὴ ἀμέσου τιμωρίας νὰ συγκρατήσῃ ἄλλους ἀπὸ ποικίλας παραβάσεις. Ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐντελῶς ὑγιὴς ἀντιλήψις ἡ ἰδέα ὅτι πρέπει νὰ κάμῃ κανεὶς κακὸν εἰς κάποιον πρὸς τὸ συμφέρον ἄλλου, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἄλλος εἶναι πλῆθος ἀνθρώπων. Οὔτε εἶναι σωστὸν νὰ λέγεται ὅτι θὰ κάμωμεν τὸ κακόν, διὰ νὰ ἔλθῃ ἀργότερον τὸ ἀγαθόν. Ὡστε φρόνιμον εἶναι τὴν ποινὴν νὰ θεωρῶμεν ὡς ἐπιβαλλομένην διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἐμφύτου εἰς τὸν ἀνθρώπον αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ παραβάτης ἠσέβησεν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ποινῶν καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν ἄς φροντίζωμεν, ὥστε, ἐπιδεικνύοντες πνεῦμα ἐπιεικείας καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς πταίσαντας, νὰ μετριάζωμεν τὴν αὐστηρότητα τοῦ δικαίου, ὥστε ἡ ἄκρα δικαιοσύνη νὰ μὴ καταντήσῃ ἄκρα ἀδικία καί, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διόρθωσις τοῦ ἀδικήσαντος. Οὕτω θὰ γίνῃ συγκερασμὸς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ἀντὶ νὰ τὰ ἐκφοβίζωμεν μὲ τὰς σκληρὰς καὶ παραδειγματικὰς τιμωρίας, ἄς μεριμνήσωμεν ὥστε, εἰ δυνατόν, νὰ μὴ φθάσουν μέχρι τῆς παρανόμου πράξεως. Ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ἀλληλοβοήθεια καὶ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη εἶναι ἐν ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὸν προληπτικὸν μέσον.

Ἐπὶ τῶν ἐξ ἄλλου καὶ μερικοὶ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴν ποινῆς ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῶν τεταγμένων εἰς τοῦτο ἀρχῶν. Ποινὴ δι' ἀδίκημα μὴ προβλεπόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται, διότι, ἄλλως, εἶναι πιθανὸν νὰ ζητηθοῦν ἀπὸ ἓν ἄτομον εὐθύνη διὰ πράξιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἀντελαμβάνετο ὡς κολάσιμον. Ἐπειτα ἡ ποινὴ δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται εἰς ἄτομα ξένα πρὸς τὸ διαπραχθὲν ἀδίκημα μὲ τὴν ἀπλήν ὑπόνοιαν ὅτι συμμετέσχον εἰς αὐτὸ ἢ ὅτι ἦσαν σύμφωνα μὲ τὴν διάπραξιν του.

Ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν ἐπιδοκιμάζει τὰ εἶδη ἐκεῖνα τῶν ποινῶν, τὰ ὁποῖα, μολονότι ἐπισημῶς καταδικαζόμενα, ὅμως ἐνίοτε ἐφαρμό-

ζονται εις περιόδους ἐξαχρειώσεως τῶν ἠθῶν, χωρὶς νὰ εὐρίσκουν ἄμεσον κολασμόν. Μεταξύ αὐτῶν τῶν εἰδῶν εἶναι ἡ αἰματηρὰ ἀντεκδίκησις—ἡ vendetta, τὸ δίκαιον τῆς ταῦτοπαθείας, ἦτοι τὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου « ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος », καὶ ἡ διὰ βασανισμοῦ, ἀκρωτηριασμοῦ, διαπομπεύσεως τιμωρία τῶν ἐνόχων ἢ τῶν προσκειμένων εἰς αὐτούς.

Συνηθεστάτη ποινὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπέβη ἡ στέρησις τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἀναλόγως τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ καταδικασθεὶς ἐγκλείεται εἰς τὰς φυλακὰς ὀνομάζεται περιορισμός, φυλάκισις, κάθειρξις, πρόσκαιρα καὶ ἰσόβια δεσμά. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος αἱ φυλακαὶ ἔπαυσαν νὰ εἶναι τὰ πνιγηρὰ καὶ ἀνήλια καταγῶγια τῶν παλαιότερων χρόνων, ἐλήφθησαν δὲ καὶ μέτρα, ὥστε νὰ χωρίζωνται οἱ κατάδικοι τῶν διαφόρων κατηγοριῶν, νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς οἰκείους των εἰς τακτὰς ἡμέρας καὶ γενικῶς νὰ τυγχάνουν ἀνθρωπίνης μεταχειρίσεως. Πολλὰ δεσμοτήρια ἔχουν καταστή ἔργαστήρια χειρτεχνίας ἢ ἔχουν προσηρτημένα ἀγροκτήματα, καλλιεργούμενα ἀπὸ τοὺς ἐγκαθειρκτους. Ἔχει ληφθῆ πρόνοια διὰ τὴν συντόμευσιν τῆς διαρκείας τῆς ποινῆς εἰς περίπτωσιν πού ὁ κατάδικος δεικνύει τὴν πρέπουσαν διαγωγὴν.

Ἡ δὲ θανατικὴ ποινὴ, ἂν καὶ εἶναι ἐν χρῆσει ἀπὸ παλαιοτάτης ἐποχῆς, ἀπεδοκιμάσθη ἐντόνως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς λείψανον βαρβαρότητος, καὶ εἰς πολλὰς χώρας κατηργήθη ἐντελῶς. Οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν θανατικὴν ποινὴν προβάλλουν πολλαπλὰ ἐπιχειρήματα. Ἡ θανατικὴ καταδίκη, λέγουσιν, εἶναι ἀντιποίησης ἐξουσίας ἀνηκούσης εἰς τὸν Θεόν, μόνον κύριον ζωῆς καὶ θανάτου. Ἀποκόπτει κάθε ἐλπίδα μετανοίας καὶ διορθώσεως τῷ ἐνόχου. Ἀποκλείει τὴν ἐπανόρθωσιν εἰς περίπτωσιν δικαστικῆς πλάνης. Εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἔμφυτον συμπάθειαν πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς ἀμαρτάνοντας. Ὡς τελευταῖον ἐπιχείρημα προβάλλεται ἡ διαπίστωσις τῆς πείρας ὅτι ἡ θανατικὴ ποινὴ δὲν συνετέλεσεν ὥστε νὰ σταματήσῃ ἡ ἐγκληματικότης.

Τοιαῦται ἀντιλήψεις ἀνεφάνησαν ἀπὸ παλαιὸν καιρόν. Ὁ καλὸς ἐκεῖνος Διόδοτος (Θουκυδ. Γ', 45), διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ὁμαδικὴν θανάτωσιν τῶν Μυτιληναίων, λέγει ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ ἀνακαλύψουν ἐν εἶδος ποινῆς ἱκανὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὰς παραβάσεις τοῦ δικαίου, ἐφθασαν βαθμηδὸν εἰς τὸν θάνατον ἀπὸ

Διαφόρους δρόμους και άφετηρίας. Άλλά δέν έπέτυχον νά σταματήσουν τó κακόν και δέν θά τó έπιτύχουν, έφ' όσον τά ένστικτα και τά πάθη κυβερνοϋν τούς άνθρώπους. Συναιστᾶ λοιπόν έπιείκειαν.

Και ή χριστιανική Ήθική έπαινει πᾶσαν φιλόνητον περιποιήσιν αντίληψιν. Άλλά δέν λησμονεί ότι και ή ύπερβολή τῆς έπιείκειας όδηγεϊ ένίοτε εις έγκατάλειψιν και περιφρόνησιν τών άπαιτήσεων τῆς δικαιοσύνης, παραποιεί τήν σημασίαν τῆς ποιήσεως και καθιστᾶ τήν τιμωρίαν άδιάφορον και άμελητέαν. Διά τούτο άποφάσεις, όπως ή περί καταργήσεως βαρειών ποιων, άν και χριστιανικώς εύκταϊαι, πρέπει νά λαμβάνωνται μετά προσεκτικῆν έξέτασιν τών συνθηκῶν έφαρμογῆς των και νά μη άποτελοϋν άπλοϋς πειραματισμούς, που ήμποροϋν νά βλάψουν τήν κοινωνικήν εύταξίαν και γαλήνην.

12. Ή Έκκλησία του Χριστου.

Ό άνθρωπος έπλάσθη από τόν Δημιουργόν κατ' εικόνα και όμοίωσιν Αϋτου. Είναι λοιπόν, καθώς Έκείνος, όν πνευματικόν, ήτοι λογικόν και έλεύθερον, προορισμός του δε είναι — τούτο δηλοϊ τó καθ' όμοίωσιν — ή τελείωσις του και ή έξομοίωσις προς τόν Θεόν. Τελειούμενοι ήθικῶς οί άνθρωποι θά ένωθούν με τόν Θεόν, διά νά άποτελέσουν μίαν ιδανικήν κοινωνίαν, τήν βασιλείαν του Θεου ή βασιλείαν τών Ουρανών, όπου ή επικράτησις του άγαθοϋ θά είναι πλέον όριστική και πλήρης.

Και ναι μεν ή κατάστασις αύτη είναι έν ιδανικόν τοποθετούμενον πέραν του κόσμου τούτου, εις τήν μέλλουσαν ζωήν, αλλά, καθώς έδίδασκεν ό Ίησοϋς, ήμποροϋμεν και όφείλομεν νά επιδιώξωμεν τήν πραγματοποίησιν του εις αύτήν τήν ζωήν. « Ίδοϋ γάρ ή βασιλεία του Θεου, λέγει εντός υμών είναι » (Λουκ. ιζ', 21). Με τήν βοήθειαν λοιπόν τῆς θείας χάριτος θά επιδιώξωμεν τήν ήθικήν έξύψωσιν και βελτίωσιν μας.

Τά καθήκοντά μας είναι οϊα άνεπτύχθησαν εις τά προηγούμενα. Άγάπη προς τόν Θεόν, τόν χορηγόν παντός άγαθοϋ, και τήρησις τών έντολών Του, άγάπη προς τούς άλλους άνθρώπους, άφοϋ είναι άδελφοί και άφοϋ με αύτήν θά άποδείξωμεν και τήν προς τόν Θεόν άγάπην, σεβασμός τέλος προς τόν ίδιον τόν έαυτόν μας και

ἀποφυγή κάθε πράξεως ἣτις καταρρίπτει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος πνευματικοῦ καὶ θεοῦ δημιουργήματος. Ὑπόδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκον ἄς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Σωτῆρ, ὁ ὁποῖος ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων.

Πρὸς συνέχισιν τοῦ ἔργου καὶ διάδοσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἰδρύθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι δὲ Ἐκκλησία χριστιανικὴ τὸ καθεστῶς ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔνωσιν τῶν πιστευόντων εἰς Χριστὸν καὶ ἀποσκοπούντων εἰς τὴν διὰ τῆς διδασκαλίας Του σωτηρίαν καὶ ἁγιασμόν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδρυτὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις διατελεῖ, καθ' ἃ διακηρύττει ὁ θεὸς Παῦλος (Ἐφεσ. ε', 23), κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Διαρκῶς διευρυνομένη καὶ δεχομένη νέους πιστοῦς ἡ Ἐκκλησία ἔφθασε σήμερον νὰ περιλαμβάνῃ εἰς τοὺς κόλπους της τὸ τρίτον περίπου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μολονότι εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ πολλῶν καὶ ποικιλωνύμων ἐχθρῶν, εἶναι σήμερον περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν ἰσχυρὰ καὶ προχωρεῖ σταθερῶς εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ της. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν 1^{ον} αἰῶνα ἡ γαλήνη τῆς Ἐκκλησίας διαταράχθη ἐξ αἰτίας ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς φιλοδοξιῶν καὶ ἐπήλθε διάσπασις τῆς ἐνότητος. Ἀποχωρισθεῖσα ἔκτοτε, παρέμεινε ὡς αὐτοτελής καὶ γνήσιος φορεὺς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἡ Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ δὲ Αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι δογματικῶς ἠνωμένη μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἐνεργεῖ ὁμως ἀνεξαρτήτως τελοῦσα ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἡ Πολιτεία ἀσκεῖ ἐπιπτεῖαν ἐπ' αὐτῆς διὰ τοῦ παρα τῆ Ἱερᾶ Συνόδου κυβερνητικοῦ Ἐπιτρόπου.

Ὡς κοινωνία ἀνθρώπων ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἰδίαν ὀργάνωσιν καὶ περιλαμβάνει ἀφ' ἐνὸς μὲν τοὺς πιστούς, ἥτοι τὰ μέλη αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς ἐκκλησιαστικούς ἄρχοντας, ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους. Οὗτοι ὀνομάζονται καὶ κληρικοί, διότι εἰς αὐτοὺς ἔλαχεν ὁ κλῆρος τῆς διακονίας εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἱερᾶς ἀποστολῆς νὰ κηρύξουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Τὰ καθήκοντα τῶν κληρικῶν εἶναι βαρύτερα. Οὗτοι εἶναι οἱ πνευματικοὶ πατέρες καὶ οἱ πνευματικοὶ ποιμένες τοῦ λαοῦ. Ὁφεί-

λουν ὡς πιστοὶ στρατιῶται νὰ ἐκπληροῦν τὰ ὑπὸ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τῆς ἰδίας συνειδήσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ποιμνίου ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα « Προσέχετε παντὶ τῷ ποιμνίῳ ! » (Πράξ. κ', 28). Ἀναλυτικώτερον:

1. Κηρύσσουν ἀδιαλείπτως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Τὸ καθήκον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παραμερίζεται χάριν ἄλλων ὑποχρεώσεων τυπικοῦ ἢ κοσμικοῦ χαρακτήρος. Ὁ δὲ τεταγμένος εἰς τὸ ἔργον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ Παύλου « δυνατός », ὥστε νὰ προσελκύῃ εἰς τὴν ὑγῆ διδασκαλίαν καὶ νὰ ἐλέγχῃ τοὺς ἀντιλέγοντας. Πρέπει δι' αὐτὸ νὰ ἔχῃ φυσικὴν ἰκανότητα, ἀλλὰ καὶ παιδευσιν ἀρτίαν. Προσφέρουν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅσοι συντελοῦν εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσιν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων.

2. Δίδουν τὸ παράδειγμα ἀμέμπτου ἠθικοῦ καὶ χριστιανικοῦ βίου. Ὁ κληρικὸς ὀφείλει νὰ εἶναι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς ἀγνότητος, εὐσεβείας, δικαιοσύνης καὶ φιλαλληλίας. Δὲν πρέπει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, νὰ εἶναι ποτὲ αὐθάδης, ὀργίλος, αἰσχροκερδής, πρέπει ἀντιθέτως νὰ εἶναι πάντοτε φιλόξενος, φιλάγαθος, σώφρων, δίκαιος, ἐγκρατής (Τίτ. α' 7). Νὰ εἶναι ἐπιεικής, ἄμαχος, ἀφιλάργυρος, μὲ μίαν λέξιν ἀνεπίληπτος. Ἄν δὲν εἶναι τοιοῦτος, ἡ διδασκαλία του θὰ εἶναι χωρὶς ἀποτέλεσμα καὶ πιθανῶς θὰ γίνῃ πρόξενος βλάβης μᾶλλον παρά ὠφελείας.

Γενικῶς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καὶ λειτουργοὶ πρέπει νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι οἱ διάδοχοι τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαιοῦνται νὰ ὀνομασθοῦν, καθὼς ἐκεῖνοι, ἄ λ α ς τ ἧ ς γ ἦ ς καὶ φ ῶ ς τ ο ῦ κ ὀ σ μ ο υ. Ἐὰν τὸ ἄλ α ς « μωρανθῆ » δὲν μένει παρὰ νὰ ριφθῆ ἔξω, διὰ νὰ καταπατηθῆ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν δὲ τὸ φῶ ς ἀποβῆ σκότος, προστιθέμενον εἰς τὸ ὑπάρχον, θὰ κατακαλύψῃ τὴν γῆν. Ἐὰν ὅμως τὸ φῶ ς τοῦτο τεθῆ κάπου ὑψηλά, θὰ φωτίζῃ τοὺς πάντας. Καὶ τὸ φῶ ς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας πρέπει νὰ λάμπῃ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ ἴδουν τὰ καλὰ ἔργα καὶ νὰ δοξάσουν τὸν οὐράνιον Πατέρα.

Καὶ οἱ λαϊκοὶ ὅμως, ἦτοι τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, οἱ πιστοί, ἐκτελοῦν ἕκαστος τὰ καθήκοντα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνατεθῆ εἰς αὐτοῦς. Δεικνύουν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ

Χριστοῦ, ζῆλον διὰ τὴν κραταίωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς πίστεως, σεβασμὸν πρὸς τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς. «Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν», λέγει ὁ Ἀπόστολος, «καὶ ὑπέικετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ὡς λόγον ἀποδώσουντες» (Ἐβρ. ιγ', 17). Τέλος ὁ χριστιανὸς ἀκροᾶται εὐλαβῶς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ὅλην ἱερὰν ἀκολουθίαν, μετέχει δὲ καὶ τῶν πάσης φύσεως θρησκευτικῶν τελετῶν.

Κληρικοί ὁμοῦ καὶ λαϊκοὶ ἐργάζονται μὲ ἔνθεον ζῆλον διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξυγίανσιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς καλυτέρου κόσμου, ὅπου τὸ μῖσος θὰ ἔχη παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀγάπην καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς κακίας θὰ ἔχη στήσει τὸν θρόνον τῆς ἡ χριστιανικῆς Ἀρετῆς. Κληρικοί ὁμοῦ καὶ λαϊκοί, ὅλον τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, κατέχονται ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι θὰ θριαμβεύσῃ κάποτε ὀλοκληρωτικῶς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι θὰ ἀληθεύσουν οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος « καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν » (Ἰω. ι', 16).

Παρητηρήθη ὄντως ὅτι ὅπου τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκπληροῦνται ἀνελλιπῶς, ἡ Ἐκκλησία λαμπρύνεται, προσκτᾶται νέον κῦρος καὶ καθίσταται διαρκῶς ἰκανωτέρα πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ τῆς.

Ἰδιαιτέρως οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἔχομεν ἱερώτατα καθήκοντα ἀπέναντι τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας· δὲν πρέπει ποτέ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπέβη ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας εἰς τὸν κατακλυσμὸν τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ὅτι εἶναι χιλιάδες οἱ κληρικοὶ οἱ ὅποιοι ἐμαρτύρησαν καὶ ἐθυσιάσθησαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ χθὲς καὶ σήμερον ἡ Ἐκκλησία πρωταγωνιστεῖ εἰς πᾶσαν ἐθνικὴν ἐκδήλωσιν.

Ε Π Ι Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

Τὰς ἐνότητας ἢ τμήματα ἐνοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐξετυπώθησαν διὰ στοιχείων μικροτέρων, τῶν 8 στιγμιῶν, δύναται ὁ διδάσκων ἢ ὅλος νὰ παραλείπη (ἂν ὁ ρυθμὸς διδασκαλίας τῆς ὕλης πρέπη νὰ ἐπιταχυνθῇ) ἢ νὰ ἀναθέτῃ δι' ἐργασίαν κατ' οἶκον ἢ νὰ καθιστᾷ ἀντικείμενον ἐλευθέρως συζητήσεως μετὰ τῶν μαθητῶν.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἄγαθόν, ἀγαθὰ σελίς 17 - 24. 31, ἀγάπη 36. 70. 71. 95 - 96. 141 - 144, αἰτιοκρατία 58, ἁμαρτία, ἁμαρτήματα 71 - 78, ἀμοιβή 125, ἄμυνα 132, ἀναγκαιότης 57, ἄνθρωπος 28. 29, ἀνθρωπότης 159, ἀξίαι, ἀξιολογία 7.20 - 33, ἀπαισιοδοξία 94, ἀπάτη 136, ἀποκαλύψεως νόμος 43, ἀπόλυτος προορισμός 60, ἀπροσδιόριστου ἀρχή 59, ἀργία 125, ἀρετή, ἀρεταί 28. 69 - 74, ἀρχολογία 14, ἀρχοντες, ἀρχόμενοι 159. 160, ἀσύνειδησία 54, ἀσωτεία 145, αὐτεξούσιον 57, αὐτοθυσία 107 - 108, αὐτοκτονία 104, αὐτονομία 25.

Βιβλία 118, βίωμα ὀρθοσκευτικῶν 76, βλασφημία 100. 101, βούλησις ἀγαθῆ 26.

Γάμος 154, γένεσις ἡθ. συνειδήσεως 24, γνώσεως θεωρία, 6, γυμναστ. ἀσκήσεις 115.

Δαιμόνιον 53, δεισιδαιμονία 92, δικαιοσύνη 69. 81. 141, δικαίωμα, δικαιώματα 86 - 89, δοξομανία 111, δυνάμεις ἡθική 21. 22.

Ἐγκράτεια 115, ἔθιμον 9, ἔθνισμός 159, ἔθνος 157, ἔθος 9, εἰλικρινεία 138, εἰ-

ρωνεία 134, Ἐκκλησία 165 - 168, ἐλεημοσύνη 142, ἐλευθερία βουλήσεως 56, ἐλευθερία 137, ἐλπίς 93-95, ἐμπιστοσύνη 135, ἐνεργειοκρατία, ἐνεργητικότητα 23. 24, ἐπάγγελμα, ἐπαγγελματικά προβλήματα 126 - 130, ἐπιτορκία 102, ἐπιστήμη 116. 117, ἐπιστημονισμός 93, ἐργασία 123 - 126, ἑτερονομία 25, εὐγνωμοσύνη 135, εὐδαιμονισμός ἀτομικός, κοινωνικός 19 - 21 εὐθανασία 108 - 110, εὐορκία 102, εὐσέβεια 97.

Ζωή καὶ ὑγεία 103. 113. 131.

Ἡδονή, ἡδονοθηρία 18 - 21, ἡθικά προβλήματα 17 - 24, Ἡθική, φιλοσοφική ἡθική 6 - 14. 17, — ἀτομική 81, — ἐπιστημονική 40, — Καντιανή 24-29. — κοινωνική 81, — μορφῆς 30, — περιεχομένου 29, — Χριστιανική 10-17, ἡθική ἀναλγγσία 42, — ἐκτίμησις 63, — πάρως 52, ἡθικὸν ἰδεῶδες 22, — φρόνημα 87, ἡθικός νόμος 37-47, ἡθικότης 9. 33. 34, ἦθος, ἦθη 8 - 10.

Θανατική ποινὴ 165, θεία χάρις 76, 165, θέλημα θεῶν 11, ὀρθοσκεία 120, ὀρθοσκευτικότης 34.

Ἰδιοκτησία 144, ἱστορικὸς ὕλισμός 149.

Χριστοῦ, ζῆλον διὰ τὴν κραταίωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς πίστεως, σεβασμὸν πρὸς τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς. «Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν», λέγει ὁ Ἀπόστολος, «καὶ ὑπέικετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ὡς λόγον ἀποδώσουντες» (Ἐβρ. ιγ', 17). Τέλος ὁ χριστιανὸς ἀκροᾶται εὐλαβῶς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ὅλην ἱεράν ἀκολουθίαν, μετέχει δὲ καὶ τῶν πάσης φύσεως θρησκευτικῶν τελετῶν.

Κληρικοί ὁμοῦ καὶ λαϊκοὶ ἐργάζονται μὲ ἔνθεον ζῆλον διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξυγίανσιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς καλυτέρου κόσμου, ὅπου τὸ μῖσος θὰ ἔχη παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀγάπην καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς κακίας θὰ ἔχη στήσει τὸν θρόνον τῆς ἡ χριστιανικῆς Ἀρετῆς. Κληρικοί ὁμοῦ καὶ λαϊκοί, ὅλον τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, κατέχονται ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι θὰ θριαμβεύσῃ κάποτε ὀλοκληρωτικῶς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι θὰ ἀληθεύσουν οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος «καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν» (Ἰω. ι', 16).

Παρητηρήθη ὄντως ὅτι ὅπου τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκπληροῦνται ἀνελλιπῶς, ἡ Ἐκκλησία λαμπρύνεται, προσκτᾶται νέον κῦρος καὶ καθίσταται διαρκῶς ἰκανωτέρα πρὸς ἐπιτέλειαν τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ τῆς.

Ἰδιαιτέρως οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἔχομεν ἱερώτατα καθήκοντα ἀπέναντι τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας· δὲν πρέπει ποτέ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ὄρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπέβη ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας εἰς τὸν κατακλυσμὸν τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ὅτι εἶναι χιλιάδες οἱ κληρικοὶ οἱ ὅποιοι ἐμαρτύρησαν καὶ ἐθυσιάσθησαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ χθὲς καὶ σήμερον ἡ Ἐκκλησία πρωταγωνιστεῖ εἰς πᾶσαν ἐθνικὴν ἐκδήλωσιν.

Ε Π Ι Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

Τὰς ἐνόητας ἢ τμήματα ἐνοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐξετυπώθησαν διὰ στοιχείων μικροτέρων, τῶν 8 στιγμῶν, δύναται ὁ διδάσκων ἢ ὅλος νὰ παραλείπη (ἂν ὁ ρυθμὸς διδασκαλίας τῆς ὕλης πρέπη νὰ ἐπιταχυνθῇ) ἢ νὰ ἀναθέτῃ δι' ἐργασίαν κατ' οἶκον ἢ νὰ καθιστᾷ ἀντικείμενον ἐλευθέρως συζητήσεως μετὰ τῶν μαθητῶν.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

*Αγαθόν, ἀγαθὰ σελίς 17 - 24. 31, ἀγάπη 36. 70. 71. 95 - 96. 141 - 144, αἰτιοκρατία 58, ἁμαρτία, ἁμαρτήματα 71 - 78, ἀμοιβή 125, ἄμυνα 132, ἀναγκαιότης 57, ἄνθρωπος 28. 29, ἀνθρωπότης 159, ἀξίαι, ἀξιολογία 7.20 - 33, ἀπαισιοδοξία 94, ἀπάτη 136, ἀποκαλύψεως νόμος 43, ἀπόλυτος προορισμός 60, ἀπροσδιορίστου ἀρχή 59, ἀργία 125, ἀρετή, ἀρεταί 28. 69 - 74, ἀρχολογία 14, ἀρχοντες, ἀρχόμενοι 159. 160, ἀσύνειδησία 54, ἀσωτεία 145, αὐτεξούσιον 57, αὐτοθυσία 107 - 108, αὐτοκτονία 104, αὐτονομία 25.

Βιβλία 118, βίωμα ὀρθοσκευτικόν 76, βλασφημία 100. 101, βούλησις ἀγαθῆ 26.

Γάμος 154, γένεσις ἡθ. συνειδήσεως 24, γνώσεως θεωρία, 6, γυμναστ. ἀσκήσεις 115.

Δαιμόνιον 53, δεισιδαιμονία 92, δικαιοσύνη 69. 81. 141, δικαίωμα, δικαιώματα 86 - 89, δοξομανία 111, δυνάμειος ἡθική 21. 22.

Ἐγκράτεια 115, ἔθιμον 9, ἔθνομός 159, ἔθνος 157, ἔθος 9, εἰλικρίνεια 138, εἰ-

ρωνεία 134, Ἐκκλησία 165 - 168, ἐλεημοσύνη 142, ἐλευθερία βουλήσεως 56, ἐλευθερία 137, ἐλπίς 93-95, ἐμπιστοσύνη 135, ἐνεργειοκρατία, ἐνεργητικότητα 23. 24, ἐπάγγελμα, ἐπαγγελματικά προβλήματα 126 - 130, ἐπιορκία 102, ἐπιστήμη 116. 117, ἐπιστημονισμός 93, ἐργασία 123 - 126, ἑτερονομία 25, εὐγνωμοσύνη 135, εὐδαιμονισμός ἀτομικός, κοινωνικός 19 - 21 εὐθανασία 108 - 110, εὐορκία 102, εὐσέβεια 97.

Ζωή καὶ υἰαία 103. 113. 131.

Ἡδονή, ἡδονοθηρία 18 - 21, ἡθικά προβλήματα 17 - 24, Ἡθική, φιλοσοφική ἡθική 6 - 14. 17, — ἀτομική 81, — ἐπιστημονική 40, — Καντιανή 24-29. — κοινωνική 81, — μορφῆς 30, — περιεχομένου 29, — Χριστιανική 10-17, ἡθική ἀναλγησία 42, — ἐκτίμησις 63, — πώρωσις 52, ἡθικὸν ἰδεῶδες 22, — φρόνημα 87, ἡθικός νόμος 37-47, ἡθικότης 9. 33. 34, ἡθος, ἡθη 8 - 10.

Θανατική ποινὴ 165, θεία χάρις 76, 165, θέλημα θεῶν 11, ὀρθοσκεία 120, ὀρθοσκευτικότης 34.

Ἰδιοκτησία 144, ἱστορικὸς ὕλισμός 149.

Καθῆκον, καθήκοντα 79-89, καθηκοντολογία 14, κακεντρέγεια 142, κακία 71, καταλαλιά 135, κατάρα 100, κατηγορική προσταγή 27, κατήχησις ἱερά 12. 16. 17, κενοδοξία 111, κληρικοί 166, κλοπή 136, κολακεία 139, κομμουνισμός 147, κοινωνικὸν πρόβλημα 147 - 152, κράτος 158.

Λατρεία 97, ληστεία 136.

Ματαιοδοξία 111, με-αμέλεια 25. 57, μῖσος 142, μοιρολατρεία 61, μονομαχία 132, Μωσαϊκὸς Νόμος 44.

Νηστεία 115, νόμος ἔμφυτος 37, — θετικὸς 44, — εὐαγγελικὸς 45, ντετερμινισμός, ἰντετερμινισμός 57.

Οἰκογένεια 153 - 157, οἰκονομία 145, ὀλοκληρωτισμὸς 149, ὄντολογία 6, ὄρκος 101.

Παρηρησία 138, πατρίς 157, περιουσία 136, πίστις 33. 90 - 93, πλοῦτος 146, πνευματικὴ καλλιέργεια 116 - 118, ποιηὴ 162 - 165, πόλεμος 133, πολιτεία 157 -

159, πολιτισμὸς 150, πρακτικὴ φιλοσοφία 6, προαίρεσις ἀγαθὴ 66, προσευχὴ 96 - 100, πῶρωσις 52.

Σαρκασμὸς 135, σοσιαλισμὸς 148, συνείδησις 48 - 55, σῶμα 113.

Ταπεινοφροσύνη 112, τελειώσεως θεωρία 22. 23, τέχνη 118 - 120, τιμὴ 110 - 113. 133, τύφισ 24. 49.

Ἐπαρξισμὸς 95, ὑπεξαίρεσις 136, ὑπερφάνεια 112, ὑποκρισία 139.

Φαινομενολογία 30, φιλαλήθεια 137-141. φιλαλληλία 142, φιλανθρωπία 81. 141, φιλαργυρία 145, φιλοτιμία καὶ φιλοδοξία 110 - 113, φθόνος 142, φόνος 131.

Χαιρεκακία 142, χρησιμοθηρία 19-21, χρέος 26. 28. 50, χρυσοῦς κανὼν 41.

Ψευδορκία 102, ψεῦδος 139, — ἀναγκαῖον 140.

Ὠφελιμοκρατία 19. 21.

Ἄριστιππος 18. 19, Ἄριστοτέλης 8. 9. 23. 59. 62. 82. 104. 157. Αὐγουστίνος 62. 68. 105. 123.

Βάκων 121, Βασίλειος Μ. 101, 107, 114. 116. 117. 157, Bentham 19, Bergson 59.

Γκαίτε 23.

Δαμασκηνὸς 60, Dewey 68, Διογένης Λαέρτιος 18. 101.

Ἐγγελοσ 25, Engels 148, Ἐπίκουρος Ἐπικούρειοι 18, 19. Ἐπίκτητος 54, Ἐπίχαρμος 126, Εὐριπίδης 68. 74. 157.

Ἡράκλειτος 120, Ἡρόδοτος 42, Ἡσίοδος 68. 130, Hartmann 30, Heidegger 95, Husserl 30.

Θεόγνης 93, Θεόφραστος 140, Θουκυδίδης 72. 75. 87. 162.

Ἰσοκράτης 162.

- Jaspers 95.
- Kant 26. 59. 89, Καρκαβίτσας 84, Kierkegaard 95, Κικέρων 39. 40. 54, Κλεάνθης Στωικός 116, Κλήμης 117, Kont 25.
- Marx 147, Μένανδρος 50. 75. 120, Mill 20.
- Νεύτων 121, Nietzsche 21. 25, Ντοστογιέφσκι 54.
- Ξενοφών 7. 8. 22. 40. 42. 53. 116. 126. 130. 162.
- Ούγκω 54.
- Παλαμάς 93, Paulsen 23, Πελάγιος 60,
- Πλάτων 8. 22. 23. 25. 59. 69. 72. 73. 74. 114. 119. 120. 150, Πλούταρχος 41. 43. 50, Πολέμης 93, Πολύβιος 54, Πυθαγόρας, Πυθαγόρειοι 116, 120.
- Ρουσσώ 54.
- Σαίξπηρ 54. 84. 89, Σάρτρ 95, Scheler 30, Schopenhauer 95, Σίλλερ 38, Σιμωνίδης 116, Σοφισταί, 7, Σοφοκλής 39. 40. 73 .74. 83. 141, Spinoza 22. 25, Spranger 32, Στοβαίος 116, Στωικοί 54. 69, Σωκράτης 7. 18. 22. 25. 38. 47. 69. 83. 108. 116. 121.
- Τολστόι 98.
- Χρυσόστομος 101. 107.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- * **Αποστολίδου Μ.**, Ἐγχειρίδιον Χριστ. Ἠθικῆς, 1849.
Παλαμᾶ Γρηγ., Ὁρθόδοξος Χριστ. Ἠθικῆ, 1877.
Κυριακοῦ Δ., Χριστ. Ἠθικῆ, 1900.
Καθαρίου Ἀ., Χριστ. Ἠθικῆ, 1920⁵.
- * **Αντωνιάδου Β.**, Ἐγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς, τ. 1-2, 1927.
Παπαδοπούλου Ἡλ., Χριστ. Ἠθικῆ, Μέρος Α', 1953.
Schmidt - Ὀλυμπίου, Ἠθικῆ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τ. 1-2, 1901.
Thilly - Γρατσιαίου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἠθικὴν, 1922.
- * **Ανδρούτσου Χ.**, Σύστημα Ἠθικῆς, 1925.
» » Λεξικὸν τῆς φιλοσοφίας, 1929.
Βορέα Θ., Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν (Ἠθικῆ σ. 353-388), 1935.
Παπανούτσου Ε., Ἠθικῆ, 1949.
- * **Ισηγόνη Ἀντ.**, Μαθήματα φιλοσοφίας τ. 2 (Ἠθικῆ - Αἰσθητικῆ), 1950.
Θεοδωρακοπούλου Ἰ., Σύστημα Φ. Ἠθικῆς, 1952.
Γεωργούλη Κ., Φιλοσοφικῆ Ἠθικῆ (Παραδόσεις - λιθόγραφον), 1953.
Parodi Le Probleme moral (Τὸ ἠθικὸν πρόβλημα), 1910.
Vidari G., Elementi di Etica (Στοιχεῖα ἠθικῆς), 1911².
Mackenzie J., A manual of Ethics (Ἐγχειρίδιον ἠθικῆς), 1915⁵.
Paulsen F., System der Ethik (Σύστημα ἠθικῆς), τ. 1-2, 1921¹².
Wundt W., Ethik (Ἠθικῆ), τ. 1-3, 1924⁵.
Hartmann N., Ethik, 1926.
Scheler M., Der Formalismus in der Ethik und die Materiale Wertethik (Ἡ Μορφολογικῆ Ἠθικῆ καὶ ἡ ἀξιολογοῦσα Ἠθικῆ τοῦ περιεχομένου), 1927⁷.
Port K., Das System der Werte (Τὸ σύστημα τῶν ἀξιών), 1929.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

	Σελ.
1. Έννοια τῆς Ἠθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς.	5
2. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ	7
3. Ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος	8
4. Ἐννοια τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς. Πηγαι καὶ βοηθήματα	10
5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν. Διαίρεσις τῆς Χριστιανῆς Ἠθικῆς	12
6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς	14
7. Τὰ μεγάλα ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποῦν τὸ ὑψιστον ἀγαθόν	17
8. Ἄλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἠθικοῦ ιδεώδους	22
9. Ἀυτόνομα καὶ ἑτερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα. Καντιαγὴ Ἠθικὴ	24
10. Κριτικὴ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Καντίου	27
11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἠθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς	29
12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἠθικότητος	33

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(Ἀρχολογία)

Κεφάλαιον Α΄

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟ-ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ. ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος	37
2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἔλεγχος αὐτῶν	40
3. Ὁ ἐξ ἀποκαλύψεως ἠθικὸς νόμος	43
4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης	45

Κεφάλαιον Β'

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. Έννοια τῆς συνειδήσεως	48
2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως	50
3. Μαρτυρίαί περί τῆς συνειδήσεως	53

Κεφάλαιον Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαί	56
2. Μαρτυρίαί περί τῆς ἐλευθερίας	59

Κεφάλαιον Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἐκτίμησις τῶν πράξεων	62
2. Περὶ ἀρετῆς	65
3. Μορφαί τῆς ἀρετῆς	69
4. Ἀμαρτία καὶ κακία	71
5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ	74

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(Καθηκοντολογία)

Κεφάλαιον Α'

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. Έννοια τοῦ καθήκοντος· διαίρεσις καθηκόντων	79
2. Σύγκρουσις καθηκόντων	82
3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των	86

Κεφάλαιον Β'

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. Τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς πίστεως	90

2. Ἐλπίς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν	93
3. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία	96
4. Ἀρνητικαὶ ἐκδηλώσεις	100

Κεφάλαιον Γ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ὁ σεβασμὸς τῆς ἰδίας ζωῆς	103
2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθυσίας	107
3. Χριστιανικὴ εὐθανασία	108
4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμὴ	110
5. Ἡ ἀγνότης τοῦ σώματος	113
6. Ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος	116
7. Ἡ ἐπίδρασις τῆς τέχνης	118
8. Ἐπιστήμη καὶ ὀρησκεία	120
9. Ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐργασίας	123
10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογή αὐτοῦ	126
11. Μερικὰ ἐπαγγελματικὰ προβλήματα	129

Κεφάλαιον Δ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς	131
2. Ἡ τιμὴ, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων	133
3. Φιλαλήθεια καὶ παρρησία	137
4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη	141
5. Ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας	144
6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα	147
7. Ἡ Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα	150
8. Οἰκογενειακὴ ζωὴ· καθήκοντα τῶν μελῶν	153
9. Πολιτικὴ ζωὴ· πατρις καὶ πολιτεία. Ἀνθρωπότης	157
10. Ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων	159
11. Ἐννοια τῆς ποινῆς καὶ εἶδη αὐτῆς	162
12. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ	165
Ἐπισημειώσεις	168
Ἀλφαβητικὸς πῖναξ πραγμάτων καὶ ὀνομάτων	169

ΕΛΛΑΣ

21 ΑΠΡΙΛΙΟΥ

024000020081

ΕΚΔΟΣΙΣ Ζ', 1968 (X) - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 50.000 - ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ 1643/18-7-68 & 1695/31-7-68
ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑ Ο.Ε. - ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΣ 4 - ΑΘΗΝΑΙ 110

3000

